

IOHANNES DANIEL SCHLICHTING

Medicus Amstelodam. Med. & Chir. Doct. Membr. Acade[m.]
Cæsar. N. C. ac Reg. Chirurgic. Paris. et Comerc. lit.
Noriberg. Sodal. æt. XLIII.

I. H. Strümpff pinxit

Jacob Folkema Sc.

TRAUMATOLOGIA NOV. ANTIQUA

Ofte Vernieuwde

WOND-HEEL-KUNDE,

Steunende op oude Grondregels, om allerly

WONDEN,

Als gesnedene, gestookene, gescheurde, geschootene, enz. met derzelver toevallen

WEL TE KENNEN EN TE GENEZEN,

Zonder dat men *prop- stop-* en *steek-wieken*, of veele *zalven' plaasters*, en meer andere *kragtloze*, zogenaamde *hulp-middelen*, noodig heeft.

Zynde de

GENEZINGSWYZE KORT EN ZEKER.

Alles bekragtigd met veele observatien, genoegzaam oordeel en ligte handgrepen, en op een demonstrative wyze oneenzydig betoogt.

DOOR

JOHANNES DANIEL SCHLICHTING.

Medicus Amstelodam. Medic. & Chirur. Doctor, Academ. Cæsar. Leopoldin. N. C. & Academ. Reg. Chirurg. Paris. Membr. atq. Commerc. litt. Noriberg. Sodal. &c.

Te AMSTERDAM,

By JACOBUS VAN HEUN;

Boekverkoper op de Lely-graft, tusschen de Keizers- en Prince-graft. 1748.

Natura optima Morborum medicatrix & in Chirurgia.

Zo lang niets beters is bedagt,
Zal dit wel ſtaan, en blyft geagt.

AAN DEN

ALLERDOORLUCHTIGSTEN HEERE

WILLEM KAREL HENDRIK FRISO,

DOOR GODS GENADE

PRINCE VAN ORANJE EN NASSAU, &c. &c &c.

ERF-STADHOUDER, ERF-KAPITEIN- EN ADMIRAAL-GENERAAL DER VEREENIG-DE ZEVEN PROVINCIEN, &c. &c. &c.

HERSTELDER,

VOORSTANDER EN BESCHERMER,

DER

VRYHEID,

EN DER

VRYE KUNSTEN EN WEETENSCHAPPEN.

ALLERDOORLUCHTIGSTE

VORST,

EN

HEERE

WILLEM DE GROOTE.

Geene woorden mag men vinden, geene ſpreekwyzen uitdenken, geene tongen mogen genoeg zyn, ja, deze taale zelfs is niet woordenryk, om Uwe Doorluchtigſte Hoogheids hooge Wysheid, hoog Beleid, Edelmoedigheid, Opregtheid, Trouw, Waardigheid, Roem en Lof, mitsgaders het Wonderbeſtier, door des *Allerhoogſten* verborgene zonderbare ſchikkinge, wonderlyk geſterkt, aan de vrye Bataviers na behooren en waarde uit te breiden. Voorzeker zullen dan myn hand en pen te ſwak zyn, met de alleronderdanigſte eerbied en dankbaarheid, in eenige woorden, deze te moogen uitdrukken. Daar de ſtemme Gods, uit den Hemel gekomen, reeds voor ons

ſpreekt

ſpreekt, *Gy zult leven*, als van God gebeden en aan 't Volk geſchonken (*).

Den alvoorzienden Opperbeſtierder zy eeuwig gedankt voor zyne Vaderlyke en wonder-kragtige uitwerkinge, voor al in deze Stad, door UE. grooten Vorſt bewrogt. Cicero en Demoſthenes verſtommen; alle de Sophiſten † zyn nu redenloos; ja, alle wel- en veel-ſprekende ſprakeloos. Zo mag ik al ſwygende den waardigen Roem en eeuwige Lof (bezonder in deze waereld-ſtad regtmatig verworven en onder het gejuich van veele duizende uitgebreid, geſteld zelfs als by een triomph de Eere-kroon op het Allerdoorluchtigſte Helden-Hoofd) aan de Nawereld te verheffen overlaten. Alleronderdanigſt en Schuldplichtigſt alleen ver-

* Gelyk de ſtemme Godes tot Iſraël kwam, *toen ik u in uwen bloed leggen zag, ſprak ik, gy zult leven, gy zult leven.* Dit zy toepaſlyk op de Bataviers veeltyds door de ſtemme Godes uit de ſlaverny verloſt, gelyk 't waar eertyds op meer andere vrye volkeren. 't Is bekend, wanneer by de Atheniensen en Romynen, vry Volkeren, alles ſcheen te gronde te gaan, geſchiede eene Volks ſtemminge van een opperhoofd te verkiezen, om 't land uit 't gevaar te redden, dit noemden men *vox populi, vox dei*, of *plebiſcitum.* Een wonder goede zake by de Oudheid geprezen, en heden niet minder geagt, ende door ondervindinge genoegzaam waar bevonden.

† *Sophiſtæ* en *Sophi* noemde men in Atheen, Rome en elders by ouds de wyze en verſtandige Mannen, die boven andere wyſlyk redeneerden en werkten enkel tot voordeel van 't algemeen, gelyk *de Oratores*, *Rhetores* en kundige Wetgevers, Lycurgus en andere. *Zo* lang deze nu het volk met overtuigende woorden de waarheid en de vryheid inboezemden, waaren die naamen geagt. Maar toen men begon met veele gezogte ſchynbewysredenen uit de valſche *Rhetorica* het gemeen te miſlyden en 't wit in ſwart te willen veranderen, om groot aangezien en door onverzadigde woeker verrykt te zyn, veranderde ſtraks die goede beteekeninge van *Sophiſta* in een huichelaar en veelſpreekende valſche Wysgeer, gelyk die nog tot heden hier van blyft. Maar Sophus beteekend nu nog een opregt wyze, die de waarheid en vryheid voorſtaat, ook zelfs in deze verkeerde Weereld.

verzoekende, dit kleine Werkje, als een zeer gering *offer*, aan UWE HOOG VORSTELYKE DOORLUCHTIGHEID opgedragen, met een gunſtig oog aan te zien, als enkeld tot welzyn van 't Gemeenebeſt, zonder inzigt op iets anders, na veele arbeid, medegedeeld. De goede wil alleen voor de daad geacht.

UWE DOORLUCHTIGSTE HOOGHEID kan niet onbewuſt zyn, hoe dat men zig over het edelſte Schepzel, den Menſch, wonder kunſtig uit lym met vogten en vaten gevormd, ook by de wyzen nog onbekend, tot heden verwonderd heeft. Met veele proefnemingen, nadenken en ſluitredenen, hebben de Geletterde en inzonderheid de Wis- en Geneeskundigen, door 't onderzoek der levendige en doode lichaamen, wel getracht de werkende kragt, de natuur, na te vorſchen, en deze verwonderinge boven te komen. Maar dit alles is gebrekkelyk en onvoldoenend bevonden *, niet tegenſtaande den

* Hoewel door 't naarſtig onderzoek der *cadavera*, en door 't obſerveeren van de actien der lichamen in den gezonden en ongezonden ſtaat, veele ſchoone en nuttige zaken in de Genees- en Natuurkunde ontdekt zyn, zo is 't niet te ontkennen, dat 'er nog byzonder veel ontbreekt, en inzonderheid belangend de werkinge van het Herzen- en Zenuwgeſtel, van welke men van ouds tot heden zo min ontdekt, en daar over gantſch blind en onwaar gediſputeert heeft. Ik heb allereerſt het eys willen breken en voor omtrent zes jaren aan drie geleerde *Societeiten*, als aan die van *Vrankryk*, *Engeland* en *Neurenberg* eenige bezondere nieuwe Ontdekkingen en Waarneemingen hier van medegedeelt, dewelke van deze laaſte Societeit ook gedrukt zyn. Ziet 't *Commercium Litter. Noriberg.* Ao. 1745. De voornaamſte inhoud daar van waar. 1. *Quod impoſſibile non ſit, neque rationi adverſari, materiam poſſe cogitare*, dit is tegens alle oude en nieuwe Philoſophen, die elkanderen enkeld in dit ſtuk blind nagevolgd en gantſch onweetend zyn geweeſt, van PYTHAGORAS en PLATO af tot aan den grooten LEIBNITZ en WOLFF. 2. Dat 'er eene zigtbare beweging van 't *cerebrum* is, met de Ademhalinge correſpondeerende, duidelyk te zien. 3. dat 'er ook eene ſubtile convulſive contractie zom-

den yver van die altoos geprezen is, en te wenſchen waar, dat veele onvermoeit in de ontdekkinge der verborgene dingen tot voordeel der vrye Weetenſchappen altyd yverig voortvoerden. Maar, helaas! de luiheid, waan, de winzugt, de geringachtinge, zyn hier geſteld, als de ſterkſte hinderpalen.

Dit alles naſpoorende, heb ik myn geringe hier by willen brengen, en in dit Werkje, met veele moeite by nacht-tyden by een gebragt, een beknopte en zekere wiſſe Genezinge der Wonden en der verdere gebreken aangewezen, om het edele Schepzel gewond of anderzints beſchadigd, te mogen mede helpen herſtellen en veele dwaalingen te weeren, te gelyk oordeelende, dat de Heelkunſt, wel beſchaafd en kundig geoeffend, zo voor deze inwoonders, als voor die ook inzonderheid ter Zee op de Schepen, in den Oorlog, en op alle Kuſten, daar den nuttigen Koophandel gedreven werd, heel dienſtig en ten uiterſten noodzakelyk zy. Gelyk ik ook heb aangetoond, hoe hoog noodig het zy, dat goede Kweekſchoolen hier en elders aangelegd wierden, om de waare fondamenten der Heelkunſt volgens de kenniſſe der deelen, met eene genoegzame beknopte genezingswyze, jaarlyks door kundige en naarſtige Mannen te mogen geleerd werden, zo als ik na myn gering

zomwylen in 't *cerebrum* en in de Zenuw-Vezelen geſchied, door veele Proefnemingen ontdekt. 4. Dat in den gezonden, en ongezonden ſtaat de beweginge dier vezelen (*motus fibrarum vervoſarum*) veranderd, de gedachten veranderen. 5. Eindelyk, *quod abſque actione motu contractione fibrarum cerebri ac nervorum nullæ cogitationes, nulla animi pothemata, nulli ſenſus in homine vivo exiſtere queant.* Dog 't voornaamſte is nog hier van in de pen en verborgen gebleven, en aan die geleerden dus ten vollen nog niet ontdekt.

ring vermogen, hoewel van niemand geauthoriſeerd; uit eigen motif, door Liefde tot het gemeen, reeds van het jaar 1730 af tot heden toe alhier gedaan heb, met het particulier onderwys der Leergierigen, zo in de *Anatomie* als *Chirurgie*.

Ik achte noodig, GROOTEN VORST EN VELDHEER, dit voor te houden, om dat ik weet, hoe weinig een braaf Soldaat vuur en ſtaal ontziet, als hy verzekerd is, dat zyne kwetzuuren door kundige helpers geholpen zullen werden; en zo in tegendeel.

Maar, helaas! een ſchrik brengt aan deze het groote gebrek in de Heelkunſt, die ter Zee en te Lande door de meeſte Kunſtenaars geoeffend werd, dewyl dezelve op de gemeene Winkels, en niet by de Geleerden, zo wat het een en 't andere, by hun gemeen handwerk, meeſt blind geleerd hebben, en zo vervolgens het zelve oeffenen, alles zeer gebrekkelyk en nog gepaard met eene bezondere verbeeldinge * van kundigheid, tot verderf der Leiders, die door regt geletterde en wel geoeffende geholpen konden werden.

Om

* De verbeeldinge van kundigheid, de hoogmoed en blindheid der zogenaamde Amſterdamſche Heelmeeſters is zelfs zo verre gegaan, dat zy de Doctoren in geleerdheid te boven wilden gaan, hoewel ze zelfs zeer onkundig waaren, en helaas buiten hun handwerk als niets wiſten. Zy wiſten met veele redenen een Joodſche Doctor in Utrecht gepronoveert en hier practiſeerenden, toen hy operatien deede, te perſuadeeren, om een examen, gelyk een leerling, by hen te doen, eenige honderde guldens van hem te trekken, en des ſelfs Academiſche previlegien al te niet te doen. Dit mag wel een groote kunſt zyn. Maar een ander heeft hen naderhand het tegendeel by een openbaar proces voor den Regter alhier aangetoond met verlies van die Kundigheid en Waan. Men wees hen aan, dat een Magiſter moeſte Magiſter blyven, en een Jongen een Jongen. Ziet hier over het bewys in den *Appendix* over de Vroedkunde, uitgegeven door *Doctor J. D. Schlichting A°.* 1747.

Om dit groot gebrek te herſtellen, kunnen de geſtelde Academien niet voldoen, dewyl daar niet eens na genoegen voor de Geneeskundige, veel min voor die de Heelkunſt alleen willen leeren, de Heelkunſt regt geleerd werd. En dierhalven waar het wel noodig en ten uiterſten nuttig, volgens het oordeel van veele kundige, dat 'er nieuwe openbare Kweekſchoolen *, die nog ontbreken, in deze en andere groote Steden aangelegt wierden, ten einde tot voordeel van het gemeen in de Nederduitſche taale de Heelkunſt aan ieder Leergierige regt en grondig te leeren, naar het welke veele duizende Liefhebbers wenſchen, en van UE. GROOTEN WYZEN VORST zulks verwachten, tot nut en ongelooflyk voordeel der Kunſt en der Leiders. Alle oogen wachten op deze. Men hoopt redres in deze ganſch vervallene of verwaarloosde zake. Ieder verlangd en ſmeekt hierom met hert en mond in alle Steden. Dit hoope verlange en wenſche ik ook met alle welmeenende, trouwhertige en kunſtlievende, niet

* Gelyk het noodig en zeer voordeelig waar,

1. Dat voor de Militaire- en Artillerykunſt Kweekſchoolen aangelegt wierden, om die al verder, gelyk in andere Landen, tot een hoogen top te brengen, tot beſcherminge van 't Vaderland, enz.

2. Dat de jonge Jeugd van 't achtſte jaar af alle weken eens, in plaats van 't eidel Speelen en onnuttig tyd verderven, in den Wapenhandel geoeffend wierde, tot het zeſtiende jaar toe, om aldus altyd bekwaame verdedigers der Vryheid gereed te hebben.

3. Dat ook op den welſtand van de Navigaciekunde, en voornamentlyk op het onderzoeken en vinden van 't zogenaamde Ooſt- en Weſt (dat mogelyk is om te vinden) wat acht wierde geſlagen en daar toe koſten gedaan.

Zoo noodig achte ik tot voordeel van deze Landen, en in 't bezondere voor de Navigacie, als ten uiterſten dienſtig, dat 'er Kweekſchoolen opgeregt mogen werden, om de Heelkunſt in order na behooren door kundige ën naarſtige te doen leeren en oeffenen, die zo ſlegt hier en elders door domme luyaards en woekerzugtige gehandhavend werd.

niet voor ons, maar voor het algemeen. Eerbiediglyk en ſchuldpligtigſt eindelyk toewenſchende aan den gezalfden des Heeren, Nederlands Opperhoofd, den Vader des Vaderlands en Welbeſtierder, in een langwenſchelyken gezonden welſtand, eenen roemruchtigen voortgang van eene altyd gelukkige Regeeringe, benevens eene gezegende voortſpruitinge van den allerheiligſten Oranje-Stam tot in 't oneindige, tot een eeuwig onderhoud van Godsdienſt en Vryheid.

ALLERDOORLUCHTIGSTE PRINS EN HEERE

WILLEM DE GROOTE.

UE. Alleronderdanigſte

J. D. SCHLICHTING.

VOOR-

VOORREEDEN

EN

VERMAANINGE

AAN DEN

WELMENENDE LEZER.

En wel eerstelyk Aan de Doctores Medicinæ.

De Heelkunst, en aldus ook de kunst, van de Wonden wel te kennen en te Genezen, oordeele ik, als eene der nuttigste en noodzakelykste gedeeltens der Geneeskunde te zyn, niet twyfelende, of UE. zult volkomen in deze eenstemmig zyn, als die weeten, dat de uit- en inwendige gebreken groote overeenkomst met elkanderen hebben, de uiterlyke klaarlyk ook te kennen, en de inwendige daardoor veel verligt en duidelyker gekent en beoordeelt kunnen werden, zo dat men aldus van de uit- tot de inwendige gebreken als by de hand geleid werd.

Den grooten Professor Boerhaaven heeft ook om deze redenen de uitwendige kwaalen eerst verhandelt en laat de inwendige daar na volgen. Dit hebben alle de groote kundige Schryvers zo net niet gedaan, evenwel vind men, dat zy de Heelkunst als een nuttig gedeelte der Medicyne in hunne Schriften hier en daar voor of agter of tusschen in verhandelt hebben, gelyk men by Hypocrates, Celsus, Galenus en andere ziet. De menigte boeken van Doctores Medicinæ vervolgens over de Heelkunst uitgegeven hier niet te melden. UE. zyn die genoegzaam bewust, ook zal ik hier niet veel bybrengen van die Doctoren, die zelfs de Heelkunst gewaardigt hebben te oeffenen, zie die pag. 6. en 7. aangehaalt.

Ik mag dierhalven byna verstelt staan, dat kundige Genees-

heeren de Heelkunst heden niet verwaardigen, om die zelfs te oeffenen, en het licht daaruit in de Geneeskunde over te brengen. Het scheelt mogelyk meest om het werk te spaaren, en het gemak te willen genieten meer, als eene klaare kennisze van de geheele edele Medicynkunde te willen bezitten, 't welk voor alle Geneesheeren en voor de elendige Leiders zo noodzakelyk is. Ziet aan den grooten en wereldkundigen Professor en Doctor, den Heer Laurentz Heister, den Prins der Heelkunde van gantsch Europa, volgd de voetstappen van dezen en van de naarstige kundige oude Doctores, die zo pryslyk en met zo veel roem en luister de Heelkunst bewerkt hebben, dat den Heer PRIMEROSIUS, *Libro, de Vulgi erroribus in medicina commissis*, aanwyst, dat in zyn tyd de *Doctores Medicinæ* alleen in Italien alle voorname *operationes Chirurgicæ* deeden, en niemand als een gepronoveerd Doctor eenige gewigtige operatie mogte ondernemen. Het zelve regt, het zelve verstand, dezelve macht en mogelykheid is de Doctoren nog heden niet benoomen, ze bezitten nog dit al. Waarom niet gewerkt nu nog met kundigheid, met vlyd, met eiver? Waarom zal men aan onkundige, aan mingeletterde, aan eenvoudige het goede, de Leiders, het leven zo snood overgeven? Kan een Meester, een Vader, wel met regt voor altyd zyn werk aan leerlingen en kinderen overlaten? Moet een Doctor heden door de oogen der bezondere Heelmeesters zien? Vermag de luiheid nu zo veel? Mag men om wat werk te ontzien, om wat vuiligheid te meiden, om grootsheid en ontzag te toonen, de geheele Geneeskunde verduistert laaten en zelfs de edele Heelkunst geheel en al aan onbekwaame zo wel als half kundig enkeld te oeffenen overgeven? Waarom niet 't swaare gewigtige werk zelfs gedaan, en 't ligte door eiverige Leerlingen laten behandelen? Mag men den Eed op de Academien gedaan zo geringe agten, denzelven zo vermetel en onkundig breken, en na den gemeenen slender met enkeld Recepten voor te schryven, maar zo blind, gemakkelyk en gerust heen woelen? Ik oordeele, dat ieder een genoeg zien kan, dat veel denken en veel Werken met de trouwe en opregtheid, volgens den swaaren Eed, gepaard, hier gemeent is, om aldus zekerheid en klaarheid in de geheele Medicynkunde te mogen bekomen en aan de Leiders wel te doen. Vertrouwende alleen op het Regt zonder persoon te ontzien.

Ik voege hier by, dat de Heelkunſt veel gemakkelyker en ligter te kennen en te oeffenen is, als de inwendige Genees-kunde, om dat de eerſte veel door 't gezigt, gevoel, en door een geringer oordeel te begrypen en te kennen is, en de laaſte in bezonder veele gevallen door veel nadenken en diep oordeel moet geoeffend werden. Het bewys hier van kan men genoeg zien by de groote en opregte Schryvers. Aan een Geneeskundige in de Anatomie ervaren kan aldus ook niet anders de Chirurgie als ligt voorkomen, daar die aan een onkundige en ongeletterde zeer ſwaar valt, door gebrek van kenniſſe in de Anatomie en Geneeskunde. De ſtoutheid in de Chirurgie, die noodzakelyk is, denke ik, dat een kundig en wel geletterde Geneesheer eerder kan bekomen, als een gemeene Heelmeeſter, die by zyn Baas in de gemeene Winkel, helaas! weinig of niets geleerd heeft, vooral in deze Landen.

Geleerde Doctoren! eene zo geringe vergelykinge moet ik hier maken, om de klaarheid der waarheid te beter te doen begrypen, anders zoude het niet wel voegen, maar zo kan het de eidele verwaandheid en de ontaarde domheid het beſt begrypen. De Vermaaninge

Aan de Leergierige Heelmeesters

Mag nu deze zyn, dat dezelve altyd moeten trachten al meer te leeren tot in den hoogen ouderdom, wel nadenkende, dat zy nooit te veel kunnen toeneemen, en niet en nooit volleerd zyn, voornamentlyk als zy van hunne gebrekkelyke Baazen afgaan, en een examen zo gebrekkelyk als ongeleerd en eenvoudig hebben ondergaan en doorgeſtaan, dan ontfangende een Vrybriefje, naar welke ze in die Stad (alleen) 't Baardſcheren en zo wat in de Heelkunſt mogen oeffenen; te weeten, dat enkeld aan hen van de Doctoren in veele Landen toegeſtaan is; namentlyk, alleen dat gedeelte der Heelkunſt te oeffenen, 't welke men de handkunſt noemt, dat met de handen moet gedaan werden en geheeten werd *Pars Medicinæ miniſtrans*, of 't dienende en handlangende gedeelte der Geneeskunde, 't welk door Doctoren aan dezelve te oeffenen gedeeltelyk overgegeven is, om dat het hen

te bedienen en waar te neemen te laſtig viel, gelyk de geleerde Heeren Profeſſoren, BOHNIUS, *Lib. de Officio Medici duplici*, en ANDRY, *in Cleon a Eudoxe*, zonneklaar bewezen hebben, behoudende de Doctoren het regt, dit alles ook zelfs te doen, als 't hen goeddunkt en belieft.

Op deze wyze is 't geſteld van de Doctoren, en wat daar boven is, werd onwettig gehouden; want middelen te ordineeren of te geven, is ook nooit aan de Heelmeeſters toegeſtaan, alſchoon zy dit dagelyks doen, ik ſpreke hier van het regt alleen. En alſchoon zy door de eene en de andere Magiſtraat, hier en daar eenige privilegien hebben bekomen, dit aangaande, is dit niet univerſeel wettig, want het gelt niet overal, als maar alleen in een bezondere Stad, 't is ook van geene Lands-Overigheid, veel min van Koningen en Vorſten gepriviligeerd, volgens de Regten die overal te vinden zyn. En gelden die privilegien der Heelmeeſters dus alleen in die Stad, daar die gegeven zyn. En niet tegenſtaande den Koning van Vrankryk eenige byzondere privilegien aan kundige en wel geoeffende Heelmeeſters, die te gelyk geen Baardſcheerders zyn, gegeven heeft, gelt dit dog ook niet verder als in die Stad, daar in dit geſtatueerd is. Want zo een Franſche Heelmeeſter hier of elders komt, vermag hy niet het geringſte Chirurgicale doen, zonder voorgaande examen te ondergaan, daar in tegendeel een *Doctor Medicinæ*, hier of elders gepromoveerd, overal in ganſch Europa vry en onverhinderd, alle uit- en inwendige kwaalen, accidenten en ziektens, mag behandelen, genezen, enz. met ordineeren en geven van Medicynen, met Opereeren en verdere Chirurgicale behandelingen, zonder dat iemand, wie het zy, hem eenige palen of hinder mag ſtellen, als gepriviligeert van de hooge Overigheid, Vorſten, Koningen, Kyzers, enz. en zonder ergens een examen weder te ondergaan *. Ook zyn dierhalven aan de

* Behalven in eenige landen van Duitſchland en Italien, daar de Doctoren in Holland gepromoveerd niet worden toegelaten, om de practyk te oeffenen, ten zy dezelve op nieuws weder een examen en volkomene promotie hebben, ondergaan, om dat na 't voorgeven van die geleerden aldaar, in Holland zo veele domme om Geld tot Doctoren gemaakt werden, na 't gemeene ſpreekwoord, *ſumimus pecuniam & mittimus aſinum in patriam:* een ſchoon ſtaaltje van diergelyken geleerde woekerye.

de Doctores geene bepalingen gesteld, om alleen maar inwente behandelen, gelyk de Heelmeesters, ydel, onwaaragtig, dige kwalenvalsch en onkundig voorgeven.

Uit al 't welke gestelde, zo als het na de aangenoomene Volkeren Regten waarachtig is, men klaarblykelyk zien kan, het groote onderscheid der privilegien, die de Heelmeesters alhier, in Vrankryk en elders bezitten, en dewelke de *Doctores Medicinæ* met roem en luister hebben, die in geene comparitie kunnen komen, alle ydele, wonderlyke, zotte, onbezonnene, verwaande verbeeldingen ter zyden gesteld, hoe men zig ook daar mede onkundig flatteerd, gelyk ik in dit werkje hier en daar, en inzonderheid in den beginne, klaar en duidelyk, zonder verdere tegenspraak heb aangewezen, en nog verder in een Latyns Tractaat zal aantoonen, zodanig dat het reeds gezegde onwedersprekelyk waar moet bevonden, en de eere en luister der Doctoren volkomen gehandhavend zal werden.

De vermaaninge voor de Leergierige en Waarheid lievende Jongelingen in de Heelkunst, mag eindelyk omtrent dezelve zyn.

Ik vermaane alzo alle de Studenten, die de Geneeskunde trachten te oeffenen, in de goede Jeugd, nevens de Anatomie, de Heelkunst uit den grond wel te leeren, volgens de exempelen der oude brave Geneesheeren, om dus by alle gevallen 't best der Leiders te kunnen zoeken, en niet in gebrek te zyn, als 't oordeel by de uitwendige Gebreken noodig is, daar de Doctoren heden, helaas! zo veel gebrekkelyk zyn en zo dikwils stom staan. Ik moet de kunst, helaas! beklagen. Op veele Academien droomt men niet eens van de Heelkunst, veel min geeft men daar over wyze en nuttige Lessen, als of die in de Geneeskunde ondienstig zyn. Ik moet met regt de luiheid en achtloosheid veeler Professoren hier bestraffen en kan dit niet nalaten om reden, dat de Geneeskunde en deszelfs Oeffenaars daar door zeer benadeeld, en de Leiders deerlyk mishandeld werden. Daar moeste, door de hooge Overigheid in alle Landen, een Wet met een swaare *pæna* gegeven werden, om de Professoren te dwingen de Heelkunst wel te leeren en te oeffenen. 't Bewys hier van ziet in 't begin van dit boek.

't Ver-

't Verdere verſwyge ik. Denkt niet, dat ik dit ſchryve alleen tot myn voordeel: ô neen! ik behandele de Heelkunſt als een *parergon* of by- en ſpeel-werk, en kan daar buiten wel beſtaan, maar moedige ieder hier mede aan ten goede.

Met geen minder hert van trouw ſtrekt deze myne welmeenende vermaninge aan alle Jongelingen, die de Heelkunſt, buiten de Geneeskunde, alleen denken te oeffenen.

1. Dat dezelve 't Baardſcheeren myden, zo veel mogelyk is, als een hinderpaal, waar door zy van 't leeren der Heelkunſt werden afgehouden en hunne edele tyd, om te kunnen leeren, vrugteloos verſpillen, zynde het Baardſcheeren een zo ſlegt handwerk, dat ieder domme Boer en eenvoudige, zonder Leermeeſter dit leeren en doen kan.

2. Dat zy van den beginne af allereerſt de Anatomie, of de kenniſſe der menſchen-deelen, moeten trachten naauwkeurig te begrypen en vaſt te leeren, als een groot middel dit aanziende, om de gebreken des lichaams wel te kennen en te genezen, en dus als een zake, die ten uitterſten nuttig en noodzakelyk is, het bewys verder te zien in dit werk.

Wil iemand inbrengen, hier is geen gelegentheid, om de Anatomie wel te leeren, aan die zegge ik, hy moet de gelegentheid zoeken, veele Anatomiſche Boeken lezen, en ter plaatzen gaan, daar de Anatomie geleerd werd, of anderzints moet en mag hy zig trooſten, altyd een kruk en onnozele te moeten blyven. 't Is bedroeft genoeg, dat hier geene openbaare middelen geſteld zyn om wat te kunnen leeren.

3. Dat zy niet gelooven van al het gene ze by hunne Baazen Chirurgyns zien en bywoonen, maar vry denken, dat meeſt alles na den gemeenen ſlenter werd uitgevoerd, gelyk we in dit Boek vertoond hebben, behoudende immiddels altyd het waare, het welke dagelyks geobſerveerd werd, en zulks zonder redenen niet hoogmoedig verachtende, in gedachten gehouden, dat ook het domme doen veeltyds tot leeringe of ten minſten tot waarſchouwinge wel dienen kan, gelyk ik veel door 't domme doen van andere betuige geleerd te hebben, 't welk ik my niet ſchaame hier of elders gemeld te hebben.

4. Dat zy de waare werkingen der natuur in 't genezen der uit-

uitterlyke gebreken, met de uitwerkingen der gemeene Kunſt van hunne Bazen bewerkt, wel mogen vergelyken en overwegen, en het waare onderſcheid daar van klaar begrypen, om aldus niet toe te ſchryven aan een zalve, plaaſter, of pap van den Baas, dat de natuur bewrogt heeft. Dit is ook in dit Boek overal genoeg aangewezen, 't welke men redelyk mag overdenken, trouwhertig navolgen en niet op een geheime zalve, of plaaſter, of ſteek-wiek, zo ſnoode vertrouwen, gelyk, helaas! dagelyks in meeſt alle Landen geſchied, tot verderf der Leiders en tot ſchande der Kunſt. Ik ſpreek hier in 't algemeen tot eene nuttige en algemeene vermaninge, ieder naarſtige verzinne het verdere. Dog moet men ook tot die zotheid niet vervallen, dat men alles aan de natuur zoude willen toeſchryven en de kragtige Heelkunſt gantſch vernietigen. Men moet de waarheid zoeken te vinden en den middelweg te houden, maar hier toe is veel vlyd en onderzoek noodig, en men kan dit zo ligt niet vinden of men moet de zotte verbeeldingen afleggen.

5. Dat zy alle vlyd en moeite doen, om de voornaamſte kwaalen wel te leeren kennen en genezen met weinige en goede middelen, en dat ze vooral niet alle dagen de middelen veranderen, na de gewoone wyze der domme Examens, *als dat niet en helpt, wat zalje dan doen?* maar in 't gebruik der goede middelen blyven, zo lange het noodig en dienſtig is. Dog leert dit vooral, als een wis teeken van eene zekere onkunde, als gy ziet, dat een Genees- of Heelmeeſter dagelyks deze en dan weder andere middelen voorſchryft, of gebruiken laat, want dan weet hy niet, wat hy doen zal. Een kundige blyft altyd lange in 't gebruik van dezelve zekere middelen, ten zy dat eenige omſtandigheden 't anders eiſchen. Vooral is 't by de Wonden niet goed, de middelen dagelyks te veranderen. Leert ook uit dit Werkje, zonder opproppen enkeld plat, met weinige middelen, allerly verſche Wonden te verbinden, 't welke nooit van de gemeene Baazen, nog geleerd, nog gedaan werd. Zo moet niet minder ieder Jongeling zig daar op toeleggen, om met goede en weinige inſtrumenten, veele kwaalen te redden, en geen groot verſtand daar in ſtellen, als men veele inſtrumen-

ten heeft. Want anders zoude een inſtrument-maker en verkoper ook moeten veel verſtand van de Heelkunſt hebben, om dat hy veele inſtrumenten heeft. Dit is te zot, hoe men daar ook mede pronkt.

6. Hier nevens geeve ik aan de leergierige Jongelingen, die de Heelkunſt voornamentlyk en als alleen trachten te oeffenen, nog een goede en nuttige raad, die hen tot veel voordeel in 't fortuin kan verſtrekken; namentlyk, dat die gene, dewelke wat gegoed zyn, tuſſchen tyden, wat Latyn mogen leeren, zodanig dat ze een Latynſchen Schryver kunnen verſtaan, en daar nevens trachten van de inwendige kwaalen, wat naauwkeurige kenniſſe, hier en daar, of by een *Doctor*, of op een *Academie*, of door 't vlytig lezen der goede Boeken enz. te bekomen, om aldus de uitwendige kwaalen te beter te leeren kennen en behandelen; want in de oude Latynſche Schryvers ſteekt veel verborgen, en de Geneeskunde wel gekend doet de Heelkunſt ligt leeren; want 't een kan buiten 't ander ook niet beſtaan, en werd 't een door 't ander geleerd, gelyk we in dit Werkje hebben aangewezen. Aldus werd een Jongeling en Leerling der Heelkunſt dan bekwaam gemaakt, om zich tot Doctor te kunnen laten promoveeren, 't welke hem als kundig van de Profeſſores niet geweigerd zal werden, en bekomt te gelyk een voorrang en voorregt boven alle de Heelmeeſters, van de geheele Medicynkunde en aldus ook van de gantſche Chirurgie met het doen der operatien, enz. als een onſchydelyk gedeelte daar van, vry, liber en onverhinderd op alle plaatzen te kunnen en te mogen oeffenen, in weerwil van alle onkundige benyders, en niet verplicht is, nog gebonden, in eene Stad te blyven, en daar alleen zyn brood en fortuin te zoeken: neen! de geheele wereld ſtaat dan voor hem open, daar in tegendeel een Meeſter Chirurgyn gebonden is, aan een plaats, daar hy Meeſter geworden, en zo 't daar niet gelukt, weet hy niet waar heen, alleen 't Apenland of een Dorp is dan der meeſten toevlugt, gelyk we te vooren hebben aangewezen, of hy moet in een andere Stad wederom Jongen en dan Meeſter werden. Dit alles moet dierhalven een wat nadenkende Jongeling, billyk en met regt aanſpooren, om in de edele Jeugd vly-

tig

tig te zyn, en die edele tyd met Baardſcheeren niet ydel verſpillen, en aldus tragten hooger te ſtygen. Edog om aan dit myne voorgeſtelde nog meer kragt by te zetten, zo ziet de volgende getuigeniſſen en verklaaringen van de geleerde Profeſſoren der Koninglyke Academien te HALLE en RINTELEN, aan my over gezonden, om de waarheid te meer hier mede te beveſtigen.

Singulari nobis expoſito deſiderio ſatisfacturi, nos Profeſſores & Doctores facultatis Medicæ in Regia Fridericiana fidem hiſce facimus, quod, cum Chirurgia partem quandam a Medicina inſeparabilem ſummeque neceſſariam conſtituat, idcirco etiam omnibus & ſingulis Medicinæ Doctoribus, more conſueto antea examinatis & legitime in Academia quàdam promotis, tanto magis, ſi ſingularem quandam in addiſcenda & excolenda iſta parte navarunt operam, inſimul libera competat facultas, non ſolum ſic dictam Medico-pharmaceuticam Chirurgiam, ſed ipſam etiam manualem ſeu inſtrumentalem de jure ubique exercendi. In cujus rei fidem haſce teſtimoniales propria nominum noſtrorum ſubſcriptione corroborare non dubitavimus. HALÆ MAGDEBURGICÆ d. xxv. Septembr. A. R. S MDCCXLVII.

MICHAEL ALBERTI, Facultat. Med. ſenior & h. t. Decanus.
J. JUNCKER, Facult. Med. Profeſſor Public. ordinar.
A. E. BUCHNER, Facult. Med. Profeſſ. Publ. ordinar.
FRID. HOFFMAN, Profeſſ. Public. ordin.
P. A. BOEHMER, Med. & Anatom. Profeſſ. Public. ordin.

Het Declaratoir van de Heeren Profeſſoren van de Koninglyke Academie van Rintel, komt op 't zelve uit, en waar onderteekend aldus, benevens het Academiſch zegel

Ex decreto Facultatis Medicæ RINTELII, luce 17. Auguſt. 1747.
D. FRIDE ZIEGLER, Med. & Phyſ. Prof. ordin. h. t. Facult. Med. Decanus.
JOH. HERMANNUS FURSTENAU Facultat. Med. Senior & Profeſſor Primarius.
JOH. FRIDER. FURSTENAU, utriuſque Medicinæ Doctor & Profeſſor Public. ordinar.

De voornaamſte inhoud van deze is, dat de Profeſſoren declareeren, dat aan een *Doctor Medicinæ* op de Academie alle Regt en Magt gegeven werd, allerly uitwendige kwaalen, niet alleen met Medicynen, maar ook met de handkunſt en manuale behandelingen zelfs te helpen en te behandelen.

Ziet hier nevens het uittrekzel uit de Miſſive van den hoog-

geleerden Heer BUCHNER, Kyzerlyke Lyf-Medicus, President van de Kyzerlyke Academie der Weetenschappen, en hoog beroemd Professor op de Koninglyke Academie te Halle aan my geschreven den 10 October 1747. aldus luidende:

Mitto porro testimoniales litteras, a singulis ordinariis Facultatis nostræ Medicæ Professoribus Subscriptas, intuitu Juris, operationes Chirugicas exercendi, promotis Medicinæ Doctoribns omnino competentis, gratulorque tibi, vir prænobilissime, de laudabili proposito, hoc ipsum jus publico quodam Scripto in posterum Medicis iterum vindicandi, in quo laudabili labore quodantenus ad minimum præeuntem jam habes Celeberrimum GÖLICKIUM, in Dissertatione de mutilo Medicinæ corpore resarciendo per Chirurgiam & Pharmaciam postlimio revocandas. Unde animitus voveo, ut Deus Tibi & in posterum vires ac sanitatem clementissime largiatur, propositum hoc utilissimum feliciter perficiendi, &c.

Uit deze kan men nu nog ten overvloede zien 't waare regt, 't welke aan de Doctores toekomt, alle *Operationes Chirurgicæ* te mogen zelfs doen en behandelen, daar zo veele domooren tegen kakelen, de verdere bewyzen zal ik hier niet aanhaalen, die ik in menigte by zoude kunnen brengen. Dit mag als een bril voor de onkundige en laatdunkende verstrekken.

Vergelykt dit gezegde nu eindelyk met dat van den grooten BOHNIUS en ANDRY, en met het CORPUS JURIS. Meer andere getuigenissen achte ik onnodig hier aan te haalen, Dit klinkt heel anders, als 't welke de gemeene onbezonne Baardscheerders en Heelmeesters ydel en zonder reden voorgeven, *een Doctor mag dit en dat niet doen.* Ik zegge nu met regt en reden, hy mag al doen, wat hy kan en wil tot hulp der Leiders, niemand kan hem iets bepaalen, ook geen Stads Regeeringe, veel min een gemeen Ambacht en Gild.

Het smert my wel, dat ik voor zo veele onnoozele 't Regt hier moet leeren, dog hadden zy 't geweeten, en waaren zo domdriftig niet, hadde ik die moeite bespaaren kunnen. Maar nu legge ik aldus klaar het regt der Doctooren voor aller menschen oogen, 't welke zo lange verborgen is geweest.

Neemt dit aan naarstige Leerlingen, om welkers wille ik dit welmeenende hier by gevoegt hebbe, om aan UE. moed te geven, al verder te gaan, en Privilegien te bekomen, om daar

me-

mede door de geheele wereld uw fortuin te zoeken, en die van de gekroonde Hoofden gegêven en overal gemaintineerd werden, zodanig dat dezelve nooit van eenig ſlaafs Gild kunnen eenigzints benadeeld werden. Door welk doen dan de Heelkunſt door veele kundige Lieden eindelyk weder zal behandeld werden, tot veel meer nut der Elendigen, die nu door de onkunde rampzalig dagelyks gekweld werden.

Ik zoude hier nog veele zaken geſteld hebben *, maar de tyd roept my tot andere. Vaart wel, en neemt dit aan zo opregt en zuiver, als ik 't heb medegedeeld, zo niet, zoekt wat beter, en verwerpt doch myn vry Schryven niet, zo anders, zoekt een pluimſtryker en leugenvertelder.

Amſterdam den 10.
September 1748.

J. D. SCHLICHTING.
Univerſæ Medicinæ Doctor.

* Tot een toegift ſtelle ik hier nog eene bezondere nuttige en zeer merkwaardige Geſchiedeniſſe van een extirpatie aan een opperarm gedaan in de Maant September 1748. by een jong ſwak en als uitgeteert lichaam, van wegens een kwaadaardige *Vetfungus* aan den onderarm, door onkundige geopent en die tot aan 't gebeente van de articulatie van den elleboog af tot in 't midde van de handpalm uitgeſtrekt waar. De ſtomp na 't zogenaamde onderſcheppen der arterie Verbonden we met *Pulvis Colophonii* alleen beſtrooit, daarover heen getrokken eenige ſtrookjes wel kleevende Diapalm plaaſter, om de huid vet en ſpieren als over het afgezaagde been wat over te haalen, daar over heen gelegt een klein ſtuk zagte boviſt met *pulvis alluminis crudi*, en met een weinig *alcabol vini*, met eenige plumacœlen van zagte boomwolle watjes, en daar over heen dan verder twee longetten, of ſtrookjes linnen, met eene bekwaame omwindinge, en boven al om de voorzigtigheid nog een verſche blaaze. Edog 't geheele verband, gelyk 't nodig is, gematig los aangelegt. Met Azyn en Brandewyn hebben we ſtraks 't verband bevogtigt, dog alleen op den eerſten dag en verder niet. Maar van den beginne na de extirpatie ordonneerde ik de *Cortex Peruvian.* met het *Diacodium* op eene behoorlyke wyze tot den zevenden dag, wanneer we 't Verband losmaekten en de wond wel geſtelt bevonden zonder eenige de allerminſte ſwellinge inflammatie of lekkinge van dunne vogten, en hebben ook in alle die dagen nog ook naderhand nog koosze nog pyn, nog eenig ander kwaad toeval waargenoomen. In tegendeel wierd de de voorgaande Koorsze na de operatie niet meer bevonden. Daar na hebben we om de vierde of vyfde dag verbonden met enkeld *pulvis aluminis*, en *alcohol vini*, met doorgeſtoken plaaſters de weeke deelen om de ſtomp gehaalt, dagelyks 't eind van 't Verband eenige malen bevogtigt met Brandewyn. Na vier weken waar de wond klein en nog geen toeval. Dewyl ik dit dikwils zo gelukkig geobſerveert heb, is de vraag, of niet na meer andere operatien, als Steenſnyden, enz. de *Cortex* met het *Opium* moet gekoozen werden?

IN DOCTISSIMUM, PRÆNOBILISSIMUM EXPERTISSIMUMQUE VIRUM DOMINUM OMNI LAUDE DIGNISSIMUM.

JOANNEM DANIELEM SCHLICHTING

Utriusque Medicinæ Doctorem &c.

CUM TRACTATUM

LAUDATISSIMUM DE VULNERIBUS

Anno 1748 ederet.

LAſcivæ quondam Veneris Jam fata refregit
Herculeus SCHLICHTING; fædaque damna luis
Quæ laute viroſa, dedit ſectantibus hydra,
Tollere Jam docuit; Squalida victa jacet.
Sic domuit Veneris vim; jamque tyrannida Martis
Aggreditur fauſtâ non minus arte ſuâ.
Infeſtat merito bacchantes mœcha nocentes,
Et merito turpes flamma ferit thalamos.
Innocuos Mars bellipotens ſine crimine lædit,
Et nulli parti parcere flagra docet.
Lenta labes Veneris, lympham & genitalia quærit:
Vulneribus proceres certa ruina necat.
Atrox Vulcani multum ſic ſæviit armis,
Implens egregiis tartara nigra Viris.
Hic tandem SCHLICHTING ſtat in udâ accinctus arena,
Ut Martem doctâ diruat arte ſuâ,
Diruit, Vincit, Vincens immittit habenas,
Necque eſt tam dirum Vulnus ut ante fuit:
Nam ſimplex docte compoſtaque vulnera curat,
Gangrænam & ſphacelum & ſymptoma quodque fugat,
Sanguinis immodicos fluxus febrenque reſtringit,
Virtutemque opii cernere cûique facit.

Quid

Quid valeat natura, docet, quidve arte probandum,
Non vendit nugas, dogmata ficta vetat.
Balſama nec, prudens, cataplasmata ſplendida laudat,
Anguſtam methodum & pharmaca certa legit.
Diſcere qui tentas vigilantis Apollinis artem,
Saucie tu milis (res utriusque agitur)
Surgite, magnanimo referamus gratiam iatro;
Invidiæ pœnas copia acerba dabit.

obſervantiæ ergo cecinit A: Boàz M. D.

L A U-

LAUWER-KRANS
GEVLOGTEN TER EERE
VAN DEN SEER GELEERDEN HEER DE HEER
JOHANNES DANIEL SCHLICHTING

Medicinæ & Chirurgiæ Doctor

Lid van de Keyzerlyke Academie der Natuur- en Genees-kunde, N. C. en van de Koninglyke Academie der Chirurgie te Parys, mitsgaders van 't alom Vry-kundig Commercie te Neurenberg.

Ter gelegentheid der uitgaaf ſyns Edelens door-wrogte Verhande ing

VAN DE
W O N D E N
WEL TE KENNEN EN TE GENEZEN

Sic itur ad Aſtra

LAat anderen geſtaag, op loſſe gronden bouwen,
Een ieder op zyn wys, ons toonen en ontvouwen,
Hoe dat men Wonden kent, en hoe men die geneeſt:
Dog hoe die 's Meeſters hand, volvaardig onbedeeſt
Behandelde na de konſt, gebouwt op vaſter Gronden,
Dat heeft Heer Schlichting tans veel klaarder uitgevonden,
Getuyge zy dit Werk; Getuyge zy zyn Naam!
Alom ten top gevoert, op wieken van de Faam;
Zoo ooit het nut des Lands, in dees benaeuwde tyden,
Gezogt wierd en betragt, en dus van allen zyden
By een gebragt, al wat tot redding ſtrekken kan;
Gewis ook in dit ſtuk, betoont gy u een Man:

Want

Want niet te vreden, met 't geneezen der gebreeken
Behaalt in Paphos ſtryd, * verzet gy thans de ſtreeken
Van uw doorwrogt Compas: en door een nieuwe vond,
Giet uwe trouwe hand, ook Balſem in elks Wond.
Gy kunt Doorluchte Geeſt, gy kunt uw niet vernoegen,
Met 't onbedreve Kalf, van anderen te ploegen.
O Neen uw geeſt gewoon, in veel beſpiegeling †
Sig te verluſtigen, acht alle Werk gering,
Dat niet op gronden ſteunt, of kennis die verkregen,
Door de ondervinding nooit, zyn Meeſter laat verlegen:
Dus toont de blanke borſt, het goed, dat in haar woont;
Hy nooit voor ſwarte Nyd, nog, bitſe haat beſchroomt.
Kan zelfs zyn iever in dien arbeyd nooit verzaden,
Wie kroont dat Edel Hooft, dan niet met Lauwerbladen
Kom Ed'le Heelkonſt, zet myn wenſch dog kragten by:
Kroon, Kroon uw voetſterling! ſteeds bezig aan het Y.
Het nut zyns evenmenſch, met daaden en gedagten,
Ja met zyn Hert en Ziel, geſtadig te betragten.
Schenk hem den Loon, die gy uw Minnaars hebt belooft,
Zet hem een eerkroon op, wiens glans het Gout verdooft.

JAN COENRAAD VOLTELEN.
Apothecar.

* Doorlees zyns Ed'lens doorwrogte verhandeling, over de gebreeken der
eel-deelen.
† Zyn Ed'lens gedurige beſigheid, in 't beſtudeeren, en 2 maalen des
eeks onderwyzing, in de Anatomie en verdere Chirurgicale operatien.

**** OP

OP DE

A F B E E L D I N G

VAN DEN HEERE

JOHANNES DANIEL SCHLICHTIN

Medicin. & Chirurg. Doctor, Lid der Keyzerlyke Academie N. der Fransche Academie der Chirurgie te Parys als ook van 't geleerde genootschap te Neurenberg &c.

Dit 's SCHLICHTINGS Beeltenis, den Amstels Hipokraa
Der Medicynen stut, en Heelkunst' toeverlaat,
Wiens schrand're Geest uyt dit Tafreel wel is te leesen,
Zyn oneenzydigheid doet hem geen laster vresen.

J. VAN HEU

VA

VAN DE WONDEN

Wel te kennen en te genezen.

En zelfs zonder Zalven en Plaasters, ook zonder Prop- Stop- en Steek-wieken, die behoorlyk en kundig te behandelen.

§. 1.

De *authoriteit* der Schryvers ter zyden gestelt.

De authoriteit van HIPPOCRATES, CELSUS, GALENUS, AETIUS, ARETÆUS, PAULUS, de menigte Arabiers, Grieken, Latynen, en meer andere ouden, als ook het gezag der nieuwe Schryvers, onpartydig ter zyden gestelt, en in hunne volkomene waardigheden gelaten, zal ik oneenzydig over de Wonden handelen, hoe die op eene heel beknopte, ligte en gemakkelyke wyze wel te kennen, en zonder veel omslag, ook zonder gebruik van zo een menigte hulpmiddelen, zalven en plaasters, geholpen kunnen worden, dezelve zyn geringe of kwaad, met weinige, geene, of hevige toevallen verzelt. De veelvuldige ondervindinge op genoegzame redenen en bewyzen gefondeert zal hier alleen, zonder eidele Speculatien, en zonder beroep op authoriteit, de goede en vernuftige Leermeesteresse zyn. Niemand, verzoeke ik, neeme my kwaalyk, dat ik tot voordeel van zo veele Elendige, die zo deerlyk en zo veel, helaas! gekwetst worden, en enkel tot best van het

De mening is, allerly wonden wel te kennen en te genezen.

gemeen de zuivere waarheid hier trachte aan te wyzen. Ik zal dierhalven maar eenvoudig van allerly Wonden, zo goed als ik geleert ben, ſpreken, om die wat naauwkeuriger te leeren kennen en te genezen, als tot heden in gebruik is geweeſt.

Wat een Wonde is.

§. 2. Een Wond noemt men *Solutio continui*, of een ſcheidinge van het gene heel is geweeſt, maar dat is ook een fractuur, abſces, ulceratie, fiſtel; want in die alle is ook de ſcheidinge van 't welke te vooren aan een en heel is geweeſt. Een Wonde is dierhalven een verſche en bloedige Scheidinge in de zagte deelen, gelyk een fractuur in de beenderen een wond is. Een abſces komt een Wond naby in veele eigenſchappen en wel voornamelyk in de verſche ſcheidinge en in de genezinge.

Komt een abſces naby.

Een ulceratie kan men met regt noemen een verouderde ſcheidinge der zagte deelen. De zogenaamde *Caries* (*) der beenderen (die 'er niet is) of liever ***beenbederf***, is of gelyk een *gangræna* en *ſphacelus*, of ook wel als een ulceratie te agten.

Als de *gangræna*, *ſphacelus*, de *eſchare* of korſt, die door vuur, *cauſtic*, koogels of eenige contuſie verwekt is, of die in eenige ulceratie groeit, geſcheiden zyn

Gefingeerde *caries* der beenderen.

(*) *Caries oſſiis* is in voorige tyden en nog geſtelt, wanneer eenig gedeelte des beens-bedurven is en ſpongieus afſcheid, en 't zelve ſchynt als of het gelyk vermolmt houd doorvreten waar. Maar ik zegge, dat dit een misleidinge en groot bedrog is, vermits veele beenderen op veele plaatzen, bezonder de pypen op haar einden in het binnenſte een *diploe* of ſpongieus wezen in den gezonden ſtaat hebben, en dit verſtervende en afſcheidende ſchynt het en vertoont zig *Poreus*, als of het doorvreeten waar, daar het dog in der daad het natuutlyk maakzel des beens is, dit mag men wel onthouden.

zyn, is die opene plaats gelyk eene versche Wond, en vereischt dezelve genezinge.

Zyn nu deze alle scheidingen van 't geheel, zo vereischen ze ook notooir dezelve behandelingen in het herstellen, naamentlyk de VEREENIGINGE der gescheidene deelen, dewelke in die alle, bezonder in Wonden, op eene heel gemakkelyke en beknopte wyze, zonder de meenigte van zalven en plysters kan en moet gedaan werden, gelykwe nu zullen aanwyzen, zo als ook CORNELIUS CELSUS reeds voor een duizend en zes honderd Jaaren gedaan en aangetoont heeft. Hy zegt *Lib. V. de glutinatione vuln., p. m.* 496. *Op alle Wonden kan men ten eersten een Spons in azyn gedoopt opleggen, maar zo iemand de kragt des azyns niet leiden kan, mag men wyn daar voor neemen. Een geringe Wonde word ook geholpen, wanneer men een Spons in koud water nat gemaakt oplegt. En deze* (de Spons) *hoedanig die ook opgelegt is* ('t zy met azyn, wyn of water) *zo lang dezelve daarop vogtig blyft, is nuttig en dienstig, dierhalven moet men die niet droog laaten worden* (maar gestadig nat houden). *En aldus mag en kan men zonder vreemde verre gehaalde en groot gecomponeerde middelen Wonden genezen. Maar zo iemand dit doen niet mogte vertrouwen, moet hy middelen opleggen die zonder* Smeer (*) (sine sevo) *vermengt zyn,* enz.

En deze alle vereischen de vereeniging.

Beknopte genezinge der Wonden van *Celsus* vertoont.

Dit

(*) Ik oordeele, dat dien grooten *Celsus* hier met veel regt het *Smeer* in versche Wonden verwerpt, om dat dit niet als tot fungeuse uitwellinge of weelderig vlees aantegroeijen, en tot stinkende lekkinge of veel suppuratie gelegenheid en oorzaak geeft, gelyk ik meenigvuldig betuige ondervonden te hebben. Ik kan bekragtigen, dat ik een meenigte zwaare

 Won-

Gepreezen. Dit zeggen van dien grooten *Celſus* is niet alleen zeer verſtandig, maar ook op ondervindinge gegrond, en 't is te verwonderen, dat buiten den Geleerden *Profeſſor*, *Doctor* en *Chirurgus*, den Heer *Fabricius ab Aquapendente* byna dit ſtuk niemand heeft waargenomen en nagevolgd. Daar doch hier nevens reeds voor *Celſus* onzen oudvader *Hippocrates* eene gelyke beknopte wyze van Wonden te genezen voor zo veele Eeuwen beſchreven heeft. Ik gelove, dat *Galenus* met alle zyne wydlopigheden, en met het aanpryzen van de meenigte groote zalven, plyſters, balſems, enz. van hem beſchreven, ſchuld heeft, de welken andere uit onvoorzigtigheid, en om parade met veel omſlag te maaken, nagevolgd ſchynen te zyn, denkende mogelyk, hoe meer en grotere compoſitien zy hadden en gebruikten, hoe meer kragt, werkinge, eere en fatzoen zy zouden hebben, gelyk ook nog heden byna in alle Landen geſchied. Hoewel *Julius Cæſar Magatus*, *Septalius* (*) en *Belloſte*, zig ook kragtdadig daar tegen hebben aangekant, ſchoon ze nog

Galenus verworpen.

Wonden, zonder eenige ſmeerigheden, zalven en plyſters genezen hebbe laten, als in 't vervolg blyken zal. Hoe veel minder goed zullen dan de oude ſmeeren onder de jaarige zalven der wondheelders doen, die zo een reeks van jaaren in de ſcheerwinkels of Apotheken bewaart zyn? *Paracelſus* heeft het wel geſtelt, dat den etter de beſte wondbalſem zy.

(*) Het is wel te verwonderen, hoe dat den groten geleerden Profeſſor *Daniel Sennertus* de goede beknopte en eenvoudige wyze, om Wonden te genezen, van den geleerden en geoeffenden *Septalius* zo duidelyk voorgeſtelt, heeft verwerpen kunnen, en met zo vele tegenbewyzen tegen de klaare waarheid ſtryden. Het is by my zeker, dat dien grooten man nooit eenige proeven heeft gedaan, en *Galenus* en andere maar blind na zyn *Syſtema* gedefendeert en dus *Septalius* ſlegts gecondemneert; men leeze maar onpartydig de ſchriften van byde.

nog al te wydlopig ook zyn geweeſt en in groot gebrek gebleven.

Maar den huidigen Engelſchen Chirurgus *M. Scharp Traité des operations de Chirurgie* toont aan in deze tyd zo eene korte en beknopte wyze van operatien te doen met weinige inſtrumenten, en de Wonden daar op volgende met heel eenvoudige, goede en weinige middelen te verbinden, gelyk omtrent *Celſus* gedaan heeft. Geen een vinde ik onder de hedendaagſche, die zyn 's gelyken is. Van den grooten *Paracelſus* met alle zyne geheimen en meenigte wisje-wasjes van zalven, balſems en plyſters, in zyn *kleine Wund-Artzeny* beſchreven, zal ik niets zeggen; vermits al zyn groot pouhai by dat van *Celſus* in 't minſte niet bykomt.

Geene meningen in de genezinge der Wonden hier iets getelt.

§. 3. Ik zoude hier wel zonder veel moeite een meenigte van meeningen en behandelingen, aangaande de genezinge der Wonden, uit oude en nieuwe Schryvers ook kunnen aanhaalen, als uit *Aretæus*, *Aetius*, *Paulus*, *Alex. Trallianus*, *Guido*, *Hildanus*, *Pare*, &c. Maar ik oordeele, dat ik maar onnodig papier met inkt zoude bekladden, en de edele tyd eidel en vrugteloos verſpillen. Myn meening is enkeld, klaar en duidelyk aan te wyzen, *allerly Wonden op eene heel korte en zekere wyze wel te kennen en te genezen*, zonder iemands verwaandheid, authoriteit, geleerdheid, diſputen en ſchriften te ontzien, en zonder iemand blind na te volgen; ſteunende alleen op gezonde en genoegzame redenen, veel nadenken, en op dat gene, 't welk ik wis en zeker van het jaar 1726 af tot nu toe in de edele (*) geheele Medicynkun-

(*) *Hippocrates* noemt met regt de geheele Geneeskunde, die uiten

Een Doctor mag vry de Chirurgie oeffenen.

kunde, dat is Genees- en Heelkunde, zelfs ondervonden hebbe, dewelke te oeffenen my als *Doctor Medicinæ* en *Chirurgiæ* van de Academie na voorgaande Examen in Groningen met genoegzame privilegien toevertrouwt is, gelyk zulks van oude tyden herwaards tot heden toe, in geheel Europa, regt, magt, vryheid en gebruik geweest, alschoon onkundige, die kwaalyk lezen kunnen, zig hier tegen trachten te kanten, dat evenwel vrugteloos is (*). Vertrouwen-

en inwendige kwaalen geneest, *ars omnium artium nobilissima*: dat is, de edelste aller kunsten, om dat die der menschen grootste elende helpt.

(*) *Hippocrates*, *Galenus*, *Celsus*, *P. Ægineta*, *Amidenus*, *Ætius*, *Oribasius*, *Albucasis*, *Avenzoar*, *Averrhoes*, *Avicenna*, *Guido*, *Tagaultius*, *Taliacotius*, *Augelus Balogninus*, *Marianus*, *Sonerus*, *Fallopius*, *Vesalius*, *Fabricius ab Aquapendente*, *Petrus de Cerlata*, *Johannes de Vigo*, *J. C. Arantius*, *G. de Saliceto*, *J. Arcæus*, *Vidus Vidius*, *A. Spigelius*, *Botallus*, *M. A. Severinus*, *P. Pavius*, *Jess. a Jessen*, *Gabriel Ferrarus*, *Prosper Alpinus*, *Jacob Berengarius*, *Fienus*, *Curcannus Leo*, *Petrus de Marchette*, *Barbette*, *Hornius*, *Rou*, *Albinus*, *Heister*, *Petit*, *Sermes*, en een meenigte andere Geneesheeren, hebben my in het genezen en beschryven der uit- en inwendige gebreken voorgegaan, dewelke ik getrouwelyk hebbe nagevolgt

Alle deze zegge ik, hebben kundig na reden en ondervindinge en na hun beste weeten niet alleen het gedeelte der Geneeskunde, dat de inwendige gebreken leert genezen, geoeffent; maar hebben ook te gelyk volgens hun Regt en Privilegien, dat gedeelte der Geneeskunde, 't welke de uiterlyke kwaalen der Menschen, door middelen, instrumenten en handgrepen, leert herstellen, zelfs in persoon behandelt en geoeffent, en in hunne Schriften 't voornaamste daar van aan de waereld uit liefde en tot bevorderinge der Heelkunst nagelaten. Den grooten Geneesheer *Galenus* heeft niet alleen te Romen veele groote operatien gedaan, maar heeft zig zelfs zo veel vernedrigt, dat hy ook in persoon heeft dikwils de aderen geopent. Het waar te wenschen, dat de Doctoren nog heden de voortreffelyke voorbeelden van zo veele groote mannen navolgden, dan zoude men blindelings de uitwendige Gebreken

wende ook te gelyk op de opregte ondervindingen van redelyke Schryvers. Ik hebbe ook op dien zelven grond alhier in Amſterdam, in myne *Collegia Anatomica & Chirurgica*, van 't jaar 1730 tot nu toe, aan Studenten en Chirurgyns als toehoorders jaarlyks deze

ken, aan zo veele blinde Heelmeeſters, zo ſnode niet overgeven, tot verderf der Leiders.

De Doctoren in Parys hebben ook voor eenige jaaren klaar aangewezen, dat Doctoren magt, regt en vryheid bezitten, alle Kwaalen en Gebreken, die het menſchen Lichaam overkomen, te genezen, geene uitgezondert, ze zyn uit- of inwendige, venerial of niet. De kundige Heeren Profeſſoren van de *Academien* in *Halle* en in *Rintelen* hebben ook, in een bezonder Getuigſchrift aan my overgezonden, betuigt na voorgaande rype overweeginge, *dat aan een Doctor Medicinæ* van regts wegen vry ſtaat, overal de Chirurgie te oeffenen, niet alleen met voorſchryvinge van Recepten en Ordonantien, maar ook met de manuale behandelinge zelfs, waarvan ik hun Ed. Declaratorien op zyn plaats zal aanwyzen.

Die nu evenwel nog niet geloven wil, dat de Doctoren of Geneesheeren, zo veel goeds in de Chirurgie gedaan hebben en dezelve zo lange zelfs geoeffent, ja zelfs de Chirurgie groot gebragt en met de voornaamſte kunſtige handgrepen verciert en opgeheldert, die leeze maar het boek van de Heer Profeſſor *D. J. Bohnius*, *de officio Medici duplici Cap. XXII. de auxiliis Chirurgicis*, alwaar hy te gelyk Zonneklaar aanwyſt, dat *Doctores Medicinæ* van ouds herwaards regt en magt hebben gehad de Chirurgie te oeffenen, en dat zy ook dezelve, als ze maar willen, beeter kunnen oeffenen als de gemeene heelmeeſters, van dewelke de meeſte geene kunſten nog weetenſchappen, buiten de ſcheerdery, in hun jeugd geleert hebben. Vervolgens, zegt hy, dat een Doctor injurieus is tegen de Leiders, als hy de Chirurgie niet verſtaat nog oeffent, maar aan onkundige en onbekwaame heelmeeſters, die niets heelen kunnen, maar alles bederven, de Leiders blind overgeeft en met hunlieden oordeel en doen te vreden is. Dit zeggen oordeele ik gantſch niet ongeſchikt te zyn, vermits bekwame Doctoren in hun jeugd in allerly wetenſchappen onderweezen en aldus ook in de Chirurgie, dezelve veiliger en beter kunnen weeten en oeffenen, als ze maar willen, dan die hun edele jeugd met wat ſlegt werk te doen verſpilt, en byna niets als wat gebrekkelyks by hunne baaſen gezien hebben.

deze zake aangewezen, enkeld tot voordeel der Leiders, op dat dezelve niet dubbeld door onkunde der onbedrevene Chirurgyns gestraft mogten worden.

Oorzaken der Wonden.

§. 4. Van de oorzaken der Wonden, ze zyn minder of meer, scherp of stomp, om dat die bekend zyn, zal ik hier niet veele woorden stellen. Alleen zal ik dit nuttige hierby voegen, dat door stompe werktuigen als ook door vallen, slaan en veelerly schieten, wonden voorkomen, dewelke gelyk zyn, of gelyken na die, welke door snydende werktuigen aangebragt werden, het welke in de genezinge groote klaarheid geeft, als men maar niet na de gewoone verbeeldingen en voorgevatte meeningen te werk gaat. Ik denke dat ik hier mede groot voordeel doe, als ik klaarblykelyk, dat waar, wis en zeker is, hier van zal aanwyzen. Die het tegendeel meent waar te zyn, moet het beproeven. Een groote reeks van malle meeningen en verbeeldingen zoude ik hier wel kunnen bybrengen, maar het lust my niet, om dat ik zeker weet, dat het niet vrugten zoude, Ieder, die wat vernuftig is, denke het verder na, we zullen de zaken in 't vervolg klaarder zien. Ik wil hier ook van de inwendige oorzaken der bloedstortingen niet spreken, wanneer, door inwendige bloedsdrift eenige bloedvaten geborsten zynde, bloedvloejingen ontstaan, die tot de inwendige Geneeskunde behooren, en dewelke door sterk hoesten, perszen, alteratien, zingen, roepen, hard lopen, enz. kunnen geschieden: De veelvuldige Kramptrekkingen zyn ook veeltyds oorzaken van zeer gevaarlyke bloedingen bevonden, daarvan ik hier niets zeggen zal.

§. 5.

§. 5. Van de naauwkeurige kenteekenen der Wonden, Kwetzingen, Kneuzingen en Fracturen, zoude ik zo uit eigene menigvuldige ondervindingen, als uit veele voortreflyke en verstandige Geneesheeren, bezonder uit *Celsus* (*) *de Re Medica*, en uit *Bohnius*, *de Renunciatione vulnerum*, als ook uit meer andere, wydlopig veele nuttige en ophelderende zaken kunnen aanhaalen. Maar om kort te gaan, zal ik alleen, het welke ik als het noodzaakelykste en noodigste oordeele, hiervan aanwyzen, de rest zal dan ook een halfkundige kunnen nadenken en begrypen.

Kenteekenen der Wonden in 't gemeen.

En ik mag met alle regt zeggen, als iemand de deelen van 's menschen lichaam en derzelver plaatzingen aanhegtingen en werkingen in den gezonden staat weet, dat die ook de werkingen derzelver in den ongezonden en verwonden staat ligt kent, en gemakkelyk begrypen kan, en gevolglyk veel beter, als die dit alles niet kent. De waare kentekenen der Wonden vallen aldus van zelfs voor de oogen der Verstandigen en die de Anatomie wel weeten (†).

Zyn by kundige ligt maar by weetnieten swaar.

§. 6. Maar ziet het navolgende in 't bezondere

Van

(*) Dezen grooten *Celsus* heeft de waare kenteekenen der voornaamste Wonden *Lib. V. Cap. XXVI. van pag.* 488. *tot* 491. alzo naauwkeurig beschreven, dat hem weinige in voorige tyden gelyken, en nog heden van verstandige verdient wel gelezen te werden. Maar die alle hier aan te haalen zoude te wydlopig zyn. Die de Latynsche taal verstaat, mag zyn gezegde wel onder het lezen overdenken.

(†) Die de *Anatomie* niet wel kent, kan onmogelyk den aart en 't verschil van ieder Wond kennen. dewyl nu op de gemeene winkels geen anatomie geleert werd, by baazen, die zelfs ook niets weeten, zo is het klaar, dat de gemeene Barbiers en Chirurgyns van de Wonden geen regte kennisse hebben, nog hebben kunnen. nog willen evenwel nu de Barbiers alle goede Chirurgyns genaamt werden.

Van de kenteekenen der voornaamste swaare Wonden.

Bezondere teekenen der voornaamste swaare Wonden.

Als na eenige val, slag, stoot of schoot aan het hoofd aangebragt, de mensch voor dood nedervalt en leggen blyft, zonder of met weinig gebruik van zyne zinnen, het bloed uit de neus, mond, ooren of oogen uitkomt, daarnevens braken of walginge verscheint, en schoon den Leider wat bykomt, evenwel zeer dom is, de tyd, waarin hy is, niet weet, alschoon hy gaat, ofte ook met convulsien aan de eene en verlamminge aan de andere zyde, of ook met een volkomene of onvolkome *apoplexie* aangedaan is, enz. is het een zeker en onfeilbaar teeken, dat het *cerebrum* in zyn *actie* of werkinge verhindert is, het zy het zelve gekwetst, gekneust, enz. het zy dat de bloedvaten der herzenen of deszelfs vliezen, gewondt, geborsten, of dat een scheur, *fractuur*, *impressie* des *cranium* is. *Celsus* p. 489. voegd hier by, *dat het aangezigt vreeslyk staat, de oogen slap en heen en weder bewegen, den derden of vyfden dag komt eilhoofdigheid; en even voor de dood scheuren de meesten de windzels van 't hoofd af en ontblooten de wond voor de koude lucht.*

Als de herszen vliezen en het *cranium* gewondt zyn.

Aanmerking.

Maar niemand moet hieruit het tegendeel besluiten, als geene van de voorgemelde toevallen verscheinen, dat dan ook geen beschadiginge aan de herssenen, vliezen en *Cranium* zy; want 'er kan *fractuur* en *fissuur*, ook *impressio cranii* zyn, als ook verwondinge van het *cerebrum*, *dura* en *pia mater* zonder merkelyke, ja zonder allerminste toevallen, inzonderheid in de eerste dagen.

Alle toevallen komen niet by alle gewonden gelyk.

Het is ook te bemerken, dat die toevallen by den eenen vroeg en by den anderen laat komen, als na 10. 20. 30. 40. 50. 60. 70. 80. 90. 100. dagen, gelyk *Petrus de Mar-*

Marchette en *Sharp* met my hebben ondervonden en aangewezen. Ook komen alle die toevallen niet by alle die gekwetſten te zamen, maar by den een weinige of geringe, by den andere weder veele of ook ſwaardere, na dat de Wonden ligt of ſwaar zyn, veel of weinig deelen verwondt, het lichaams geſtel gezond, ziekig, teer, ſterk, en ſpasmatique bewegingen ligt onderworpen is, enz.

§. 7. Als op een wond of ſchoot, enz. beneden aan het *os occipitis* de dood zeer ſchielyk komt te volgen, met of zonder eenige convulſien, beteekent het, dat het *Cerebellum* gewondt of anderszints geraakt is, of ook wel de *medulla oblongata*. *Cerebellum* gewondt.

§. 8. Als de *medulla ſpinalis* boven ſwaar gekwetſt, gedrukt of geheel of half afgeſcheiden is, ontſtaan in dat moment convulſien en krommingen in de ruggegraat, en ſchielyk daarop de dood. Maar zo beneden, ontſtaan ook zomwylen convulſien in de bovendeelen, mitsgaders lammigheid en ongevoeligheid in de benedendeelen. *Celſus* p. 491. voegt hier by, ***een weinig daarna laten de benedenſte deelen tegens haar wil zaad, urin en feces loopen.*** Is de kwetzinge geringe, zo zyn de toevallen ook geringe. Als de *medulla ſpinalis* boven en beneden gewondt is.

Een zeker man 1742 gravende, viel een party pannen op zyne lendenen, hy konde daarop geen waater nog ſtoelgang kwyt raaken, ook niet gaan. Den urin door den *Catheter* dikmaals afgetapt en goede middelen gebruikt, is hy weder herſtelt, maar konde naderhand nooit den urin houden. Ik oordele, dat de *medulla ſpinalis* merkelyk in dit geval gekneuſt is geweeſt. Obſervatie.

Een man van de Lutherſche armen viel Ao. 1746. uit de maſt op het dek van 't Schip (als men zegt, op zyn billen) neder, hy konde niet gaan, geen of weinig waater ook Obſervatie.

geen ſtoelgang looſen, na 20. dagen hebbe ik twee waterpotten vol urin afgetapt. Maar 't was te laat, en hy ſtierf kort daarna op het gevolg van een hevige *ſphacelus* der Teeldeelen, enz.

In dit geval is ook notoir eenige ſcheuringe in de *medulla ſpinalis*, of in derzelver vliezen of bloedvaten geſchied geweeſt.

Obſervatie van een gebrooken ruggegraad.

Ik hebbe ook ondervonden, dat, na een val agter over, drie lichamen van de drie bovenſte wervelen der rugge zyn afgeſcheurt en in vele ſtukken gebrooken, gene toevallen behalven eenige pyn gevolgd, den hals krom gegroeit, den Leider nog drie jaaren vier maanden en eenige dagen daarna geleeft, en toen, aan een pleuris uit koude veroorzaakt, geſtorven. Ik vond de ſtukken van beenderen aldaar in den etter, als om de *medulla* heen dryven, onder een onlydelyke ſtank, en 't is iets bezonders, dat geene kwaade toevallen hier op in die tyd gevolgd zyn geworden, daar dog notooir de *medulla* niet heeft onbeſchadigt kunnen gebleven zyn. Die het niet geloven wil, kan de wervelen met de ſtukken aan myn huis komen zien, en zal mogelyk verwondert ſtaan. Dewelke dit gezegde nu vergelykt met dat van §. 6. en 7. zal veel begrypen kunnen.

Teekenen van verſcheide hals-wonden; als van bloedvaten, enz.

§. 9. No. 1. Als aan den gewonden hals een hevige bloedſtortinge voorkomt, die zig niet ligt wil ſtempen laaten, en wel ſtootsgewyze 't bloed uitſpringt, zyn een of meer van de *Carotides arteriæ* gewondt.

No. 2. Zo de groote bloedinge zig gemakkelyk laat ſtillen, zyn van de groote *venæ jugulares* gekwetſt, of eenige takken van deze of ook takken van de *arteriæ carotides*.

No. 3. Als uit de hals-wonde ſpys en drank onder 't nederſlikken uitkomt, of ook door de borſt-wonde zulks uitvloeit, is voorzeker den *œſophagus* gekweſt. *Celſus*

p. 49.

p. 49. zegt, dat *dan ook volgen hik, gal-braken, ſwakke pols, ſweeten met koude extremiteiten.* Maar dat hebbe ik aan de verwonde *oeſophagus* aan den hals nooit kunnen waarnemen, hoewel ik die eenige maalen genezen zien hebbe, gelyk ook te *Amſterveen* 1743, die in eenige dage genezen wierde. NB. De *œſophagus* kan aan de linker zyde van den hals verwondt werden, zonder de *aſpera arteria*, of groote bloedvaten te raaken, maar niet zo aan de regter.

Obſervatie.

NB.

No. 4. Wanneer uit een hals-wonde de lugt in- en uitgaat, is de *aſpera arteria* of lucht-pyp gewondt, ten gedeelte, of ook geheel afgeſcheiden. Geen ademhaling geſchied dan door neus en mond, zo lange die Wonde open is, gelyk ik aan een menigte honden, (aan dezelve die Wonden willens gemaakt) en ook by menſchen naauwkeurig en dikmaals hebbe waargenomen.

De Lucht-pyp gekwetſt.

NB. De Luchtpyp geheel afgeſneden of afgeſchooten trekt zig aanſtonds na beneden in de borſt, en werd ſchielyk gevolgd van benauwdheid, convulſien, en de dood, gelyk ik aan honden menigmaalen geexperimenteert hebbe.

§. 10. Wanneer iemand geſtooken, geſchooten, of gewondt aan eenig deel of plaats van de borſt, komt ſchielyk daar na zeer flaauw en ſwak te werden, de pols vergaat met hevige kort-ademigheid en groote benaauwdheid, en den Leider komt kort daarna te ſterven, het zy, dat door de Wonde veel, weinig of geen bloed gelooſt is, moet men vaſt ſtellen, dat het hert of de *auriculæ*, *ſinus* of *groote arterien* en *venen* aldaar geplaatſt, een of meer doorwondt zyn. *Celſus* geeft, p. 488. *dat de dood ſchielyk op de Wonden des herten volgd*, heel geringe aangewyzinge, Als van *veel bloedinge*, *zwakke venen*, *bleeke couleur*,

Van de borſt-wonden, als het hert en de *auriculæ* met de groote bloedvaten gewondt zyn.

leur, *koude ſweet*, enz. dat al te generale teekens zyn.

Zekere teekenen als de borſt-wonden penetreerende zyn.

Als door een borſt-wonde de lucht onder het ademhalen in- en uitgaat, is het zeker, dat de Wonde tot in de holligheid van de borſt doorgaat, het zy, dat 'er inwendige deelen der borſt gekwetſt zyn of niet; evenwel is dit geen teeken, dat de longe dan te gelyk en altyd gekwetſt zy. Maar we moeten hier wel naauwkeurig opletten, dat, by alle penetrerende borſt-wonden, de lucht niet altyd onder 't ademhalen, uit- en ingaat, om dat die Wonden geſtooken of geſchooten, veeltyds ſchuins doorgaan, en vervolgens de ſpierveſelen en 't vetvlies door de geſtadige ademhalinge over de inwendige Wonde zig ſchuiven en die dekken, dat geen lucht in- nog uit- kan kómen. Vervolgens is het by borſtwonden geen vaſt en zeker teeken, dat de wonde niet doorgaat, als de lucht niet uit- en ingaat door de Wonde.

En onzekere.

Het *emphyſema* een wis teeken van een penetreerende borſt-wonde.

Als na een geſtookene of geſchootene borſt-wonde een bolle ſwellinge ontſtaat, na een *œdema* gelykende in het aanvoelen, het zy de lucht uit- of ingeademt werd door de Wonde of niet, is het zeker, dat de Wonde in de borſt doorgaat, deze ſwellinge noemt men *emphyſema* of wind-geſwel, zynde de lucht in de wonde dringende te gelyk in het vet-vlies daar omtrent ingedrongen, uitgezet en tot ſwellinge genoodzaakt. Het welke als een wind-geſwel door een kundige hand van alle andere geſwellen ligt kan onderſcheiden worden, gelyk ik dit zelfs in perſoon, met myne eigene handen, kan betuigen veeltyds ontdekt en onderſcheiden te hebben, de bezondere gevallen hiervan zal ik maar verzwygen.

Wonden door het *ſcapula* en

Wanneer door het zeer dunne ſchouderblad (*os ſcapulæ*) de Wonde tot in de holligheid der borſt is doorge-

gedrongen, of dat tusschen dit en de ribben door, aan welke zyde het zy, of ook omtrent het sleutelbeen, de Wonde doordringt, komt door die Wonde dan geen lucht uit, om dat de menigte van verscheiden wyze geplaatste Spiervefelen over elkander schuivende het beloop of doorgang der Wonde sluit, stopt en geen lucht door- of toelaat.

tusschen die en de ribben niet klaar altyd te kennen.

Men kan hier uit ook niet besluiten met regt, dat de Wonde niet doordringt, maar men moet dan noodzakelyk op andere zwaare toevallen letten en denken, dewelke van een doorgaande Wonde aanwyzinge doen kunnen.

Als na een geschootene of gestookene borst-wonde volgd benaauwdheid, korten adem, pyn in de borst, swakheid, koortze, enz. Het zy de lucht door de Wonde met of zonder bloed uit- en ingeademt word, of niet, is het een zeker teeken, dat 'er de ingewanden der borst, of de bloedvaten tusschen de ribben of andere van binnen gekwetst zyn, of geextravaseert bloed van binnen in de borst vergadert is. In alle deze gemelde zaken blyven *Celsus*, *Galenus*, *Paulus*, en andere Schryvers grotelyks in gebreken, om dat ze de naauwkeurigste kennisse der *Anatomie* niet bezeten hebben, die we heden met meer luister en kenlykheid beschouwen.

Penetreerende borst-wonden van wat toevallen verzelt.

Dierhalven dwaalen alle die gene onkundig, die voorgeven, als de lucht door de borstwonde uitgeademt werd, dat de *Longe* alsdan gewondt zy, zeggende, dat de ingeademde lucht door de gewonde Longe en de uitwendige Wonde uitgedreven werd. Ik kan dit met regt tegen dezelve tegenspreken, dewyl ik niet alleen by veele menschen, maar ook by honden expresselyke experimenten hiervan genomen, dit zo in der waarheid anders ondervonden hebbe. Een menigte van waarnemingen zoude ik hier kunnen bybrengen, als ik de edele tyd

Groote dwaalinge tegen gesproken.

niet

niet ontzag endie onnodig niet daarmede zoude verſpillen.

Van de gewonde Longe.

Op wat wyze nu de Longe gekwetſt is, ontſtaan pyn op die plaats, bloed-ophoeſten, benaauwtheid, min of meer kortademigheid, als of den Leider een pleuris of bloedſpuginge hadde, met gevolg van koortzen, enz, het zy dat 'er min of veel of geen bloed door de uitwendige Wonde uitkomt. *Celſus* p. 488. zegt, *dat uit de mond ſchuimend bloed komt, uit de wonde roodagtig, en de ademhaling als met een klank geſchied, op de wonde leggen verligt. Zommige zonder verſtand opſtaan. Veele, zo ze op de gewonde plaatze leggen, ſpreken, zo ze niet ſtom zyn.* Maar dit gezegde van *Celſus* hebbe ik nooit zo by die gewonden bevinden kunnen, wat moeite ik ook gedaan hebbe. Meer zal ik niet zeggen om dien grooten mans gezag niet te verminderen.

De meninge van *Celſus* niet aangenomen.

Wonden van de *ductus thoracicus* en *vaſa lymphatica*.

Van de teekenen van de verwondinge des *ductus thoracicus*, zal ik niets kunnen melden, om dat ik daar gene de minſte ondervindinge van hebbe, gelyk ik ook gelove die Schryvers niet gehad hebben, die door eidele ſpeculatien daarvan geſchreven hebben. Dit zoude ik 'er met redenen van kunnen oordeelen, als die of de groote *vaſa lymphatica* in de borſt gewondt zyn, dat dan benevens de kortademigheid een hevige lekkinge met vermageringe des lichaams en uitterende koortze noodzakelyk moet komen te volgen, gelyk op alle Wonden der watervaten in de buik en elders, daar men niet by kan om te ſtelpen, volgen moet.

Als het *diaphragma* ligt verwondt is, wat toevallen?

§. 11. Wanneer het *diaphragma* heel gering en oppervlakkig gekwetſt is, het zy in het ſpieragtige gedeelte of in de *aponeuroſis* (die in deszelfs midde is) en de wonde niet doorgaat, hebbe ik waargenomen, walging, braking, benauwtheid, flaauwtens, langzaam ademhalen, ligt-

ligthoofdigheid, groote ſwakheid, heete koorsze, aanſtonds na de verwondinge volgen, ook dien zelven dag, gelyk ik naauwkeurig opgemerkt hebbe in 't jaar 1746, wanneer een Vrouw van haar Man met een brood-mes beneden de linker korte ribben, tot aan het *diaphragma* gewondt wierde. Ik pylde de wonde tot aan 't *diaphragma*, eerſt met de vinger daarna met eèn buigzaam ſtilet, maar konde gene openinge in het *diaphragma* ontdekken, de Vrouw hebben we gelukkig en zeer ſchielyk genezen, niettegenſtaande een vermaard Meeſter van groote verbeeldinge die Wond doodelyk onkundig hadde verklaart. Maar wat vroet niet al de onweetentheid? Obſervatie.

De Wonde door de Lever en *diaphragma*, of ook te gelyk tot in de Longe doorgaande, en het bloed in de borſt vergadert, komen by de voorgemelde toevallen nog groote kortademigheid en zydepyn, als of den Leider *pleuris* hadde, met gevolg van de dood, gelyk ik verſcheide malen heb zelfs waargenomen. Doorgaande gevaarlyke Wonden.

Als de Wond door het linker gedeelte der *aponeuroſis* doorgaat, kruipen het *omentum*, de dunne darmen, en ook wel de maag, in de holligheid der borſt, en den Leider komt heel benaauwt eindelyk te ſtikken. Als die Wond ruim is, volgd dit ſchielyk, maar zo klein, langzaam. Maar zo ter plaatze van de Lever en Milt de Wonde door het *diaphragma* geſchied, ſtoppen die ingewanden dat gat, ten minſten voor een tyd lang. Nog *Celſus* nog *Paulus*, nog eenige der ouden hebben dit aangewezen, maar is in latere tyden nu ontdekt.

§. 12. Die de plaatzinge en werkinge der maag en darmen net kent, kan ook naauwkeurig weeten, welk deel daar van gekwetſt is. Teekenen der Maagwonden.

Als ter plaatze, daar de maag gelegen is, uit de Won-

de ſpys en drank zelfs onverandert uitkomt, met geſtadige walging, of brakinge, hik, koorsze, enz. is het zeker, dat de maag verwondt is. maar dewyl de volle en ledige maag niet altyd dezelve plaatzinge heeft, en de volle zelfs verder nederwaarts zakt tot aan en beneden de navel, gelyk ik reeds in de *aanmerkingen van Verbrugs Land- en Zee-Chirurgie*, 1734. hebbe aangetoont, kan men de maagwonden niet altyd in de hertkuil bepaalen. Dit weeten weinige. Maar men kan het gemakkelyk nadenken en erkennen. Beziet ook *Cantii Impetus Anatomicus.*

NB.

Der Darmwonden.

§. 13. Zo wanneer op die plaatzen, daar de dunne darmen gelegen zyn, uit een doorgaande Wonde verteerde of verkookte ſpyzen uitkomen, erkent men, dat die darmen daar gekwetſt zyn; maar zo 'er ſtinkende drek uitkomt, daar de dikke darmen geplaatſt zyn, is het zeker, dat die verwondt zyn. Dog de ſtank alleen is geen vaſt teeken, dat de dikke darmen gewondt zyn; want uit de dunne kan ook ſtinkende ſtoffe uitkomen, gelyk de vaſte ondervindinge leert. Onderwylen zegge ik, dat op alle darmwonden meeſtentyd volgen walginge, brakinge (veeltyds ook de hik) verhardinge of opgeſpannentheid van de buik, heete koortzen, zwakheid des lichaams, verlooren appeteit, enz. en zo de ſwaare toevallen niet belet worden, volgd de dood in korten tyd.

Zekere en onzekere teekenen van de gal-blaas *pancreas* en derzelver buizen gewondt.

§. 14. Byaldien de Gal gemengt met ſtoffe van ſpyze of water uit eenige Wonde, die omtrent de zogenaamde hertkuil, of beneden het *ſternum* geſchied is, uitkomt, is het heel onzeker, of het *inteſtinum duodenum* alleen, dan ook de galblaas met het *pancreas*, of ook wel derzelver buizen te gelyk gekwetſt zyn; naar maate van de menigte der uitvloeijende ſtoffe kan men dan alleen van het gewonde deel regt oordeelen. Dit is zeker, als een

een ſwaare waterlekkinge (ſchoon in 't eerſte met bloed vermengt) of galvloeijinge volgt, zonder eenige ſpys of drank vermengt, dat het *pancreas* of deszelfs buis, de galblaze of deszelfs buis, of de *ductus hepaticus* of *cyſticus* gewondt is; want andere deelen kennen we hier niet.

Swellinge en opſpanninge van de buik, ſwakheid, flaauwtens, walginge, braken, hik, koortzen, buikpynen, enz. zyn de ordinaire gevolgen hiervan. *Celſus* en meer andere melden hiervan niets, 't welke te verwonderen is.

§. 15. Als ter plaatze van het regter *hypochondrium*, dat is, beneden of door de onderſte regter ribben de wond wat diep regt of ſchuins opwaards doorgaat, is de lever aldaar gelegen voorzeker gewondt, het zy alleen, of te gelyk met de naaſtleggende ingewanden, als de maag, darmen, *diaphragma*; de ordinaire toevallen zyn veel min of geen bloeden uit die zyde, na dat de Wonde breed naauw en diep is, pyn aan die zyde, als of 'er *pleuris* waar; den Leider legt ook gaarne op de gewonde zyde. *Celſus* zegt, *dat 'er ſteeken en pyn, tot aan het regter ſchouderblad en tot de keel zelfs gaat, en dat ook zomwylen gal-braken volgd*, ziet *l. c. p.* 488. Teekenen van de gewonde ver.

Maar de Lever vergroot zynde, ſtrekt zig zomwylen uit tot aan het regter *os ileum*, navel en linker *hypochondrium*, gelyk ik zelfs aan een *cadaver* gezien hebbe, en in dit geval de wonde diep doorgaande verre beneden de regter ribben en omtrent de navel enz. kan de Lever gewondt zyn, en dit geeft aldaar een veranderinge in het kennen der Lever-wonden, gelyk we van de Maagwonden (§. 12.) reeds hebben duidelyk aangewezen. De verplaatzinge der ingewanden moeten we wel in agt neemen. Obſervatie.

Bezondere notule.

Op gelyke wyze, zegge ik, moeten we nadenken en oordeelen van alle andere ingewanden, als ze vergroot, vol van vogten, of ſcirrheus zyn, namentlyk de milt vergroot kan beneden in de buik gewondt zyn, den bevrugten *uterus* en de volle waterblaas omtrent de navel, enz. Gevolglyk kan men de ingewanden niet altyd op eene en dezelve plaatzen gewondt vinden.

Zeldzame obſervatie.

Ook heeft men ontdekt, dat zomwylen, hoewel zeer zeldzaam, de ingewanden in de buik regt verkeert leggen, de Lever met de Gal-blaas in de linker, de maag en milt in de regter zyde, enz. Dit zo zynde geeft in het beoordeelen der buikwonden groote veranderinge.

Curieuſe Anatomiſche bedenkinge.

Den Heer *Winſlow* wyſt duidelyk aan door meenigvuldige ondervindinge, gelyk ik ook dikmaals gezien hebbe, dat ieder gezond en wel geſtelde Lever, niets vergroot altyd over de Maag heen van binnen de linker ribben als over de maag heen uitgeſtrekt is, gevolglyk aldaar de wonde wat diep doorgaande, werd ook de lever in de hertkuil en linker *hypochondrium* gekwetſt, het welke nog als onbekend is, altoos by die niet kundig genoeg in de Snydkunde zyn.

Alle deze zaaken hebbe ik voor vele jaaren aan de Leergierige in myn *Collegium* ten mynen huize dikmaals aangewezen, om voorzigtig te zyn in het beoordeelen der buik-wonden, om niet ligtvaardig door onkunde zig zelfs den Leider en Rechter te miſleiden, en in de genezinge niet mis te taſten.

Teekenen der Milt-wonden.

§. 16. De milt van agteren en van binnen het linker *hypochondrium* gelegen, gewondt zynde, het zy de Wonde van agteren, ter zyden of van vooren aangebragt is, ontſtaan nevens veel of min bloedinge, groote ſwakheid, benauwdheid, korte ademhalinge, zyde-pyn,

als

als of 'er pleuris waar, die tot de linker ſchouder en ook wel tot de keel toe uitgeſtrekt is, zomwylen volgen ſwellingen omtrent dit gewonde deel en meeſt altyd hevige en heete koortzen met groote dorſt. Maar dat uit de Wonde altyd ſwart bloed (*ſanguis niger*) uitkomt, als *Celſus* p. 489. ſtelt, hebbe ik nooit kunnen waarneemen. Het is ook zeker, dat het bloed uit alle buiks ingewanden gewondt uitvloeijende een en het zelve bloed is en even rood. Maar de ouden ſtelden, dat in de Milt de ſwarte gal gemaakt wierde, gevolglyk uit deszelfs Wonde het bloed van die gal ſwart geverſt ter Wonde uitliep.

Dwaalinge van *Celſus*.

Maar als het *diaphragma* of de Maage mede gewondt zyn, verzellen zig hier by de teekenen te vooren (§. 11. 12.) gemeld.

Is het dat de Milt veel vergroot en ſwaar is, zinkt die nederwaarts tot in de benedenbuik, zelfs tot in het *pelvis* en kan daar ook verwondt worden, alſchoon dit byna niemand aanmerkt, en 't geeft byna dezelve toevallen. Dit hebbe ik naauwkeurig geobſerveert (§. 15.). Eerſt ſtond ik verwondert, toen ik een lichaam opende, en de Milt in 't linker *hypochondrium* niet vinden konde, maar die eindelyk beneden in 't *pelvis* gewaar wierd. Edog naderhand hebbe ik meenigmalen de vergroote Milten by waterzugtige beneden de navel kunnen voelen en verſchuiven, zonder dat ik meer daar over verwondert waar.

Zeldzame aanmerking van de vergroote milt.

§. 17. De gewonde ingewanden (§. 15. en 16.) en geen Schryvers hebben my allereerſt en naauwkeurig voor lange geleert, hoe dat men de wonde wel en regt pylen moet, om dezelve wel te kennen. Want toen ik met de ſtyve vreede tentyzers de diepe wonden niet na myn zin en genoegen erkennen konde, de Leiders hevig

Zonderlinge aanmerkinge, dat de vinger en een buigzaam ſtilet de voornaamſte

werktuigen zyn om Wonden te pylen.

klagende, examineerde ik die met de voorſte vinger, waarmede ik duidelyker de beſchadigde plaatze voelen en ontdekken konde, als met die ſtyve tentyzers. Maar vermits die vinger altyd niet lang genoeg waar, den grond der wonde te beryken, practiſeerde ik buigzame loode, tinne, ſilvere of van ſoldeerzel beryde dunne ſtiletten, of ook een ſlappe *cathether*, was-licht, of een dikke viool-ſnaar, dewelke ingebragt het beloop der Wonden tot in den grond toe meeſtentyd navolgden. Naderhand hebbe ik die wyze van doen in allerly wonden, abſceſſen, fiſtels, enz. met veel vrugt bybehouden, en durf zeggen, dat de voorſte vinger het deſte inſtrument is, om de Wonden te pylen, maar zo die te kort of te dik is, kan men zig van een der gemelde buigzame ſtiletten bedienen. Ik verzoeke op het vriendelykſte, dat ieder onpartydige een proeve daarvan neeme, hy zal de Leiders zo veel onnodige pynen niet laten uitſtaan als onder het ruwe zondeeren met ruwe ſtyve tentyzers.

Teekenen van 't gewonde *omentum* en *meſenterium*

§. 18. Wanneer het *omentum* of *meſenterium* gewondt zyn, en geene groote bloedvaten, ook het deel niet buiten hangt, is dit duiſter te kennen en te onderſcheiden, hoewel daar niet veel aan gelegen is, om dat diergelyke ligte Wonden door de natuur genezen. Maar als derzelver groote ſlagaderen gewondt zyn en men die niet vinden kan, ontſtaan 'er wel hevige bloedſtortingen, of

van

(*) Den nieuwen Schryver Monſ. *M. J. Renby*, *Methode de guerier les playes d'armes a feu*, p. 9. is zeer te pryzen, als hy daar ſtelt, dat het beter is, de Wonde met de vinger te pylen als met een ſtilet, maar hy ſpreekt daar niets van de voorſte vinger (*index*) dat die daartoe de bekwaamſte is. 't Welke ik hier aanwyze, om dat die 't verſte in de Wonde kan, ſchoon dezelve korter is als de middelſte vinger. Ook ſpreekt hy niets van de buigzame Sonden, die dog noodzakelyk zyn.

van binnen in de buik, of na buiten toe. En den Leider verbloedt zomwylen in zig zelfs en sterft, de buik vol van bloed vervult, gelyk dit by alle schuinze borst- en buik-wonden met kwetzinge van groote bloedvaten is wel naauwkeurig waargenomen. Het gebeurt ook, dat na veel bloedstortinge den Leider verswakt, de openingen der aderen zig komen van zelfs te sluiten, en de vloed ophoud met behoud des levens. Van koortzen, pyn, swakheid en andere toevallen, by allerly swaare Wonden gemeen, zal ik hier niet spreeken. Obſervatie. Obſervatie.

NB. Merkt wel, als ik eenige toevallen of teekenen verswyge, ontkenne ik die niet, maar zoeke de kortheid van 't schryven, en laat die aan ieder een natedenken, om dat die uit het gestel en werkinge der deelen ligt te begrypen zyn.

§. 19. Als op die plaatzen, daar de Nieren gelegen, de pis ter Wonde uitlekt, stelt men de Nier gekwetst te zyn. Maar de Wonden kunnen van vooren en ter zyden zo wel als van agteren, door schieten, steeken, kneusingen aangebragt zyn, en alsdan komt zomwylen geen pis uit de wonde, maar dan volgen pyn in de lendenen, lieschen, testicul, aan die zyde, heel bloederige pis wateren, colicq, walging, heete koortzen, enz. Daar is ook, als *Celsus* zegt, dan swaar water maken. Teekenen van verwonde Nieren.

§. 20. Maar zo de pis uit de Wonde boven of beneden het *os pubis* mede uitkomt, is het te denken, dat de waterblaze gewondt is. Alsdan volgen pyn in de lieschen, bloederig wateren door de schaft, walginge, galbrakinge, hik, heete koortzen, buikswellinge, enz. hoewel deze laatste niet altyd, gelyk uit het meenigvuldige steensnyden zo wel boven als beneneden het *os pubis* blykt, ziet *Tolet*, *Franke*, *Douglas*, *Heister* en meer andere, schoon *Celsus* die zaake altyd heel swaar schynt Teekenen van de gewonde water-blaze.

te

te ſtellen. Van de gewonde ureteres hebben we omtrent dezelve toevallen te wagten als by de nieren en blaze.

Waterlekking onzeker teeken.

§. 21. Omtrent den onderbuik of de lendenen uit de Wonde veele en langduurige waterlekkinge geſchiedende, is 't heel ſwaar en onzeker te kennen, of niet de volle waterblaaze, dan een der nieren of ureteres, of de *cyſterna chyli*, of deszelfs groote watervaten (*vaſa lymphatica*) die van de beenen op in dezelve ſchieten, gewondt zyn, het zy, een van die deelen, of veele te gelyk gekwetſt zyn. En in dit geval moet men de vaſte teekenen en de werkinge van ieder derzelver gewonde deelen wel overwegen.

Van de teekenen der gewonde lyfmoeder.

§. 22. De wond boven of beneden het *os pubis* tot in den *uterus* doorgaande, komt het bloed zo door de *vulva* als door de wonde uit. De lendenen, heupen en lieſchen zyn pynlyk, met walginge, buikpyn, ſwellinge, koortzen, eilhoofdigheid, enz. *Celſus* meent dat 'er ook hevige oogenpynen bykomen, ziet p. 489.

Teekenen van de gekwetſte Bal.

§. 23. De Bal (*teſticulus*) geſtooken, gekneuſt, of met een kogel of met diergelyken geſchooten, volgen hevige pyn, ſwellinge, inflammatie, abſces of *gangræna* met de hevigſte eilhoofdige koortzen, enz. en, zo men die niet by tyds meeſter werd, de dood.

En *penis*.

§. 24. Byna dezelve toevallen (§. 23.) volgen op den geſchooten en gekneusden *penis*, en daarenboven ligt de klem in de mond (*oris ſpasmus*) en meer andere.

Teekenen van een gewonde ſlagader.

§. 25. Als een Bloedvat aan eenig deel der extremiteiten gewondt is, het bloed ſtootsgewyze en niet in een gelyke ſtraal of boog uitſpringt, en de Bloedſtortinge zig niet gemakkelyk laat ſtempen, of eenige tyd daarna wederkomt, is het een zeker en wis teeken, dat een aanmerkelyke *ſlagader* (*arteria*) gewondt is.

Maar

Maar byaldien 't bloed *boogsgewyze*, alschoon in menigte, uitspringt, en zig gemakkelyk laat stempen, hoewel het bloedspringen ook *bortsgewyze* geschiede, dog zig evenwel heel gemakkelyk laat stillen, is het een vast bewys, dat geen slag-ader, maar een *bloed-ader* gewondt zy (*). En bloed-aderen.

§. 26. Iemand zal hier moogelyk tegenwerpen, dat ik het gezegde (§. 25.) al te generaal gesteld hebbe, *dat namelyk de arterieuse en veneuse bloedvaten geschooten en gekwetst, zouden op die wyze bloedstortingen verwekken*, daar dog een algemeene stellinge door ondervindinge is, *dat de geschootene Wonden niet bloeden.* Ik bekenne, *dat veele geschootene Wonden van geene of maar van een geringe bloedinge gevolgd werden, en enkeld eerst bloeden zelfs op den veertienden dag, als de korst is afgescheiden.* Maar ik ontkenne rond uit, *dat alle geschootene Wonden geene groote bloedstortingen aanstonds geven.* Want, wie weet niet? Tegenspraak, dat geschootene Wonden niet bloeden.

1. Als de geschootene kogel door het hart, deszelfs *auriculen*, *sinus* en groote *arterien* en *venen* daar by gelegen, als ook door zeer groote bloedvaten in de buik doorgaat, de gemelde bloedvaten en deelen geheel, of half, doorscheurt, de mensch schielyk doodbloedt, dat de kogel hier geen *eschar* maakt, om de bloedinge te stempen, maar dat na de schoot aanstonds de gewonde bloedvaten overmatig bloed uitstorten. Wederlegt. Groote bloedvaten met kogels gekwetst kunnen sterk bloeden.

2. De

(*) Het gebeurt zomwylen, als de *arterie* na aan de *vena* gelegen is, of door een *anastomosis* vereenigt, de *vena* gewondt, gelyk een gewonde arterie het bloed doet uitspatten. De Heer de *Graaf* heeft zelfs door kunst en door het inlopen van het bloed uit de arterie in de vene, de vene doen kloppen gelyk een arterie. Merkwaardige bedenkinge.

2. De *arteriæ carotides*, *ſubclaviæ*, *axillares*, *crurales*, enz. met kogels op dezelve wyze gekwetſt, dat de menſch, zo 'er geen ſchielyke hulpe bykomt, in weinig minuten dood bloedt. Zeer zelden gebeurt het, dat die arterien geſchooten met een korſt bedekt worden.

Zommige afgeſchotene bloedvaten bloeden niet of weinig.

NB. Maar dat 'er by zommige afgeſchootene ledematen en geſchootene kleine *arterien* en *venen* geene of weinige bloedinge bykomt, om dat daar een korſt dan is, wil ik gaarne bekennen, en weet dit door eigen ondervindinge en door geleerde Schryvers voorzeker en genoeg waar te zyn. Maar dit geſchied, om dat de afgeſchootene veſelen en ſpieren zig om de einden der bloedvaten omſlingeren en die toeſtoppen. En aldus denke ik, dat een twiſt en ſtellinge door onvoorzigtigheid of onkunde verwekt, bepaalt en beſliſt kan werden. Van de geſchootene gekneusde Wonden, die ſterk bloeden en die te gelyk door ſcherpe werktuigen geſchooten zyn, zal ik niet hier, maar in het vervolg ſpreken. Op de verwonde arterien volgd dikwils ſchielyk de dood, en ook wel een *aneurisma*.

Teekenen der gewonde Zenuwe.

§. 27. Wanneer een zenuuw geheel afgeſneden werd, baart het byna geene de minſte toevallen, als dat daar op volgd eenige ongevoeligheid, ſwakheid of verlamminge in het beneden gelegene gedeelte, dat bekend genoeg is (*), onder de Schryvers en Practizyns.

Maar, een zenuuw geprikt en geſtooken (*punctura nervi*) of door een ſtomp lichaam gekneuſt of geplettert, 't welk men *contuſio* en *comminutio* noemt, volgen

Obſervatie. (*) Ik hebbe eens bygewoont, een Zenuwe afgeſneden aan den onderarm, dat de twee kleinſte vingers ongevoelig wierden, welk gevoel evenwel door den tyd weder kwam tot myne en anderer verwondering.

gen zeer hevige toevallen, zelfs den eersten dag (of wat later) swellinge met ontsteekinge van dat deel, hevige pyn, heete koortzen, met gevolg van eilhoofdigheid, abſces, *gangræna*, enz.

Voor eenige jaaren viel een man met zyn regterbil in een stompe yzere pen, ter diepte van een vinger lang net ter plaatze, daar de groote *nervus* gelegen is. Van den eersten dag af ontstonden hevige pynen, swellinge, ontsteekinge, koortze, hevige eilhoofdigheid en onzinnigheid, de openinge onderwylen naauw geslooten. Na eene ruime openinge gemaakt te hebben, en na sterk aderlaten, purgeeren en het gebruik van de hoogstverkoelende en *anodyne* middelen, wierd den elendigen schielyk uit het gevaar gered.

Observatie van de gekneusde *nervus ischiaticus.*

NB. Men moet hier wel naauwkeurig aanmerken, dat gemelde toevallen der geprikte, gekneusde en gescheurde zenuwen niet altyd in de eerste vier en twintig uuren, maar ook wel eenige dagen daarna, eerst bemerkt werden, het welke de Schryvers tot heden niet wel beschreven hebben; want by den eene komen de toevallen vroeger, en by den anderen wat later. Ook komen alle toevallen by alle niet even hevig, ook niet alle te zamen, gelyk men by alle andere gewonde deelen ook naauwkeurig waarneemt.

§. 28. Een pees (*tendo*) geheel doorgesneden, baart geene swaare toevallen, gelyk de naauwkeurige ondervindinge betuigt. Maar dezelve ten gedeelte of half of het grootste gedeelte doorgesneden, zegt men in 't gemeen, dat 'er heel swaare en hevige toevallen en kwaalen komen te volgen, namentlyk hevige swellingen, inflammatien, stuiptrekkingen, heete koortzen, abscessen, *gangræna*, en meer andere kwaadheden; maar de opregte doordringende bespiegelinge bevind na de waare onder-

Toevallen en teekenen van een heel, half en ten deele afgesnedene *tendo.*

vindinge dit alles zo niet als het wel gezegt werd. En een *tendo* ten gedeelte half of geheel afgesneden kent men door 't gezigt en gevoel.

NB. Niemand heeft tot heden naauwkeurig aangeweezen, dat op een halfafgesneden *tendo*, als op een punctur van dezelve, uit de natuur noodzakelyk kwaade toevallen moeten komen, ik hebbe het ook nog nooit bevonden.

Aanmerking. In tegendeel hebbe ik bygewoont, dat de groote *tendo* beneden de *patella* half afgehakt zynde, en de Wonde met *Spiritus terebinthinæ* verbonden, de allerminste kwaade toevallen niet bemerkt zyn, en 't ongemak zelfs zonder eenige merkelyke koortze schielyk genezen is geworden. Aanmerking. Ook hebbe ik de *tendines* van de buigende handspieren half afgesneden en met enkeld *Spiritus terebinthinæ*, door behulp van een bekwaam Verband wel behandelt, zien zonder eenige swaare toevallen voorspoedig herstelt, met verwonderinge van veele, die in de oude waan van altyd kwaad te denken en te voorzeggen geweest waren. Observatie. By honden hebbe ik dikmaals de *tendines* half afgesneden, aan de natuur overgelaten en geene toevallen gezien.

Noodige herinneringe hier over. Ook moet men wel regtzinnig oordeelen, dat by verzuim en gebrek van bekwame behandelinge op een heel of half doorgesneden *tendo* zo wel swaare toevallen somwylen komen te volgen, als op andere geringe Wonden, die wel behandelt van geene swaare gevolgen zyn. Het welke niet wel onderscheiden, heeft men, geloove ik, maar zo wat in de boeken tegens de waarheid opgeteekent. Dit hebbe ik wel naauwkeurig beoordeelende met onderscheid waargenoomen.

NB. De heel afgeschootene en niet gescheurde *tendines* stelle

ſtelle ik omtrent in gelyke graad met de heel afgeſnedene, en byna met dezelve toevallen.

Een *tendo* diep of oppervlakkig met een naauwe of wat ruime opening geprikt door een lancet, naald, glas, enz. ontſtaan verſcheide bezondere ſware toevallen, edog minder of meer naar maate en aart van de geprikte wonde; als hevige ſwellinge met inflammatie, pyn, onbeweeglykheid van het deel, heete koortzen, abſces, *gangræna*, enz. Maar hoe kleiner en dieper het wondje der pees en buitendeelen is, hoe ſwaarder en ſchielykere toevallen. Niemand denke evenwel, dat by een *punctura tendinis* altyd in twaalf uuren een knobbeltje bykomt, met gevolg van verdere toevallen, als *Sydenham* ſchryft. Want dit hebbe ik nooit zo kunnen waarneemen, wat oplettentheid ik ook gehad hebbe, wel is waar, dat ik, ook binnen de eerſte vier en twintig uuren, die ſwaare toevallen, met ſwellinge van het deel omtrent de *punctur*, hebbe waargenoomen, maar niet altyd.

Wat teekenen, als een *tendo* geſtooken is.

In tegendeel hebbe ik veeltyds diergelyke knobbeltje nooit kunnen gewaar werden. Ook hebbe ik de ſwaare toevallen niet altyd den eerſten dag, maar wel ook den tweeden, derden, ja zelfs den vierden en vyfden dag eerſt beſpeurt opgekomen te zyn, daar de Genees- en Heelmeeſters niet gelooven konden, dat de *tendo* beſchadigt of geprikt waar, enkeld om die reden, dat zy zig verbeelden, dat de toevallen op een *punctura tendinis* altyd ſchielyk moeſten volgen, 't welk de ondervinding evenwel duidelyk by de uitkomſt anders overtuigde.

Nodige aanmerkinge hier over.

Wanneer een Pees door een ſtomp lichaam gekneuſt is, 't zy de huid heel of verwondt, volgen veeltyds hierop byna dezelve toevallen, als op een *punctura*, naar

Contuſio tendinis van wat gevolgen

maate de *contusio* min of meer is, hoewel meestentyd niet zo hevig ook niet zo schielyk.

Swaare toevallen volgen op de afgescheurde *tendines ligamenten* en ledematen.

§. 29. Maar een of meer *tendines* door haaken, schietgeweer of anderzints af- en uitgescheurt, ontstaan uit de eigen aart en natuur van diergelyken Wonden de allervreeslykste en zeer zeldzame en ongemene toevallen, zo die niet door kunst belet werden. Van 's gelyken ziet men dezelve op dezelve wyze voorkomen, als de *aponeuroses* en de banden der beenderen door dezelve oorzaken verscheurt zyn, en wel voornamentlyk, als eenig ledemaat in de articulatie ten gedeelte, half of geheel is afgescheurt door schietgeweer of door andere oorzaken. By geene Wonden van het geheele lichaam ziet men vreeslykere en hevigere toevallen en met meêr gevaar en met minder hulpe, als by deze gemelde.

Niet zo wel in de eerste dagen.

In de eerste dagen ziet men wel maar zomwylen eenige swellinge, ontstekinge met lekkinge, koortze, swakheid, enz. gelyk men by alle geringere Wonden waarneemt, en een onvoorzigtige en onkundige denkt dan, *'t is wel*, daar is geen swaarigheid.

Als op den vyfden, zesden, negenden dag, enz.

Welke die swaare toevallen zyn.

Maar, als *Celsus* meld, op den vyfden dag na de Wonde, of als andere ook bemerkt hebben op den zesden dag, en nog later, zelf op den negenden en tienden dag (*), ziet men zomwylen met verbaastheid ontstaan de allerhevigste heete koortzen, met de hevigste eilhoofdigheid, de patient legt styf als een paal, kan niet gekromt nog geboogen werden, 't welke men *tetanus* noemt,

(*) Zelfs is men voor den veertienden dag van deze toevallen nooit verzekert, dat die weg zullen blyven. Maar na dien dag komen buiten de hevige koortzen, lekkinge, *gangræna* en *abscessen* zo geene swaare toevallen meer.

noemt, of dezelve is agter- of voorwaards gekromt, 't welke men *epiſtotenus* en *emproſtotenus* genaamt heeft; een ander word zydewaards gekromt; by andere weder werd dan het een, dan het ander deel, ja tot alle deelen des lichaams toe, na elkanderen wonderlyk convulſif bewogen, gekromt, uitgeſtrekt, 't welke men *ſpasmus* en ook *convulſio* te noemen gewoon is. By zommige ziet men de mond zig digt by continuatie toekneipen, 't welk de ouden met den naam van *oris ſpasmus* beſchreven hebben. Alle deze toevallen onderwylen verzelt van de allerhevigſte heete koortze, zullen te zamen in weinig dagen, of uuren een eind maken, namentlyk voorzeker de dood veroorzaken, als men dit alles aan de natuur blind overlaat, laffe middelen gebruikt en gebruikt heeft, en met kragtig werkende in- en uitwendige medicynen niet in tyds te hulpe komt.

Als de beenderen by de articulatien te gelyk mede gebrooken of vermorſelt zyn, kan men ligt begrypen, dat het ongemak niet geringer maar erger zyn moet.

Dit waarnemende en 't gevoel met de vingeren en 't gezigt wel gebruikende, kan men deze ſwaare Wonden wel en gemakkelyk leeren kennen.

Ik ben ten uiterſten verwondert, dat zo veele geleerde Wondſchryvers zo min gewag maken van deze zo ſwaare en vreeslyke toevallen, daar zy zo veel andere geringe zaken hebben wydlopig verhandelt; het komt my voor, als of zy die niet hebben melden mogen, om dat zy dezelve mogelyk niet hebben helpen kunnen. Verwonderinge.

§. 30. Gebeurt het, dat een been als van 't *cranium* ſcheen-been, enz. verwondt, gehakt of op eenige wyze met eenig verlies van 't zelve of enkeld ontbloot werd, is zulks voor eene gemeene Wonde meeſtentyd te erkennen, Een been gewondt of ontbloot, volgen geringe toevallen.

nen, en van geene gevolgen meer, als een andere gemeene Wonde, die in de huid, vet en ſpieren geſchied.

Een been gebrooken van 's gelyken.

Zo ook, als een beenpyp of ribbe dwars of ſchuins gebrooken is, zonder dat daar merkelyke wonden, kneuſingen en ſcheuringen by zyn, komen geen bezondere hevige gevolgen daarop meer als op andere gemeene Wonden, ten zy dezelve fractuur verzuimt of kwaalyk herſtelt is, wanneer benevens groote pyn, ſwellinge, heete koortzen, abſces, *gangræna*, ja de dood zelfs, komen te volgen.

Wiskunſtig kenteeken van een fractuur der pypen, ribben, enz.

Behalven de wangeſteltheid en kraakinge, die 'er altyd niet bemerkt werden, kan men door zagt buigen, draaijen en drukken met een of meer vingeren de gemelde fractuur der pypen, ribben en andere beenderen daar na gelykende, wiskunſtig kennen.

Een *fiſſura* der pypen en *cranium* heeft geen zekere tekenen.

Ik zal hier niet veel zeggen van de enkelde ſcheur of *fiſſura* der beenpypen, der *oſſa innominata*, ribben, *cranium*, te weeten, die zonder Wonden en groote kneuſingen zyn; want daarvan zyn geen zekere en vaſte teekenen; want geen ſwellinge of ontſteekinge komt daarby, gelyk men veeltyds zulks ondervind aan een *fiſſura cranii*; ook is de pyn geen wis teeken van een *fiſſura*, alſchoon de Schryvers dit daarvoor hebben opgegeven. Het is ook een werk, dat de natuur kan en meeſt moet redden, en zo dikwils buiten weeten der Genees- en Heelmeeſters heelt en geneeſt, gelyk de ondervindinge van agteren zo dikwils heeft geleert.

Kenteekenen van *fractura* en *fiſſura cranii*.

Maar een *fractura* en *fiſſura cranii* met geextravaſeerde ſtoffe van binnen het *cranium*, of verzelt van een uitwendige Wonde, is veeltyds zeker te kennen, niet alleen door het gezigt en gevoel, maar ook door de ſchielyk of langzaam volgende toevallen, namentlyk, als den Lei-

Leider nedervalt, ſtom, lam, blind, doof werd, met apoplexie, lamheid of ſtuipen, bloeden uit de neus, mond, ooren, enz. Dog alle deze teekenen zyn niet altyd te zamen; en zomwylen is by een *fractura cranii* geen een kwaad teeken of toeval, zelfs kan den Leider zomwylen dagelyks zyn werk na gewoonte doen, en weet byna van geen kwaad.

Een man van boven de trap nedervallende ging ruim zes weeken, in 't jaar 1746. op de Ooſt-Indiſche Werf dagelyks zyn werk doen, maar hy wiſte nooit in wat tyd hy waar; na veertig dagen verviel hy in een hevige eilhoofdigheid met koortze. Uit de Wond op 't hoofd, die ik vond en dilateerde, haalde ik verſcheide ſtukken been met een ſtukje hout van de deur daarin gevallen uit, die hy zo veele weeken daarin hadde gedragen, en in de *dura mater* als ingeſtooken waaren. Hy genas en herſtelde na gebruik van bekwaame middelen in weinig tyds. Zeldzame obſervatie.

By een ander hebbe ik gezien een ſtuk van de byde tafelen van 't *cranium* ter groote van een gulden na verloop van vier weken na de bekomene Wonde afſcheiden, en de Leider een droogſcheerder zynde, hadde meeſt alle dagen zyn werk gelyk te vooren verrigt, hoewel hy in die tyd zeer dom waar, en nooit wiſte wat dag in de week of wat uur, gelyk hy my zelfs daarna verhaalt heeft. Ziet dit verder verhandelt (§. 6.) van de Wonden des *cerebrum*. Obſervatie.

Ook hebbe ik Ao. 1747. waargenoomen, dat by drie menſchen door ſwaar vallen het eene *os parietale* te gelyk gebrooken en geſcheurt en nederwaards gedrukt (geimprimeert) geweeſt. En zyn alle drie na de bekomene Wonden weggeloopen en hebben geene toevallen naderhand vernoomen. Obſervatie.

Van de teekenen der geextravaseerde stoffe van binnen de holligheid des been-pyps of in de *diploe*.

Wanneer door een sterke dreun of schuddinge van een deel de bloedvaten of andere deelen van binnen in de holligheid des Pyps of in de *diploe* van een ribbe of ander been, komt te bersten ('t welke hier zo wel als van binnen in 't *cranium* gebeuren kan) geschied 'er eene vergadering of collectie van bloed of van andere stoffe, dewelke ook kan veroorzaakt werden door een langdurige lekkinge uit een fissuur of fractuur des beens naar binnen toe. Alsdan volgen allenskens eenige pynen, met swellinge van de pyp zelfs, of na verloop van tyd komt de pyp ook zonder veel pyn zig uit te zetten, op welk eindelyk beenbederf als ook verrottinge van 't merg zelfs komt te volgen, gelyk ik dikmaals weet ondervonden te hebben.

Teekenen van vermorselinge der beenderen.

§. 31. Byaldien door eenige geweldige oorzaken, inzonderheid door schieten, een beenpyp in veele stukken gedeelt of vermorselt werd, krimpen de spieren zig op en korten in elkanderen, waardoor de punten der been-fragmenten niet alleen in het merg, maar ook in 't omleggende *periosteum*, vliezen, *tendines*, enz. werden ingedrukt en die deelen deerlyk kwetzen en beschadigen. Wanneer men, zulks kennende, voorzeker omtrent dezelve kwaade toevallen, als by de gescheurde *tendines* en articulatien (§. 29.) verwagten moet, of ten minsten zig voorstellen, dat die ligt ook hier by komen. Door 't aanvoelen kent men dit gemakkelyk, als men wel onderzoekt, en dooor de swaare toevallen, die al schielyk en van den eersten dag af zig hierby vertoonen, dewelke zyn zeer bezondere *oedemateuse* swellingen, met gevolg van inflammatie, heete koortze, raasen, hik, enz. die by tyds niet voorgekomen, nog gestuit, voorzeker schielyk de dood veroorzaken.

Is

Is het, dat het merg der pypen (*medulla*) dat is, het vlies, waarin de *medulla* onthouden, gescheurt of verplettert is, door welke oorzaken dit ook geschied, moet men ook voorzeker gemelde toevallen verwachten, gelyk *Hippocrates* en meer andere reeds hebben aangewezen. Andere stellen ook, dat op de kneusinge van 't beenmerg dezelve swaare toevallen, als by de kneusinge van het *cerebrum* bykomen; maar die denken niet om de vermorselinge van 't been, nog om de *punctura nervi* en *tendinis*, nog aan de afgescheurde *tendines* en ledematen, dewelke hier veeltyds by zyn, en alle van de allerswaarste toevallen (§. 29. 30. en 31.) de eene minder en den andere meer, verzelt werden. Vergelykt dezes nu met 't gezegde van 't gewonde *cerebrum* (§. 6.). Dierhalven moet men de Wonde van 't gekneusde merg niet alleen met de swaare hoofdwonden vergelyken, maar ook met die andere reeds gemelde, die gantsch niet van minder gevaar zyn, en ook van geene geringere toevallen verzelt werden. Uit de swaare toevallen kent men dierhalven duidelyk de kneusinge scheuringe ofte vermorselinge van het merg, als het gevoel en gezigt niets aanwyzen.

Als het merg der beenen gescheurt is, komen zeer hevige toevallen.

Vergelyking dezes met de swaare hoofdwonden.

§. 32. Byaldien een Wonde te gelyk verzelt een fractuur met een ontledinge, is dit niet wel als door de gemeene teekenen der ontledinge fractuur en Wonde met elk anderen wel vergeleken, en dan zomwylen nog heel beswaarlyk te kennen, inzonderheid als 'er reeds groote Swellinge tegenwoordig is.

Een wond met fractuur en dislocatie verzelt, swaar te kennen, en swaare toevallen te verwagten.

De toevallen hierby komende zyn aldus niet minder te achten, als die by de gescheurde peezen, articulatien en merg (§. 30. 31.) gemeld.

Op deeze wyze zyn veele andere gecomponeerde Wonden met contusien, scheuringen, vermorselingen, punc-

't Oordeel van veel andere ge-

componeerde Wonden.

punćturen der *nervi* en *tendines*. enz. te achten, die van geen mindere kwaade toevallen, als de voorige gevolgd werden, te wydlopig om hier alle aan te haalen. Dewelke alle by 't ſtormen der Steeden, 't beklimmen der Wallen, ſpringen der Mynen, Bomben en Granaten, Kanonſchoten en by andere gruwelyke ondernemingen meer (*), zo dikmaals voorkomen, waarvan ik hier geen ſpecifique lyſt te geven voornemens ben.

Wonden daarinne vreemde dingen inblyven.

§. 33. Zo wanneer lompen, vodden, ſtukken der kleederen, kogels, ſteen, aard, ſtukken van been, yzer of glas of van eenig ander lichaam, in eenig deel, door ſchietgeweer of anderzints is ingebragt, kan men zulks door behulp der vingers of der buigzame ſtiletten zomwylen kennen en nagaan, maar veeltyds ook nooit niet; vermits die vreemde dingen tuſſchen de ſpieren of tuſſchen deze en het been, of ook zelf tot in de holligheid des lichaams zyn ingedrongen, dat dezelve op geenerly wyze, ook door geene handgreep kunnen nageſpoort werden, wanneer men dan genoodzaakt is, het geheele werk aan de werkinge der natuur (zo men het uitdrukt.) over te laten, tot dat de tyd komt, van die uit te kunnen haalen of van zelfs uit te laten ſcheiden, gelyk men in duizende gevallen te doen genoodzaakt is, en dan ziet men de wonderlyke werkinge der natuur. De toevallen zyn zomwylen niet minder als by de Wonden (§. 32.) gemeld, maar by andere gering of geheel niet (†).

§. 34.

(*) Ook komen by deeze gelegenheden zeer wonderlyke dislocatien en contuſien voor, zonder eenige uiterlyke Wonde, als ook kronkelingen der darmen, berſten van inwendige bloedvaten, enz.

(†) In 't uitwerpen van die vreemde dingen werkt de natuur zomwylen zeer langzaam, en zomwylen ook ſchielyk. Ik hebbe voor korten gezien een ſtuk vierkantig venſter-glas ter groote van een ſtuiver by en op de ten-

§. 34. Over alle gemelde teekenen en toevallen der veele en bezondere Wonden (§. 5.--33.) hebbe ik eindelyk nog deeze noodige en aanmerkenswaardige bedenkingen, dat alle die teekenen en toevallen te vooren gemeld niet altyd te zamen verſchynen, maar alleen zommige derzelven, en dat ook door eene kragtig werkende kunſt en door kragtige middelen dezelve veeltyds verhoed en voorgekomen, of tegenswoordig zynde, vernietigt werden. Want de ondervindinge leert dagelyks genoegzaam, dat allerly Wonden aan de natuur overgelaaten, verzuimt, en niet wel behandelt, van een menigte ſwaare toevallen te vooren gemeld, verzelt en gevolgd worden, maar, door kunſt en oordeel naar onderſcheid van omſtandigheden, naauwkeurig behandelt, zo dikmaals gemeene Wonden zeer ligt genezen, en de ſwaare door kragtige middelen gemakkelyk worden verandert, zodanig, dat men byna geene hevige toevallen beſpeurt en aanmerkt (*). Bedenkingen over allerly Wonden door de natuur en kunſt veranderlyk.

Maar als men 't werk, onder 't gebruik van onkragtige of ſchadelyke middelen, aan de natuur overlaat, dan vind men al meeſtentyd alle de ſwaare en geringe toevallen, te vooren zo dikmaals van ons aangehaalt.

Dier-

tendines der voorhand vaſt zitten en na drie jaaren zig allenskens opwerpen, de huid doorboorende, 't welk ik met de vingers toen uithaalde; en gantſche drie jaaren zonder veele ongemak hadde die perſoon met die hand zyn werk gedaan en in den begin van 't glas daarin niets geweten. Deze geſchiedeniſſe is zeer leerzaam, en wel dat men aan de natuur zomwylen geruſt kan en moet iets overlaaten.

(*) Dit is zeker, dat een geringe Wonde verwaarlooſt of kwalyk behandelt, ook de hevigſte toevallen heeft, en een zeer ſwaare en zeer gevaarlyke Wonde regt na kunſt van den beginne af naarſtig verbonden al heel dikmaals geene of zeer geringe toevallen by zig heeft. De Doctoren kunnen hier ook veel uitvoeren zo wel als den Verbinder.

Alle teekenen en toevallen hier niet gemeld

Dierhalven mag een verstandige hier uit begrypen, dat we de teekenen en toevallen hier meest gestelt hebben, zo als dezelve op de gemeene wyze, na het beloop der natuur, uit den aart en eigenschappen der Wonden, zonder veel gebruikte kunst, komen te volgen: als ook, dat we niet alle de teekenen en toevallen van alle Wonden wel en kwalyk behandelt, niet hebben aangehaalt, maar enkeld de voornaamste en die meestentyd verschynen, denkende, dat de overige een' naarstige oeffenaar mag by de ondervindinge verzinnen, die dan een goede en kwaade behandelinge wel beschouwende, de zeer verschillende toevallen met de uiterste verwonderinge zal waarneemen, inzonderheid als hy te gelyk oplettend is, op die groove, domme, oneigene, plompe, boersche, ja moordadige wyze van verbinden, die met steek- prop- en stop-wieken, oppropppen, styf opvullen, doortochten, enz. zo kunstig verrigt werd. Om deze redenen werden zommige geringe Wonden niet schielyk, maar na verloop van dagen van kwaade toevallen verzelt, die zo dikwils met onregt aan den aart der Wonden, kwaade gesteltenisse des lichaams, spyze en drank, enz. toegeschreven worden. Maar, ziet verder zulks

Aa merkinge.

Van het onderscheid der Wonden.

Van het onderscheid der wonden.

§. 35. De bezondere teekenen en toevallen van de meeste en zeer verschillende Wonden aldus (§. 5--34.) vastgesteld, zal ik maar eenige woorden zeggen van het onderscheid der Wonden, hoe dat dezelve, de eene van de andere wezentlyk verschillen. Om de kortheid bemerke ik dierhalven.

1. Ge-

I. Gesnedene Wonden (*vulnera per incisuram*) door welke snydende instrumenten en op welke wyze die ook veroorzaakt zyn. Tot deze rekenen wy alle de Wonden, die deze gelyk zyn of omtrent dezelve bykomen, als die door 't invallen in 't glas, of in een ander scherpagtig lichaam, geschieden, of die door haaken, door 't vallen en slaan, als ook door stukken schroot, steenen, enz. gescheurt zyn, wanneer de huid, 't vetvlies en spieren, daar door gescheurt zyn geworden, komende deze Wonden met de gesnedene in den aart en in de genezinge byna overeen. Zelfs de gehouwene gehakte en gestookene Wonden gelyken na deze gemelde in veele omstandigheden, bezonder aangaande de genezinge, hetwelke wel naauwkeurig mag beoordeelt werden. Gesnedene wonden.

Deze gesnedene Wonden oordeele ik na reden en ondervindinge de gemakkelykste van alle te zyn in de genezinge, en dat die ook van de minste toevallen gevolgd werden. Van de geringe insnydinge en beschadinge van de *epidermis* zal ik hier, als van een geringes, niet spreeken.

II. Gehouwene en gehakte Wonden (*vulnera cæsa*) dewelke door degens, sabels, hakmessen en andere scherpe instrumenten geschieden, en de voorverhaalde gesnedene Wonden in gedaante en in de genezinge naby komen (§. 35. No. 1.) Gehouwene en gehakte.

III. Gestookene Wonden (*vulnera puncta*) die door eenig scherp of stomp werktuig zyn aangebragt, 't zy dezelve in de holligheden van de borst en buik, of in andere deelen min of meer diep zyn ingedrongen, 't Zy ook dezelve door een degen, mes, glas, spyker of eenig ander puntig lichaam veroorzaakt zyn. Als deze met een breed mes of ander werktuig ruim en wyd gestoo- Geschootene.

ſtooken zyn, komen die in veelen deelen, bezonders aangaande de genezinge, met de geſnedene Wonden (§. 36. No. I.) over een, en werden uit hun aart van hevige toevallen niet gevolgd. Maar de geſtookene Wonden met naauwe opening van buiten, of die ook met contuſie, zyn zeer verſchillende van de voorige, en werden van zeer hevige toevallen dikmaals (maar niet altyd) verzelt. Ziet §. 28. en 29. inzonderheid als *tendines*, *nervi*, *ligamenten* en andere gevoelige deelen geprikt of geſtooken zyn.

IV. Geſcheurde Wonden (*vulnera lacera*) deze geſchieden, wanneer door haaken, kromme of kantige werktuigen, door glas, vallen, ſlaan, ſchieten met ſteenen, ſtukken yzer, enz. de deelen in een regte lein, driekantig, vierkant, of veelhoekig opgeſcheurt, van elkanderen verdeelt en afgeſcheurt werden. En als alleen de huid vet en ſpieren dusdanig geſcheurt komen te zyn, kan men dit al mede onder het getal der geſnedene Wonden (§. 35. No. I.) aangaande de genezinge en andere omſtandigheden ſtellen, en als voor gemeene wonden houden. Maar by aldien op gemelde wyze de *tendines*, *aponeuroſes*, *nervi*, ligamenten en de articulatien of eenige ledematen, geheel of ten gedeelte afgeſcheurt zyn, moet men zig wel herinneren, dat hier groot gevaar voorhanden is, en de genezinge geheel anders, als by gemeene wonden, moet gedaan werden, ziet §. 29. Want men alsdan de allerſwaarſte en verſchrikkelykſte toevallen te wachten heeſt, die door geene gemeene plaaſters nog zalven in 't allerminſte te helpen zyn (*).

V. Ge-

(*) Als ſwaare kneuſingen, fracturen, ontledingen, ſterke bloedingen, de gekneusde wonden verzellen, zyn die des te ſwaarder en moeijelyker om ſpoedig te helpen, en dan is een goed oordeel met de kenniſſe der *ana-*

V. Gekneusde wonden (*vulnera contuſa*) dewelke voorkomen, als door vallen, ſlaan, ſtooten, ſchieten, eenige deelen niet alleen verwondt, maar te gelyk ook gekneuſt, gekneld, of zelfs vermorzelt zyn. En deze kunnen gering of ook heel ſwaar en gevaarlyk zyn, naar maate de min of meer gevoelige deelen zyn aangedaan, gelyk we te vooren duidelyk hebben aangeweezen. Gekneusde.

NB. De allerhevigſte toevallen heeft men hier te wachten, als *tendines*, *nervi*, *aponeuroſes*, *ligamenta*, de klieren der articulatien, de beenderen en kraakebeenderen zelfs, met andere omleggende teere gevoelige deelen gekneuſt verplettert of te gelyk gewondt zyn, inzonderheid, als de kneuſinge (*contuſio*) met eene geringe wonde en naauwe of geene openinge geſchied is. Noodige aanmerkinge.

VI. Geſchootene wonden (*vulnera icta*) die in voorige tyden door pylen en nu door meenigerly wonderlyk ſchietgeweer geſchieden. Deeze werden veroorzaakt door ronde of kantige kogels, of door ſteentjes, ſchroot en andere dingen, die na de kogels gelyken, dewelke wonden in veele omſtandigheden met de naauwe geſtookene wonden (§. 35. No. III.) overeenkomen, hoewel in de genezinge zeer verſchillende, vermits in diergelyken geſchootene wonden een korſt (*) (*eſchara*) als gebrand (†) gevonden werd, dewelke by de gemeene door ſcher- Geſchootene wonden.

Anatomie heel noodig, en werd onvermydelyk vereiſcht, en de blinde domme ondervindinge zonder kenniſſe der deelen helpt hier niets.

(*) Deze korſt vind men aan alle geſchootene Wonden, die door kleine kogels, of door daarna gelykende lichamen geboort zyn, en is in veelen na die door verbrandinge verwekt gelykende, alſchoon geen vuur dit gedaan heeft, vermits de kogel niet gloeijende nog ſchroeijende is.

(†) De kogel uit eenig geweer in eenig deel des lichaams geſchooten is niet heet, veel min gloeijend, en kan aldus ook geen *eſchar* branden ge-

ſcherpe werktuigen geſtookene wonden nooit verſcheint, nog gezien is.

Als de wonden van deze zoort enkeld in de huid, vet en ſpieren voorvallen, zyn ze voor geringe te achten; maar als *arterien*, groote *venen*, *nervi*, *tendines*, beenderen, ingewanden, te gelyk door kogels gekwetſt zyn, moet men zig alsdan ſwaare wonden, met opvolgende gevaarlyke toevallen (naar maate de deelen gekwetſt zyn) zig voorzeker voorſtellen en verwachten, en dezelve vooral niet geringe achten, alſchoon de kwaade gevolgen nog niet verſchynen, ze komen dikmaals ſchielyk en onverwachts, ook na verloop van veele dagen, gelyk we te vooren reeds duidelyk hebben aangeweezen (§. 29.)

Ook zyn geſchootene wonden, die door glas, ſcherpe ſtukken yzer, ſteenen, ſchroot, ſpykers, enz. uit ſchietgeweer geworpen, aangebragt zyn, die men niet bemerkt met een korſt bezet te zyn, maar na geſnedene, gehouwene, geſcheurde, of ook na geſtookene wonden ge-

gelyk een gloeijend yzer doet. Dit blykt klaar, als men in plaats van een kogel een endje kaars uit een ſnaphaan door een plank ſchiet, zonder dat hetzelve geſmolten word; maar 't blyft in tegendeel koud en hard. Ook ziet men de minſte aanbrandinge niet, als men met kogels, ſteenen, ſtukken yzer, kaars, enz. door een plank of papier ſchiet. Gevolglyk ontſtaat die korſt of *eſchara*, by geſchootene Wonden waargenomen, niet van eenige brandinge, maar van eene andere oorzake, alſchoon dezelve korſt aan die van de brandinge in veele deelen gelyk ſchynt te zyn. Maar als men naauwkeurig oplet en nadenkt, dat een ſtomp, rond of veelhoekig lichaam of kogel, door de vleezige zagte deelen zeer ras heen dringende, dezelve niet ſnyd, maar verſcheurt, en de verſcheurde vaten, als in en om elkanderen doet drukken en wringen, zo kan men nagaan, dat die korſt niets anders is als een contuſie en verpletteringe en tezamendrukkinge der geſcheurde vaten en vliezen.

gelyken, en aldus ook 't zelve noodlot en genezingswyze als die onderworpen. Van de afgeſchootene Ledematen, die door de geſprongene bomben, door kanonskogels of door lichamen na die gelykende weggenomen zyn, moet men oordeelen na den aart der andere gemelde wonden; de reſt kan en mag nu zelfs een half kundige ook verzinnen.

Enkele en gecompo- neerde wonden.

VII. Veele ſtellen ook enkelde en gecomponeerde wonden, voor de enkelde agt men de gemeene wonden, die alleen de huid, vet, ſpieren, enz. aandoen, 't zy dezelve in de holligheden penetreeren of niet. De gecomponeerde in tegendeel ſtelt men, als fracturen, dislocatien, groote kneuzingen, ſcheuringen der ledematen, ſterke bloedingen, verwondingen der ingewanden, enz. verzelt zyn. De eerſte ziet men uit de natuur van weinig gevaar, maar de laaſte te erger. De wondſchryvers hebben hier over genoeg gehandelt, die men na kan zien.

Van de doodelyke, niet doode- lyke en by geval doodelyke wonden.

§. 36. Aldus nu (§. 5--35.) geſtelt de teekenen, toevallen en onderſcheid der meeſt voorkomende wonden, achte ik noodig myn gering oordeel in het korte nog te uiteren, zo veel ik naar ondervindinge en goede redenen hebbe tot heden, zonder vooroordeel, na kunnen ſpeuren, en de waarheid leeren kennen, aangaande de moeijelyke verſchillen

Van de doodelyke, niet doodelyke en by geval doodelyke Wonden.

Abſolut doodelyke wonden in 't generaal.

I. Doodelyke wonden noeme ik die gene wonden, dewelke onze voorouders beſchreven hebben onder den naam van *vùlnera per ſe & abſolute & ſemper lethalia*,

dat is, die uit hun eigen aart algemeen in alle gevallen en altyd doodelyk zyn, op welke altyd de dood volgd, en noodzakelyk volgen moet, niemand in 't leven blyft, en geene genezinge of hulpe te wachten en te vinden is.

Die men noemen mag ongeneeslyke.

Celſus noemt deze met recht *vulnera inſanabilia*, dat is, wonden die nooit genezinge aanneemen, te weeten zodanig, dat de gewonde by 't leven niet kan door eenige kunſt, noch door de natuur behouden werden (*).

Exempelen.

By voorbeeld, als iemand het hoofd is afgeſneden of afgeſchooten, de ruggegraat doorgekapt, het hert afgeſchooten, of groote ſlagaderen van binnen in de holligheden van de borſt en buik door en door verwondt zyn, kan elk een ook een dom menſch begrypen, dat diergelyken wonden voorzeker abſolut dodelyk zyn en geene de minſte genezinge aanneemen. Om de klaarheid der zake ſtelle ik dit voor.

Niet doodelyke wonden of gevaarlyke.

II. Niet doodelyke wonden, by de Schryvers *vulnera non lethalia* geſtelt, noeme ik die, daar aan alle gewonde niet komen te ſterven, maar alleen zommige, en eenige of veele in 't leven blyven, en die aldus niet altyd, als de voorige, de dood aanbrengen, en door kunſt

(*) Den geleerden Heer *Bohnius* ſpreekt in dit ſtuk *Celſus* tegen en zegt, dat alle ongeneeslyke Wonden niet doodelyk zyn. Zyn Ed. brengt hier by, de *larynx* van vooren weggeſchooten blyft altyd na een opening met de doorgang van het ademhalen, een darm afgeſchooten, blyft veeltyds over met een geduurige uittocht van excrementen als door een *anus artificialis*, ook de waterblaas verwondt in 't *perinæum* blyft een waterlekkinge, en zo ook in andere deelen volgen op Wonden fiſtels, die nooit genezen, den menſch evenwel levende is. Dit heeft wel veel ſchein tegens *Celſus*, maar *Celſus* verſtaat dit zo niet, maar meent alleen die voor ongeneeslyke Wonden te houden, daarvan de gewonde altyd komt te ſterven. En wie weet niet, dat die openingen overblyvende niet meer wonden zyn, maar werkelyk gecicatriſeert in hun omtrek?

kunst of door de natuur genezen werden, en kunnen genezen, en dikmaals herstelt werden. *Celsus* noemt deze swaare en gevaarlyke wonden (*vulnera gravia & periculosa*) om dat veeltyds gevaar daar by is, de dood komt te volgen, en niet alle gewonde opkomen. Vervolgens ziet men, dat de swaare en gevaarlyke wonden door de niet doodelyke verstaan werden (*). Tot exempelen kunnen we hier bybrengen de gescheurde en gebrookene herzen-pannen, de ligte kwetzinge des *cerebrum* en deszelfs vliezen, de penetreerende wonden in de borst en buik, de schuinze beenbreuken en vermorselingen derzelven beenderen met groote kneusingen, de gewonde slagaderen aan de ledematen, de afgescheurde articulatien en allerly gestookene, gescheurde, gekneusde, geschootene en gecomponeerde wonden (§. 35. No. III. IV. V. VI. en VII. aangehaalt. Van dewelke men ziet nog vele gewonde ontkomen, genezen, niet alle sterven, en ook veele omkomen. Daarom noemt men deze wonden met regt niet altyd *doodelyk*, en volgens *Celsus* evenwel *heel gevaarlyk*, 't welke myns oordeels de regte benaaminge hiervan zyn mag, wat ook de hairklovers hier tegen inbrengen, de opregte ondervindinge leert de waarheid van de zake op deze wyze zonneklaar, dat niet dan een dom mensch hier iets kan tegen hebben, ook is myn meening niet, hier te twisten, maar

Deze kunnen gevaarlyk zyn, volgens *Celsus*.

Geen twisten moeten hier zyn.

(*) Dierhalven moet men niet eenvoudig zyn, denkende, dat het woord *niet doodelyk*, beteekend, als of nooit de dood daarop volgde; maar alleen dat de toevallen geweert, en de wonden wel behandelt, geen doods gevaar altyd voor handen zy, alschoon de wonde heel erg is, met scheuringe, bloedinge, fracturen, enz. verzelt; maar evenwel moet men zig ook herinneren, dat diergelyken wonden ook veeltyds de dood door swrare oevallen verwekken.

maar alleen de zuivere waarheid, naar ondervindinge en genoegzame redenen, aan te wyzen, het welke genoeg is.

By geval doodelyke wonden.

III. By geval doodelyke wonden (*vulnera per accidens lethalia*) ſtelle ik met veel andere Schryvers alle de niet ſwaare, gemeene en geringe geſnedene, gehouwene, gehakte, geſtookene, geſchootene en andere meer, daar de uiterlyke deelen, als huid, vet en ſpieren, maar meeſt gewondt zyn, en de voornaame deelen, als weinig of niets gekwetſt, of geheel en al onbeſchadigt zyn: ook kan men de wonden met ontbloote beenen, daar de lappen by nederhangen, geſnedene wonden in 't aangezicht, enz. by deeze voegen. *Celſus* noemt deze met regt *niet gevaarlyke en ligte wonden* (*vulnera non periculoſa & levia*) die zonder merkelyk gevaar zyn, en eene gemakkelyke genezinge, door de natuur of door kunſt aanneemen, en evenwel by eenig toeval, door gebrek, verzuim van goede behandelinge en hulpe, of door bykomende hevige toevallen van koortzen, ontſteekingen, *gangræna*, enz. eindelyk de dood na zig ſlepen.

Voorbeelden hier van.

By voorbeeld, na het krabben met de nagels of met een ſpeld, kunnen komen te volgen hevige ontſteekingen met ſwellinge, heete koortzen, koudvuur en eindelyk het verlies van 't leven zelfs. Een ſlag-ader aan een arm of been gewondt, en geen helper tegenswoordig zynde, volgd de dood in korten, die anders door een bekwame helpers hand hadde kunnen zeer ras afgekeert geworden zyn (*). Van de onvergeeflyke onkunde en rampzalige be-

(*) Een meenigte van diergelyken gemeene wonden zoude ik hier kunnen verhaalen, die in zig zelfs niet gevaarlyk zeer ligt geholpen waaren geweeſt, zo dezelve niet door de kwaade behandelinge der onbekwaame en een

behandelingen der meeſte ongeletterde Heelmeeſters, die in plaats van heelen, uit geringe doodelyke wonden maken, zal ik hier niet melden, maar ziet den Heer *Belloſte*, die dit reeds voor lange aangewezen heeft.

§. 37. In het algemeen nu de altyd doodelyke en niet altyd doodelyke wonden (§. 36. No. I. II') voorgeſtelt, zullen we nog met weinige woorden dezelve in het bezondere voorhouden, alle vooroordeelen en meeningen, zo veel moogelyk is, ter zyden gezet, vertoonende hier eene

Bepaalinge van de altyd doodelyke en niet altyd doodelyke Wonden.

Als het *Cerebrum* geheel en al verplettert is, geheel of half afgeſneden, dwars, van agteren, van vooren of zydewaards, volgd altyd ſchielyk de dood daar op, volgens alle naauwkeurige ondervindingen. Wonden van het *cerebrum*, die altyd doodelyk zyn.

Maar het *cerebrum* een weinig ingehakt, geſneden, oppervlakkig geſchooten, dat zelfs een lepel vol daarvan weggenomen werd, volgd niet by alle de dood, maar verſcheide in tegendeel heeft men zien genezen, gelyk *Hildanus* en andere getuigen. Dog moet men hier wel op letten, dat diergelyke wonden hoogſtgevaarlyk zyn, en zeer veele menſchen hier aan komen te ſterven, ja zelfs de weinigſte de dood ontſnappen, ten zy men met de uiterſte naauwkeurigheid en vlyd door de beſte middelen En die niet altyd dodelyk zyn.

eenvoudige Heelmeeſters, zo ſnood gelapt waaren geworden. 'De ſteekwieken, die men als duizentmaal oorzaken des doods vervloeken mag, hoe meenigmaal maaken die uit geringe wonden doodelyke? ik weet het.

len de hevigste toevallen komt te weeren. Ziet §. 36. No. II.

Van 't gebrooken *cranium* een stuk diep in 't *cerebrum* ingedrukt doodelyk.

Wanneer weiders een groot stuk van 't *cranium* diep tot in het *corpus callosum* van het *cerebrum* is ingeslagen en ingedrukt, alleen of met andere vreemde dingen, ziet men altyd zeer ras de dood volgen, om dat het *cerebrum* geplettert en gedrukt in zyne bewegingen en werkingen geheel en al verhindert werd.

Maar oppervlakkig ingedrukt niet altyd doodelyk.

Maar is het, dat een groot of klein stuk van 't gebrookene bekkeneel een weinig ingedrukt, de oppervlakte van 't *cerebrum* drukt en prikt, ziet men wel swaare toevallen, maar niet alle gewonde sterven, en veele opkomen. Het zelve neemt men ook waar van veele vreemde dingen in de oppervlakte des *cerebrum* ingedrongen, die tot verwonderinge, zomwylen ook lange, zonder opvolginge des doods, daarin verborgen blyven, en eindelyk uitgehaalt, de Leiders genezen. Dit neemt evenwel niet weg, dat ook deze wonden ten uitersten gevaarlyk zyn. Ziet §. 6--30.

Impressio cranii by kinderen dodelyk.

Is het dunne teere zeer buigzame *cranium* by kinderen zonder fractuur ingedrukt, komen wel toevallen van apoplexie, stomheid, stuipen, verlamminge, enz. bezonder als het zelve zeer veel door 't diep ingeboogene *cranium* gedrukt werd, Dog de dood volgd zelden daarop. Maar als fractuur daar by is, en de indrukkinge (*impressio cranii*) heel diep geschied, volgd ook schielyk de dood, inzonderheid als de herzenpan te gelyk gebrooken en heel diep ingedrukt is.

En niet doodelyk.

Maar als eene geringe indrukkinge (*impressio*) van 't *cranium* voorkomt, volgen zomwylen weinige toevallen, en de natuur geneest het gebrek zo dikmaals, zonder

der eenige kunſt, gelyk ik dikmaals weet ondervonden te hebben (*)

Impreſſio cranii by volwaſſene, hoe te bemerken.

By de *impreſſio cranii*, by volwaſſene na reden en ondervindinge zonder byzynde fractuur onmogelyk geſtelt, voege ik hier dit by, dat de buitenſte tafel zonder eenige verbrekinge nederwaards gedrukt kan werden, en zo nedergedrukt blyven, zonder dat de binnenſte tafel het allerminſte binnewaards geweken is, de *diploe* als dan geruineert, en de beide tafelen op die plaats als digt aan en op elkanderen naderhand gegroeit, gelyk ik een diergelyken *cranium* hebbe en aanwyzen kan. Deze *impreſſie* werd van geringe toevallen verzelt, is niet gevaarlyk, veel minder doodelyk, en werd dikmaals waargenoomen. Ziet ook hier over *Rouhault*, *des playes de tête*, *Chapit.* 8.

Fractura en *fiſſura cranii* niet altyd doodelyk, maar wel gevaarlyk.

§. 38. Als 'er eenige *fiſſuur*, *contra fiſſuur* (*), of gemeene *fractuur* des *cranium* is, zonder dat daar merkelyke inwykinge van het gebrookene been by verzelt, kan men dit wel gevaarlyk, maar niet algemeen en altyd doodelyk ſtellen; vermits veele met een *fiſſura* of *fractura cranii* bezet, genezen worden, en niemand te ſterven komt, als daar een ſwaare lekkinge van bloed uit 't geſcheurde of gebrooken *cranium* de herzenen drukt, zonder dat genoegzame ontlaſtinge van die ſtoffe daarop door de natuur of door kunſt is gevolgd.

§. 39.

(*) Ik hebbe voor eenige dagen waargenomen, dat door een val 't *cranium* by een kind ingedrukt is, en zo ingedrukt is gebleven, zonder eenige kwaade toevallen; ook weet ik, dat diergelyke *impreſſio cranii* by kinderen zonder kunſt, van zelfs is opgerezen buiten allen verwachtinge.

(*) Alhoewel een meenigte Schryvers de *contrafiſſura cranii* voor een fabel houden, weet ik evenwel dat die mogelyk, en geſchied is in Bekkeneelen, daarin geene naaden zyn.

Als 'er geextravaseert bloed het *cerebrum* drukt, is 't niet altyd doodelyk, maar wel gevaarlyk.

§. 39. Het gebeurd, dat na eenige val, ſtoot, ſlag of ſchoot, door *fractura* of *fiſſura* (*) van 't *cranium*, of door eenige berſtinge of ſcheuringe van eenig bloedvat van binnen het *cranium*, het bloed in geringe of groote gedeelte uitgeſtort en de het *cerebrum* daar door gedrukt wierde, 't zy 't bloed tuſſchen de *dura mater* en het *cranium* of tuſſchen deze en de *tunica arachnoides* en *pia mater*, of tuſſchen deze en het *cerebrum*, of in deszelfs inſnydingen, of ook in de holligheden derzelven vergadert zy, 't zy dat het bloed van vooren, agteren, ter zyden, boven of beneden onder het *cerebrum* uitgevaat is, moet men oordeelen, dat dit niet altyd doodelyk, maar door de natuur en kunſt nog veeltyds te helpen zy. En alhoewel men by de voornaamſte Schryvers het bloed in de holligheden der herſſenen en op de *baſis* van 't *cranium* onder de herszenen voor onherſtelbaar en doodelyk gehouden heeft, zo moet ik evenwel hier tegen zyn, overwegende, dat het bloed, boven en ter zyden van de herzenen uitgevaat, dikmaals door de natuur en middelen, zonder *trepan*, gereſolveert en geabſerbeert is geworden. Dierhalven beſluite ik, als het zelve op de *baſis*

(*) Een kundige zo wel als onnoſele kan zomwylen door de verſchillende naaden des bekkeneels misleid werden, gelyk *Hippocrates* van zig zelfs getuigt. Ik hebbe onder myne rariteiten veele *crania*, daar de naaden natuurlyk na fiſſuren gelyken, en ook, daar in 't geheel geene naaden zyn, en fiſſuren aldus kunnen op die plaatzen voorkomen. Aan verſcheide hoofden kan ik aantoonen eene gantſch ſcheeve loop der naaden, gelyk *Cabrolius* die afbeeld. In de *ſutura coronalis*, *ſagittalis* en *lambdoidea* zyn zomtyds *oſſa wormiana*, die uiterlyk na fracturen gelyken, gelyk ik een meenigte van die in myn huis kan toonen. Zelfs bezit ik een zeer zeldzaam *cranium* daaraan ter regter zyden de *ſutura ſquamoſa* dubbeld is, zynde de eene een vinger breed boven de andere gelegen. wie zoud dezes by levendige niet voor fractuur of fiſſuur aanzien?

basis van 't *cranium* of in de holligheden des *cerebrum* vergadert is, dat het ook daarvan dan door de natuur en kunst kan weggenoomen worden; want 't geextravaseerde bloed is overal gelyk en de absorbeerende vaten zyn daar ook even gelyk. Geschied dit altyd niet, en de dood volgd, moet men nadenken, of niet de natuur of wel de kunst in gebreken zyn gebleven, om dat de mogelykheid van de waarheid van ons onderstelde begrepen kan werden; want waar de mogelykheid bedacht kan werden, daar heeft de onmogelykheid geen plaats.

Het *cerebrum* doorgestooken, is niet altyd doodelyk.

§. 40. Als het *cerebrum*, 't welk werkende zo min bekend is, met een puntig, scherp of stomp dun lichaam doorboort of doorstooken werd, is zulks niet altyd doodelyk; vermits ik veelmaalen aan levendige honden experimenten na het trepaneeren hebbe gemaakt, het *cerebrum* door en door wederzyds met een stomp of scherp stilet doorgestooken, zonder dat ik de minste toevallen waargenoomen, en de gewonde is in weinige dagen genezen en in 't leven gebleven. In tegenswoordigheid van veele Liefhebbers hebbe ik diergelyken experimenten eenige maalen geoeffent met veel genoegen, bezonders van die, dewelke eenig nadenken hadden. Maar, wanneer ik myn stilet bragte tot in de *medulla oblongata* of in 't *cerebellum*, zag men aanstonds de swaare convulsien met de daar kort op volgende dood. Een meenigte van myne Leerlingen kunnen dit betuigen. Moet men by de gewonde menschen herszenen niet hetzelve oordeelen? de structuur en de genezinge der natuur is immers by menschen en beesten eene en dezelve, niet verschillende, als in eenige graaden van minder of meer, van ligter of swaarder, enz. Verscheide Schryvers, als

Petrus de Marchette en andere meer, geven hiervan ook overtuigende voorbeelden.

Alle Wonden en drukkingen van 't *cerebellum* en de *medulla oblongata*, zyn niet altyd doodelyk.

§. 41. Gevolglyk zoude men ligt kunnen besluiten, gelyk ook de voornaame Schryvers *Vieussens* en meer andere stellen, dat alle de Wonden en aldus ook de drukkingen aan 't *cerebellum* en de *medulla oblongata* aangedaan, *absolut* doodelyk zyn. Het welke ik evenwel in 't geheel niet kan toestemmen. Want 't *cerebellum* en de *medulla oblongata*, omtrent 't zelve maakzel hebben, als het *cerebrum*, hoewel in haare werkinge nog lange niet gekent, gevolglyk een *lobus* van 't *cerebellum* ligt gewondt of gedrukt, kan niet altyd doodelyk zyn. Het zelve moet men ook oordeelen van de *medulla oblongata*.

Edog enige altyd doodelyk.

Maar men kan ook hier ligt begrypen, als de byde *lobi* van 't *cerebellum* diep gewondt, of ook geheel en al, te zamen gedrukt, verpletterd werden, al waar zulks maar in een *lobus* alleen, en zo van 's gelyken dit geschiedende in de *medulla oblongata*, dat zulks zeer schielyk doodelyk is, en zyn moet; vermits, volgens de nauwkeurige observatien der Anatomisten, van deze deelen het leven onmiddelbaar afhangt, en men daar genoegzame experimenten (*) van gemaakt heeft.

De *medulla spinalis* gekwetst, doodelyk, en hoe?

§. 42. Het Rugge-merg (*medulla spinalis*) al mede tot heden niet regt gekent, zo omtrent den hals en borst, als ook zelfs in de lendenen en in 't heiligbeen diep gekwetst, verwondt, gescheurd, of geheel of 't grootste ge-

(*) Ik hebbe om dit net te willen weeten, zeer bezondere observatien gedaan. Na 't trepaneeren by verscheide dieren stak ik met een stilet in 't *cerebellum* of ook in de *medulla oblongata*, en men zag straks de hevigste convulsien volgen met een schielykedood, 't welke niet geschiede, als men maar alleen het *cerebrum* doorstak, gelyk ik te vooren gezegt hebbe.

gedeelte doorgeſneeden en geſcheiden, moet men na reden en ondervindinge, altyd voor doodelyk achten en opgeven, om dat aldus dan eene klaarblykelyke verhinderinge der beweginge geſchied van 't *cerebrum* en *cerebellum* na alle verdere deelen des lichaams, waarvan het Leven noodzakelyk af hankelyk is. En wie weet niet het experiment der ſlaagers, die aan een os of koe de *medulla ſpinalis* met een klein mesje doorſteekende, het dier als in een moment doen nederſtorten met een ſchielyk op volgende dood? Een haas of konyn by de ooren gevat en met de hand in de nek geſlagen ſterft ſtraks, om dat daar door een luxatie der wervelen geſchiedende de *ſpinalis medulla* geheel te zamen gedrukt werd.

De dood op de doorgehakte en doorgeſchootene *medulla* ſchielyk volgende bekragtigt dit gezegde. Ook de *ſpina bifida* (*) by eerſtgeboorene kinderen in de Lendenen voorkomende, om dat de *medulla ſpinalis* daar door *gangræna* eindelyk vernietigt (†) werd met een altyd daar op volgende dood, bewyſt het gezegde. Voegd hier by, het welke *Petit*, *Heiſter*, en meer andere van de doodelyke toevallen op de gedrukte *medulla* by de dislocatien der wervelen hebben aangemerkt. *Spina bifida* doodelyk.

Dog

(*) De geſpleetene ruggegraad in de lendenen, daar de kinderen zomwylen mede geboren werden, werd vroeg of laat altyd van de dood gevolgd, om dat door de *gangræna* de *medulla* vernietigt, met bykomende ſtuipen de dood alsdan ſchielyk volgd. Veelmaalen hebbe ik dit bygewoont en inzonderheid 1747, wanneer ik na de dood de *ſpina bifida* opende en de *medulla* daar met de omleggende deelen, blaauw, ſwart, verrot en aldus geſphaceleert vond, 't welk altyd zo geſchied. Het welke ook buiten andere obſervatien aanwyſt, dat de *medulla ſpinalis*, waar dat dezelve ook vernietigt werd, doodelyk is.

(†) Tot heden toe is de *ſpina bifida* by alle kundige eene ongenees-

lyke

Maar niet altyd, schoon gewondt, gekneust, gedrukt, enz.

Dog dit alles niet tegenstaande, moet ik zeggen, dat alle de wonden, kneusingen, kwetzingen, puncturen, drukkingen der *medulla spinalis* niet altyd noodzakelyk doodelyk zyn; vermits een meenigte van ondervindinge het tegendeel bekrachtigt, alschoon fractuuren der wervelen daar by zyn, en de *medulla* daardoor notooir min of meer moet beschadigt werden, gelyk ik (§. 8.) met een merkwaardig exempel getoond hebbe. En *Hendrik van Roonhuijsen* wyst aan door ondervindinge van *Wigger de Vogel*, dat de verzoogtheid der kinderen, zynde een subluxatie der eerste wervel van het *os occipitis* (waar door de *medulla* merkelyk gedrukt werd) herstelbaar en niet altyd en absolut doodelyk is. Van meer andere drukkingen der *medulla spinalis* als niet doodelyk geweest zynde en van my geobserveert, ziet (§. 8.), 't welk waardig is, met oplettentheid beoordeelt te werden, om dat de Schryvers zo ligtvaardig zo deze als andere wonden en kneusingen, voor altyd en absolut doodelyk achten, daar zy geen ondervindinge van gehad, en zo wat na hunne herszens-concepten gesmeed en gesteld hebben, waardoor de Leerlingen, Geleerden, en de Rechters zelfs, ten onregte misleid werden. Ik zegge, alleen de naauwkeurige ondervindinge, met goede en naarstige oplettentheid verzelt, mag hier de twist scheiden.

Verzoogtheid, wat?

Nodige bedenking, nuttig.

§. 43.

lyke kwaale geweest, en heeft altyd de dood aangebragt. Dog denke ik, als men tydig het geswel opende, en met *alcohol vini* en andere goede middelen de *gangræna* en lekkinge konde weeren, dat men dan ook de dood zoude kunnen verhoeden, maar dit is nog onbekend. Ik hebbe onder myne rariteiten een zeldzaam gespleten *os sacrum* van een omtrent volwassen mensch, over die spleet is een bezonder en ongewoon plat stuk been gegroeit. Dit is niet doodelyk geweest.

§. 43. De wonden van de reuk- gezicht- gehoor- en smaak-zenuwen, kunnen we niet voor doodelyk achten, om dat een mensch zonder reuk, gezigt, gehoor en smaak Leven kan.

Wonden van de reuk- gezigt-zenuwen, niet doodelyk.

Het zelve moet men ook oordeelen van alle gewonde zenuwen, daar van 't Leven niet enkeld afhanglyk is. Edog dit is ook tot heden niet naauwkeurig waargenoomen, en men heeft 'er maar zo blind wat over geredeneert. De observatien by de Heer ***Petrus de Marchette*** van de Wonden doordringende van vooren na achteren tot door de *basis* des *cerebrum*, niet zonder kwetzingen der gemelde zenuwen geschied zynde, en die zonder gevolgen van de dood geweest, bewyzen het zelve, dat van ons hier gesteld is.

§. 44. Alle de *nervi cardiaci* als ook de beide *diaphragmatici* afgesneden of afgeschooten, moeten altyd de dood aanbrengen, om dat de beweginge en het leven daarvan afhangt; maar de eene daarvan gewondt, zal niet altyd doodelyk kunnen zyn, om dat men in andere deelen bemerkt heeft, daar veele zenuwen na toe lopen, en eenige daarvan gewondt en afgesneden, dat het deel wel een tydlang wat ongevoelig en swak gebleven, maar door den tyd, alle voorige beweeginge met het behoorlyk gevoel wederom hersteld is geworden, gelyk ik menigmaal naauwkeurig oplettende aan gewonde armen en beenen waargenoomen hebbe, daar de domheid veele kwaade nooten zonder goed oordeel gekraakt hadde.

De gewonde *nervi cardiaci* en *diaphragmatici*, doodelyk, maar niet altyd.

Het zelve moet men ook stellen van het gewonde *par vagum* en *intercostale nervorum*, en van de zogenaamde verscheide *plexus nervorum*, door *Vieussens* en *Willis* duidelyk vertoond, dat die ook niet altyd doodelyk zyn, hoewel het niet te ontkennen is, dat diergelyken Wonden

Als ook het *par vagum* en *intercostale nervorum*, *plexus*, enz.

den heel gevaarlyk zyn, en zeer ligt convulſien onderhevig. Vervolgens mag men dit wel by die aan diergelyke Wonden komen te ſterven, wel onderzoeken, daar geene gewonde bloedvaten gevonden werden. Maar hoe zullen de gemeene Chirurgyns, die meeſt alle niets geleerd hebben, zulke Wonden kunnen ſchouwen en aan den Rechter regt rapport geven? In Landen, daar Verſtand, Kunſt en Wetenſchappen, boven de gunſt en waan gaan, werden Doctoren of kundige geletterde Heelmeeſters verkozen, als meer kundiger, als de gemeene Baardſcheerders zyn. Maar, helaas! waar vind men dit? die geen zenuwen nog bloedvaten kennen, geven hun oordeel van de Wonden. De particuliere droevige gevallen, zo dikmaals verkeert van die onnozele menſchen opgegeven, en die veel twiſt en ongeluk hebben gebaart, zal ik hier niet eens aanhaalen. Een verſtandige zoude het ook kwaalyk gelooven kunnen. Het is evenwel meer als te waar en men moet verſtelt ſtaan, dat zulks zo dom doorgaat.

Noodige herinneringe.

De *nervi axillares*, *crurales* en *iſchiatici* gewondt, kan men aldus ook niet altyd voor doodelyk achten.

Nervi axillares, gewondt, niet doodelyk.

§. 45. Gelyk we nu van de doodelykheid van 't geſtel der herszenen en zenuwen geſprooken hebben, zullen we ook omtrent na die wyze van het geſtel der bloedvaten (*ſyſtema vaſorum ſanguiferorum*) 't zelve oordeel geven, als zulks verwondt komt te werden. Wy rekenen tot dit laaſte geſtel het *hert*, deszelfs ooren, *ſinus* en de vier groote bloedvaten, als de *arteria aorta* en *pulmonalis*, de *vena cava* en *pulmonalis*, en daarnevens de *vena portarum* uit de Lever oorſpronklyk. En zeggen dierhalven.

Van de doodelyke en niet doodelyke wonden der bloedvaten.

1. Dat

1. Dat alle groote bloedvaten zo veneuſe als arterieuſe in de holligheden van de borſt en buik gewondt, abſolut en altyd doodelyk zyn, en niet door de natuur, nog door menſchen kunſt geholpen kunnen werden, wat men hier ook door bezondere onnozel aangemerkte gevallen heeft willen tegen ſpreken; vermits, die bloedvaten doorwondt, ſchielyk meeſt al het bloed tot het leven noodig, uiſtorten, waar op de dood of ſtilſtand van alle bewegingen des lichaams volgen moet.

Alle groote bloedvaten in de borſt en buik gewondt doodelyk.

En hoewel men voor eenige jaaren in Hamburg naar veele twiſt heeft aangemerkt, dat, de *vena cava* in de buik gewondt, den Leider nog omtrent veertien dagen geleeft heeft (dat evenwel wat zeldzaam is) en naderhand in zig zelfs verbloedt is, om dat een korſt van 't gecoaguleerd bloed om de openinge der gewonde *vena* gezet dezelve verſtopt hadde: zo is hierby dit noodige te bemerken, dat dit wel by zeer kleine wonden voor een korten tyd geſchieden kan, maar dat evenwel die Wonde abſolut doodelyk is geweeſt; vermits die korſt de openinge der Wonde niet voor altyd, maar alleen voor eenige dagen heeft ſluiten kunnen, en diergelyken gewonde altyd daar aan ſterven moeten. Ook weet ik niet, of deze hiſtorie voor echt door kan gaan.

Bezondere aanmerkinge van de gewonde *vena cava*.

2. Gevolglyk het hert (*cor*), als een dubbeld ſpiervelig bloedvat, of bloedzak aangemerkt, tot in een of byde holligheden doorwondt zynde, is abſolut altyd en generaallyk doodelyk te agten; het welke men ook van de twee *auriculæ*, *ſinus*, vier groote bloedvaten en *arteriæ coronariæ* erkennen moet. Ziet §. 10.

Het hert *auriculæ*, *ſinus* en vier bloedvaten doorwondt, altyd doodelyk.

Maar het hert, enkeld van buiten alleen in het ſpierachtige gedeelte gewondt, is nog geneeslyk, en niet altyd doodelyk, gelyk *Bohnius*, uit de littekens by de

Maar 't hert van buiten gewondt, niet altyd doodelyk.

de Harten-beesten, in 't hert gevonden, beweezen heeft.

Als ook 't *pericardium.*

Dierhalven het *pericardium* gewondt ook niet voorzig en altyd doodelyk is; want het hert zonder dit te kwetzen, niet heeft kunnen kwetzuren en littekens bekomen.

Alle groote takken der bloedvaten in de borst en buik gewondt, altyd doodelyk.

Zo moeten ook noodzakelyk, alle groote arterieuse en veneuse takken in de borst en buik gewondt, altyd doodelyk zyn, om dat die met de vier bloedvaten by 't hert gelegen het zelve maakzel en dezelve werkinge hebben. Overdenkt nu alle de groote takken, die van de vyf groote bloedvaten als van stammen afkomstig zyn.

Maar de kleinere niet.

Maar kleinere takken aldaar gekwetst, schoon veel bloed zomwylen werd gestort, en ook wel meenig een dood bloedt, kan men niet altyd doodelyk achten, om dat die nog zo dikwils genezen werden.

De groote *arteriæ carotides* en *vertebrales* gewondt, op de *basis* van 't *cranium*, altyd doodelyk.

3. Zo de *arteriæ carotides internæ* of *vertebrales* met elkanderen van binnen in de herszenpan onder 't *cerebrum* aan de *basis* van 't *cranium* vereenigt, door eenige oorzaken aldaar bersten, of gewondt zyn, moet de dood schielyk volgen, om dat nog kunst nog natuur daar helpen kan.

De arterien en venen en *sinus* der vliezen niet altyd doodelyk.

Maar in tegendeel alle arterien (kloppende en niet kloppende) door de *dura* en *pia mater* verspreid, als ook alle de veneuse takken aldus, namentlyk boven, ter zyden, agter, en voor om het *cerebrum*, en zelfs de *sinus longitudinalis* en de *laterales* gewondt, zyn niet altyd doodelyk, maar nog meestentyd geneeslyk (*) niet tegenstaande *Bohnius* de gekwetste *sinus* doodelyk agt.

De

(*) *Petrus de Marchette* getuigd de gewonde *sinus longitudinalis* genezen te hebben. En om dit net te weeten, hebbe ik die by eenen zeer grooten hond

De bloedinge der bloedvaten van buiten om 't *cranium* gelegen, zelfs die van de *arteriæ temporales* zo voor als agter het oor, is door kunst ras te stempen. 't Welke men ook van alle de arterien om de borst en buik gelegen, als niet heel groot zynde, kan en mag in acht neemen; gevolglyk niet doodelyk, hoewel veeltyds zeer gevaarlyk, en door verzuim, enz. van de dood gevolgd; zelfs de *arteriæ epigastricæ* op de buik, de *intercostales* en *mammariæ* kan men ligt stempen.

Bloedinge der uiterlyke bloedvaten, om 't hoofd, borst en buik, niet doodelyk.

En hoewel veele menschen komen te sterven door verbrekinge der bloedvaten in de neus en deszelfs *sinus*, als ook door 't scheuren der bloedvaten in de verdubbelinge der kaken (*diploe maxillarum*) na 't verlies en uithaalen van eenige kiezen, met gevolg van zeer hevige bloedstortingen, zo kan ik dit niet voor absolut en altyd doodelyk houden, om dat die bloedinge by tyds door 't goede gebruik van *alcohol vini* of *spiritus terebinthinæ* gestuit kan werdeu, en veele in 't leven blyven (*), en spoedig genezen.

Bloedinge uit de neus en tandkaszen, gevaarlyk.

De

hond gekwetst, en met *alcohol vini* en plukzel 't bloeden gestempt. Ook hebbe ik met voordagt de arterien daar gewondt en met de *alcohol* gestempt.

(*) Veele gevallen zoude ik hier kunnen aanhaalen, dat menschen binnen de vier en twintig uuren aan 't neusebloeden overleden zyn. Voor vier jaaren een man om agt uuren des morgens met neusbloeden overvallen, wierd viermaalen dien dag onkundig adergelaten, des avonds om elf uuren ik daarby geroepen liet *alcohol vini* in de neus spuiten en stilde 't bloeden. Maar de patient uitgebloedt moeste evenwel toen straks sterven. Aan een meenigte hebbe ik de bloedinge met dit *alcohol* gestuit in een moment, het welke ik ook voor eenige jaaren aan het *Commercium Litterarium* te Neurenberg hebbe aangetoont. Van de bloedinge uit de tandkaszen, hebbe ik dezelve waarneemingen, en hebbe die meest altyd schielyk gestempt met de *spiritus terebinthinæ* door behulp van plukzel en goede bandagien, de kaaken aan elkanderen gedrukt, na dat ik verscheide hadde geobserveert verwaarloost te zyn.

De gewonde arterien van de tonge en de *raninæ*, niet doodelyk.

De arterien in de tong gewondt, zyn ook niet altyd doodelyk; want de Turken ſnyden de tonge weg van die iets tegen hun religie hebben, en die behouden dan nog 't Leven. Ook weet ik, dat ik voor eenige jaaren een geſphaceleerde tong hebbe weg geſneden, zonder groote of doodelyke bloedinge. Ook kan men de bloedige Wonden der *arteriæ raninæ* onder de tonge vylig met een *cauterium actuale* en gelukkig ſluiten. Edog zyn deze alle gantſch niet buiten gevaar, als niet ſchielyke hulpe komt.

De groote *arteriæ carotides* aan den hals, niet altyd doodelyk gewondt.

4. De Wonden der *arteriæ carotides* ter zyden de *aſpera arteriæ* aan den hals, hebben tot heden byna alle Schryvers, en ook zelfs den Heer *Boerhaven*, in hunne Schriften voor abſolut doodelyk verklaart, niet tegenſtaande den Hiſtorie Schryver *Emanuel van Meteren* aanhaalt een zeer bezonder geval, dat een Prins aan den hals gekwetſt, de bloedinge door 't geſtadig drukken der vingeren van ſnyders knegten eindelyk geſtilt is en den Leider genezen, en 't blykt, dat de *arteria carotis* werkelyk gewondt is geweeſt. Gevolglyk is deze Wonde niet altyd doodelyk (*). *Hend. van Rhoonhuizen* haalt ook deze geſchiedeniſſe als merkwaardig aan.

Dog zeer gevaarlyk.

Men moet evenwel dit vaſt ſtellen, dat de bloedinge van deze ſlagaderen, zo die niet ten eerſten geſtuit of tegengehouden werd, in eenige minuten voorzeker de dood veroorzaakt.

Edog

(*) Voor eenige jaaren ſtak in myn bywezen een oud Chirurgyn zeer ruuw en te diep een geſwel naaſt de ſtrot door, met gevolg van een enorme bloedinge, die ik eindelyk, na veele ponden bloed geſtort te zyn, nog gelukkig ſtilde. Uit alle omſtandigheden moeſte ik beſluiten, dat de *arteria carotis* gekwetſt waar, gelyk ik die hiſtorie aan de Franſche en Londenſche Koninglyke Academien der Wetenſchappen zo hebbe medegedeelt.

Edog de gewonde *arteriæ vertebrales*, door de gaten der zes dwarsze uitsteekzels der bovenste halswervelen lopende, zyn zo gevaarlyk niet als de voorige, om dat die veel kleinder zyn en tegens de wervelen gedrukt kunnen werden. Door verzuim en onkunde kunnen ze evenwel van doodelyke gevolgen zyn.

Maar de *vertebrales*, zo gevaarlyk niet.

De *venæ jugulares internæ*, naast de strot gelegen, gewondt, kunnen door kunst veel gemakkelyker, als de *arteriæ carotides*, genezen werden. Zo ook de *venæ vertebrales*. Van de overige arterien en venen daar omtrent gelegen, als van gering belang, zal ik hier niets melden.

Nog veel minder de *venæ jugulares internæ*.

De *Arteria subclavia* ter plaatze, daar dezelve over de eerste bovenste ribbe en beneden het sleutelbeen uitkomt, gewondt, moet noodzakelyk in korten tyd van de dood, zonder hoope van herstellinge werden gevolgd, om dat nog kunst nog de natuur daar niets vermag, en de kunstigste drukkinge hier geen dienst kan doen.

De *arteria subclavia* gewondt, altyd doodelyk.

Maar dezelve onder den oxel (*arteria axillaris*) gekwetst, kan nog wel hulpe bekomen, het zy met comprimeeren door een tournequet of door andere hulpmiddelen, het zy door 't onderscheppen van dezelve, dat hier evenwel beswaarlyk valt, of door branden, of door 't afzetten van den arm in 't lid van de schouder, door welke wegen nog zommige behouden zyn, gelyk de Fransche hedendaagsche Schryvers melden. Evenwel is deze eene van de gevaarlykste wonden, die voor dezen al mede onder de *absolut doodelyke* geplaatst is geweest.

Maar onder den oxel niet zo.

Maar de *arteria brachialis* en derzelver takken gewondt, zyn van vry minder gevaar, om dat daar de onderscheppinge, brandinge, extirpatie en de drukkinge meer plaatze hebben.

Zo ook de *brachialis*, enz.

Het zelve oordeel is van de *vena subclavia* en *axillaris*.

Van de *vena subclavia* gewondt op gemelde plaatze, kan men ook niets goeds voorspellen; maar die onder den oxel, en op den arm gekwetst, is ligt te helpen, hoewel ook daaruit een doodelyke bloedinge zoude komen te volgen, als geene hulpe schielyk wierde bygebragt.

De *arteria cruralis* gewondt, doodelyk.

Van de gewonde *arteria cruralis* moet men ook het zelve oordeel geven, als van de *subclavia* reeds gegeven is; want byaldien dezelve ter plaatze, daar die over het *os ileum* en de *articulatie* van de Dey uitkomt, gekwetst is, en wel zeer hoog, kan het geschieden, dat daar geene drukkinge nog brandinge mogelyk is, nog de bloedstempende middelen iets verrigten kunnen, en de *arteria* gewondt 't bloed van binnen in de holligheid des buiks uitstort, gelyk men van de *arteriæ spermaticæ* voor lange ook bemerkt heeft, en dat gevolglyk die wonden altyd doodelyk zyn; vermits nog natuur, nog kunst, hier eenige hulpe tot 't leven kan bybrengen.

En niet doodelyk.

Maar dezelve *arteria cruralis* zodanig op 't *os ileum* (in deszelfs overloop) of daar beneden, boven aan de Dey gewondt, dat het bloed niet in de holligheid van de buik of *pelvis* gestort werd, kan die wonde nog door kunst geslooten, 't bloeden gestempt, en de gewonde by 't leven behouden werden, gelyk eenige Fransche Schryvers in hunne observatien hebben door preuven aangeweezen. Dierhalven dwaalen alle, die zeggen, dat deze wonde altyd doodelyk zy. Ik zegge naar ondervinge, dat die zeer gevaarlyk en in eenige minuten doodelyk is, als niet aanstonds 't bloeden gestempt werd. Wat hiervan in het overige geoordeelt werd, beteekend enkeld de groote onkunde van die kundig geagt willen zyn.

Werd de *arteria cruralis* verder aan de Dey of onder de knie, of meer naar beneden gewondt, kan men zulks in geenen deele voor altyd doodelyk agten; vermits hier de bloedſtempende middelen, het onderſcheppen (*) en de extirpatie plaatze hebben, het bloeden kunnen ſtempen en aldus het leven behouden.

Voornamentlyk beneden aan de Dey en verder.

Maar

(*) Om dit op het naauwkeurigſte en geheel onpartydig te onderzoeken, hebbe ik voor eenige jaaren in byzyn van verſcheide Liefhebbers aan een zeer grooten hond de *arteria cruralis* tuſſchen de buik en de knie op twee plaatzen met een naald onderſchept en met een draad omgeſlagen, de tuſſchenplaatze doorgeſneden, met eene vreeslyke uitſpattinge van bloed, waar op ik de draaden toebond, de *arterie* doorſneed, en 't bloeden ſtempte; den hond liep daar na als vooren even wel.

Obſervatie.

Den Heer *Vink* te Rotterdam, heeft de mogelykheid van deze zake in zyn Boek over de Bloedvaten, als ook in de Voorreden op *Dionis*, boven alle andere Schryvers zonneklaar bewezen, nametlyk, dat de zyde-takken zig zodanig vereenigen, dat, de arterieuſe groote ſtam vernietigt, de circulatie van 't bloed even goed als te vooren door dat deel geſchiede. Dit verdiend waarlyk groot nadenken en kan veele armen en beenen doen behouden, die nu maar zo onbezonnen werden weggeſneden, als diergelyke groote bloedvaten gekwetſt zyn. Men is in voorige tyden heel onkundig in de naauwkeurige Anatomie geweeſt, en lui en traag in 't nadenken, ſteunende op eene valſche ſtellinge, *als de groote arterie vernietigt wierde, dat dan 't benedenſte deel ſterven of verdrogen moeſte*, als niet geweeten, dat de zyde-takken bloeds genoeg daar na toe konden voeren.

Dwalinge.

Voor eenige jaaren hebbe ik boven een zeer groote *aneurisma* aan den onderarm de *arteria brachialis* in myn byzyn wel onderſcheppen laaten, maar 't bloed ſprong evenwel daarna wel uit zes plaatzen van de *aneurisma* even geweldig als te vooren, dewelke hiſtorie ik aan de Engelſche en Franſche Academien hebbe medegedeelt.

Ook ondervond ik dit zelve op een tyd aan de *arteria cruralis*, die ik aan 't midden van de Dey by een grooten hond kwetſte met een lancet. ik bond boven de wonde de arterie digte toe, en 't bloed ſpattede evenwel zeer geweldig ter Wonde uit; toen bond ik die arterie beneden de Wonde, en 't bloed ſtond ſtil, ik doorſneed toen tuſſchen de banden de arterie af, en de hond genas zonder de minſte verminktheid. Ziet daar, of de ſtam der arterie aan een ledemaat niet kan werden vernietigt, en 't benedendeel levendig blyven? wat is klaarder als dit?

Dat

Maar dit alles neemt niet weg, dat, deze Wonden hoogst gevaarlyk zyn; ja zelfs door de overmatige bloedinge schielyk doodelyk werden, als die niet ten eersten gestuit werd, gelyk zulks door de menigvuldige ondervindinge bekend genoeg is. Hoewel veele onkundig veel weeten tegen te werpen, maar die de Anatomie verstaat, en observatie-boeken vlytig gelezen heeft, zal van dit alles de waarheid vinden.

Van de Wonden der arterieuse takken, na de handen en voeten lopende als voor zig niet doodelyk, hoewel veeltyds zeer gevaarlyk, zal ik hier van wegens 't korte bestek niets melden, om dat die ook uit het voorige gezegde ligt gekent kunnen werden.

By veele groote geswellen zeer groote bloedvaten, dewelke gewondt zeer gevaarlyk.

§. 46. Alleen van de groote Verouderde Geswellen, *Vetfungi*, *Scrophulæ*, *Scirrhi*, *Cancri*, enz. genaamd, en waar die ook gelegen, hebbe ik dit by te voegen, dat uit der mate groote arterien en venen daar inschieten, en dewelke gewondt, by 't extirpeeren of anderzints, schielyk eene doodelyke bloedinge kunnen geven, gelyk de ondervindinge dit meenigmalen geleerd heeft (*) en weinig daarop gelet werd; en het gevaar niet, dan door kun-

Dat ook eindelyk de extirpatie van de Dey heel hoog met vrugt geschieden kan en schielyk genezen, blykt uit deze historie, Een zeker Chirurgyn maakte wederzyds van de Dey (en wel boven) een halvemaansgewyze sneede door 't vlees tot op 't been, separeerde de rest, doorzaagde 't been, onderschepte de arterie, en voegde de twee halvemaansgewyze lappen behoorlyk by elkander. Aldus genas den Leider in drie weeken. Hier kwam ook geen lekking by. Dit mag dierhalven wel met regt veel nadenken baaren, op dat men niet altyd blind werke.

(*) Een zeker Joodsche Operateur voor twee jaaren een groot geswel aan de regter zyde der ribben by een man wegsnydende en de onvoorzigtigheid hebbende de arterien niet te onderscheppen, bloedede de Leider dood onder 't opereeren. Dewelke behandelinge klaarblykelyk tot schande der Heel-

kundigheid kan werden verhoedt, het welke ook voor een kundige ligt te doen is, en voor een ongeletterde zeer ſwaar en veeltyds onmogelyk.

Men moet zig dan ten uiterſten verwonderen, dat deze bloedvaten der groote Geſwellen byna van alle Schryvers te melden, als vergeten zyn, en dat men zo koel en lafhartig daar van zo hier en daar maar wat in 't voorbygaan gezegt heeft, dat evenwel, onder 't opereeren in diergelyken gevallen, als iets noodzakelyks moet werden in agt genoomen, 't welk ook den geoeffenden Engelſchen Schryver, *M. Sharp*, *Traité des operations de Chirurgie*, in zyne behandelingen aantoont, telkens in agt genomen te hebben (*), dat zeer te pryzen is. Maar waar blyven onze ongeletterde en ongeoeffende? Verwonderinge hier over.

§. 47.

Heelkunſtige verſtrekt. Dog, de onkunde is hiervan de oorzake, om dat men niet geleert heeft, dat de bloedvaten, naar mate van 't Geſwel, zo groot zyn, alſchoon in den natuurlyken ſtaat op die plaatzen, maar zeer kleine takken zyn, die zig, een Geſwel ontſtaande, tot zo eene groote vermeerderen kunnen.

Dit erkende ik duidelyk, toen ik voor omtrent negen jaaren een groote *Vetfungus* op de ſchouder afbond, wanner ik in het afgevallene Geſwel arterien vond, daar ik myne klyne vinger, en venen, daar ik de duim konde inſteeken. Maar dit hebbe ik by meer geſwellen zo waargenoomen. Obſervatie.

Ik herinnere my nog, toen ik by een zeker Jood *Mordochay* en zeer groote Vetfungus aan de buik wegnam, dat ik diergelyke groote bloedvaten veele moeſte onderſcheppen.

(*) Men moet ook verwondert ſtaan, dat de oude Practizyns voor de bekendwerdinge van des bloeds omloop de bloedſtortinge uit de arterien by 't opereeren vreesden, en evenwel niet geloofden, dat bloed in dezelve arterien waar, maar ſtelden, dat 'er alleen lucht in onthouden, gelyk zy ook in ſwaare gevallen de *arteria temporalis* en *radiæa* openden, bloed uittappen, en evenwel in hunne ſchriften ſtelden, dat alleen lucht en geen bloed in de ſlagaderen beſlooten zy. Wie zoude zulke tegenſtrydige dingen geloven kunnen, als men 't niet in hunne boeken las? maar als men de hedendaagſche Schryvers over de gewonde ſlagaderen naziet, vind men geene Obſervatie.

De watervaten gekwetst, doodelyk.

§. 47. De watervaten (*vasa lymphatica*) omtrent als *venen*, die water of melk voeren aangemerkt, hebben, gewondt zynde, de uitwerkinge van doodelyk en niet doodelyk te zyn. Tot deze rekenen we alle de watervaten van de beenen, armen, ingewanden en inzonderheid ook van 't *mesenterium*, tot in den *ductus thoracicus* inschietende, van *Pecquet*, *Bartholinus*, *Brunnerus*, en inzonderheid van den kundigen Heer *Nuck* net beschreven. En stellen, dat de *ductus thoracicus*, boven, in 't midden, of beneden doorwondt, of afgesneden, als ook de groote *vasa lymphatica lumbaria* en de groote *vasa lactea* by de *cysterna chyli* gekwetst, altyd hoewel zomtyds langzaam van de dood gevolgd werden, om dat alsdan eene gestadige en onherstelbare waterlekkinge verscheint, die nog natuur nog kunst helpen kan (§. 10.).

En niet doodelyk. Observatie.

Maar de kleine melkvaten, in 't *mesenterium* naby de darmen gewondt, brengen de dood niet mede. Om dezes nu wel te weeten, hebbe ik verscheide maalen daar by levendige honden, die melkvaten gewondt, en is door geene kunst, maar alleen door de natuur veeltyds de genezinge gevolgd. De meenigte van groote herstelde wonden van 't *mesenterium* by Schryvers aangemerkt, bekragtigen dit gezegde. Gevolglyk zyn ook alle de kleine watervaten in de holligheid van de borst en buik gekwetst, niet altyd voor doodelyk te houden; vermits deze zo wel als de kleine melkvaten omtrent gelyk zynde, door de

na-

ne geringere tegenstrydigheden, men maakt een groot getal doodelyke Wonden, men neemt stammen voor takken, en takken voor stammen aan, en gebruikt geen vlyd, men ontleent 't meeste uit de ouden en men maakt zo een groote verwarringe. De veele bezonderheden zal ik maar verswygen.

natuur of door kunſt, nog veeltyds ten minſten te ſtuiten zyn.

Van de gewonde watervaten aan de armen en beenen, als niet doodelyk, zal ik hier niets zeggen, om dat de kunſt, om te helpen, hier ligt by kan komen.

§. 48. Welke ingewanden gewondt doodelyk en welke niet doodelyk zyn, hebben we nu nog kort te melden. Van 't herszen- en zenuw-geſtel hebben we te vooren (§. 40. 41. 42.) als ook van 't hert (§. 45.) genoegzaam geſprooken, volgen aldus de verdere gewonde ingewanden.

Wonden van den *œſophagus*, doodelyk en niet doodelyk.

1. Den ſlokdarm (*œſophagus*) aan den hals gewondt, bezonders aan de linker zyde, is door kunſt ſpoedig te genezen (*). Maar dezelve aldaar geheel afgeſneden, of verpletterd, dat evenwel zonder kwetzinge der naaſtleggende groote arterien en venen niet licht geſchieden kan, is zulks voor abſolut doodelyk te agten (§. 9. No. 3.) zo ook dezelve in de borſt afgeſtooken of afgeſchooten, is 't even doodelyk; de reden kan men ligt nagaan. Edog een kleine wonde van denzelven ook in de borſt, zoude nog door een ſtreng vaſten genezen kunnen werden, met onregt dierhalven onder de doodelyke gerekent (†).

Hoe

(*) Dit hebbe ik voor eenige jaaren bygewoond, toen ik de Leidereſſe aan de linker zyde in den ſlokdarm gekwetſt omtrent drie dagen vaſten ordonneerde en onderwylen de Wonde uitwendig met hegtplaaſters en een goede bandagie geſlooten liet houden. Obſervatie.

(†) Een Jongman aan de linker zyde van den hals gewondt, dat de ſpyze en drank ter wonde uitliep, nayde een Heelmeeſter onbezonnen de huid te zamen en liet den Leider erweten en andere groove ſpyzen eeten, den tweeden dag volgde een groot geſwel aan den hals met ontſteekinge, en de dood volgde den zevenden dag. 't Geſwel, toen geopend, waar aangevult van erweten en andere ſpyzen. Deze wonde zo gemakkelyk te genezen wierd immers enkeld door onkunde doodelyk. Zoo gebeuren 'er veele misſlagen. Obſervatie.

Hoe ras ſtelt men dog iets doodelyk, dat niet bewezen werd!

2. De Luchtpyp (*aſpera arteria*) doorwondt, of een ſtuk van vooren daarvan afgeſchooten, afgeſtooken, geſneden, is geenzints doodelyk, ja zelfs niet eens gevaarlyk, hoewel zomwylen ongeneeslyk (*).

Maar dezelve beneden het *cartilago cricoides* geheel doorgeſneden, trekt 't onderſte eind zig ſchielyk in de borſt en den Leider ſtikt in weinig tyds. Dierhalven deze wonde, hoewel zeldzaam (zo ze enkeld is) tot heden doodelyk geagt moet werden, ten zy men met een tange aanſtonds 't ondereind na boven haalde, en aan 't bovenſte weder aanhegte. Om dit wel en nauwkeurig door ondervindinge te mogen kennen, hebbe ik zulks aan een hond gedaan, die nog omtrent 24 uuren daar na levende, ſtierf door groote kortademigheid (†). Van Menſchen hebbe-

(*) Dierhalven mag de *laryngotomia* zonder eenige vreeze gedaan werden, gelyk ik weet gedaan te hebben, zonder eenige kwaade gevolgen.

Een oude vrouw ſneed onzinnig haar lugtpyp door de *cartilago ſcutiformis* diep door, dat de wonde meer dan een duim breedte gaapte. Na veertien dagen ik daarby geroepen doorſtak ik die *cartilago* met de huid en andere deelen, onder en boven, door behulp van een kromme naald, en maakte daar een ſterke knoophegtinge, daar by voegende eene bekwaame bandagie met gevolg van ſpoedige genezinge, zonder toevallen.

Den Heer *Bohnius* verhaalt ook van een man, by welken een ſtuk van de luchtpyp van vooren waar weggeſchooten, en de openinge rondom gecicatriſeert, die hy met een klapje toedekte. Diergelyk geval ik bezinne ook in *Saxen* Anno 1724 gezien te hebben.

Obſervatie. (†) We konden de hechtinge by den hond niet wel en na behooren doen van wegens de hevige bloedſpattingen, die hy maakte, en konden maar eene hechtinge aan eene zyde maaken, wat moeite we ook deeden, na dat we heel beſwaarlyk met een lange tange het ondereind der luchtpyp uit de borſt hadden uitgehaalt. Ik gelove, als een ander meer kundig en handig twee hechtingen kan maaken, dat dan deze wonde ook geneeslyk en niet meer doodelyk zyn zal. Maar zo lange zal die daaronder nu nog moeten gerekent werden. Edôg ik twyfele.

be ik nog geene ondervindinge. Hoewel een diergelyken door andere my verhaalt is.

3. De Luchtpyps takken (*bronchia*) een of meer in de borst afgesneden, heeft men ook al dezes voor altyd doodelyk gehouden, 't welke ik niet toe kan staan, uitgenomen de Verdeelinge der Luchtpyp zelfs, dewelke afgesneden als niet weder kunnende te zamen groeyen, doodelyk is; want ik hebbe meenigmalen gezien by lichamen na een *empyema* overleden, dat aan de eene zyde alle de kwabben of *lobi* der longen waaren weggeswooren, en de *bronchia* daar open en als afgesneden uitstaken, de leiders hadden onderwylen redelyk wel geleeft en waaren ook niet door deze oorzake gestorven, maar door Vier *polypi*, die ik in 't hert vond. (*)

De lucht-pyps-takken gescheiden, niet altyd doodelyk.

Observatie.

Ook hebbe ik gezien by een gestorve boghel de eene zyde der longe-kwabben vernietigt en de overgeblevene *bronchia* tusschen de ribben in gedrukt. Gevolglyk kan men noch niet in 't algemeen vast stellen, dat de gescheidene of afgesnedene *bronchia* absolut en altyd doodelyk zyn.

Observatie.

4. De Longen door en door geschooten of een gedeelte van een *lobus* afgescheiden, of vermorzelt, zonder kwetzinge van groote bloedvaten, zyn niet doodelyk, veel minder de oppervlakkige wonden. Vermits ik niet alleen dik-

De wonden der Longen niet doodelyk.

(*) Een zeer merkwaardig geval zag ik voor omtrent tien jaaren, toen een Jongman van een *empyema* omtrent schynende genezen te zyn, en die in krachten een gezond mensch weder gelyk scheen, schielyk stierf. Ik onderzocht de oorzaak, en vond vier groote *polypi* in de holligheden des herten en in de vier groote bloedvaten. Diergelyken hert met vier *polypi* bezet, hebbe ik voor korten uit *Paramaribo* van den Chirurgyn-Major van 't Hospitaal bekomen en houde het in bewaaring; den Leider waar schielyk gestorven, en men maakte gedachten, dat die vergeven waar. Maar den Chirurgyn een gewezene discipel van my, kundig in de Anatomie, vond het tegendeel.

Observatie.

dikmaals van de *lobi* der longe ſtukken en brokken hebbe afgeſneden, en afgebonden, zonder gevolg van merkelyke groote toevallen (*), maar ook hebben veele doorluchtige Schryvers een menigte gevallen daarvan op dezelve wyze uitkomende aangewezen; zo geven ook de menigvuldige verſweringen der Longen, die door kunſt genezen werden, genoegzame bekrachtiginge van deze waarheid.

En doodelyk. Maar wanneer de groote ſlag- en bloedaderen (te weeten de ſtammen en de grootſte takken) in de Longen te gelyk gekwetſt werden, is zulk een wonde van ieder verſtandige en kundige voor altyd doodelyk te houden, ziet §. 45. N°. 1. 2.

Valſche ſtellinge van de doodelykheid der wonden, die in de borſt, wederzyds doorgaan. Obſervatie. §. 49. Men heeft ook in 't gemeen geſtelt, dat de wonden, in de byde holligheden der borſt doorgaande, abſolut en altyd doodelyk zyn. Maar om dat ik dit niet zo abſolut op 't enkeld zeggen gelooven konde, maakte ik een wis en zeker experiment, namentlyk ik doorſneed op een tyd wederzyds by eenen grooten hond de deelen der borſt ter langte van een vinger tot in de byde holligheden, dat de lucht wederzyds vry in- en uitſpeelde. De wonden wederzyds onderwylen eenige minuten lang met de vingers opengehouden, bevond men klaarlyk, dat de Longen ruſteden, en dat de ademhalinge door de mond, luchtpyp en longen, ten eenemaal waar opgehouden; vervolgens ſloot ik de wonden digt te zamen, dat geen lucht konde daar door dringen, en de volkomene genezinge en 't behoud van 't leven zag men in wei-

(*) Dit hebbe ik ook by *Celſus*, *Lib. V. Cap. XXVI. p. m.* 498. gevonden, dat hy zegt, *als van de Lever, Milt of Longen iets van buiten hangt, dat men zulks moet afſnyden.*

weinige dagen daarna (*). Dierhalven is 't zeker te besluiten, dat diergelyken wonden wederzyds in de holligheden der borst doorgaande, niet absolut en altyd doodelyk zyn, en zelfs zo dezelve zonder merkelyke kwetzinge der inwendige deelen geschieden, niet eens zo gevaarlyk geagt kunnen werden.

Wonden van 't *mediastinum*, niet absolut doodelyk.

Gevolglyk zyn ook de wonden, die door 't *mediastinum* heen gaan, geschooten of gestooken, 't zy de doorbooring aan de eene zyde alleen of wederzyds is geschied, voor geene absolut doodelyke op te geven. Want het *mediastinum* van 't zelve maakzel, als 't *pericardium* is, en byder wonden even min doodelyk te verklaaren zyn. Ziet §. 45. No. 2. (†).

Het geextravaseert bloed in de borst, niet altyd doodelyk.

§. 50. We moeten dierhalven ook noodzakelyk uit het gezegde (§. 48. en 49.) besluiten en vast stellen, dat alle de borst-wonden, daar eene groote vergaderinge van bloed in eene of beide holligheden der borst geschied, geene ontlastinge door de natuur of kunst gedaan is, en den

Bedenkinge.

(*) Zo dikmaals verscheide verkeerde Redeneerders en speculative Schyngeleerden dit niet geloven wilden, vertoonde ik hen dit levendig exempel, wanneer zy zig zeer verwonderden over hunne voorige eenvoudigheid en ligtgelovigheid; maar bragten by, dat dit maar een experiment van een hond waar, maar of 't by een mensch niet anders geschieden? Ik bewees henlieden toen, dat de *œconomia animalis* by menschen, honden, enz. gelyk zy.

Merkwaardig experiment van 't gewonde *mediastinum*.

(†) We hebben te vooren aangewezen, dat de Wonden van 't *pericardium* voor zig zelfs niet doodelyk zyn, gevolglyk ook die van het *mediastinum* zo gehouden moeten werden. Evenwel om dit wis te weeten en aan de geleerde Wereld zeker en zonder tegenspraak te mogen vertoonen, hebbe ik al weder een en andermaal experimenten by honden daar van in 't werk gestelt. De Wonden aan de eene of byde zyden in de borst gemaakt, doorstak ik 't *mediastinum* met een breede Wonde, dat de lucht vry in byde holligheden konde indringen. En de genezinge is evengelukkig geweest als in de voorige.

den Leider komt te ſtikken, niet altyd voor abſolut doodelyk te houden zyn. Maar dat men wel naauwkeurig de gekwetſte deelen moet onderzoeken, of die tot het leven abſolut nodig zyn geweeſt of niet; waartoe waarlyk een meer als gemeene kenniſſe der Anatomie van nooden, en 't welk niet ligt van onkundige Genees- en Heelmeeſters te beoordeelen is, waarom het ook eene regtmatige pligt van ieder Regter in elk Stad zyn moeſte, kundige lieden tot het ſchouwen der wonden te verkiezen, op dat hy zelfs niet door de onkunde van de aangeſtelde bedrogen wierde en zo veeltyds geen onſchuldig bloed mogte vergieten, 't welke, helaas! zo dikmaals gebeurt is, gelyk men by een meenigte Schryvers lezen kan: dat ligtelyk geholpen wierde, als men op de kunſt en wetenſchap meer als op andere dingen agtinge hadde. Dog dit overgeſlagen, men zoude wel zo veel moeten zeggen, dat voor meenig een niet aangenaam zoude zyn. Ik zegge dit, *het leven van den menſch is dierbaar. En wee die door onkunde en om ſchandelyken gewin, 't leven berooft, of valſche getuigeniſſe daar toe geeft.* Die ſtom is moet ſwygen, en die God de ſpraak gegeven heeft, mag ſpreeken (*).

En doodelyk, en wanneer?

Boven dit alles voege ik hier by na genoegzame redenen, dat wanneer zeer groote bloedvaten in de borſt gekwetſt zyn, met of zonder uitloozinge van dat uitgeſtorte bloed, en nog kunſt nog natuur eenige mogelykheid

(*) Deze zinſpreuk is van geen bagatelle, en 't waar hertelyk te wenſchen, dat in alle Landen daarop gemerkt wierde, en de kunſt en bekwaamheid voor vlyery en pluimſtrykery wierde voorgetrokken. Maar waar is dat? den Heer *Schuppius* heeft voor lange de verkeerde en bedurvene wereld vertoond, ik zal dierhalven de moeite maar ſpaaren. Wat zal 't ook vrugten?

heid heeft, om die bloedinge te ftillen, dat dan diergelyke wonden voor abfolut en altyd doodelyk te houden zyn, gelyk we te vooren hebben aangewezen.

§. 51. Het *diaphragma* een zeker *fpier*- en *tendineus* vlies, van den Heer *Heifter* en *Winflow* zeer net befchreven, de borft en buik van elkander fcheidende, ftelt men gemeenlyk in 't tendineufe middelfte gedeelte gewondt doodelyk, en in 't fpiervefelige rondom zo niet doodelyk te zyn. Maar om dat dit zo generaal hier geftelt werd, kan ik 't niet voor waarheid aannemen, maar moet het aldus bepaalen. Wonden van het *diaphragma.*

1. Dat alle de Wonden van 't *tendineufe* gedeelte van het *diaphragma* gevaarlyker en kwaader zyn, als die van deszelfs fpiervefelige gedeelte. Gevaarlyk.

2. Dat alle groote Wonden van het zelve (hoewel men kwaalyk die groote bepaalen kan) zo in 't fpiervefelige als in 't tendineufe niet alleen gevaarlyk, maar ook altyd doodelyk zyn, om dat die groote wonden door de geftadige beweginge in de ademhalinge niet genezen kunnen, en meer opfcheuren van des buiks ingewanden, en wel voornamentlyk, dat de maag of de darmen daar door in de borft werden ingeperft, met gevolg van ftikkinge, zo den Leider niet eerder aan convulfien komt te overleiden. Doodelyk, en welke?

3. Maar alle kleine gefchootene en geftookene Wonden van het zelve kan men in geenen deele voor altyd doodelyk verklaaren, om dat dezelve, door 't aanzetten en aanplakken van de lever, milt, of maag, aan dezelve, nog kunnen weder gefllooten werden, 't zy in 't tendineufe of in het fpiervefelige; ook kan door het enkeld aanleggen van een groot ingewand een kleine wond zodanig toegehouden werden, dat de darmen daar door niet heen dringen. En niet altyd doodelyk.

En hoewel de Lever, *diaphragma* en Longe, te gelyk doorboort zyn, is dit niet altyd doodelyk.

NB. En ſchoon de Wonde door de Lever, *diaphragma*, Longen, enz. op eene maal is doorgedrongen, de borſt vol bloed, den Leider geſtikt, en geene ontlaſtinge van bloed geſchied is, dog de groote bloedvaten niet gewondt zyn geweeſt, kan men diergelyken wonden voor geen abſolut doodelyke te boek ſtellen, gelyk even wel meeſtentyd geſchied. Men moet de mogelykheid en onmogelykheid van 't bloedſtempen en ontlaſten wel weeten en overwegen, als men hiervan wil na regten oordeelen, en anders is het alles mis.

Niet alle Wonden der Lever doodelyk.

§. 52. De Lever oppervlakkig, ja zelfs tot in 't binnenſte, gekneuſt, geſtooken, geſchooten, of anderzints gewondt, moet men niet zulks voor altoos doodelyk achten (*); maar de groote *vena portarum*, of de groote

Een zeer zeldzaame en als nooit bekende obſervatie van een gekneusde Lever-wonde.

(*) Voor 9 jaaren viel een Matroos, oud omrrent 25 jaaren, uit de top van de maſt met zyn regter zyde op de kant van 't Schip, en wierd na eenige weeken allengskens tot ſtikkens toe verergt, dat hy niet, dan in 't bed zittende, adem konde ſcheppen. 't Regter *hypochondrium* toen examineerende, vond ik de uitwendige deelen natuurlyk van couleur, maar eenigzins uitgezet, voelende diep verborgen te zyn een *fluctuatie* van ſtoffe, die ik voor etter hielde, en oordeelde dat de Lever door de val gekneuſt en tot verſweeringe waar overgegaan. Om dat ik den Elendigen niet wilde zien ſtikken, ſneeden we met aſſiſtentie van twee Heelmeeſters de gezonde bekleedzels des buiks beneden de onderſte ribben door tot in de holte van 't abſces ter langte van omtrent twee duimen (op de maatſtok gerekent) met gevolg van uitvloeijinge van omtrent een mengele bloederige en ook witte goede Etter. Straks hebben we de gemaakte Wonde met een platte wieke en rondom met compreſſen bezorgt, en aldus met een windzel dezelve rondom gedrukt, die om de buik dikwils heen wierde geſlagen. Op den vierden dag maakten we de wonde voor het eerſte maal los, en bevonden de ſwellinge en hardigheid met de etter-vloeijinge op een wonderbaare wyze vermindert. Ook bevond ik toen, de vinger als ook een zagt ſtilet in de holligheid van de verſwoorene Lever ingebragt, dat de holligheid van dat abſces door voorgaande kneuſinge veroorzaakt, grootelyks vermindert waar. Met de vinger konden we toen nog duidelyk voelen, dat de Lever verſwooren waar, zelfs konden we met de vinger verſwoo-

te *venæ hepaticæ* aan dezelve gewondt, moeten altyd voor doodelyk gehouden werden, gelyk we reeds te vooren

ſwoorene kleine brokjes Lever uithaalen. Ik liet de *tinctura myrrhæ*, die met *alcohol vini* bereid waar, in de holligheid der verſwoorene Lever inſpuien en ordonneerde het accident te verbinden als te vooren, 't welke zodanig geſchiede, dat de openinge niet wierde door 't verband toegedrukt, en den Etter vry uittogt hadde. Toen liet ik al weder het verband tot den vierden dag zo ſtil ruſten en we bevonden alles wel. We verbonden het zelve weder als vooren om den vierden dag. Den veertienden dag na de gemaakte openinge, waar het geheele ongemak volkomen genezen, de geheele holligheid weg, en de wonde gecicatriſeert. De man ging weinig dagen te Scheep na Ooſt-Indiën. En we hebben naderhand verzekeringe bekomen, dat alles wel is gebleven. Ziet daar eene zeer zeldzame en kunſtige genezinge van eene zo ſwaare contuſie der Lever gevolgd van abſces: en hoe dat men hier de gewoone wyze van verbinden is geheel en al voorbygegaan, en den Leider deſperaat zynde zo ſchielyk genezen heeft. Geen een Schryver heeft zo eene ſpoedige genezinge van zo een gewigtig geval op die wyze behandelt, ooit of ooit beſchreven, en om die redenen haale ik dit zo wydlopig hier aan, om dat men zien en erkennen mag, dat eene vernuftige en geringe eenvoudige behandelinge in gevaarlyke wonden wonderen doen kan; en dat ook de diepe wonden der Lever niet zo noode ligtvaardig en altyd voor doodelyk moeten werden uitgekreten, gelyk in 't algemeen geſchied. Ik zegge, uit deze en diergelyken waarneemingen kan een kundige en onkundige groot licht bekomen, dat hy niet altyd in twyfel blyve en niet zo grof moge meer dwaalen.

Hier by moet ik ook nog melden, dat een ſtoot in de hertkuil geſchiedende, en de Lever of ook andere deelen daar omtrent ligt gekneuſt, convulſien ontſtaan, den Leider nedervalt en aanſtonds ſterft. Hetwelke wel aan zommige als onbegrypelyk zal voorkomen. Edog de zake is waar, en ik oordeele, dat dit niet ligt als by zeer gevoelige en tot kramptrekkingen en convulſien genegene menſchen geſchieden kan. Obſervatie.

Toen A°. 1725. op een zekere plaatze de Jooden onder hunne Ceremonien Haman doodſloegen en een Joode Jonge den andere met een houte hamer ſcherzender wyze in de hertkuil ſloeg, viel de geſlagene agter over en waar dood. 't Lichaam geopent, vond men een klein blaauw plekje aan de voorſte oppervlakte der Lever en verder niets. Omtrent diergelyken geval vinde ik by den Heer *F, Hoffman*, *Medicin. Rat. Syſt. Cap. de Morb. Hepat.*

Ook mag men dit wel in agt neemen, als den Leider geringe gewondt, ſchielyk komt te ſterven, dat men dan op een *polypus* in 't hert moet denken,

ren hebben aangewezen. Maar alle diepe Wonden der Lever doodelyk te verklaaren, is heel onkundig.

Ook niet die der Milt. §. 53. De Milt gewondt, is niet abſolut doodelyk, als alleen wanneer de groote *arteria* of *vena ſplenica* gekwetſt is (*).

En *vaſa brevia.* De zogenaamde *vaſa brevia*, die van de Milt tot aan de Maag uitgeſtrekt zyn, kunnen gekwetſt wel niet altyd voor abſolut doodelyk gehouden werden, maar zyn evenwel veeltyds ten uiterſten gevaarlyk, en werden dikwils onverwagts van de dood gevolgd. Obſervatie. Een zeldzaam voorval is voor weinige jaaren hier van geſchied. Een man wierd van twee andere kwaadaardig op de borſt en buik lange met de voeten getrapt, braakte aanſtonds daar na in een tyd van een groot uur eenige ponden bloed, en ſcheen de dood gelyk als uitgebloedt. Een zeker Doctor, aanſtonds daar by geroepen, ſtilde de reſt van 't bloeden, en hield zulks met gebruik van Medicynen omtrent veertien dagen tegen, dat den Leider als genezen ſcheen. Maar toen kwam de bloedinge des nagts zo ſchielyk en meenigvuldig, dat de dood in een groot uur volgde.

De

ken, en 't zelve naauwkeurig onderzoeken, gelyk den Heer *Lanciſius* wel met regt waarſchouwt, en eerder den gevondenen *polypus* als de geringe wonde voor de waare oorzaake van de ſchielyke dood houden en opgeven, alle toevallen inmiddels overwegende, om zig zelfs, den daader en den Rechter niet te misleiden.

Obſervatie. (*) Want de Milt kan zelfs met behoud van 't leven werden uit het lichaam genoomen, daarvan *T. Bartholinus* experimenten by menſchen gelukkig uitgevoert aanhaalt, en die ik zelfs uit nieuwsgierigheid ook aan honden, om dit ook te moogen wel weeten, even gelukkig gedaan hebbe, en wel zo, dat zelfs een hond naderhand nog is ſwanger geworden en gezonde jongen geworpen. Edog neemt dit de gevaarlykheid der Miltwonden niet weg. Inzonderheid zyn die wonden hoogſt gevaarlyk, als de Milt boven maate vergroot en beneden tot in het *pelvis* verplaatſt is. Van welke verplaatzinge ik veele gevallen hier zoude kunnen bybrengen.

De Wondschouwers van den Geregte aangestelt konden by 't openen eens in hun Attestat aan den wel Ed. Gestr. Heer Hoofd-Officier de oorzake hier van niet vinden nog met oordeel aanwyzen. Dierhalven voorgemelde Doctor van de Justitie verzogt wierde, zyn oordeel van des doods oorzake te willen uiteren, en die vertoonde in Geschrift aan zyn wel Ed. Gestrenge, dat eenige *venæ gastricæ* der Maag, die takken van de veele *vasa brevia* zyn, door zulk trappen hadden moeten gescheurt zyn, en al dat bloed hadden doen storten, als ook dat die voor een tydlang van 't bloeden hadden kunnen ophouden, en wederom aan 't bloeden gekomen. Dit schynt wel 't naaste zo te zyn, want de gewonde arterien zouden zo lange niet gestilt geweest hebben kunnen, en wel door die gemakkelyke middelen, die hier gebruikt waaren. Ook is het zeker, als zylieden met verstand en naauwkeurigheid de Maag van binnen hadden beschouwt, dat zy ook dan die scheuringe zouden ontdekt hebben (*). Maar helaas!

Onagtzaamheid en onkunde der Wondschouwers hier bemerkt.

Het blykt dierhalven uit dit alleen genoegzaam, hoe noodzakelyk het zy, dat die het Ampt van Wondschouwers na behooren willen en mogen waarneemen, eene naauwkeurige kennisse aller deelen, ook der fynen, moeten hebben, of anders, dat dezelve onvergeeflyke dwaalingen begaan, waardoor de Regters schandelyk misleid, de

(*) Diergelyken bloedbraken vind men veelmalen in de practyk, daar 't bloed uit de milt door de *vasa brevia* na en in de maag geperst werd, de inwendige *venæ gastricæ* scheuren, en veele ponden bloeds werden uitgebraakt. Men kan dit duidelyk beoordeelen, als men waarneemt, dat een geswollen en pynelyke Milt na zulk een bloedbraken van swelling en pyn ontheft werd, gelyk ik meenigmaalen na 't voorbeeld der kundige Schryvers dit hebbe zelfs bygewoont.

de onſchuldige ter dood gedoemd, en de moordenaars bevryd werden, gelyk, helaas! meer geſchied, als een redelyk menſch denken kan, inzonderheid in deze tyd en in Landen, daar de naauwkeurigheid, om van Wonden opregt te oordeelen, in 't vergeetboek is gekomen, en door liſt der geringe werkers en onagtzaamheid van andere, zulk eene gewigtige en conſcientieuſe zake als geringe geſtelt, van dezelve onkundige heden zo ſnoode ondernomen werd, dewelke in andere Landen alleen door kundige geleerde Lieden, en door Doctoren wel voornamentlyk, aan den Regter moet aangewezen worden; vermits men daar aan de onkundige Heelmeeſtery geen geloof geeft, daar kundige *Doctores Medicinæ* zo wel als hier te bekomen zyn, gelyk den Heer *Bohnius* opregt en zonneklaar aanwyſt. Maar deze waarheid is hier ook nog in de put van *Democritus* verzonken, en in 't donkere tot heden gebleven (*). Dog dit zullen wy alles in 't vervolg duidelyker zien.

Maagwonden, doodelyk en niet doodelyk.

§. 54. Alle Wonden van de Maage kunnen we ook uit het voorige geſtelde niet voor altyd doodelyk opgeven. Maar de maag in de *cardia* beneden het *diaphragma*, of in den *pylorus* afgeſchooten, of ook dezelve geheel en al verplettert zynde, moet men zulks voor abſolut en altyd doodelyk agten. Edog als de maag enkeld doorgeſtooken of doorgeſchooten is, op welke plaatze het ook zy, beneden, boven of ter zyden, is dit door geen kundige voor doodelyk te houden, om dat de na-

(*) Het is net zo hier mede geſtelt, als wanneer iemand wel baarden kan ſcheeren, dat die dan ook al de *Anatomie* en *Chirurgie* verſtaat; maar verre gemiſt. Als iemand hair kan ſnyden, verſtaat hy ook dan de Anatomie en Chirurgie? ik denke neen. Men moet leeren.

natuur en kunſt diergelyken Wonden nog veeltyds heeft genezen (*).

Nuttige bedenkinge van vaſten.

Maar dit neemt de groote gevaarlykheid der Maagwonden niet weg; vermits men ziet, dat na alle aangewende vlyd dezelve van de dood zo dikmaals gevolgd werden. Ook zyn de ſlagaderen in de maag gekwetſt ten uiterſten gevaarlyk. Het hardnekkig onthouden van ſpys en drank voor eenige daagen (waardoor de Maag te zamen krimpt en de wonde zig ligt toeſluit) kan evenwel hier zeer veel van het gevaar wegneemen, en meer, als men denkt, tot de genezinge goed doen (†), als men met de handkunſt niet kan uitvoeren, en men niet met de handen daarby kan komen. Maar anders, als men de Wonde kan betaſten, ſchoon die redelyk groot waar, kan men door behulp van een naald en draad dezelve hegten en aan de uitwendige Wond aanhaalen, waardoor dan het gevaar verdwynt, en veele op die wyze genezen zyn; gelyk *Bohnius* en meer andere door ondervindinge genoegzaam dit bekragtigen (§), en ik zelfs veeltyds waargenomen hebbe.

§. 55.

Zeker experiment by menſchen en beeſten.

(*) Om dit laatſte naauwkeurig te kennen en op geen blind geloof te vertrouwen, hebbe ik verſcheide maalen op verſcheide plaatzen de maagen der honden, klein en ook ruim gewondt, vervolgens met een knoopnaad, naauwkeurig vereenigt, en de gehegte maagwonden aan de wonde der bekleedzels des buiks aangehaalt en vervolgens zonder veele moeite diergelyke wonden in groote veertien dagen gelukkig genezen. Dit heb ik gedaan na de aanwyzinge van den Heer *Bohnius*, die by menſchen diergelyke gelukkige behandelingen eiſcht en voor goed ondervonden heeft.

(†) Het is zeker en buiten tegenſpraak, dat door het hardnekkig vaſten, de maag, gelyk een darm, zig eng en naauw te zamen trekt, de wond vernaauwt, de gewonde bloedvaten als toegedrukt werden, en 't bloeden ſtempt, waardoor tot de genezinge op die wyze groote oorzake gegeven werd, 't welk anders door 't geduurig opvullen van ſpys en drank, noodzakelyk belet werd, gelyk ook een halfkundige ligt begrypen kan.

Obſervatie.

(§) Vermits ik nooit ligtgeloovig hebbe willen zyn in 't aannemen van ſtel-

De Darmwonden niet altyd doodelyk te houden.

§. 55. De darmen (dunne en dikke) na de langte, schuins of dwars gewondt, ja zelfs, 't grootste gedeelte, of ook geheel en al tot in 't *mesenterium* doorgesneden, zyn niet altyd en in alle gevallen van doodelyke gevolgen. En wat nog eindelyk de meeste bedenkingen geeft, is, dat een darm op eene plaats verpletterd, en zelfs een stuk daarvan tusschen byde weggescheiden, de Wonde dan nog niet altyd voor doodelyk te houden is, om dat alsdan nog den een en andere aldus gekwetst in 't leven gebleven is (*), en niet alle komen te sterven.

Ge-

stellingen en opgetekende waarnemingen, zo hebbe ik ook, aangaande 't genezen en de doodelykheid der Maagwonden niet alles, wat beschreven is, blindelings kunnen nog willen aanneemen, en hebbe, by gebrek van by menschen alzulks te kunnen ondervinden; (gelyk in vredenstyd de Maagwonden zo zelden voorkomen) by honden dikmaals wisse en zekere preuven gedaan. Ik maakte by den eenen een wonde na de langte, en by den andere over dwars, en weder by een andere schuins, en hegtede met drie vier of meer knoophegtingen die wonden, de gehegte Maag vervolgens aan de uitwendige wonde aangetrokken en gehouden, en zag in weinig dagen voorspoedige genezinge, 't welke met my veele Liefhebbers betuigen kunnen.

Wisse en zekere experimenten van de darm-wonden.

(*) Menigvuldige experimenten by gebrek van gewonde menschen, hebbe ik, by gewonde honden in tegenswoordigheid van een menigte Liefhebbers, om dit ook op 't naauwkeurigste te mogen wis en zeker weeten, in 't werk gestelt, en het navolgende, dat ik hier opregt aanwyze, waargenomen.

1. De dunne en dikke darmen hebbe ik na de langte en ook zomwylen schuins, twee en drie vingeren breedte lang doorgesneden, dit of met de knoopnaad, of ook met de zogenaamde bontwerkers naad gehegt, en na buiten aan de uitwendige wonde aangetrokken, en in korten tyd telkens zien gelukkig genezen, onderwylen maar zo weinig voedzel gegeven, dat het leven maar enkeld konde behouden werden, en in de eerste drie dagen geobserveert een streng vasten, en maar enkeld een weinig water of water en melk toegestaan. Dit hebbe ik by menschen van 't zelfde succes naderhand bygewoont.

2. Ook hebbe ik op een andere tyd den darm dwars tot op de helfte doorgesneden, en met een knoopnaad gehegt, alles met hetzelve voordeel.

3. Wy-

Gevolglyk mag men de ſwaare darm-wonden niet zo ligtvaardig voor doodelyk opgeven, niet tegenſtaande dezelve hoogſt gevaarlyk zyn, en naauwkeurige oplettentheid en veel vlyd om te genezen van nooden hebben. Evenwel de darmen, op veele plaatzen doorgeſchooten of verplettert, moeten noodzakelyk van doodelyke gevolgen zyn; want nog kunſt nog natuur hier dan helpen kan (*).

En doodelyk.

Maar

3. Wyders, zo hebbe ik ook den darm over dwars geheel en al doorgeſneden, de ſnede tot een duim in 't *meſenterium* uitgeſtrekt, die als vooren gehegt, met even gelukkigen uitkomſt. Hoewel den Heer *Cheſelden* hebben wil, dat men het bovenſte eind in 't onderſte zal inſteeken en hegten, dat evenwel zeer moeijelyk is.

4. Eindelyk hebbe ik uit een darm de lengte van een vinger uitgenoomen, de einden gehegt, de arterien omſtooken, enz. maar de dood volgde in eenige dagen. Edog ik vond toen, dat de hegtingen niet digt genoeg by elkanderen waaren gelegt, en de ſtoffe in de buik gelekt. Men kan hier uit evenwel niet ſluiten, dat dit doen verbeetert iets onmogelyks behelſt.

Hier nevens hebben kundige, als *Hildanus*, *Bonetus* en andere aangemerkt, dat de verſwoorene, gewonde en ook afgeſcheidene darm, te weeten, deszelfs boveneind, aan de buitenſte wonde is gegroeit, met geſtadige uitlozinge van de *feces*, 't welke zy een *anus artificialis* noemen, de menſch zo geſtelt in wezen gebleven, en het ondereind van den darm van geen gebruik geweeſt is, de drek door een vreemde opening uitgelooſt.

Ik zoude ook van de genezene verſwoorene darmen met uitlozinge van *feces* hier ook veel kunnen bybrengen, om 't getal der doodelyke Wonden te verminderen, maar dit kan nu genoeg zyn.

(*) Edog den Endeldarm door wonden of fiſtels op veele plaatzen doorboort, ja zelfs met koud vuur bezet, is niet abſolut doodelyk te achten.

Obſervatie.

Met verwonderinge hebbe ik voor drie jaaren bygewoont, dat den endeldarm by een kind van drie jaaren met *ſphacelus* bezet ter lengte omtrent van een vinger, te gelyk met het *perineum* en de halve *vulva* geheel en al is afgeſcheiden, onder 't gebruik van een bekwaam *cataplasma*, ik moeſte den geſtadigen uitgang van de *feces* ſtillen met het *Laudanum liquidum*, en 't meisje is omtrent in twee maanden zo volkomen herſtelt, dat men geen

lid-

Maar een ſcheur in de darmen door vallen of ſtooten, kan door verzuim en gebrek van goede behandelinge wel doodelyk zyn, dat door naarſtige kunſt te helpen waar ge-

lidteeken nu meer zien kan. Ik verheffe deze zake niets, ieder een kan de patiente nog levendig hier beſchouwen.

Obſervatie.

En hoewel de *arteriæ* en *venæ hæmorrboidales* aan 't *inteſtinnm rectum*, zomwylen zeer groot zyn, en gewondt veel bloed ſtorten, bezonders als de zogenaamde ambyen tegenswoordig zyn, dewelke doorgebrooken, ſtellen we, dat dezelve van *Hippocrates* en *Scultetus* wel niet dan door 't gloeijend yzer te ſtempen geweeſt zyn, om 't doodbloeden te verhoeden; maar dat we heden zulks niet noodig hebben, als voorzien van veel gemakkelykere en kragtigere ſtempmiddelen, die by de voorige tyden onbekend zyn geweeſt. Merkt dit wel. Ongeagt dezes nu durven we heden dierhalven den endeldarm geheel hoog na de langte en ook ſchuins doorſnyden, zonder gevaar daar van te verwagten. Let wel.

Obſervatie.

Voor omtrent zes jaaren liet ik een heel groot abſces met *gangræna* verzelt, rondom den endeldarm heen en weder diep doorſnyden, daar de caviteiten een ſpanne lang hoog na boven liepen, en een exceſſive bloedſtortinge volgde, die we ſchielyk met 't *alcohol vini* hebben geſtempt, en den Leider ſpoedig genezen.

Obſervatie van de *fiſtula ani.*

Voor drie jaaren hebben we een *fiſtula ani* geopereert, die accuraat rondom den endeldarm liep, we hebben alles daar doorgeſneden en nooit groote bloedſtortingen vernoomen, ook den Leider te vooren twaalf jaaren gekwelt in drie maanden gelukkig zonder hinderinge van iets herſtelt.

Bezondere obſervatie van het *inteſtinnm rectum* zeer hoog na boven toe met een ſchaar doorgeſneden, zonder kwade gevolgen.

Ook hebbe ik A°. 1747 een zeer zeldzame *fiſtula ani* aan een bejaard man, dikmaals moeten ſnyden, als wederzyds ter zyden van den *anus*, vervolgens beneden aan 't *ſcrotum* tot op de *corpora cavernoſa penis*, en eindelyk ook, ben ik met den Chirurgyn *Uw.* genoodzaakt geworden, wilden we den Leider herſtellen, den endeldarm omtrent een kleine ſpanne lang na boven toe van agteren met een ſchaar langs het *os ſacrum* op te knippen, 't welk geſchied is zonder gevolg van eenige merkelyke bloedſtortinge. Dit geval waar zeer leerzaam, om dat we geen kans hadden met eenige *ſyringotomi* dit werk te doen, alſchoon we die genoeg by ons hadden, en tenteerden daar mede de operatie te doen, maar vergeefs. Alleen de vinger in den *anus* gebragt, en de goede ſtiletſchaar tot aan de oogen toe in 't fondament gedirigeert, waaren de eenigſte hulpmiddelen. Hier mede wees ik toen aan de vrugteloosheid van zo veele kunſtige vrugteloze inſtrumenten tot dit werk door onkunde uitgevonden, en te gelyk, dat diergelyke wonden niet zo gevaarlyk zyn, als men zig verbeeld.

geweest, ziet het navolgende. A°. 1734 wierd een slagers-knegt van een os tegen de buik met de voet hard geschopt, viel in flaauwte, klaagde over hevige buikpyn, den tweeden dag volgden swellinge en hardigheid des buiks, met koortze, swakheid, braken, enz. Adergelaten, geclisteert, gepurgeert zynde, volgde geen stoelgang. Ik oordeelde toen, dat een darm gescheurt moeste zyn, ik wilde de buik openen, de stoffe ontlasten, en de scheur hegten, maar dit geweigert, stierf den Leider elendig den vyfden dag. Hoewel 't lichaam te openen my niet toegelaten wierde, moeste ik evenwel uit alle deze omstandigheden besluiten, dat een darm noodzakelyk gescheurt waar geweest, en dit geholpen hadde kunnen werden; daarom stelde ik het ook niet onder de absolut doodelyke wonden, alschoon den Leider daaraan gestorven is. Den Heer *Bonetus* verhaalt omtrent diergelyken geval, door 't rad van een wagen veroorzaakt, in zyn *Sepulchretum Anatomicum, Lib. IV. Sect. III. Observ. XXVII.* Wat zouden de Heelmeesters in den tegenswoordigen oorlog veele merkwaardige geschiedenissen hiervan kunnen aanwyzen: maar, helaas! de luiheid, onkunde en eigenwysheid beletten het. Oordeelt nu oneenzydig over de darm-wonden, en gebruikt alle vlyd, om die te genezen, 't zeggen is niets.

Merkwaardige observatie van een darmscheuringe.

§. 56. Het *mesenterium* gewondt zal nooit van doodelyke gevolgen bevonden werden (*), ten zy dat 'er zeer

Wonden van 't *mesenterium*, niet doodelyk.

(*) Ik hebbe dikmaals by groote honden, om dit naauwkeurig te kennen, het *mesenterium* gewondt, de groote *arteriæ meseraicæ* doorgesneden, en met naald en draad omstooken en de genezinge aan de natuur overgelaten, altyd met gevolg van gewenscht voordeel.

Observatie merkwaardig.

Den Heer *Ruisch* meld ook in zyne Chirurgicale observatien, dat hy dikwils groote bloedstortingen by de penetreerende buik-wonden geobserveert

 heeft,

zeer breede ſcheuringen in dezelve geſchied zyn, dewelke wel voor doodelyk verklaart moeten werden. Want de *arteriæ meſentericæ* kunnen ligt zonder moeite, als men 't maar weet, onderſchept werden, en de *vaſa lactea* en *glandulæ meſeraicæ* (*) gewondt, met de venen, geven zulke vloeijingen niet, die door de natuur en kunſt niet zouden geſtempt kunnen werden.

Wonden van 't *omentum*, §. 57. Het net gewondt (*omentum*) is niet doodelyk, ja zelfs niet veel gevaarlyk, ten zy deszelfs grootſte ſlagaderen overmatig veel bloed ſtorten, die evenwel zeer ſchielyk door 't omſteeken met een naald en draad geſtempt werden (†).

Van

heeft, daar 't *meſenterium*, *omentum* of eenig ander ingewand gewondt geweeſt, en de kwaal aan de natuur over gelaten, om dat men 't gewonde bloedvat niet hadde vinden kunnen, eindelyk van zelfs de bloedinge geſtilt is geworden met opvolgende genezinge.

Obſervatie met nuttige beoordeelinge. (*) Eertyds zag men in een verklaaringe aan den Heer *Hoofd-Officier* van de Wondſchouwers geſtelt, dat het *pancreas Aſellii* by den gewonde menſch gekwetſt gevonden geweeſt, 't welke *pancreas* in 't *meſenterium* by menſchen nooit te vinden is, maar wel by honden. Ziet hier over *Brunnerus*, *Nuck*, *Heiſter*, *Winſlow*, *Aſellius*, enz. Men ziet hier dan hoe noodig het zy, dat den Regter kundige lieden tot 't Wondſchouwen verkieze, en niet die in de anatomie zo onkundig zyn, en verkeert dus opgeven dat 'er niet eens is. Ziet *Zacchæus*, *Bohnius*, *Valentinus*, *Teichmejerus*, *Troppaneger*, enz.

(†) Om deze reden heeft men 't *omentum* buiten de Wond hangende met een draad omgebonden, en niet 't bedorvene eind durven afſnyden zonder te binden. Maar den Heelmeeſter *Sharp* heeft aangewezen, dat 't enkeld afſnyden genoeg en 't binden onnodig zy, en dat ook op 't afſnyden van een ſtuk des *omentum* geene groote bloedinge volgde. *Celſus L. V.* wil, dat men dit afſnyden ook aan de Lever, Milt en Longe doen zal.

Obſervatie. Voor jaaren eer dat ik dezen Schryver hadde gelezen, heb ik al vaſte preuven hier van genomen. By groote honden nam ik een ſtuk van 't *omentum* weg, met een mes of ſchaar, zonder iets daaraan verder te doen, aan de natuur alleen de genezinge overlatende. Ook liet ik 't gewonde wel met *alcohol vini* bedoopen, en ook, zo een groote *arteria* ſterk bloedede,

Van 't *peritonæum* mag men 't zelve oordeelen, en de *arteria epigaſtrica*, langs de *muſculus rectus* op 't *peritonæum* gelegen, laat zig met 't omſteeken en binden ſchielyk ſtillen.

En *peritonæum*, niet doodelyk.

Ook moet ik hier met regt byvoegen, alſchoon de bekleedzels des buiks doorgeſneden zyn, en de darmen uithangen, dit niet doodelyk is, om dat door eene bekwame hegtinge die Wonde ſchielyk te genezen is, volgens meenigvuldige ondervindingen, te wydlopig hier by te brengen.

Zo ook als alle buikbekleedzels doorgeſneden zyn.

Zo moet ik ook van de *arteriæ intercoſtales* en *mammariæ* zeggen, dat dezelve gewondt in geenen deelen onder de doodelyke te ſtellen zyn, vermits ik zo dikwils by een *empyema* die hebbe moeten doorſnyden, en met *alcohol vini* en plukzel, of *ſpongia præparata* altyd zeer ras geſtilt. Van de Wonden derzelven kan ik 't zelve betuigen, weshalven men eene zo groote omſlag van veel zo te doen, gelyk zommige onder de Franſchen zo groot opgegeven hebben, niet meer van nooden heeft. Het is hier mede alzo geſtelt als met de reſt, een kundige heeft weinig noodig, om groote dingen, aangaande het bloedſtempen uit te voeren, de natuur helpt en de kunſt vermag daar by, ieder verzoeke ik, denke dit naarſtig na. Een meenigte van obſervatien zoude ik hier wel van deze zaken kunnen aanhalen, maar ik oordeele het onnodig, zeggende maar alleen, dat ik nooit ontzien hebbe, by een *empyema* de *arteriæ intercoſtales*, en de kraak-

Als ook die van de *arteriæ intercoſtales* en *mammariæ*.

Obſervatie van de doorgeſnedene *arteriæ intercoſtales*.

dede, omſtak ik die alleen met een naald en draad, en 't ging alles zeer wel. M. *Sharp* toont ook aan, dat het afbinden van een ſtuk hier ook veeltyds ſchadelyk zy wegens gevolg van *gangræna*, daaraan ik myn zegel hange.

kraakbeenderen der ribben door te ſnyden, en dat ik die bloedinge daar op volgende, altyd zeer ras geſtilt hebbe. Ao. 1743 hebbe ik twee merkwaardige gevallen hier van gehad.

Wonden van de Galblaas deszels buizen, *ductus pancreaticus* en *ureteres* even doodelyk.

§. 58. De galleblaas (*veſicula fellea*) als ook deszelfs *ductus cyſticus*, *hepaticus* en de *cholidochus*, gelyk ook de *ductus pancreaticus* doorwondt, mag men met regt onder de abſolut doodelyke Wonden rekenen, om dat zulks van eene onophoudelyke lekkinge benevens andere onherſtelbare toevallen gevolgd werd. De gewonde *ureteres* al mede hier onder gerekend. Het is hier mede zo geſtelt, gelyk we van de *ductus thoracicus* en deszelfs groote lymphatique vaten (§. 10. en 47.) hebben aangewezen. Wat de natuur en 't geluk doen mag en kan by kleine puncturen in deze deelen, is my onbekend, en laat het aan meer kundigere te beoordeelen.

De Nierwonden doodelyk, dog niet altyd.

§. 59. De nieren (*renes*) in hunne vergroote bloedvaten gewondt, zyn zonder tegenſpraak ſchielyk doodelyk, zo ook als die verpletterd zyn. Maar wanneer tot in derzelver holligheid (*pelvis*) de wonde doordringt, kan men altyd zo vrymoedig die niet voor doodelyk opgeven, om dat men exempelen heeft, dat ſteenen uit de nier door de lendenen onder verſweeringe zyn doorgebrooken en uitgelooſt, gelyk ik drie diergelyken zeer groot zynde, van mynen Eerwaarden Leermeeſter, den Heer Profeſſor *Ooſterdyk Schacht*, in Leiden Ho. 1730 in 't *Collegium* met verwonderinge hebbe zien vertoonen, die vervolgens door den naarſtigen Geneesheer *Joh. v. Woenzel*, Doctor in Haarlem, aan de Keizerlyke Academie roemwaardig zyn medegedeeld, die hier net heeft bygevoegt, dat daar op een gelukkige genezinge gevolgd zy.

Zeldzame obſervatie.

Kan

Kan nu een verſwoorene nier, waarom niet ook een gewonde genezen? ik zie hierin geen tegenſpraak. Men leze hiervan de oude Schryvers, aanmerkende veele wonderheden hier van, te wydlopig om nu te verhaalen.

§. 60. De Waterblaaze (*veſica urinaria*) op eenigerly wyze boven, beneden en ter zyden gewondt, houd men heden ook niet meer voor doodelyk, zederd de tyd, dat den blaazenſteen, boven en beneden het *os pubis* van *Tolet*, *Frere Jaques*, *Rou*, *Cheſelden*, *Douglas*, *Heiſter*, *Franken*, en meer andere uit de blaas uitgeſneden, en de *punctur* in de blaas, boven en beneden 't *os pubis*, naar aanwyzinge van *Nuck* en *Heiſter*, zo gelukkig gedaan is. En wie weet niet, hoe dikwils den ſteen door de blaas in 't *perinæum* by mannen, en by vrouwen door de *vagina*, zyn weg en looſinge gezogt heeft, 't welke zonder ſcheuringe en verwondinge zo min geſchieden kan, als 't ſteenſnyden (*). Edog dit alles neemt de gevaarlykheid dezer Wonden niet weg.

De gewonde waterblaze, niet doodelyk.

§. 61. Den *penis*, deszelfs *arteriæ* en *corpora cavernoſa* zullen gewondt wel gevaarlyk, maar niet altyd doodelyk zyn. Want men heeft veele exempels opgetekent gevonden, daar den geheelen *penis* tot aan 't *os pubis* met de ballen zelfs, weg geſneden, of ook weg geſchooten zyn, zonder gevolg van ſterven, en met behoud van 't leven. Dierhalven zyn ook de Wonden van de *teſticuli* niet altyd doodelyk. En wie weet ook niet, dat de-

Wonden van de *penis* en *teſticuli*, niet altyd doodelyk.

(*) Voor zes jaaren hebbe ik geexamineert een kraamvrouw, die uit de blaas door de *vagina* een doosje vol ſteentjes gelooſt hadde, overblyvende een geſtadige fiſtel, die reeds ook van *Roonhuizen* beſchreven is.

Obſervatie.

Voor eenige maanden heb ik ook hier gezien een ſteen zeſtien loot ſwaar, die na lange ſmertens, by een bejaard man door 't *ſcrotum* waar uitgeſwooren, andere exempelen hier nu te verſwygen.

Obſervatie.

dezelve dikmaals met behoud des levens geextirpeert werden? Maar, als de *arteriæ ſpermaticæ* op 't *os pubis* zodanig doorwondt werden, dat die zig van binnen in 't *pelvis* trekken, en daar eene onſtemplyke bloedinge verwekken, is zulks altyd voor doodelyk te agten, gelyk den Heer *Cheſelden* ook aanmerkt.

Zo ook niet die der Lyfmoeder.

§. 61. De Lyfmoeder (*uterus*) ſwanger of niet ſwanger, gekwetſt is niet abſolut doodelyk te houden, hoewel veele ſtellen, dat de grof ſwangere *uterus* gewondt (*) altyd doodelyk zy. Maar deze denken niet aan de *partus Cæſaræus* of Keizerlyke ſnede, daar een dood en ook wel levendig kind, uit een levendige Moeder door de buik uitgeſneden of uitgehaalt is, met behoud van beider leven. Ziet hier over *Anton. Miſaldus*, *Rodericus à Caſtro*, *Matthias Cornax*, *Franciſc. Rouſſet*, *Caſper Bauhinus*, *Thomas Fienus*, *Mauritius Cordeus*, *Schenkius*, *Cyprianus* en meer andere. Edog neemt dit gezegde de gevaarlykheid niet weg; veel minder mag men denken, dat de geheele Lyfmoeder met behoud van 't leven kan weg geſneden werden, gelyk zommige gedroomt hebben, en die van den kundigen *Job van Meekeren* met genoegzame bewyzen van wegens hunne dolingen overtuigt zyn.

Wonden der uitwendige deelen.

§. 62. Tot hier toe de Wondſchryvers het een en 't andere zeer gebrekkelyk aangewezen, en vervolgens, aangaande de doodelykheid der uitwendige deelen en extremiteiten wonden, byna geheel en al in gebreken gebleven, gelyk uit hunne ſchriften blykt, hebbe ik voor myn plicht geagt, ook hier van een weinig nog by te voegen, om

(*) De Heer *Boerhaven* heeft de Wonde der grof ſwangere *uterus* al mede onder de abſolut dodelyke geplaatſt.

om dat die ook noodzakelyk te kennen zyn, hoewel *Celsus*, *Hippocrates* en andere daar van niets of zeer weinig aantoonen, ik oordeele dit evenwel hoogst noodig ook te weeten.

Een groot stuk been van het *cranium* kan werden afgebrooken en afgescheiden, zonder verlies van 't leven (*), wanneer de inwendige deelen niet merkelyk mede geraakt zyn.

Stukken been van 't *cranium*, gescheiden, niet doodelyk.

Het zelve mag men van de ribben, *sternum*, en van andere beenderen om de holligheden geplaast oordeelen.

De uiterlyke deelen des hoofd gewondt, niet doodelyk.

§. 63. De deelen om 't *cranium* gelegen, als de huid, *aponeurosis*, *membrana cellulosa*, *pericranium*, *musculi*, arterien, en zelfs de *musculus temporalis*, gekneust, gewondt, geplettert, zyn niet doodelyk, ja zelfs in veele opzigten niet eens gevaarlyk, hoewel men na

Observatie.

(*) Een zeker bejaard Chirurgyn alhier door convulsien aan 't vuur op een yzere plaat nedervallende gewondt en gebrandt, voelde naderhand veele smerten aan de regter zyde van zyn hoofd, daar hy zeer hart gebrand waar, en, na verloop van eenige maanden, trok hy zelfs uit de wonde een zeer breed stuk been van het *os frontis* en *parietale* ter groote van een mans handpalm, daar in de byde tafelen met de *sutura coronalis* te zien zyn, benevens nog eenige stukken van 't *os temporum* en *jugale*. Hy genas zelfs die wonde met zyne middelen, en leeft nog hier gezond, hoewel wat dom zynde. Voor twee jaaren heeft hy ten mynen huize my dit benevens 't gescheiden groot stuk been en fragmenten laten examineeren, dewelke ik toen afgeteekend aan de Engelsche en Fransche Academien hebbe medegedeelt.

Observatie

Voor omtrent 15 jaaren hebbe ik byna diergelyken groot stuk been van de *ossa parietalia* afgescheiden alhier gezien. Het welke ongeval door een val uit de mast van een Schip in Oost-Indien veroorzaakt waar. In deze byde gevallen konde ik de beweginge van 't *cerebrum* zo duidelyk zien, dat men niet meer noodig heeft daar aan te twyffelen, aan veele Liefhebbers hebbe ik dit geweezen, en aan verscheide Academien medegedeeld. Een meenigte van de afscheidinge des *cranium* zoude ik nog kunnen byvoegen, om dit meer te bevestigen.

Ook de *musculus temporalis* niet.

na 't zeggen van *Hippocrates* (*) *in Coacis prœnot.* 369. *de vuln. Capitis, Cap. I.* 19. gesteld heeft, *dat alle de wonden der slaapspier doodelyk, of ten minsten zeer gevaarlyk zyn, om dat 'er convulsien aan de overstaande zyde daar op zouden komen te volgen;* zo moet ik dit hier tegen zeggen, dat dit gezegde niet altyd waar is. Wel is te zien, als dezelve *musculus* gekneust is, en 't geextravaseerde bloed, daar onder verborgen, dezelve sterk uitspant, convulsien, koortzen, en meer andere swaare toevallen, kort daar op komen te volgen, en wel als geene ontlastinge van dit bloed tydig geschied, gelyk ik weet, nog 1747. in 't Hospitaal by Rotterdam waargenomen te zyn, dat een man in Bergen-op-Zoom, aan de eene *musculus temporalis* geschooten, in hevige *spasmus* of convulsie aan dezelve zyde des monds, met koortze is vervallen; maar de slaap, die wat opgezet waar, geopend, en 't geextravaseerde bloed uitgelaten, lieten alle die toevallen straks na, en den Leider is schielyk hersteld (†).

Observatie.

Ook is dit zeker, als diergelyken swaare toevallen niet vroeg-

(*) Alhoewel men nog heden uit *Hippocrates* een afgod maakt en denzelven blind aanbid, zo heeft den zeer Geleerden *Sinapius*, in zyn boek genaamd, *Paradoxa Medica S. Asurda vera* duidelyk aangewezen, dat den *Hippocrates* in alles niet heeft waargezegt, dat hy in de meeste stellingen gedwaalt heeft, veele enkele gevallen voor algemeene opgegeven, en dat men in 't geheel op zyn zeggen niets kan vertrouwen.

(†) Op de gemaakte openinge volgde zo een hevige bloedstortinge, dat het een en andermaal aangelegde verband dezelve niet stillen konde, weshalven een jong Frater Chirurgyn, na onze meer gebruikelyke wyze de Wond verbond, en 't bloeden schielyk stilde. Ik geloove, dat deze swaare bloedinge veel gedaan heeft tot 't schielyk ophouden van de gemelde convulsie.

Het is aanmerkelyk, dat hier de *spasmus* of trekkinge der spieren en des monds aan de gekneusde zyde is geweest, daar de Schryvers die aan de overstaande stellen.

vroegtydig werden weg genomen, de dood daar op, gelyk als op andere gevaarlyke wonden, kan komen te volgen. Maar uit dezes kan men geene ſluitinge maken, dat de ſlaap-ſpier, op wat wyze gewondt, of maar enkeld doorgeſneden, doodelyk of ten minſten gevaarlyk zy. Het bloeden zegge ik, hier door ontſtaande, is ligt te ſtillen, en geene de minſte toevallen verwagten we op een enkele doorſnydinge van deze ſpier; zo min, als van een andere, of zoude in deze ſpier iets heiliger, en wat verborgen meer ſteeken, als in een andere? Alle de ſpieren, die digt aan de beenderen zyn aangewaſſen, gelyk deze *temporalis*, de *glutæi*, de rugſpieren, en meer andere zodanig gekneuſt, dat bloed daar onder verborgen is (wanneer die veſelen niet kunnen uitzetten nog narekken) werden ook wel gevolgd van hevige pynen, inflammatien koortzen en zelfs van convulſien en eindelyk van de dood (*).

Maar die ſpieren dan doorgeſneden, langs, dwers of ſchuins, en 't geextravaſeerde bloed uitgelaten, bedaaren van uur tot uur alle de voorgemelde toevallen.

Aan de *muſculi glutæi* hebbe ik dit met verwonde- Obſervatie.
ringe eenmaal bygewoond, van de *faſcia lata*, met geex-

(*) My komt voor, dat het zeggen van *Celſus*, *Lib. V. p.* 494. op de kwetzinge van deze ſpieren doelt. *Quodſi muſculus læſus videbitur, præcidendus erit: nam percuſſus mortiferus eſt, præciſus ſanitatem recipit:* dat is, *als een ſpier gekwetſt ſchynt, moet die geſneden werden; want gekneuſt zynde, is het doodelyk, maar geopend, of doorgeſneden, neemt hy genezinge aan.* Ziet daar, dit kan niet waar zyn van alle gekneusde Spieren, maar wel van de even gemelde.

't Schynt ook, dat *Celſus* den *Hippocrates* hier heeft in dit ſtuk verklaaren en bepaalen willen. Zullen we nu dan nog bang zyn voor een doodelyke of zeer gevaarlyke ſnydinge der ſlaap-ſpier? Leert dog de natuur kennen.

extravaſeert bloed daar binnen, en dan die geopend, ondervind men het zelve, 't welke men ook van alle ſtyf omgeſpannene *aponeuroſes* en ligamenten zo geſtelt waarneemt. Gevolglyk kan en mag de *muſcuus temporalis* zonder ſchroom en gevaar doorgeſneden werden, gelyk ook voor lange reeds ondervonden hebben *Scultetus*, *Pawius*, *Fienus*, *Bohnius*, *Glandorp*, *Volch. Coiter*, *Riverius*, enz. Om dit alles hebbe ik dierhalven nooit ontzien, wanneer 't noodig waar, deze ſpier zelfs niet gekwetſt, maar heel en gezond zynde, te doorſnyden, ja zelfs een groot gedeelte daar van te vernietigen (*).

§. 64.

Obſervatie. (*) Voor drie jaaren hebbe ik een hard geſwel van vooren en boven 't oor diep weggeſneden, met doorſnydinge van de *arteria temporalis* en van veele veſelen dezer ſpier, 't welke we te vooren wiſten, dat zo geſchieden moeſte, vervolgens met ſcherpe *cauſtica* en *ſtyptica* aanſtonds de wonde verbonden, 't bloeden ras geſtempt, en geen eenig kwaad toeval waargenoomen.

Zeer zeldzame aanmerkinge van een met willen en weeten doorgeſneden ſlaapſpier, enz. Toen ik A°. 1744, by een vrouw van 72 jaaren met een twintig jaarige byna ongehoorde *hemicrania* gekwelt zynde, verrigte in byzyn van veele kundige Liefhebbers, eene zo het ſcheen *cruelle deſperate* en nooit gehoorde operatie, om die zeer hevige zydehoofdpyn te mogen genezen, maakte ik ombeſchroomt eene zeldzame ſnede ter zyden van 't pynelyke aangezigt, trekkende dezelve met een ſcheermes van de buitenſte hoek van de onderkaak door alle zagte deelen heen na boven toe van vooren de *tragus* van het oor naar boven, rond om het oor heen tot ter zyde op 't *os occipitis*. In deze ſnede liet ik het mes nog tweemaal ſterk drukkende langs loopen, op dat ik wel voorzeker alle de weeke deelen aldaar gelegen tot op de beenderen toe naauwkeurig en zeker mogte van een ſcheiden, om aldus de meenigte der kleine zenuwen aldaar gelegen met een geheel en al door te ſnyden, ten einde de oorzaken der pynen en krampen, die ik in deze zenuwen ſtelde, op deze wyze weg te neemen. Men konde toen klaar zien, dat benevens de huid en 't vet de *muſculus maſſeter* en *temporalis*, de *tendo* van dezelve, de *ductus ſtenonianus*, de beide *arteriæ temporales*, zo agter, als voor 't oor (die zeer hevig bloed deeden uitſpatten) tot op de beenderen volkomen doorgeſneden waaren. En uit de ſchielyke verandering, dat de zo lange geduurt hebende kramp-pynen zo ras ophielden, bleek 't aan

ons

§. 64. Wanneer de *ſinus frontales* boven de ooghollen en neus doorgeſtooken of doorgeſneden zyn, moet men geen-

De ſinus frontales gewondt, niet altyd doodelyk.

ons ook ten vollen, dat de gemelde zenuwen (die we hadden willen ſcheiden) ook ten genoegen na onze intentie waaren alle met een doorgeſneden.

Deze zenuwen van den Heer *Duverny* afgebeeld, noemt men *pes anſerinus*, of ganze voet, door welkers doorſnydinge onze meeninge waar, die pyne weg te neemen, maar de welke zonder alle de andere gemelde deelen te verwonden niet konde geſchieden. De boviſt in *ſpiritus terebinthinæ* en *alcohol vini* gedoopt, in 't *pulvis vitrioli* gerolt, in de wonde gebragt en met compreſſen en windzels wel gehouden, hebbe ik geene bloedſtorge meer vernoomen, ook is geen eenig ook niet het allerminſte kwaade toeval van convulſien, heete koortzen of diergelyken verbeelde dingen, gevolgd; in tegendeel is de langduurige kramptrekkinge ten eenemaal daar door voor een tydlang weggenomen geweeſt. De wonde is in een maand tyds genezen, ook is de lekkinge van de *ductus ſtenonianus* in die tyd alleen met het *pulvis Aluminis* geheel opgehouden. In alle omſtandigheden is deze geſchiedeniſſe merkwaardig en leerzaam. Ik moet ook zelfs betuigen, dat ik toen zeer veel daar door geleert ben, en met my veele andere, hoewel ik de mogelykheid van dit alles wel hadde voor uitgezien en met veel nadenken begrepen; maar de goede uitkomſt moeſte ons in de gedagten terken. Hier uit zag men toen klaarblykelyk, wat de kundigheid van de Anatomie, de ſtoutheid en de goede middelen vrugten, en dat men op de kenniſſe der deelen ſteunende, ſtout mag zyn. Waar blyft nu 't gevaar van deze doorgeſneden muſcul? en de doodelykheid?

Wat pes anſerinus is.

Een groot ſtypticum.

De lekkinge van de ductus ſtenonianus genezen.

Van verſcheide Wonden dezer ſpier door vallen veroorzaakt en zonder gevolg van de berugte toevallen onder myn opzigt ſpoedig genezen, agte k onnodig hier iets te melden.

Obſervatie.

Toen ik in de maand September 1747. aan 't benedenſte van 't eene *os parieale* wilde *trepaneeren*, ontzag ik ook niet 't bovenſte van de ſlaap-ſpier kruiswys door te ſnyden.

Obſervatie.

Het geval van de verbrandinge (§. 62.) in de aanmerkinge aangehaalt, wyſt ook genoegzaam aan, dat de kwetzinge van deze berugte ſpier, zo gevaarlyk niet zy; want die man heeft my verhaalt, dat hy geene kwaade toevallen beſpeurt heeft, en de oude convulſien of vallende ziekte na dit ongeval verdweenen zyn.

Na kwetzing en branding dezer ſpier, de epilepſie genezen.

Al dit voorige gezegde kan ik met alle regt nog bekragtigen met een zeer bezondere geſchiedeniſſe van my voor omtrent agt jaaren toen met de uiterſte verwonderinge waargenoomen. Een man wel van leven en vroom, veele jaaren van een zeer hevige zyde hoofdpyn (*hemicrania*), deerlyk gekwelt, riep eindelyk, dat hy van den boozen geeſt bezeten waar, hy bad

Een zeer zeldzame obſervatie van 't vernagt

geenzints aanſtonds de dood aankondigen, als of zulks niet te genezen waar, en eene geduurige lekkinge en bederf der beenderen tot de aannaderinge van de dood toe noodzakelyk moeſte verwagt werden. De groote kunſt, met veele omzigtigheid gepaart, vermag hier veel, en meer, als de gemeene verbeelding, luiheid en bygelovigheid. Veele gevallen zoude ik hier kunnen bybrengen, regelregt ſtrydende tegens de gemeene zotte ſtellingen aan. Ik zegge maar dit alleen, dat in of by Bergen 1747 een Soldaat in byde de *ſinus frontales* geſchooten, driemaal getrepaneert, en de kogel eindelyk van binnen uitgehaalt, den gewonde in 't Leven is gebleven, en toen ik dit ſchreef, de wonde verre gecicatriſeert geweeſt, zo dat 'er hoope is van volkomene genezinge. De Wonde onderwylen is dagelyks met *ſpiritus terebinthinæ* naarſtig verbonden, en de verwagte lekkinge gelukkig geweerd. Maar dit is gedaan na de aanwyzinge, die ik op myn Collegie alhier zo dikmaals voor dezen hadde voorgehouden.

Het

nietigen van een gedeelte dezer ſpier door een *cauſticum*.

Bezonderheden.

nagt en dag eenige weken lang zonder ophouden en zonder een minuut te ſlapen, om dat den Boozen geen magt over hem zoude krygen. Ik liet een ſterke aderlatinge op de voet doen. Maar wat zeldzaamheid! zo ras 't bloed liep, veranderde 't bidden in enkeld vloeken, 't welke toen ter tyd, gelyk 't bidden te vooren, geſtaadig zonder ophouden met de allerverbaaſte uitdrukkingen, nagt en dag voortging. Na gebruik van veele aderlatingen en andere middelen hield dit vloeken eindelyk op, en den Leider klaagde weder over de ſwaare hoofdpyn, en wel ter plaatze van de ſlaap ſpier aan de linker zyde, op welke ik toen zettede het *cauſticum*, 't fluweele van *A. Paré* zo genaamd (van de zeepzieders looge is het ook goed) en de korſt geſcheiden, vond ik 't *cranium* ontbloot van die ſpier ter groote van een ducaton, onderwylen hadde den Leider geene de minſte kwaade toevallen beſpeurt. De arterie hier gedoodt ook niets gebloedt. Is hierdoor nu niet een gedeelte van deze ſpier vernietigd? en geen kwaad! Wat zal dan een wond voor kwaad doen?

Het waar te wenschen, dat alle diergelyken gevallen wierden aangetekend, dan zoude het getal der doodelyke Wonden veel minder zyn, ook zoude men meer kunst en vlyd aanwenden, om de elendigen kragtig te helpen, die men maar, door een groove onkunde, zo in de *Anatomie* als *Chirurgie*, verlooren laat gaan, en maar zo eidel voor onherstelbaar verklaard werden.

Van de gewonde *sinus sphenoidales*, *ethmoidales* en *antra highmori* moeten we 't zelve oordeel geven. Maar alle deeze verwaarloost brengen de dood aan, gelyk alle andere swaare Wonden. Vlyd en kunst, onkunde en luiheid, veranderen goede en kwaade Wonden, zegt een welmeenende Wondoordeeler.

De opperkaak gescheiden, niet doodelyk.

§. 65. Dat de geheele opperkaak of 't grootste gedeelte derzelve, met alle de neusbeenderen door *gangræna* scheiden kan, en den Leider in 't leven blyven, kan ik zelver betuigen met twee kinderen (*) aldus gesteld, dewelke byna een half zilver aangezigt tegenswoordig dragen, en op de straaten gaan. Zo kan aldus ook door schietgeweer de geheele opperkaak met de neus werden weggenoomen, en den Leider in 't Leven blyven, na dat de Wonde gecicatriseert is, gelyk my door geloofwaardige verhaalt is, dat diergelyken geval in Bergen-op-Zoom is voorgevallen, en in 't Hospitaal by Rotterdam 1747 hersteld, niet tegenstaande de byde oogen en de

(*) Een van deze gevallen hebbe ik hier voor korten tyd zelfs, by een Meisje omtrent vyf jaaren oud, bygewoond, by welke aan 't verheemelte de *gangræna* aankwaam, en die niet als met de afscheidinge van alle die beenderen met de omleggende deelen gestuit konde werden, de halve neus ging mede weg, en het verheemelte: de Leideresse leeft nog, en draagt in de ledige plaatze een dekzel van zilver.

de gekeele neus mede is weggeſchooten te gelyk met het grootſte gedeelte der opperkaak.

De onderkaak weggeſchooten, niet doodelyk.

§. 66. Dat de onderkaak byna geheel kan werden weggeſchooten, met behoud van 't Leven, is wel iets zeldzaams, maar niet onmogelyk. In 't Hollandſche Leger is diergelyken voor twee jaaren voorgevallen aan een bedienden van den Vorſt van Waldek, wanneer van de eene articulatie tot de andere, de onderkaak met de bekleedzels weggeſchooten is, en die zeldzame Wonde gecicatriſeert (*).

Stukken der ribben weggeſchooten, baard niet altyd de dood.

§ 67. Byaldien bevonden werd, dat 'er eenige ſtukken der ribben weggeſchooten zyn, moet men dit niet aanſtonds voor doodelyk verklaaren, inzonderheid als de inwendige deelen niet merkelyk geraakt zyn, om dat de huid met de *membrana celluloſa* en ſpieren over die openinge gehaald, dezelve nog ſluiten kunnen (†). Maar zo dit niet kan geſchieden, moet den Leider ſterven.

§. 68.

Obſervatie. (*) Ik hebbe diergelyken zelfs nooit waargenoomen, maar wel heb ik gezien, dat een bezonder groot ſtuk been van drie vingeren breedte door *lues venerea* bedurven is afgeſcheiden.

Ook geſchied het, dat alle de tandkaſſen zomwylen na een ſalivatie afſcheiden, gelyk ik die ongelukkige gevallen in myn Boek van de gebreken der Teeldeelen hebbe beſchreven.

Voorts mag dit geval wel als leerzaam aangemerkt werden, wanneer een fungeuſe uitſpattinge, uit de *diploe* der kaaken, voorkomt, en het branden ook niet helpt, dat men dan een ſtuk uit de kaake kan en mag wegneemen, om 't leven te behouden.

(†) *A. Titzing*, verhaalt in de verdonkerde Heelkunſt der Amſterdammers, dat by een zekere perſoon verſcheide groote ſtukken der ribben geſcheiden zyn zonder verlies van 't leven.

Ik hebbe zelfs met myn eigen hand A. 1746 van de elfde ribbe beneden uit een vyfjaarig abſces het kraakebeen ter lengte van een kleine vinger uitgehaalt en de Leidereſſe ſpoedig genezen.

Ook

§. 68. Is den arm even beneden of tot in de articulatie van de *scapula* weggeschooten, af-gehakt of verbrand, is dit niet altyd voor doodelyk te houden, als de *arteria axillaris* onderschept of gebrand kan werden.

Den arm omtrent de articulatie der schouder weggenoomen, niet doodelyk.

Het zelve moet men oordeelen, als een stuk van 't sleutel-been en schouderblad is weggeschooten. Zo ook als 't *os ileum*, *pubis* of *ischium* geschooten, of doorgeschooten is, en geene ingewanden te gelyk gevaarlyk gekwetst zyn.

Zo ook niet een stuk der *clavicula*, *scapula*, *os innominatum*, enz.

Van 's gelyken, als 't Deybeen even beneden de *articulatie* van de heup doorgeschooten (*), vermorselt of de

Ook hebbe ik met den Chirurgyn *Uw.* in dat zelve jaar by een Jongman, genaamd *Jan van Dam*, verscheide stukken der ribben uitgehaalt, na dat ik dikwils incisien in de langdurige fistels hadde gemaakt en eindelyk het beenagtige der ribben doorgesneden en afgebrooken.

Zeldzame observatie van een uitgezette ribbe.

Merkt hier, dat na een val een of twee ribben by dezen waaren gekwetst, en de *diploe* uitgezet, zo dat ik in de holligheid van de doorgesnedene ribbe myn vinger konde insteeken. Dit baart veel nadenken, en is een geval, dat nooit beschreven is.

(*) Ik weet, dat het Deybeen van een Soldaat omtrent de groote *trochanter* in de Belegeringe van Bergen op Zoom met een koogel is door en door geschooten, zonder dat het been in stukken gebrooken is geweest, hetwelke de Heelmeesters, Liefhebbers aldaar, naauwkeurig met de vinger onderzoekende zo bevonden hebben. Den Leider is omtrent hersteld, en schynt kundig behandelt te zyn.

Zeldzame observatie.

Hier uit ziet men, dat curieuse swaare gevallen, van Liefhebbers, die kundig zyn, wel en met goed succes behandelt kunnen werden. Het waar te wenschen, dat veele diergelyken kenners gevonden wierden.

Den Heer *T. H.* Vaandrik in de Hollandsche Armé, als ooggetuige, heeft my 't navolgende verhaalt. Een Officier wierd met een Snaphaans-kogel in de knie geschooten, men konde de kogel niet vinden. De swaare toevallen zig vertoonende, en dien Heer de amputatie boven de knie weigerende, stierf weinige dagen daarna. Men vond toen, de Dey geopend, de kogel in de pyp van 't *os femoris* langs na boven tot aan de groote *trochanter* gelopen, en daar vast geplaatst. Om deze reden heeft men toen ook

Observatie van een kogel uit de knie in de pyp van het Deybeen na boven gelopen.

Of zulks absolut doodelyk is?

de Dey zelfs weggenoomen is. Maar niemand denke, dat ik alle deze Wonden ligt en buiten gevaar ſtelle, gantſch niet, in tegendeel zegge ik, dat deze zyn van de allergevaarlykſte wonden, die 'er voor kunnen vallen, om dat de meeſte menſchen daarvan komen te ſterven, maar dit niet alleen, we moeten ook het zelve oordeel vellen van alle de ſwaare Wonden der verdere extremiteiten, als de articulatien heel of half weggeſchooten, of afgeſcheurt, doorboort of doorgeſtooken zyn, de *tendines* uit-

ook de Wonde voor doodelyk gehouden, maar ik geloove, dat de wonde van de knie en niet de plaatzinge van de kogel boven in het Deybeen de oorzaake des doods geweeſt is, en denke, dat zo de Wonde aan de knie hadde geholpen kunnen geworden zyn, de kogel boven geen hinder hadde geweeſt, ook voorzeker zo ſchielyk de dood niet hadde kunnen veroorzaken; vermits de veelvuldige ondervindinge zo heden als voor dezen overvloedig betuigt, dat kogels in de holligheden der pypen, tuſſchen de beenderen en ſpieren, tuſſchen de ſpieren in, en tuſſchen verſcheide banden veele jaaren onverhindert gedragen zyn, by zommige tot de dood des ouderdoms, en by andere na tien of twintig jaaren verzakt en uitgelooſt. Is het dan niet noodig, dat men ſwaare gevallen naauwkeurig beoordeelt, met andere vergelykt, en de waare oorzake des doods kundig met reden onderzoekt?

Als iemand door de borſt, buik en hals geſchooten is, ſchynt het eerſt gevaarlyk, en is zomwylen van binnen niets gewondt.

Nog zoude ik hier kunnen aanhaalen een meenigte Wonden, die zeer gevaarlyk, ja doodelyk, aan een niet wel oplettende en onervarene zullen voorkomen, en in der daad zo niet zyn. By voorbeeld, als iemand door de buik of borſt is door en door geſchooten of geſtooken, heeft de ondervindinge meenigmalen gewezen, dat zomwylen geen ingewand merkelyk gewondt is geweeſt, en de Wonde in korten tyd door de natuur of door eene geringe kunſt met opleggen van een gemeene plaaſter, (die dog geen goed nog kwaad hier doen konde) gelukkig genezen geworden.

Voor eenige tyd waar hier een Man uit Indiën komende, door wiens hals een pyl tuſſchen de *aſpera arteria* en *œſophagus* (zo veel men na konde gaan) waar door geſchooten, en de wond volgens zyn zeggen, met een plaaſter geheelt. Een meenigte Schryvers over deze en diergelyken Wonden aan te haalen, agte ik onnodig. Die meer wydlopig daarvan weeten wil, leze *Paré*, *Hildanus*, *Marchette*, *Schenkius*, *Bonetus*, en meer andere.

uitgeſcheurt, de beenderen vermorſelt, en veele ſpieren en *tendines*, gelyk als verplettert zyn, zo als we (§. 36. No. II.) reeds ten gedeelte hebben aangehaalt (*).

§. 69.

(*) De overige Wonden in 't bezonder alhier niet aangehaald, kan en mag een kundige en in de Anatomie wat ervaren Geneesheer en Heelmeeſter, nu zonder veel moeite nadenken en verzinnen, zo dat ik niet nodig vinde, meer hier van te zeggeu, het eene volgd klaarblykelyk uit het andere. Vlyd, naarſtigheid en kunſt met oordeel onvermoeid aangewendt, zullen hier nevens aan ieder naarſtige veel ligt geven. Het welke ook myn eenig oogmerk en wenſchen is. En men moet vooral niet denken, dat ik de doodelyke en gevaarlyke Wonden zo ligt ſtelle; maar myn meeninge is, de ſwaare wonden niet hulpeloos te laaten en aanſtonds voor doodelyk te verklaaren.

Maar die evenwel veele abſolut doodelyke Wonden zien en hebben wil, die leeze *Hoochvliets* Boek, *over 't ſchouwen der Wonden*, die byna alle ſwaare Wonden, ja zelfs heel geringe, voor abſolut doodelyk opgeeft, en zulke zyn 'er meer. Maar de verſtandigen zullen het verwerpen, om de edele Heelkunſt geen ſchande aan te doen. Ik zoude ook ieder Wondheelder raaden, de deelen des lichaams wel te leeren kennen, en naauwkeurige obſervatien te neemen, dan zal hy veel minder getal van doodelyke Wonden hebben, en aldus veel meer genezen, die hy nu onkundig hulpeloos verklaart.

En die eindelyk nog gaarne weeten wil verſcheide meeningen van verſcheidene Schryvers over 't ſchouwen en beoordeelen der Wonden, die leze *Zachias*, *Quæſtion. Medic. legal. Fortunat. Fidelis*, *de relationibus Medicorum. Ambroſ. Paé*, *de Renunciationibus & Embammatibus cadaver. Bernard. Sverus*, *de inſpectione vuln. lethal. & ſanabil. G. Welſchius*, *de Judic. vuln. lethal. H. Corbeus*, *in oratione de vulneribus letkal & ſanabil.* Als ook *Brunnemannus*, *Tuſchius*, *Muſcatellus*, *Farinacius*, *Carerius*, *Gomeſius*, *Boerius*, *Carpzovius*, *Feldmannus*, en voor alle andere den Heer *Bohnius*, *de Renunciatione vulnerum.* Alle deze Schryvers mag ieder een wel vlytig lezen, hy zy Rechter of Wondſchouwer, naarſtig daar in Studeeren, om de Wonden wel naauwkeurig te leeren kennen, ten einde men moge denken aan de guldene en zeer zinryke woorden van den grooten en wereldkundigen opregten Regtsgeleerden Heer *Strykius*, *Lib. de jure*, alwaar hy onder andere zegt, *Als 'er getwiſt werd over het op de aard vergootene bloed, dat tot den Hemel ängſtig ſchreeuwt, zo werd 'er ook merkelyk getwiſt over dat bloed van de nog levende menſch, 't welk door beuls handen vergooten zal werden.* Hy wil hier mede beduiden, dat het on-

Vroome herinnering van een Rechtsgeleerde.

§. 69. Ziet daar genegene Lezers, 't welke we (§. 36. tot 68.) van de doodelykheid der Wonden te zeggen hadden. Het gevaar en de hoope van opkomst en genezinge, kan men ook al veel daaruit begrypen. Maar laat ons dit laatste in 't bezondere wat klaarder beschouwen in de navolgende

VOORZEGGINGE,

Uit zekere kenteekenen van de aanstaande dood, gevaar, en hoope tot behoud van 't Leven, en tot herstellinge van Gezondheid.

1.

Alle de Wonden kwetzingen en fractuuren, in 't voorige (§. 36., enz.) voor altyd doodelyk opgegeven, oordeele ik geene genezinge aan te kunnen neemen, zo veel my tot heden de kunst van Wonden te verbinden bekend is (*a*).

2.

Door kunst, vlyd en veel oordeel, kunnen ook de gevaar-lyk-

schuldige bloed van den gewaanden en beschuldigden Dader, zo wel tot in den Hemel klaagt, als dat van den onschuldig vermoorden. ô Gelukkig! als dit wierde wel bedacht, en kundige altyd 't Recht gaven. Maar daar hoort zo veel toe. De kunst, de weerenschap, de onvermoeide vlyd, en de eerlykheid vermogen veel. Maar waar vind men die te zamen? Het is mogelyk.

(*a*) Ik wensche evenwel hertelyk, dat geleerde en kundige Genees- en Heelmeesters, alle vooroordeelen ter zyden gesteld, in 't toekomende alle vlyd aanwenden, om 't getal der absolut doodelyke Wonden nog verder te verminderen, 't welke niet als door veelerly experimenten geschieden kan, gelyk ik gedaan hebbe, en te vooren aangewezen. Ziet hier over ook den Heer *Seidelius, de morbis incurabilibus*, die ook zeer veele ongeneeslyke kwaalen tot geneeslyk gebragt heeft. De kunst en redelykheid eischen het ook.

ykste Wonden genezen werden, die nu door onkunde en luiheid der Doctoren en Wondverbinders zo dikmaals verwaarloost werden (*b*).

3.

Alle Wonden der ingewanden en articulatien, enz. alschoon ze geringe schynen, kunnen gevaarlyk werden, zo wel door de natuur, als door mishandeling of gewaande kunst.

4.

Wanneer na alle mogelyke bewuste vlyd en oordeel de toevallen der Wonden zeer hevig werden, moet men niet zonder reden zig groot gevaar des doods voorstellen. Edog moet men niet dan ook altyd straks den moed laten zinken, en den Leider hulploos laaten, maar alles doen, dat maar mogelyk schynt te zyn, en de kunst vereischt.

5.

Veele geschootene, gestookene, gescheurde, en gekneusde Wonden (inzonderheid als gevoelige nerveuse en tendineuse deelen, of ook de ingewanden, geraakt zyn) moet men byna even kwaad en gevaarlyk stellen (*c*), en zyn in de genezinge elkanderen veeltyds gelyk.

6.

(*b*) Hoe dit te verantwoorden is, geef ik ieder op zyn gemoed. Zyn niet zulke verwaarloozers waaragtige oorzaken des doods? De onkunde verschoond in regten niet, en de luiheid nog veel minder. Maar heden werd hier daaraan zo weinig gedacht, dat het by een verstandige niet geloofiyk zyn kan.

Men moet zig ten uitersten over deze verkeertheid verwonderen, den Doctor geen lust hebbende om te werken, vertrouwd op de kundigheid, ondervindinge en vlyd van den Heelmeester, en deze op de geleertheid en 't zeggen van den Doctor, en zo leid den eenen blinden den anderen, en ze vallen of missen byde, of den Leider ten minsten raakt in 't graf. Helaas, wat tyden! wat vermag niet de verbeeldinge, gepaart met luiheid!

(*c*) Om dat deze alle uit hun eigen aart veeltyds zeer boos werden, met zeer hevige toevallen verzelt, en zo dikwils de dood aanbrengen, voornamentlyk als eenig verzuim of kwaade behandelinge daar by komt, gelyk we reeds hebben aangewezen. Gevolglyk zyn ze kwaader, als de gesnedene en gehouwene, die de gemakkelykste van alle zyn. Hoewel de ligte

6.

Alle de gecomponeerde fractuuren, bezonder als 'er vermorselinge en groote bloedstortinge by is, moet men ook niet ligtvaardig buiten alle gevaar achten. Edog zyn die niet zonder hoope van genezinge, als maar by tyds goede hulpe geschied.

7.

De swaare verbrandinge en schroeijinge, door het buskruid veroorzaakt, is veeltyds de allerswaarste Wonden gelyk (*d*), en werd van dezelve swaare toevallen dikwils ook verzelt.

8.

De rondheid der Wonden doet ons niet meer vreezen, alschoon men in voorige tyden eenige kwaadheid of maligniteit daar by gestelt heeft (*e*). *Celsus*, *Lib. V. p.* 487, zegt, *de ergste Wonde is die gene, die rond is, en de zekerste de langwerpige.* Want de ondervindinge leert, dat ook de langwerpige en veelhoekige kleine openingen, niet als zeer langwylige genezinge aannemen. Men ziet dit genoeg in 't laatste der genezingen by veelerly gemeene Wonden en ulceratien, inzonderheid aan lichamen, daar de natuur door die plaatzen de uitwerpinge van de onzuivere stoffe des bloeds verkiest.

9.

en gemakkelyke geschootene en gestookene Wonden met de gesnedene wel ook overeenkomen, gelyk we te vooren hebben aangetoond.

(*d*) Want het aangezigt, of ook de *tendineuse* deelen der extremiteiten, door 't buskruid diep ingebrand, ontstaan, nevens hevige inflammatien en pynen, zeer harde koortzen, stinkende ichoreuse lekkinge, verswakkinge des lichaams, en by verwaarloozinge, eindelyk ook wel de dood. De goede kunst vermag hier veel, en de onkunde en luiheid ook. 't Is waar, als de deelen tot het leven noodig verbrand zyn, is alle hoope weg; maar als de andere deelen door mishandelinge bedurven of verwaarloost werden, is het onverandwoordelyk. *De kunst pryst hier met regt zyn meester.*

(*e*) De gestookene en geschootene wonden zyn wel rond en kwaad, maar niet om dat ze rond zyn, maar om dat ze naauwe openinge hebben, zyn ze kwaad. Een groote ronde gesnedene Wonde is immers niet meer kwaad als een langwerpige, gelyk men aan de geamputeerde beenen, borsten en geswellen waarneemt, daar die groote wonden meest alle rond zyn. Ook kan men ligt door incisie een ronde Wonde langwerpig maken.

9.

By Wonden, fractuuren, contusien, inflammatien, enz. koortze, heete of koude, bykomende, kan nooit goed, maar wel kwaad doen (*f*). En het is vals, dat de koorze etter maakt, en tot de genezinge hier iets zal kunnen bybrengen.

10.

De afgaande koude koortzen, op de verscheide Wonden volgende, zyn zo kwaad en gevaarlyk niet, als de gestaadige heete. En deze laatste by geringe Wonden zo erg niet als by de gecomponeerde. Maar deze alle, verzelt met hevige inflammatie, eilhoofdigheid, buikloop, hevige hitte, enz. zyn of werden eindelyk in alle gevallen zeer gevaarlyk, ja doodelyk, zo ze niet in tyds gestuit werden (*g*).

11.

De koortze, veele weeken met groote suppuratie of waterlekkinge al sluipende, en nablyvende met vermageringe van 't lichaam, brengt voorzeker de dood aan, deze noemt men *febris hectica*, en laat zig in tyds met het GODDELYKE MIDDEL

(*f*) Tot de genezinge der Wonden kan geen koortze, hoe genaamd, iets helpen; maar wel veel hinderen; want men ziet zonder koortze de Wonden gemakkelyk genezen, en als 'er koortze bykomt, beswaarlyk; ja zelfs is men genoodzaakt dezelve weg te neemen, wil men 't leven behouden en gelukkige genezinge verwagten. Wel met regt heeft voor lange *Celsus*, *L. V. p.* 498 gestelt, *als de mensch by zyn zinnen blyft*, *en geen koortze bykomt*, *dat men dan weeten mag*, *dat de Wonde vroegtydig genezen zal zyn*, En die meenen, gelyk veele Schryers zeggen, dat de koortze dienstig zy, om de inflammatie te resolveeren, die komen my voor, dat ze verre mis getast hebben; om dat de ondervindinge leert, dat de inflammatie met min of geen koortze verzelt gemakkelyker verdwynt, als die met hevige heete koortzen, dewelke, inzonderheid by Wonden, de inflammatie byna altyd verergert, en den Leider in groot gevaar stelt.

(*g*) *Celsus*, *L. V. p.* 499. zegt, *ook moet de koorts ons niet doen verschrikken*, *wanneer die*, *als inflammatie is*, *eene ruime Wonde byblyft. Die is verderflyk*, *die een kleine Wonde bykomt*, *en de inflammatie nablyft*, *of eilhoofdigheid verwekt*, *en zelfs na de convulsien niet wykt*. Dit mag men wel in agt neemen en onderteekenen.

DEL schielyk dwingen en wegneemen, met behoud des levens.

12.

De inflammatie is altyd zeer hinderlyk in de genezinge der Wonden, en verwekt veeltyds gevaarlyke koortzen, en bederft ook een goede Wonde, dierhalven is die zelfs ook gevaarlyk, en hoe heviger die aldus is, hoe kwaader. Maar dezelve weg genenomen, verwagt men spoedige genezinge (*h*).

13.

Op den vyfden dag (na de ontfangene Wonden vertoond het zig, hoe swaar de inflammatie komen zal, zegt *Celsus*, *L. V. p.* 499. (*i*). Edog binden we ons heden niet zo vast aan dezen bestemden dag, om dat die ook vroeger en laater kan invallen.

14.

Als het gewonde deel, buiten maate komt op te swellen, is 'er groot kwaad te wagten, om dat dan hevige inflammatie (*phlegmone*) verzelt of gevolgd werd, met harde heete koortzen, maar ook de *gangræna* te vreezen is. En in tegendeel

(*h*) Wat schaden de inflammatie by de genezinge van allerly, ook van de geringste Wonden, abscessen en ulceratien doet, achte ik onnodig hier wydlopig te bewyzen, ieder een weet door de daagelyksche ondervindinge genoeg, dat ook een Wonde niet of traag geneest, zo lange ook maar een oppervlakkige inflammatie daar by is. Hoe dan, zo eene diepe en hevige inflammatie byblyft? Het is zeker, de inflammatie bederft, gelyk de koortze ook doet, Den goeden etter, dewelke de regte balsem en 't waare voedzel der wonde is; en hoe? bloederige of ichoreuse lekkinge met harde randen, toegeswollene openinge der wonde, pyn, opscheuringe der wonden, enz. volgen hier op.

(*i*) *Quinto jam die quanta inflammatio futura est, se ostendit.* Dog is dit niet algemeen; want binnen de eerste 24 uuren heeft men by swaare wonden reeds dikmaals de hevigste ontsteekinge, en by de geschootene *tendines* en *articulatien* zomwylen na den vyfden dag. Ook kan een bekwaam verband met goede Medicynen de inflammatie lange tegenhouden en afkeeren, en de kreupele kunst vermag met prop- en stop-wieken dezelve veel vervroegen en verergen.

deel, als by ſwaare Wonden zonder kunſt in tegenswoordigheid van hevige koortzen en uiterſte verſwakkinge, geene de minſte ſwellinge bykomt, is dit voor een zeer kwaad teeken gehouden (*k*), om dat dan alle kragten verlooren zyn.

15.

De oedemateuſe ſwellingen, hier zig vertoonende, zyn wel kwaad, maar zo erg niet als de harde groote en diepe *phlegmone* en de brandende *eryſipelas*; en laaten zig ook bekwaam verdwynen, niet tegenſtaande veeltyds *ſuppuratie*, *eryſipelas*, *phlegmone* en *gangræna* daarop komen te volgen.

16.

Een hevige *phlegmone* of *eryſipelas*, by eenige Wonden bykomende, geeft ons aldus kenniſſe van het aanſtaande gevaar en bezonder van de *gangræna*, zo dit niet verhoed werd. Maar een geringe inflammatie, en die zig ligt dwingen laat, is van weinig belang.

17.

De *gangræna* is dierhalven mede eene der kwaadſte teekenen, die by een wonde verſcheinen.

18.

Gevolglyk, als een wond van binnen zig mooi rood of ook wat bleek- of witagtig vertoond, en de huid zagt en week gevoelt werd, is het een goed teeken: Maar als dezelve loot-ver-

(*k*) *Celſus*, *Lib. V. p.* 499 zegt, *als een wond al te veel opſwelt, is 't gevaarlyk, en zo die in 't geheel niet ſwelt, is 't allergevaarlykſt: want het eerſte is een teeken van een groote inflammatie, en 't tweede als van een verſturven lichaam.* Edog moet ik zeggen, dat dit niet algemeen doorgaat; want zomwylen kan een groote œdemateuſe ſwellinge by een wonde ligt bykomen, die of door de natuur of door goede middelen ſchielyk en gemakkelyk verdwynt. Ook ziet men een meenigte geringe wonden, daar geene ſwellinge bykomt, gelukkig genezen, en ſwaare, daar de kunſt de hevige aanſtaande ſwellinge verhoed en de tegenwoordige wegneemt. Maar als men alles alleen op de natuurs werkinge blind laat aankomen, heeft *Celſus* als een *propheet* waargezegt, maar anders niet. We moeten zo wel heden veel op de kunſt als op de natuur vertrouwen. Ik zegge dit enkel tot verbeeteringe en niet tot verblindinge. Ieder denke het verder na.

vervig, blaauw, ja! fwart werd, de randen met de huid droog en hard, en de deelen na boven toe ontftooken, als of 'er vlammen heen ftraalen, is het zeer kwaad en ten uiterften gevaarlyk, om dat het koude vuur van 't geheele deel fchielyk komt te volgen, en den Leider, zo geene fpoedige reddering bykomt, gevaar loopt, 't leven te verliezen (*l*).

19.

De meenigvuldige Etterfcheidinge en waterlekkinge, door de nobele gemeene Zalf-kunft zo dagelyks verwekt of toegelaten, is van geen minder gevaar, behalven dat den Leider door deze en door de fluipkoorfzen tot 't gebeente toe uitgemergelt, veele dooden komt te fterven.

20.

Als de gewonde walging heeft, en ligt overgeeft, (zo hy dit niet uit gewoonte doet) is het een miflyk teeken; zo ook als de hik hevig plaagt; fwaare buikloop, met harde koorfzen, onrustheid, flaaploosheid, met ftarre en vreeflyke oogen, domheid, groote lichaams zwakheid, geen of een onleflyke dorft, enz. volgen, beteekent dit alles groot gevaar; te meer, als diergelyken en andere kwaade toevallen tegens een goed gebruik van Medicynen en tegens goede behandelingen zig komen te verheffen.

(*l*) *Celfus*, *Lib. V. p.* 499. zegt, *als de couleur blaauw, bleek, verfcheiden of fwart is, moet men weeten, dat de wonde kwaad is, en wanneer dat men dit ook waarneemt, mag 't ons doen fchrikken. Maar wit of rood zynde is goed. Zo ook als de huid rood, dik en pynelyk is, toont dit gevaar aan; maar zo die zonder pyn dun en zagt is, is 't een goed teeken.* Dit zeggen van *Celfus* is pryslyk en werd ook heden zo waargenoomen; maar dit moet ons niet misleiden, by gefchootene en hard gekneusde wonden, daar zo dikmaals de verpletterde efchar en de gekneusde vezelen allerly couleuren, blaauw, peers, bleek, bruin, fwart vertoonen, die alle evenwel hier geen teekenen van een waare booze *gangræna* zyn, maar uit den aart dier wonden volgen, en met de affcheidinge van 't gepletterde en gekneusde veranderen. En wie weet niet, hoe wonderlyke couleuren, als geel, peers, bruin, groen, fwart, zig vertoonen ook rondom de gemeene wonden, daar een uitftortinge van bloed (*ecchymofis*) in de *membrana cellulofa* gefchied is? en men vreeft daar voor niets, om dat de natuur het gemakkelyk helpt. Dierhalven mag men dit wel onderfcheiden.

21.

Wanneer, inzonderheid by hoofdwonden, zo in-als uitwendige, de pols en ademhaalinge zeer langzaam komen te zyn (*m*), den Leider in een volkomene apoplexie legt van alle zinnen beroofd, volgd de dood in weinig uuren, ten zy men vroegtydig te hulpe komt.

Maar zo de pols met de ademhaalinge redelyk wel blyft, met eenig gebruik der zinnen, alschoon een onwaare apoplexie, of verlamminge of convulsien aan de eene of andere zyde daar by zyn, is 'er nog hoope van herstellinge (*n*).

22.

(*m*) Dit hebbe ik veelmaalen bygewoont. A°. 1746 hebbe ik een vrouw, die op de straat gevallen waar, met zo een pols en ademhaalinge bezet ook van alle zinnen en gevoel beroofd, in zes uuren na de val zien sterven. Ik wilde aanstonds trepaneeren, maar zulks wierd geweigert. Observatie.

A°. 1747. viel een bejaard man van de trappen, gewondt ter zyden boven aan 't agterhoofd, met ontblootinge van 't *cranium*, dog zonder fractuur in de uitwendige tafel. Hy lag zonder spraak en verstand in een apoplexie, na twaalf uuren wierd de pols en ademhaalinge zeer langzaam met bykomst van snorkinge (*stertor*) en hy stierf in twintig uuren na de val. Ook stond ons hier niet vry de trepaan by tyds te stellen. Observatie.

Ik agte onnodig, meer diergelyken gevallen aan te haalen. Men kan hier uit genoeg begrypen, hoe noodig 't zy, ook somwylen aanstonds na de bekomene kwetzinge zonder uitstel te trepaneeren. Maar het is ten uitersten te beklagen, dat zulks zo dikwils niet geagt en verwaarloost werd, of dat de Vrienden dit goede werk beletten.

(*n*) Den Geleerden Heer *Valsalva*, *Lib. de aure humana*, heeft aangeweezen, dat de regter zyde des *cerebrum* en *cerebellum* de linker zyde der *medulla spinalis* uitmaakt, de draaden in de *medulla oblongata* zig als doorkruissende, en zo de linker zyde die van de regter van deze, waar door het dan ook geschiede, dat als iemand eens aan de eene zyde van 't hoofd of *cerebrum* gewondt wierde, de overstaande en niet dezelve zyde des lichaams met lammigheid of convulsien bezet wierde. Het welke den zeer kundigen Heelmeester, *Hend. Ulhoorn*, in de nuttige Aanmerkingen op 't geleerde Werk en Heelkunstige Schriften van den alom beroemden Heer *L. Heister*, niet alleen heeft nagevolgd, maar ook in een bezondere Figuur zulks vertoond. Van de doorkruissinge der draaden der medulla oblongata en van de toevallen daar op volgende.

Maar behalven deze zyn meer andere zeer zeeker in deze gedachten, gelyk ik zelfs ook lange geweest ben, om dat ook *Hildanus* en andere melden

22.

Als 't bloed by fwaare hoofdwonden uit de neus, ooren, mond, of oogen lange uitvloeit, is het beeter, als wanneer zulks niet gefchied. En zo die vloeyinge van zelfs fchielyk op-

Dat de toevallen niet altyd verfchynen aan de overftaande zyde by hoofdwonden.

den van hoofdwonden, daar de overftaande zyde des lichaams verlamt is geweeft. Van verfcheide Genees-en Heelmeefters hebbe ik het zelve bekragtigt gehoort, niet tegenftaande ik zelfs tot heden zulks te zien het geluk nog niet hebbe gehad, by alle die hoofdwonden, die ik zelfs befchouwt hebbe. Dit kan ik met regt 'er van zeggen

1. Dat ik veelmalen hebbe gezien wonden aan de zyden des hoofds met drukkinge des *Cerebrum*, zonder eenige verlamminge aan deze of de overftaande zyde, en alleen met die toevallen, die ik waargenomen hebbe by fommige boven op 't *Cranium*. En om dit wel te weeten, hebbe ik na 't trepaneeren by honden op allerly plaatzen het *Cerebrum* gedrukt, maar die toevallen, als de Schryvers melden, nog nooit zo bevinden kunnen. Van 's gelyken hebbe ik by veele en zeer groote hoofdwonden der menfchen het *Cerebrum* ter zyden boven van agteren en van vooren met de vinger zodanig gedrukt, dat de Leiders als van zig zelfs vielen, maar ze konden nooit bemerken, dat de eene zyde daardoor meer angedaan wierde, maar wel 't geheele lichaam overal evengelyk.

2. Ook weet ik, dat aan dezelve zyde, daar de hoofdwonde waar, de verlamminge of convulfie verfcheen.

3. Nog herinnere ik my, by wonden boven op het hoofd, de Leiders in een volkomene apoplexie leggende, met verwonderinge tweemaalen gezien te hebben aan de eene zyde den arm en aan de andere zyde het been verlamt, en de andere arm en 't overftaande been tusfchen tyden getrokken, zo dat hier de toevallen niet zydewaards, maar kruisgewyze bemerkt wierden.

4. Eindelyk hebbe ik waargenoomen, dat by een leider de eene zyde wat verlamt en de andere van hevige convulfien angedaan wierde zonder dat men na konde gaan, waar dat de drukkinge van 't *Cerebrum* gefchiede, en wel by gebrek van eenige uitwendige wonde of teeken.

Men mag hier uit, oordeele ik, genoeg begrypen, dat het alles hier zo net niet doorgaat, als de Practifyns den eene na den andere op goed geloof uitgeven.

Men doorzoeke maar het groote boek der natuur, zonder uit te fcheiden, daar zal men dan ook veele duizende waarheden en valsheden ontdekken, niet meer zo ligtgeloovig zyn, nog fweeren eenigzints op de woorden der Leermeefters.

Ik

ophoud of geſtopt werd, is 't veeltyds zeer kwaad, om dat de kwaade toevallen dan verergen of volgen (*o*).

23.

De meenigvuldige ſchielyke bloedſtortinge is ten uiterſten gevaarlyk, en de langzaam aanhoudende niet minder (*p*).

24.

Ik zegge, alle boeken, die ons de natuurs zuivere werkingen niet aanwyzen en ons daarna toeleiden, die agte ik van geene waarde. En alle Speculatien en reedeneeringen zyn zonder de ondervindinge en zonder de beſchouwinge der werkende natuur meeſtentyd onzeker, iedel en bedrieglyk.

(*o*) Want ik hebbe te meermaalen gezien, dat het bloed, by kwetzinge der hoofd-deelen wel tien en meer dagen, uit de neus en ooren, aan de een of andere zyde, al langzaam uitſieperde, zonder dat men merkelyke ſwaare toevallen heeft waargenoomen, dewelke vloejinge ik onderwylen onderhielde met geduurig aanbrengen van warm water aan die deelen, alles met veele gewenſchte voordeelen. Obſervatie.

In tegendeel hebbe ik ook voor lange, en nog voor eenige dagen, gezien, dat na een val 't bloed in meenigte uit het eene oor uitliep, maar ſchielyk ophield, en de Leiders daarop in ſwaardere toevallen vervielen, met gevolg van de ſchielyke dood, om dat 't geextravaſeerde bloed dan niet genoeg uit het *Cranium* zig heeft ontlaſten kunnen. Obſervatie.

Ook hebbe ik diergelyken bloedinge zonder merkelyke toevallen ſchielyk zien ophouden.

De wegen, waar door 't bloed van binnen uit de herſzenpan door neus, mond, oogen, en ooren uitkomt, kan men ligt aan een doods hoofd erkennen, als men de gaaten daar net naziet, gelyk den Heer *Valſalva* die redelyk wel dog met veel omſlag aanwyſt ? ziet ook *Du-Verny*, *Heiſter*, *Winſlow*.

(*p*) Ik hebbe dikmaals bygewoont, dat de langduurende bloedinge eindelyk door middelen geſtilt wierde, en den Leider evenwel niet leven konde; om dat niet bloed genoeg, om 't leven te behouden, meer overig waar: by veele houd de bloedinge ook van zelfs op, voor dat zy ſterven, hetwelke bekend genoeg is.

Ik weet ook, dat by langduurige bloedingen eindelyk geen rood bloed meer, maar wel bleekagtig, ja zelfs als een jeuvogt, komt uit te vloeyen, zonder dat 'er rood bloed meer in het geheele lighaam te vinden is, en den Leider evenwel nog in 't leven gebleven, gelyk den Heer *Lower*, *Lib. de corde*, van eene bezondere neusbloedinge zulks beſchreven heeft, en ik ook weet omtrent diergelyken hier geſchied te zyn. Niemand verwondere zig

24.

Als de eene of andere der gemelde toevallen lange zyn bygebleven, 't lichaam vermagert en zeer kragteloos werd, de koorſzen aanhouden, met groote ſuppuratien en lekkingen, den Leider dom blyft, den urim en de *feces* zonder gevoel aflopen, den appeteit geheel verlooren, trekkingen, als laghen, hier en daar om de mond verſcheinen, den Leider niet dan op de rug kan leggen, de pols zeer klein en ſwak, de ademhalinge langzaam werd, zodanig dat tuſſchen de in-en uitademinge een lange tuſſchen-tyd beſpeurt werd, het aangezigt gantſch vervallen is, enz. mag men wel in 't korte de dood voorſpellen.

25.

Maar als de gewonde geene hevige toevallen heeft, en de wonde wel geſtelt, en evenwel ſchielyk en ſtil komt te ſterven, men ook geene redenen kan vinden, verwondert ſtaande, dan mag men hier wel op een *polypus* in 't hert bedagt zyn, als de waare oorzake van zo eene onverwachte dood, ziet §. 52. in de aanmerkinge (*q*).

26.

Zo zyn 'er ook verſcheide kwaalen, waarmede den Leider reeds

over deze zeldzaamheid, die mogelyk is. Onmogelyke dingen komen nooit voor, maar dat eens geſchied, is moogelyk, en kan meer geſchieden, ofſchoon het niet dikwils gebeurt.

(*q*) Ieder een, oordeele ik, zal dit ligt kunnen begrypen, want, gelyk een heel gezond menſch zonder eenige teekenen van ziekte, als ook die niet heel ziek, of van de ziekte reeds byna herſtelt is, onverwagts kan komen te ſterven, als ik met veel verdriet dikwils bygewoont hebbe, zo kan ook een gewonde ſchielyk ſterven, enkeld en alleen door een of meer *polypi*, die in de holligheden des herten, of in deſſelfs groote bloedvaten, gegroeit, en op een zeker ſtip van tyd zo groot geworden zyn, of gedeeltelyk afgeſcheurt, dat des hertens opening of openingen, of eens bloedvats holligheid aldus geſlooten geſtopt werden, en des bloeds omloop of doortogt ten eenemaal zeer ſchielyk ophoud. Dezelve gedachten moeten we hebben van de *Steatomata* en andere geſwellen in de bloedvaten by het hert gegroeit, daarvan de Heer *Stentzel*, Profeſſor in Wittenberg, myn voor dezen Eerwaarde Leermeeſter, een *Diſſertatio*, de *Steatomate in aorta reperto*, uitgegeven heeft, ziet ook *Bonetus*.

reeds voor de verwondinge is aangedaan geweest, die allenskens verergen, by den gewonden byblyven, en voor geene toevallen, die uit den aart der wonde volgen, moeten aangemerkt werden (*r*).

27.

Eindelyk, wie het ook zy, die allerly koorſzen, ſwellingen, inflammatien en pynen by allerly wonden verſcheinende, weet kunſtig te dwingen en weg te neemen, die pryze ik bekwaam en gelukkig, om allerly ſlag van wonden te genezen. En die dit niet kan doen, agte ik voor altyd onbekwaam en ongelukkig.

§. 70. Gelyk we (§. 1. tot 69.) nu op eene gemakkelyke en ligt verſtaanbare wyze allerly wonden met derſelver geringe en ſwaare toevallen *wel te kennen en nauwkeurig te onderſcheiden*, oneenzydig hebben voorgeſtelt. Zo oordeele ik goed te zyn op eene gelyke gemak- Van de Genezinge der Wonden.

(*r*). Men mag wel met ernſt opletten en onderzoek doen, of den gewonde te vooren, als nog ongekwetſt zynde, al reeds met pyn, koortzen, enz. is bezet geweeſt. Want door de groote elenden en ongemakken, als koude, hitte, natte, droogte, waaken, ſchrikken, honger en dorſt, enz. die zomwylen de Zoldaten lange onderworpen zyn en uitſtaan moeten, kan 't niet anders geſchieden, als dat dezelve met allerly koortzen, zinkingen *rheumatismi*, jigt, pynen der ledematen, ſwakheid, ſcheurbuik, buiklopen, hardleivigheid, en meer andere kwaalen bezet werden, en als ze zelfs maar gering gewondt zyn, zeer verergeren; vermits dan diergelyken ongemakken zig regt komen te uiteren en te verheffen, en ook aan de ſwaare toevallen der ſwaare wonden gelyk ſchynen te zyn, en die ligt verbeelden. Gevolglyk als voor ſwaare wonden dezelve zyn voorafgegaan, en nu zig by de gewonde komen te openbaaren, is het ligt te begrypen, dat die ſwaare Wonden dan met derzelver eigene ſwaare toevallen daar door ten hoogſten verergt werden. Al het welke een kundige Genees- en Heelmeeſter, als hy glukkig werken wil, zeer naauwkeurig oplettende moet in agt neemen en te onderſcheiden weeten. Want op deze wyze kan men ook ligt nagaan, hoe dat by eene geringe Wonde ſwaare koortzen enz. met gevolg van de dood zomwylen bemerkt werden.

makkelyke wyze even oneenzydig hier nog voor te houden dat netelige ſtuk,

VAN ALLERLY

WONDEN

Met alle derzelver geringe en ſware toevallen zonder veel omſlag wel te

GENEZEN.

Van het welke ik geenzints twyfele *, of ieder kundige en in de anatomie ervaren Genees-en Heelmeeſter

(*) Daar is by niemand twyfel, dat de genezinge van een kwaal ligter is, als die bekend, en ſwaar, als dezelve duyſter verborgen of twyfelagtig is. Een onbekende weg is kwaalyk te vinden, en niet wel te bewandelen. Het geluk moet zeker veel doen tot de genezinge van onbekende ongemakken. Rampzalige en zeer ongelukkige uitkomſten moeten ook voozeker verwagt werden, die anders vermeidt wierden. Gebeurt het, dat by de onkunde door toeval en geluk, eene ſwaare ziekte en wonde blindelings geneeſt, verſtrekt dit niet tot een wet, de natuur doet wonderen tegens alle verkeerde werkingen des Kunſtenaars aan. De onkunde moet zig altyd een kwaade uitkomſt evenwel voorſtellen. Wat ongeluk heeft men niet te wagten, als men voor koude koorszen, heete wil genezen, een pleuris voor een colicq aanziet, een beſlooten nierenſteen voor winden, een gemeene *angina* voor *lues venerea*, enz.? En wat zal 'er voor goede uitkomſt zyn, als men voor een kneuzinge een diſlocatie of fractuur behandelt, voor een *bubo* een *hernia*, voor een *aneuriſma* een abſces, voor een kanker eene veneriſche verſweeringe, voor een *ſteatoma* een *vetfungus*, voor geringe ſwaare wonden aanziet, en verkeerde behandelingen doet? Wat goeds is hier van te hoopen? bedervinge der leiders. O! Elende. De goede kenniſſe der kwaalen, mag dierhalven met regt gezegt werden, zal verhoe-

ter zal met my toestaan, dat zulks ligt zal vallen, als de Wonden en derzelver toevallen wel gekent zyn; Vermits *een ongemak wel gekent volgens aller Geleerden stellinge gemakkelyker te genezen is, als wanneer 't zelve onbekend is*, ziet hierover voornamentlyk de Voorreeden van *Celsus*. Om deze reden hebbe ik ook de nauwkeurige kennisse van de meeste wonden eerst gestelt, en vervolgens nu de genezinge laten volgen. Maar om dit zo wat wel te mogen treffen, hebbe ik lange myne gedachten laten rond gaan in veele boeken, in eene groote practyk, in meenigvuldige ondervindinge, ja zelfs onder veelerly volkeren om den Aardkloot, beschouwende aldaar wel voornamentlyk *De groote werkingen der natuur* * in 't genezen der Won-

Wonden wel gekent ligt te genezen.

Groote werkinge der natuur aangewezen.

hoeden duisende verderflyke misslagen, en tot gelukkige en zekere genezingen wyze aanwyzingen geven.

Aldus blyft voor vast de bekwaamheid van de wonden wel te kennen en weeten te onderscheiden noodzakelyk, als het eerste en grootste middel, om die wel en gelukkig te genezen; Gevolglyk de onkunde van dit, als de grootste hinderpaal van de voorspoedige geneezinge derzelven. Zelfs mag ieder waanwyze dit wel bespiegelen, zeker denken, voor waarheid en voor een eewig gedenkteeken in zyne herszenen schryven, dat, *een Wond wel gekent, reeds half genezen is*. Wie ziet dan niet de onmogelykheid der genezinge van een niet regt en niet wel gekende wonde?

* De natuur (een woord, zo hekelig en hatelyk door neuswyze voor lange doorgestreken, en hier, om geen confusie of woordenstryd te maken, van wegens de klaarheid der zaken, by behouden). Of eens diers natuur, stelle ik hier te zyn de kragt der beweginge, of de bewegende kragt (*vis motrix*) aller deelen eenes dierlyken lichaams, door dewelke alle de deelen, in den gezonden en ongezonden staat, behouden, bedurven en herstelt kunnen werden, en door dewelke aldus ook ziektens kunnen ontstaan, en ook genezen, waar van den Heer *E. Stahl* een geheel Boek geschreven heeft. Door deze natuur en kragt zal ik aanwyzen, dat de meeste Wonden en fractuuren genezen, in weerwil van alle tegenspreekers, die met zalven, plaasters, wieken en andere gemeene kunsjes dit meenen gedaan te hebben, en zig vermeetelen te kunnen doen. Andere geven aan dezelve den

Wat de natuur is.

Wonden, zo by de beesten, als by de menschen, en vond die wonderbaarlyk, dog evenwel van de Schryvers zo lange voorby gegaan, of niet ernstig genoeg voorgestelt; zo dat ik, alles wel overwoogen en met de gemeene practyk oneenzydig die vergeleken hebbende, moeste besluiten, dat de natuur, in de genezinge der meeste gemeene Wonden en in 't wegnemen der toevallen 't werk meest altyd alleen verrigte, onder of zonder gebruik van goede of kwaade kunst: En in alle swaare gevallen, daar de natuur zo dikwils in gebreken blyft, dat de gemeene bekende kunst met allerly behandelingen en middelen ook in gebreken blyft, en byna niets uitvoert, ja zelfs dat die nog daarenboven wel veeltyds aan de natuur in alle haare goede werkingen, by zo veele geringe en swaare gevallen hinderlyk is.

Dat dezelve veele kwaalen geneest, 't welk men aan de kunst toeeigent.

Al het welke, als ook wat de *natuur* en *kunst* hier doen *kan* en *moet* *, we in 't navolgende, tot dienst van

den naamen van eene aantrekkende kragt, andere van de beweeginge der vaste en vloeibare deelen. Andere noemen dezelve een mechanike actie; by veele staat de Ziele daar voor te boek. Van *Helmont* noemt dezelve *archæus*, *Dolæus Cardimelech*, enz. Maar alle verdere onnodige strydwoorden en fratzen overgeslagen, zullen we ons hier enkeld houden by 't oude woord natuur met de beteekeninge van eene *bewegende levendige kragt*, waarop ook aller anderen zeggen en beduidingen uitkomen, wat verschillende woorden ze ook voorbrengen. De kunst vereischt hier maar bekende en verstaanbare woorden.

De natuur vermag veel in geringe en swaare gevallen.

* De natuur vermag veel in geringe gevallen, en de kunst ook veel in swaare. Duisende uit- en inwendige kwaalen geneest en helpt de natuur zonder kunst, en nog maar weinige alleen de kunst zonder de natuur. Ook moet in de meeste swaare ongemakken de natuur aan de kunst hulpe geven, en zonder werkinge van die is deze dan niets. En dit gelt zo wel in de Heel- als Geneeskunde. Als de krachten des lichaams reeds verspilt zyn, en de natuur niet meer nog genoeg kan mede werken, wat doet dan dog de kunst voor dienst by alle groote inflammatien, abscessen, ras voortlo-pend

van het gemeene beſt zullen klaar en duidelyk aanwy-
zen.

De natuur nagespoort.

§. 71. De natuurs werkingen in't behandelen en genezen der Wonden naſpoorende, om 't geheim daar van te mogen

ende *gangræna*, overmatige bloedſtortingen, enz.? Wat vrugt de kunſt y alle de abſolut doodelyke Wonden en kwetzuren te vooren zo meenig-uldig angewezen? ja! Kortom, by alle Wonden, Fractuuren, Kankers, aar de handkunſt niet by kan komen, en de natuur niet helpen kan, moet iet den Leider omkomen? Wat vermag daar de Heelkunſt? Zo zyn 'er ldus honderde kwaalen meer van diergelyken aart.

Misverſtand, dat de Heelkunſt kragtiger zy als de Geneeskunde.

Het is dierhalven vals en ongegrondt, dat de gemeene oeffenaars, die net plaaſters alles willen genezen, uitblazen, dat de Heelkunſt zo kragtig y, ja veel kragtiger, als de Geneeskunde, en dat de inwendige kwaalen neeſt door de natuur en van zelfs genezen, maar de uitwendige door hun-e groote kunſt, die hier te lande helaas! gering en klein genoeg is, en vel ter oorzake der oeffenaars. Ook zal ieder opregt en ervaren man moe-en bekennen, dat diergelyken menſchen hier over niet oordeelen kunnen, m dat ze de waare werkingen der deelen in den gezonden en ongezonden aat als ook de kragten der Medicynen en den aart en onderſcheid der in-erlyke ziektens, enz. nooit geleert hebben nog kennen, om dat dit niet p de gemeene winkels maar op de Academien na veele vlyd, moeite, lezen, effeninge en nadenken geleert en begrepen werd. Hiermede mag een ver-etele tot bekendniſſe der waarheid en tot afſtand van zyn iedel denken en oen als by de hand geleid werden. Verders zegge ik dit rond uit, *dat e inwendige Geneeskunde eene meenigte inwendige ziektens geneeſt, 't welk doen voor de natuur onmogelyk waar.* De kunſt geneeſt immers heden in eer weinige dagen alle de koude koorſzen, die de natuur in zo veele maan-en en jaaren niet helpen kan, en zo ook alle die heete koorſzen, die daar a eenigzints gelyken!

De Geneeskunde doet, dat de natuur niet doen kan.

Werden niet duiſende ſwaare *pleuritides* en geinflammeerde koorſzen, ook e hevige wondkoorſzen, door de goede kunſt der Doctoren wis zeker en oedig herſtelt, dat door de natuur alleen onmogelyk is, gelyk *Sydenham* n *Botallus* voor lange dit hebben angewezen?

Wat de ſterke purgeer-braak-pis-ſweet-en kwyl-uitdryvende middelen in erouderde kwaalen voor wonderbaare genezingen uitwerken, daar de na-uur geheel en al in gebreken waar gebleven, is aan de geleerde en ervarene ledicynmeeſters genoeg bekend, men leze maar derſelver vernuftige ge-erde werken.

gen ontdekken, hebbe ik bevonden het navolgende, en wel als men het werk aan de natuur overlaat, en weinig of geen kunſt daar by gebruikt.

1. Daa

Van de wonderbare en wiſſe uitwerkinge van 't *opium*, van de hoogſt verkoelende middelen, van de *Mars*, *Caſtoreum*, *Aſa Fœtida*, van de *adſtringentia*, van de *temperantia*, van de bezondere diët, en van meer andere middelen in inwendige kwaalen dienſtig, zal ik hier niet eens melden. Onderwylen werd door dit doen de natuur in haare verkeerde werkingen belet en gedwongen. Wil men nog meer? Als de natuur en de Heelkunſt in de ſwaare wondkoorſzen, bloedingen, inflammatien, lekkingen, enz. in gebreken blyven, komt de Geneeskunde nog veeltyds hulpe anbrengen. Daar ziet men dan, wat de Doctoren met het ordoneeren van aderlaten, purgeeren, koors-middelen, *ſtyptica*, *anodyna*, enz. uitvoeren.

Obſervatie merkwaardig. Voor 5 jaaren examieerde ik een ſchuinze *fractura tibiæ* en *fibulæ* verzelt met een ſwaare ſwellinge *gangræna* eilhoofdigheid en heete koorſze, door de Chirurgyns *H. Ulhoorn* en *Boom* kundig behandelt en wel verbonden en met pappen bandagien en beenlade nauwkeurig voorzien; Maar vermits den Leider door ſwaare eilhoofdigheid het been geſtadig heen en weder wierp, konde 't verband niet vaſt blyven, en de *gangræna* naam toe. Daar konde de Heelkunſt toen niets meer vrugten. Ik ſtelde daarop in vriendelykheid voor, dat dit een geval waar, daar in een ordonantie van een Doctor meer konde doen als de gantſche Heelkunſt. En gaf *een Recipe van een V. S. tot* 30 *ontzen*, 't welke eerſt wierd tegengeſprooken, om dat zy voor omtrent een uur reeds 12 ontzen bloeds vrugteloos hadden afgetapt: maar eindelyk na veele reedeneringen aangenomen, en in myn byzyn gedaan. Den Leider ruim twintig ontzen kweit geraakt, kwaam aanſtonds onder dit aderlaaten by zyn voorig verſtand. Daarop ordoneerde ik *anodyna* en koorsmiddelen, wanneer den Leider ſtil konde leggen en alles naar genoegen ſpoedig verder voortging. Toen wierd men door de uitkomſt overtuigt van de kragtige werkinge van een *Recipe* en van de Geneeskunde. Een meenigte obſervatien aangaande inflammatien, *œdema*, *gangræna*, abſceſſen, fiſtels, en meer uiterlyke gebreken, daar de Heelkunſt kragteloos, en de Geneeskunſt magtig geweeſt is, zoude ik hier zonder moeite kunnen bybrengen, om dat ik ook die zelfs hebbe mede geholpen, maar ik oordeele dit genoeg te zyn. Ieder onpartydige zal, hierdoor ook genoegzaam overtuigt, kunnen aangeſpoort werden, om vlytig te onderzoeken, dat waaragtig geſchied en geſchieden kan.

Wat een Recipe van een Doctor doen kan.

Wat de heelkunſt doen kan.

Het zelve opregt oordeel moet men ookvan de Heelkunſt geven; na dat men van ouds tot heden ondervonden heeft, *dat*, *in gevalle de natuur en*

d

I.

Dat de lippen der gesnedene Wonden zig altyd ſtraks min of meer van elkanderen trekken, de Wonde aldus van zelfs zig verweidert en bloed uitwerpt,

Hoe dat de wonden alleen aan de natuur overgelaten van den beginne af zig verhouden.

Maar dat de nauwe geſtookene en geſchootene Wonden zig van den beginne af niet verweideren, maar vernauwen of toezuigen, en in 't algemeen zo niet, of ook in 't geheel niet bloeden.

2. Dat

de Geneeskunde niets kunnen vrugten, de handkunſt alleen helpen moet, en ook genoegzame hulpe alleen kan bybrengen. Uit welke men de kragtige werkinge der Heelkunſt, gelyk die der Geneeskunde en der natuur uit de te voor aangehaalde gevallen, klaarblykelyk begrypen kan.

De ontlede beenderen (*diſlocatien*) kunnen immers nog door de natuur nog door Medicynen herſtelt werden, maar wel door de handkunſt.

Exempelen hiervan.

Hoewel my bekend is, dat eene ontledene heupe door een val van 't paard herſtelt is, 't welke by toeval in andere ontledingen ook gebeuren kan. Kunnen de ſchuinsgebrookene en verre van elkander gewekene beenderen door de natuur alleen, of door medicynen, wel en regt vereenigt werden?

Obſervatie.

De kromme en ſcheeve ledematen, de contractuuren, de boghels, de zugtige pompbeenen, verouderde kankers, *Scirrhi*, *Scrophulæ*, *Vetfungi*, Fiſtels, enz. mogen immers enkeld en alleen door de handkunſt verbetert en geholpen werden.

Het zelve moet men van de doorgeſnedene *muſculi* en *tendines* oordelen, als ook van de gewonde groote arterien, en van veele andere ſwaare wonden en fractuuren te vooren genoeg gemeld.

De ſcheeve voeten, (die men paarde-voeten of *valgi* noemt) by eerſtgeboorene kinderen, hebbe ik in drie gevallen, met ſmeeren, windzels en geringe machinen gelukkig herſtelt. Dit kan de natuur niet doen.

Obſervatie van paarde voeten.

Ziet daar! hoe dat de natuur, de Geneeskunde, en de Heelkunſt, ieder in het bezonder voor zig zelfs en door hunne eigen kragt, veele kwaalen kunnen helpen. Dewelke gepaart te zamen werkende, ook veele ſwaare ongemakken aldus zullen overwinnen kunnen, daar geen verſtandig menſch nu niet meer aan twyfelen kan.

Alle goede uitkomſten kan men niet altyd aan zyn eigen wysheid toeſchryven.

Dierhalven kan men alle de goede uitkomſten van genezingen niet altyd aan de kunſt en aan zyn eigen wysheid toeſchryven, en de kwaade ook niet altyd aan der kunſt misbruik.

Ook moet men hier door klaarblykelyk overtuigt verder beſluiten, dat de Doctoren en Heelmeeſters de waare Werkingen van deze drie, van de na-

2.

Dat de bloedvloejinge by geringe Wonden in weinig uuren of minuten van zelfs ophoud, maar by gekwetſte groote bloedvaten lange duurt, en door kunſt geſtempt moet werden.

3. Dat

natuur, van de inwendige Geneeskunde en van de Heelkunſt, nauwkeurig moeten kennen en navorſchen, zo ze weeten willen, of zy, of de natuur, 't werk der genezinge verrigt hebben, en zo ze ooit gelukkig in 't behandelen der ziektens en kwaalen zyn willen, en geene gruwelyke fauten willen begaan. Want deze drie dingen zyn zo nauw met elkanderen verknogt en onafſcheidelyk, dat het eene buiten het andere niet wel gekent kan werden.

Om deze reden verzoeke dierhalven inſtandig alle de geleerde Heeren Profeſſoren en Doctoren, die de Edele Heelkunſt zo geringe achten, verwaarlozen en aan onkundige die te oeffenen en te kennen overlaten, en zelfs geen genoegzaam denkbeeld daar van hebben gemaakt, dat ze my niet kwalyk neemen, dat ik zegge, dat ze de Medicynkunde in haare volmaaktheid niet verſtaan, nog verſtaan kunnen, zonder grondige kenniſſe der Heelkunſt te hebben.

Die dwaalinge is te groot, dat een Doctor in 't kennen en genezen der uitwendige kwaalen door onkunde in de Chirurgie, op meenig blind en verwaand Heelmeeſter vertrouwt, gelyk zulks helaas! o ſchande! heden hier in deze landen dagelyks geſchied. Met regt ſpreekt *Conringius*, *dat God moge verhoeden, dat zulk een Doctor op zo een Heelmeeſter het niet mag laten aankomen.*

Zo neeme my ook een kundige Heelmeeſter en onweetende Baardſcheerder 't my niet kwaalyk, dat ik met dit zelve regt zegge, dat hy de Heelkunſt in haare volmaaktheid niet begrypt nog wel en behoorlyk oeffenen kan, ten zy hy de inwendige Medecynkunde geleert heeft. Maar waar heeft die ook dezelve geleert?

Een volkomene of *perfectus Medicus* is die, dewelke de geheele Geneeskunde, daar van de Chirurgie een onafſcheidelyk gedeelte is, geleert heeft, gelyk *Bohnius* aantoont en wy diergelyken reeds beſchreven hebben.

Ik hoore hier tegen werpen, dat men immers koorſzen, buiklopen, enz. kan genezen zonder kenniſſe der Chirurgie Maar hoe vaart men dog dan ook, als inwendige kwaalen uit inflammatie, abſceſſen, Fiſtels, Scirrhi ontſtaan? Elendig. Dat ook ontledingen, fractuuren enz. zonder kenniſſe der Medicynkunde herſtelt werden. Maar als by deze, of ook by ſwaare wonden, Kankers, Abſceſſen, Ulceratien maar enkeld ſwaare koorſzen en buikloop

3.

Dat het bloed van vloejinge verminderende in de Wonde komt te klonteren, 't welke dan verdere bloedinge verhindert, en aldus als een ſtypticum dient, ook als een balſem, en tot de beſcherminge tegens de Lucht, vuiligheid, enz.

4.

Dat den eerſten en ook wel den tweeden dag daarop eene roode dunne als wateragtige vogt tuſſchen tyden wel uitziepert.

5.

Dat zommige geringe Wonden aanſtonds daarna zig zodaanig van zelfs te zamen trekken, dat dezelve in 24 uuren weder te zamen geplakt zyn en zonder eenige de minſte ſuppuratie genezen. En de wat grootere door eene geringe aaneendrukkinge door plaaſters hegtingen of bandagien in die of in wat langer tyd ook te zamen groeyen op dezelve wyze. *

6. Dat

loop bykomen, hoe ſtelt men't dan? daar ſtaat men ſtraks raadeloos en ſtom. Maar een Geneesheer, die te gelyk in de Heelkunſt ervaaren is, doet hier onverzaagt met raad en daad, zo als ieder kwaal vereiſcht.

De Anatomie hoog nodig voor eenGenees- en Heelmeeſter.

Hier by moet ik eindelyk nog voegen, dat wie de kragtige Werkinge der natuur Genees- en Heelkunſt kennen en onderſcheiden wil, dat die de *Anatomie* wel nauwkeurig kennen moet, en voornamentlyk de werkingen niet alleen van groove maar ook van de fyne deelen, waarop 't geheele fondament ruſt en zonder welke een Genees- en Heelmeeſter notooir onkundig zyn moet, wat ook andere tegenſpreken, die zelfs daarin onervaren zyn, dit ſtuk blykt, dunkt my, genoegzaam uit al ons voorige van §. 1 tot 56. Hier by gevoegt de nauwkeurige oplettentheid, met de kragten der middelen, wat die doen en niet doen kunnen, zal men in 't genezen gelukkig zyn en wonderen doen. En door deze weg zal eindelyk een zekerheid en wisheid in de Edele kunſt gebracht kunnen werden, dewelke nu nog zo onzeker is en daarom van den Spotter *Molliere* gantſch niet zonder reden zo deerlyk ten toon werd geſtelt.

Onzekere Medicine beſpottelyk.

* In 't vervolg zullen we zien, hoe dat zeer veele Wonden, ook de zeer groote, door een tydige aaneenvoeginge ſchielyk genezen, daar men anders, onder het gebruik van de gemeene behandelinge met 't opvullen, zo lange mede talmen moet. Het welke we ook van alle verſche abſceſſen verſtaan, die zo ſpoedig als de wonden door dezelve tezamenplakkinge zonder veel of geene ſuppuratie genezen.

6.

Dat de lippen der nog opene Wonden *, vervolgens beginnen te swellen, heet rood en pynlyk te werden, met koorsze en andere toevallen, en wel in geringe gevallen, vroegtydig zelfs den eersten dag, en min en swaare, hevig en later, gelyk we te vooren hebben aangewezen. †

7.

Onderwylen verneemt men meest op den derden dag ‡ uit de meeste Wonden uitkomen, of daarin onthouden, eene witte leim-of vetagtige vogt, zonder stank, die men Etter § (*pus*) noemt. Maar by geschootene, gekneusde, gescheurde Wonden, inzonderheid als tendineuse en ligamenteuse deelen mede

* By Wonden, die zig van den beginne af komen te zamen te voegen, vind men alle deze toevallen niet, om dat de natuur direct geneest. Maar by open blyvende Wonden alleen vind men dit vroeg of laat, maar niet altyd in de eerste dagen. De natuur werkt dan met omslag indirect, verwekt eerst eenige toevallen, overwint die, en geneest dan allenskens de Wonde, en de toevallen, die daar uit gesprooten waaren. 't Welke in de practyk wel met goede oplettentheid mag werden erkent.

Verkeerde behandelinge met wieken bederft de goede wonden.

† Wanneer met prop- en steekwieken en heillose zalven en plaasters ook de middelmatige Wonden verbonden wierden, zag ik alle deze toevallen heviger, als dat dezelve aan de natuur enkeld waaren overgelaten. Vermits door deze kwaade kunst de goede in kwaade veranderden, en met de allerhevigste toevallen verzelt wierden, die aanstonds na 't wegwerpen van die prullekraam bedaarden, en onder gebruik van zeer gering werkende hulpmiddelen door de natuur gelukkig verdweenen met eene zeer spoedige genezinge der wonden zelfs. Ik moeste toen ten uitersten verwondert staan, dat zo veele braave kundige kunstenaars, te snode verkeert geleert, de kragtige werkinge der natuur dan nog niet konden begrypen. Eene zaake, die zo klaar is, als dat de zonne helder schynt.

Den etter verscheint niet altyd op den derden dag.

‡ De meeste en voornaamste Schryvers stellen, dat den etter verscheint op den derden dag, maar ik hebbe dezelve zeer dikwils by geringe Wonden op den tweeden dag zien voortkomen. Men kan aldus geen vaste tyd hiervan bepaalen; ook is weinig daaraan gelegen; want als den etter komt, ziet men die wel, en of die goed of kwaad is, kan men dan ook onderzoeken.

§ Wat eigentlyk Etter (*pus*) is, hebbe ik voor een reeks van jaaren op

mede geſcheurt zyn, vind men dit veel laater, en wel meeſtentyd eerſt, als de korſt en het gekneusde geſcheiden is, en de ſwaare toevallen voorby zyn. Ook hebbe ik gezien, dat by kwaade geſchotene Wonden met hevige kneuzingen, heete koorſzen, *gangræna*, enz. verzelt, nooit dezen etter, maar wel eene wateragtige ſtinkende veel couleurige ſtoffe in den beginne geſtaadig uitliep.

8.

Dat ik naauwkeurig beoordeelt hebbe en waargenoomen, dat den zagten goeden witten gebonden Etter (*pus*) altyd voor een goede wondbalſem diende, en nooit ſchadelyk waar, hoewel 't overvloedige dagelyks wierde uit de wonden geworpen (gelyk de ſnot uit de neus, die ook tot eene beſcherminge en balſeminge der neuſe dient) blyvende een gedeelte telkens overig tot nut (*). Zo dat dien Etter geen uitwerpzel nog vuiligheid is.

9.

op myn *Collegium* aangetoont, en wel, dat dezelve niet anders zyn kan, als eene leimige ſmeerige ſtoffe, uit de *maſſa van 't bloed*, door de gewonde of verſwoorene vaten afgeſcheiden, en in de holligheid der wonde of verſweringe verder bereid. Vervolgens, dat na 't onderſcheid der aangedaane deelen den etter verſchilt, zodanig, als de wonde of verſweeringe in 't vetvlies valt, dat dan veel vetſtoffe daarby meer vermengt is, en zo die in de vetloze deelen voorkomt, dat dan minder vetſtoffe daarinne onthouden is. Waaruit dan ook blykt, dat als de lymphatique deelen aangedaan zyn, men in plaats van etter eene lymphatique lekkinge waarneemt. Ook hebbe ik toen bewezen, dat in een *ecchymoſis* het geextravaſeerde bloed in een goeden etter kan veranderen. Edog agte ik deze zake van zo een groot belang niet, als wel daarvan werd opgegeven. Ziet hier over verder den Heer Doctor *J. Grashuiſen*, die over dezes voor korten zeer fraaije ontdekkingen aan de Franſche Academie gedaan heeft.

Onderſcheid van etter.

(*) Ik zag, dat de drooge wonden niet konden genezen, zolange die heel droog ſcheenen, en de heel natte, die ſterk lekten met eene ichoreuſe of lymphatique vloeijinge, ook niet.

En als 'er lange en bloederige Etter (*ſanies*) uitliep, wierd de wonde tot geene of geringe genezinge geſchikt.

Maar zo ras 'er den gemelden goeden etter verſcheen, dat de wonden begonnen te genezen, en dezen weder veranderende, de genezinge vertraagt, ja zelfs belet wierde.

De wonden al te droog en te nat, genezen niet.

9.

Dat dezen Etter, onderwylen door de lugt gedroogt, zig tot een korst, of roove anders gezegt, zet, de wonde gelyk een plaaster dekt, den balsamiquen Etter van binnen houd, en alle koude lucht, droogte en vuiligheid aldus ook weert en afkeert.

10.

Onder de zalvinge van dezen etter zag ik, toen oplettende, allengskens verdwynen de swellinge, inflammatie, hitte, pyn, koorsze en andere toevallen meer.

11.

Ook bemerkte ik in de eerste dagen de groote openingen der wonden wonderlyk en schielyk zig vernaauwen; maar in de verdere dagen na proportie zo veel niet. Het zelve nam ik ook by de kleinen waar. Maar op 't laast de wond heel klein zynde, ging de genezinge te trager.

12.

Maar eindelyk ziet men onder al dit doen (§. 71. N°. 7. 8. 9. 10. 11.) van alle kanten en van den grond op uit de gebrookene en gescheidene vaatjes het zo genaamde nieuwe roode vlees, effen en gelyk, of wel meestentyd met kleine knob-

Zo moet ik uit dit waargenoomene vast stellen, dat den witten Etter, eene lymige en smeerige stoffe des bloeds, een voedende stoffe gelyk, als de regte balsem, bekwaam zy, om de wonden te bevogten, te verzagten, aldus de doorgesnedene vaatjes en draadjes, als met een daauw te besproeijen, te doen uitgroeijen (gelyk de daauw de spruitjes) en eindelyk aan elkanderen te endten. Al 't welke zo door de overgroote droogte als door de overgroote vogtigheid verhindeid werd. De plaasters, die digt de wonden geslooten houden, moeten dierhalven notooir schadelyk zyn, om dat te veel vogtigheden daar door van binnen gehouden werden, die de natuur anders als overvloedig wegwerpt.

Plaasters en oude zalven veeltyds schadelyk.

De oude vette smeerige zalven zo gebruikelyk kunnen aldus hier ook niets als kwaad doen, verwekkende ontsteekinge, waterlekkinge, enz.

Zotheid.

Het hindert niet, dat den Etter wat smeerig en dog goed is. Maar de smeerige zalven zyn daarom niet goed. Gelyken die na den etter? Wie kan Etter maaken? de natuur. Wie kan maaken een zalve den etter gelyk? zotheid.

knobbeltjes als teepeltjes (*) opkomen, die de holte der wonden allengskens verminderen, eindelyk aanvullen, en wel met eene witte of bleeke zagte effene rand of kring van buiten, dewelke het aangroeijende vel is, dat niet anders als de te zâmen geplakte en ingedroogde vaatjes van dit nieuwe vlees is. Men noemt dit ook *cicatrix*, als het hard is, witter, verheven, ingekrompen, enz.

§. 72. Na dat ik dezes (§. 71) voor lange naauw oplettende na veele moeite en experimenten hadde waargenoomen (†), beschouwde ik inmiddels al verder de werkinge der natuur, onder de gewonde beesten (§); eene

Des natuurs werkinge in 't genezen der gewonde dieren en beesten onderzogt, en goed bevonden.

(*) Wanneer by wonden en ulceratien de teepeltjes verscheinen, moet men niet denken, dat dit weelderig vlees (*hypersarcosis*) is, en gaan te werk met bytmiddelen, die onnodig hevige ontsteekingen en andere toevallen baaren, en de natuur dan in haare goede werkinge verhinderen. 't Is waar, als dit nieuwe vlees als te hoog, week en ligt bloedend opkomt, ook de genezinge hindert, maar zo lange kan men wachten, niet te voorbaarig zyn, en met eenige geringe droogende middelen en zagte drukking dit doen inkrimpen. *Nooit moet men de natuur tegenwerken in haar goeden loop.* Wel mag men medewerken, maar daar is groot verstand toe noodig.

Hypersarcosis.

(†) Gelyk ik reeds in de Annotatien op *Verbrugs Chirurgie*, Cap van de wonden A°. 1734 uitgegeven reeds hebbe ten gedeelte aangewezen, hoe dat de natuur in 't beloop der wonden zig werkende vertoond.

(§) In navolginge der *H. Schriftuur*, daar gezegt werd, *Vraagt ook het Vee, dat zal het u zeggen, en de Vogelen onder den Hemel zullen het u vertellen, en de Visschen zullen het u verkondigen*, hebbe ik de wonderlyke werkingen der kragtig genezende natuur by allerly gewonde dieren, zo naarstig my mogelyk waar, nagevorscht, en ben daardoor agter veele geheimen der geheim werkende natuur gekomen, die anders voor my zeker verborgen zouden zyn gebleven. O! 't waar te wenschen, dat veele, die onnodig werk doen en met verstand van God begaaft zyn, des Scheppers werken niet zo snoode agteden en zo geringe hielden, en de natuur in haare verborgene gering scheinende werkingen naspeurden, in plaasze dat men nu dom altyd daar over blyft al verwondert staan, gelyk de Aapen, en niets weet als de oude gewoone zo verdrietige lessen. De genezende behandelingen zouden vry verder nog verheven zyn, en men zoude heden niet meer zo blind en dom denken, spreeken en doen. Maar wat zal dog het theo-

eene zaake, die zo geringe zig vertoond. Ik onderzogte de genezene kwetzuuren en fracturen der beenderen, by veelerly dieren, die op aarde gaan, in 't water swemmen en in de lucht sweven, en geenzints door kunst (ten zy men hun krabben en likken al mede onder de kunsten wilde rekenen) maar enkeld door de natuur, en wel in meenigte geholpen wierden. Ik zag by honden, katten, koeijen (*) en meer andere zig likkende dieren, dat zy dagelyks veeltyds hunne wonden likten (†), en dezelve aldus schielyk en gelukkig genaazen.

Het

logiseeren en philosophiseeren, in deze met regt verkeerde waereld en tyd vrugten? Ik zal maar swygen, of . . .

Observatie. (*) Zelfs heb ik de nieuwsgierigheid voor eenige jaaren geoeffend, van verscheide honden op verscheide plaatzen te verwonden, om van de natuurs genezinge naauwkeurig te mogen overtuigt en verzekert werden, alle boeken onderwylen ter zyden gestelt. Ik liet zomwylen de wonden open aan de natuur over, en by andere legde ik maar een doek daar om heen, en weder in andere gevallen eene gemeene losse hegtinge, zonder dat ik zalven, plaasters, tincturen, of iets anders daarby voegde, en zag diergelyken wonden, die zomwylen zeer swaar en groot waaren, als die na 't trepaneeren, borst- maag- en darm-doorwondinge, doorsneidinge van spieren, *tendines*, ligamenten, enz. wonderbaarlyk spoedig genezen, ja zelfs veel schielyker, als die by menschen met veel omslag, wieken, plaasters, enz. behandelt werden. Waar uit ik veel leerde, en groot genoegen schepte, ziende klaarlyk, dat alle de wydlopige behandelingen, gemeenlyk in 't gebruik, onnodig, vrugteloos, ja ook zelfs veeltyds schadelyk zyn, inzonderheid by gemeene, en ook wel by swaare wonden.

Observatie. Ook vond ik by die dieren, dat de gebrookene beenderen van zelfs door de natuur zomtyds zo net herstelt en begroeit waaren, dat geen kunstenaar het ligt verbeeteren zoude. Eenige ribben en andere beenderen van verkens, honden, aapen, katten, enz. by my in bewaaringe, zeer fraay genezen, en met *callus* bezet, kan ieder by my komen nazien, en de fraaije waaragtige natuurs werkingen met genoegen beschouwen.

Of de honds tonge eene genezende kragt heeft.

(†) Dat de honds likkende tonge zo eene groote genezende kragt heeft, als wel in 't algemeen daarvan werd opgegeven, is by my niet zeker. Dit

is

Het gevogelte beſchouwde ik ook met veel aanmerkinge, alſchoon die geſchooten, of anderzints gewondt en is waar, dat ik bevonden hebbe, dat de honden onder het veelvuldig likken hunne wonden veel ſchielyker en met minder toevallen genezen, als de gemeene Heelmeeſters met alle hunne zalven, proppen en plaaſters. Maar ik zag ook, dat de honden en andere dieren nooit hunne kwetzuuren met vreemde dingen oppropten, maar wel, al wat vreemd en te veel daar in waar, uitlikten. Uit welk ik beſloot, dat de ſpoedige genezinge daar niet afhanklyk waar van de genezende kragt der tonge, maar alleen, om dat zy al het vreemde en onnodige uit de wonden wegruimden, de wonden onder het likken bevogtigden en het geheele lichaam zodanig ſchikten, inkrompen, ſtil hielden, dat de lippen der wonden meeſt geſtadig aldus aan elkanderen gehouden wierden, waar door noodzakelyk de natuur in haare goede werkinge niet belet maar wel grootelyks geholpen wierde. Zo de Heelmeeſters hier aan zig ſpiegelden, de beeſten zouden dan niet ſpoediger wonden heelen als zy, die menſchen willen genaamt zyn. Het kermen en jammeren op de martelbank zoude ook zo dikwils niet gehoort werden.

Beſchouwinge over de Wonden en fracturen der vogelen.

En hoe?

De beeſten overtreffen de gemeene Wondheelders.

Als men dit alles nu onpartydig overweegt, en naziet de meenigte gebrookene menſchenbeenderen, zo ſlegt en wanſchapen door de konſtoeffenaars behandelt, daarvan ik veele in bewaaringe hebbe, en niet zo goed eens herſteld zyn, als die by de beeſten, daarvan ik ook veele in bewaaringe hebbe, gelyk van verkens, honden, aapen, enz. zo mag men wel met regt vraagen, wat diergelyken gemeene kunſt meer doet, als de natuur? of deze niet meer doet, als die kunſt? of die kunſt niet heel ſchadelyk onder een wettig volk is, en aldus verwerpelyk?

Genezinge der fracturen by de beeſten.

Ik meene hier mede de gemeene domme barbierery te beſtraffen, waardoor de Leiders zo jammerlyk en onnodig gekwelt werden. En 't is zeker, als aan de Regenten der Landen dit zo bekend waar, geene barbierery zoude zo gemakkelyk als nu geduld werden, inzonderheid die met een zotte hoogmoed en verbeelde geleerdheid gepaart gaat. Den Heer *Liſettus Benancius* ſtelt dit met regt onder de Aapery. Ieder nar moet hier wel begrypen, dat de Edele Heelkunſt, het waare gedeelte der Geneeskunde, die van kundige en geleerde Lieden geoeffend werd, hier niet moet gemeend werden, maar om 't wel te vatten, enkeld de geheele domme, blinde barbierskunſt, die onder allerly natien en ook in de Wilkeuren dezer Stad onder de Ambachten geſteld, en genaamd werd, een Barbiers- en Chirurgyns-Ambacht, voor dezen vereenigd alhier in een Gild met de Klompemakers, van dewelke ze nu geſcheiden zyn, enz.

Beſtraffinge der barbierery.

Aapery.

en de beenderen zelfs gebrooken waaren, zonder eenige kunst van dieren of menschen, wonderlyk genezen, en tot haar voorige gezontheid gekomen te zyn (*).

Van

Maar dit raakt geene Weetenschappen. Een gild rekend men nooit onder dezelve Ook de gemeene en opgeblazene kunstoeffenaars in de barbarery alleen zyn hier gemeend, en geene verstandige en waare kenners der Heelkunst. Alleen tot verbeeteringe zegge ik dit, uit welmeenentheid, tot voordeel van het gemeene best, en om te leeren. En die dit niet leeren wil, mag vry aan 't ezelslyntje trekken, hy zal nooit aan de vrye Weetenschappen daar mede nadeel doen, maar wel aan de Leiders, die onkundig op diergelyken onnozele vertrouwen. Die de schoen past, trekke dezelve aan.

De andere tongen genezen ook.

Hier nevens moeten we ook nog in agt neemen, dat de hondstonge alleen niet eene zo schielyk genezende kragt heeft, maar dat een tonge van een ander dier, als van een kat, aap, koey, enz. het zelve vermag, gelyk ik naauwkeurig hebbe ondervonden, dat hunne Wonden omtrent in gelyke tyd hersteld wierden.

Dwaalinge van de kragt der honds tonge.

Dierhalven hebben notooir misgetast alle die gene, die mogelyk door eenige bygelovigheid gedreven, gesteld hebben, dat in de hondstonge eene bezondere groote genezende kragt verborgen zy, niet nadenkende, dat de menschen tonge in 't uitlikken der Wonden en zeere pokkige oogen der kinderen ook wonderen doet, gelyk de dagelyksche ondervindinge leert. Dit alles nu wel vergeleken, wie kan dan zulk een kragt in de honds tonge vinden? ik zegge, en 't blykt reeds uit het voorige genoegzaam, dat nog de kragt der tonge, nog het likken, nog het speekzel die Wonden der dieren zo schielyk geneezen; maar dat dezelve onder zulk doen aan de goede werkinge der natuur werden overgelaten, die dan hier niets belet werd, gelyk anders geschied by de Wonden der menschen in deze Landen, die jammerlyk met verderflyke wieken, proppen, oude zalven en plaasters, behandelt en daar door in de genezinge vertraagt werden.

Herinneringe nuttig tegen de kragt der likkende tonge.

Let wel, als een Wond met uitbooringe van 't been op 't hoofd van een hond gemaakt werd, daar denzelven om te likken niet kan bykomen, dezelve evenwel zo spoedig geneest, zonder kunst en aan de natuur overgelaten zynde, als een andere, die dagelyks uitgelikt is; zo is 't zonder tegenspraak, dat aan de goede natuur de genezinge by de honden eerder toe te eigenen is, als aan de tongs werkinge. ô! Hoe veele dingen weeten we nog niet! hoe werd men niet misleid door kwalyk ondervinden!

Die ook eerder en zo

(*) Aan deze dieren hebbe ik ook verscheide maalen Wonden gemaakt, de beenderen gebrooken, en de natuur alleen alles overgelaten en eene zeer spoe-

Van de visschen hebbe ik het zelve waargenoomen (*). En visschen.

§. 73. Wyders hebbe ik onderzogt, op wat wyze de eenvoudige menschen in verre Landen en elders die geene spoedige genezinge gezien, veel spoediger al weder, als die by menschen onder 't kwellen met de gemeene martelkunst geschied. Een meenigte gebrooken gewezene en met een nette *callus* bezette beenderen van papagaijen, hoenders, duiven, enz. hebbe ik om die reden verzamelt, om de kunstige natuurlyke werkingen der natuur aan ieder onkundige en nieuwsgierige aan te wyzen. Onderzogt hoedanig eenvoudige menschen goed, zo niet beter, als die by menschen genezen.

Men ziet daar onder dat een been in een vlerk gebrooken, en 't tweede heel gebleven, hetzelve zo regt en net gezet is, als of een meenigte spalken daar by geweest waar. Ook ziet men daar onder de meeste beenderen regt herstelt, en niet scheef, hoewel zommige met een dikke *callus* bezet, om dat door spalken en windzels en kwaad leggen die deelen niet scheef getrokken werden, gelyk by menschen geschied. Ook hebbe ik daar onder, die niet gesoldeert, maar met een nieuwe beweeglyke articulatie aan elkanderen bewegen, op dezelve wyze als by menschen dit werd waargenoomen, daar de gemeene kunst gebruikt is. Ten uitersten mag men zig verwonderen, dat hier op, als op een geringes, dat zo leerzaam is, niet gelet werd. Observatien. Beoordeelinge hier over.

Die evenwel leeren, en in de Edele goede en nuttige Heelkunst met vrugt werken wil, kan zulks te kennen en te overwegen niet voorbygaan. Ook weet ik, dat een waanwyze Luiaard hier mede spotten zal, als of men nu van de vogelen ook de Heelkunst moet leeren, daar immers zo veele zig Heelmeesters baazen noemen. Maar een wyze spot wezentlyk met alle hunne kreupele kunst, die ten uitersten gebrekkelyk gaat en niet voldoenend is, ook aan de waare Heelkunst groote schande aandoet. Domme Luiaards bespottelyk.

(*) Van deze hebbe ik evenwel niet veel ondervindinge gehad, als dat ik gezien, dat veele visschen door de haaken gevangen, gekwetst met gescheurde Wonden, en los geraakt, herstelt zyn geworden. Zo hebbe ik ook wel een en andermaal een visch gewondt, in een vles met waater gezet, en van zelfs genezen laten, tot vergenoeginge van myne bezondere speculatien. Observatie.

Eindelyk hebbe ik eenige maalen aan kikvorschen de beenderen gebrooken, en door de natuur zeer spoedig en voordeelig met de uiterste verwonderinge dezelve genezen gezien. Ik zag toen klaarblykelyk het zelve hier zo, als by 't gevogelte en by de andere dieren te vooren gemeld. Observatie van kikvorschen.

hunne kwetzuuren zelfs genezen.

ne kunſten nog weetenſchappen hebben en ruuw leven, hunne kwetzuuren zelfs verbonden met enkelde bladeren van boomen of bruiden, met vliezen, of ook met doeken, met of zonder eenige zappen van kruiden, of vetten der dieren. En alles wel overwegende, merkte ik, dat de genezinge hier geſchiede even goed en omtrent zo ſchielyk als die by de dieren (§. 72.) gemeld. Waar uit ik toen noodzakelyk zonder tegenſpraak zeer duidelyk de wonderbaare wond-genezende kragt der natuur by menſchen ook erkende, en by my zelfs voor waar erkennen moeſte (*), vermits ik de goede uitkomſt voornament-

Genezinge der Wonden door eenvoudige Lieden.

(*) De ondervindinge heeft van oude tyden herwaards tot heden toe onder allerly volkeren, daar geene Heelkunſt floreert, genoegzaam geleerd, volgens *le Clerk*, *Schultzius*, *Conringius*, *Freind* en meer andere Hiſtorieſchryvers, dat die menſchen hunne Wonden eenvoudig zonder kunſt verbinden met bladeren, vliezen enz. tuſſchen tyden met water, urin of wyn zuiveren, en aldus weinig meer als de beeſten daar aan knuſſelen en kwakkelen: En dat evenwel diergelyke wonden aldus behandeld veel eerder genezen, als die heden in 't gemeen na de gemeene kunſt verbonden werden.

Zelden verbinden.

Ook neemt men te gelyk waar, dat zy de wonden, zeer zelden los maken, maar 't verband ſtil ruſten laaten, zo lange ze geen pyn, ſwellinge, etteringe of andere ongemakken bemerken, wanneer zy dan door de natuur gedreven, het opgelegde afnemen, 't overvloedige uit de wonden ruimen en zo verder, als 't hun goed dunkt, te werk gaan. Hier uit kan men dus dit nuttige leeren, dat een verband zelden moet afgenoomen werden, en lange kan blyven leggen, tot dat eenige ongemakkelykheid of andere redenen het vereiſchen, om los te maken. En dat deze eenvoudige onkunſtige lieden onze kunſtige Heelmeeſters in hunne practyk verre overtreffen, vermits deze laatſte al te dikwils en dagelyks zonder onderſcheid byna alle Wonden los maken en op nieuws verbinden, 't welk wy alleen hier uit zien kunnen, dat het onnodig is.

Maar wat behoeven we dit verre te zoeken? zelfs in deze en andere Landen, daar de Heelkunſt geoeffend werd, genezen dagelyks de gemeene Ambachtslieden zonder groote kunſt hunne kwetzuuren zelfs met opleggen van een ſtukje blaas of vlies van een ey, andere binden een droog doekje daarom heen, andere bewinden die met een draad, zommig

mentlyk aan de werkinge der heilzame natuur toe te ſchryven, in myn denken genoodzaakt waar, en het doen

mige waſſchen dezelve uit met brandewyn, urin, enz. en andere laten dit zo lange zitten, als 't niet hinderd; andere gebruiken andere behandelingen, maar die alle trachten de wonden te vereenigen, en ſtoppen nooit proppen daar in.

Veele hebbe ik zien verder dezelve heelen met enkeld olie en zuiker, andere met terebenthyn, brandewyn, een geringe balzem, of met iets anders, alles zonder veel omſlag, zonder opproppinge, en zonder 't dikwils los maken. Dit doen zag ik al weder de gemeene zalfkunſt overtreffen, om dat eene veel ſpoedigere en minder pynelyke genezinge volgde. Dit is ook 't welke den Heer *Cæſar Magatus*, *Septalius* en *Belloſte* reeds voor lange ook wel beſchouwd hebben en tot hunne leeringen aangenoomen.

Maar zulks konde my nog niet voldoen, ik onderzogte dierhalven nog verder de behandelingen der inwoonders van de Straat-Davids (een volk, dat zeer dom is, geene kunſten nog weetenſchappen, nog geloof nog bygelovigheid heeft, en geen God nog natuur kend, en wel met regt voor het domſte menſchen geſlagt van den gantſchen aardkloot mag aangemerkt werden. Deze verbinden zeldzaam en zeer gemakkelyk alle kwetzuuren en zelfs ook de beenbreuken, altyd zonder veel gewaanden onnodigen omſlag. Zy ſmeeren maar wat verſch vet van een Walvis of van een ander dier in en omtrent de kwetzuur, en binden daar om heen een lapje van een dun zagt zeehonde-vel, en zo lange zy geen pyn voelen, laaten ze het verband zitten, gelyk andere ook doen volgens ons voorig gezegde, en doen als vooren tot de volle genezinge toe. En niet tegenſtaande zylieden in den beginne niet dan vettige dingen daartoe gebruiken, vermits zy daar niets anders hebben, zo ziet men daar dog zo geene ſwaare etterſcheidingen nog lekkingen, om dat (de verſche vetigheden ras door 't vlees weggenoomen, en niet dagelyks vernieuwd) de wonden door haren eigen balſamiquen etter gezalft en zo vogtig niet gehouden, nog zulke lekkinge nog *hyperſarcoſis* zo ligt ontſtaan kan, voornamentlyk, om dat het verband veele dagen matig aangeſlooten en vaſt gebleven, eene geſtadige gemakkelyke drukkinge aan de wonden geeft, en veel tot eene zeer ſpoedige genezinge aanbrengt. Ik gelove, dat men uit dezes nu de waare oorzake zal ontdekken, dat een wond of ſweeringe dikwils open gemaakt niet ſchielyk, maar zeer traag geneeſt, niet om dat, zo men zegt, de lucht, inzonderheid de koude lucht als ſchadelyk en hinderlyk daar telkens indringt, gelyk *Belloſte* en andere hierop hard aandringen, het welke evenwel uit dit voorig geſtelde als onwaar erkend kan en moet werden, inzonderheid als men te gelyk (§. 72.) overweegt, hoe dat de honden de ſweeren likken, aan de lucht blood

De inwoonders der Straat-Davids zeer dom.

Dog gelukkig en voorſpoedig in 't genezen van hunne wonden en fracturen.

Met vetigheden zonder ſchaden, en waarom?

Zonder opvolgende lekkinge en fungeuſiteiten.

Of de lucht zo hinderlyk is?

doen van die menſchen enkeld als eene geringe handleidinge aan te merken.

Door 't beſchouwen van 't ydel doen der bygelovige menſchen wierd de natuurs werkinge erkend.

§. 74. Ik beſchouwde toen al verder ook het onnoodig ydel en bygelovig doen veeler menſchen onder het genezen

blood ſtellen, en ſchielyk evenwel genezen. Dog dit zullen we uit het verder volgende zonneklaar aanwyzen, dat de koude zo veel hinder niet doet aan de wonden, als wel veele Schryvers hebben voorgegeven. Wyders als hunne vingers, teenen, enz door de haijen of andere viſſchen afgebeten werden, verbinden zy dat, gelyk het voorige, en laten 't ook even lang zitten. Wanneer het been met vlees niet ſchielyk bedekt werd, veranderen zy niets, maar continueeren hunne voorige behandelinge, telkens het verband lange zitten latende zonder losmaken, tot dat 't beenseind afgeſcheiden is.

Hoe zy de been-breuken verbinden.

Ook verbinden zy de beenbreuken zeer eenvoudig en redelyk goed. 1. Rekken zy 't gebrooken been uit en zetten het regt. 2. Dan winden ze daar al rond om heen een windzel van eenige ellen lang, en drie tot vier vingeren breed, gemaakt van jonge robbe-vellen, die zeer zagt zyn. 3. Vervolgens leggen zy den verbonden Leider in zyn hol op een gelyke legerplaats met vellen bedekt, op dat 't gebrookene been daar gelyk leggen mag: zy werpen dan by hem neder een ſtuk raauw walvisſpek met een ſtuk eys, 't welke in de tyd der gantſche genezinge voor de diët verſtrekt. Zy gebruiken nooit ſpalken en daarom werden ook de meeſte beenderen wat ſcheef gegroeit bevonden. Ze laten het verband zo lange ruſten, als 't maar zitten wil, gelyk by de wonden reeds gemeld is. En op deze wyze oordeele ik, werden die menſchen onder eene zeer geringe en beknopte behandelinge *door de natuur* gelukkig genezen en veel ſchielyker herſteld, als we hier door de gemeene gewaande kunſt, die aan de natuurs werkinge zo hinderlyk en verderflyk is Ook weeten ze daar ook van geene koſtelyke breuk-plaaſters nog van de veelvuldige machinen, holle geuten, ſtroaladen, beenladen, enz. En de natuur doet met een zeer gering behulp der eenvoudigheid miraculen, daar over we onkundig met regt verſtelt moeten ſtaan. Wel moet dan de heelkunſt hier te niet werden gedaan, indien zylieden zo gemakkelyk door de natuur genezen werden? dat zy verre. Maar ik brenge dit by, om te zien, hoe weinig goed de gemeene zalfkunſt doet. Maar de waare Heelkunſt blyft in waarde en moet genezen ſwaare gecomponeerde wonden en fracturen, dat voor de natuur onmogelyk is, en komt in alle geringe gevallen ook de natuur tot gemak te hulpe, als die kundig en voorzigtig van kundige gebruikt werd, en anderzints niet.

zen hunner kwetzuuren, en andere kwalen, hoe dat zommige over de wonden eenige zegeningen en onverſtaanbare ook niets beduidende woorden ſpraaken; andere met een ſtukje van het Eſſchenhout, of met de reliquien der heiligen, daar over heen ſtreeken; andere bezondere gebeden voor wonderbeelden of anderzints deeden; ook geſchenken opofferden; of ook veele kruiszen daar over ſloegen; en andere wederom andere vertooningen maakten, in meeninge, de kwetzuuren daar mede te mogen genezen, alles zomwylen met een gelukkige uitkomſt van ſpoedige herſtellinge. Waar uit het gemeene volk, dom zynde, aan zulk onnozel doen dan de hulp alleen toeſchreef, als onkundig in 't onderzoeken der natuurlyke oorzaken. Daar ik het tegendeel notooir toen moeſte beſluiten, dat de kragtig werkende natuur alleen hier aan te erkennen, gevolglyk al dit doen vrugteloos en ydel zy (*). Deze wond-kuuren mag men wel met regt noemen de ſuperſtitieuſe of bygelovige, van *Paracelſus* en andere hoog geroemd en aangepreezen tot ſchande der Heelkunſt, ziet hier over *M. A. Severinus*, *Lib. de efficaci Chirurgia*, tegens die zotheden.

§. 75.

(*) Want we erkennen geene miraculen, nog bovennatuurlyke werkingen in de Geneeskunde, daar we de natuurlyke oorzaken klaar na kunnen gaan. En we bevinden altyd onder dit doen, dat diergelyken kwetzuuren niet beeter nog gaauwer genezen, als die der beeſten, en nog daarenboven, dat zy dezelve onderwylen zuiveren en met eenige doeken of bladeren dekken, die eene natuurlyk werkende kragt hebben. Dierhalven moeten we hier onwrikbaar dit vaſt ſtellen, dat al weder hier uit de wonderbare wondgenezende kragt der natuur voorzeker af te neemen is, en dat ieder, die gezonde redenen kan en wil gebruiken, en maar wat ervaren is, niets tegen kan ſpreken.

Kragtige werkinge der natuur onder de Sympathetische kuur bespeurd.

§. 75. Nog verder ging ik, met alle mogelyke oplettendheid en met het doen van experimenten, onderzoeken de zo berugte Sympathetische genezinge (*cura Sympathetica*) en wierd ten vollen genoodzaakt, dezelve al mede onder het voorige ydel en vrugteloos doen der menschen (§. 74.) te stellen, en nog meer daar door de kragtig genezende werkingen der natuur te erkennen, en wel zonder de allerminste tegenspraak, wat ook *Paracelsus*, *Agricola* en *Dighby* daar van groot hebben opgegeven (*).

§. 76.

Wat de Sympathetische kuure is? En hoe gedaan?

(*) De zogenaamde Sympathetische kuur is een kunst, naar welke men waant, en zig vast verbeeld, allerly bloedingen, hoe hevig die ook zyn, te kunnen stempen, en allerly wonden te genezen, zonder dat iets aan 't leidende of gekwetste deel met aanraken gedaan werd, (*sanat sine contactu*) *genezende zonder aanraken*; want alleen aan 't uitgestortene bloed en etter en aan het instrument der verwondinge werd die kunst met kragt uitgevoerd, notoir eene tovery gelyk. Men verbind de wonde niet als met zuivere witte doeken, dagelyks eens of om den tweeden en derden dag, na ieder zyn wilkeure, maar men verbind in tegendeel dagelyks of laater het scherpe of stompe instrument, waar mede de kwetzure veroorzaakt is, met een zalve, die men noemt een *wapen-zalve*, of met iets anders. *Agricola* heeft onder die zalve veele tooverkruiden gemengd beschreven, daarin mogelyk die groote kragt zal steeken. Ook brengt men geen middel in of aan de wonden, om 't bloeden te stillen, maar in tegendeel bestrooit men maar de bloederige aarde of doeken met het wonderlyke *pulvis Sympatheticus*, en 't bloeden houd op, zo men gelooft.

Ook strooit men maar dit poeder op de met etter besmette doeken, en hangt die in een luwe plaats, die niet te heet ook niet te koud is (om dat anders swaare pynen en andere toevallen zo men zig verbeeld zouden ontstaan), maar men doet niets daar van in de wonde; en 't geneest alles zeer wel en wonderbaarlyk, na het zeggen deezer kunstenaars. Als men het in 't water werpt of in een heilig huisje, doet het ook goed.

Hoedanig de poeder de Sympathie bereid werd?

Dit kostelyke wonder-poeder der Sympathie werd gemaakt eenvoudig (gelyk het ook is) van de gemeene groene yzer-Vitriool, die aan de zonne of op een warme stoof of in de zak zo lange werd gehouden, tot dat'er een geelachtig poeder uit werd, en dan is 't volmaakt. Andere hebben veele omstandigheden en bygelovigheden hier by, dat het op een zekere tyd aan

de

Verder onderzoek van 't ydel doen der Heelmeesters.

§. 76. Toen ik vervolgens naauwkeurig en oneenzydig examineerde het werken der Heelmeesters, zo der kun-

de zonneschyn moet gesteld en weder afgenomen werden. Edog andere stellen de verschillende bereidingen tot de kragt van deze poeder niets toe- of af te doen, gelyk ik ook niet. Want 't zyn maar fratzen.

Twist-scheidinge door experimenten.

Na dat ik dit alles naauwkeurig hadde overwogen, en op goed geloove niets wilde aanneemen, hebbe ik de navolgende experimenten gemaakt, ten einde de ondervindinge alle twist in 't denken en doen mogte scheiden.

Observatie.

1. Een groote vene of bloedader by menschen geopend en dit *pulvis Sympatheticus* op 't bloed gestrooit na de kunst, wilde de bloedinge niet ophouden, zo lange de laatband om 't deel vast bleef.

Observatie.

2. Voor eenige jaaren een groote *aneurisma* geopereert, en langs door gesneden, niet tegenstaande dit poeder in de wond zelfs dikwils wierde gebragt, en ook uit nieuwsgierigheid op 't uitgestorte bloed gestrooit, stilde het bloeden in 't allerminste niet. En wanneer we hier op hadden vertrouwd en door de tourniquet de bloedspattinge niet hadden met geweld gedwongen, zoude de bleeke dood wel ras gevolgd zyn. Dit is buiten twyfel. De gekken denken, wat ze willen.

Observarie.

3. En om door meenigvuldige en niet bedriegelyke ondervindingen dit heel naauwkeurig en zonder bedrog te moogen weeten, hebbe ik by verscheide groote honden en andere dieren groote slagaderen gewondt, en dit poeder op 't bloed gestrooit, maar nooit de minste bloedstempinge daar van kunnen bemerken, hoe dat ik ook daar mede te werk ging.

Tegenwerpinge weerlegt.

Wil iemand zeggen, dat het een groot verschil is tusschen menschen en andere dieren, aan die zegge ik, dat de circulatie van 't bloed by alle dieren gelyk is, en dat door gelyke bloedstempende middelen, als *styptica*, *tournequet* en bandagien, de bloedinge by die zelve op gelyke wyze gestempt werd. Moet men nu alleen anders gelooven van dit Sympathetisch middel? of moet swart wit zyn? by de gewonde slagaderen der menschen (No. 2.) deede het immers ook niets. Een andere zal inbrengen, dat ik het regte poeder niet gehad hebbe, maar ik zegge ja. Ik hadde het net zo gemaakt, als het beschreven waar, en dat van andere bereid deede ook niets meer.

Observatie.

4. Eindelyk by geringe neusbloedingen en andere geringe bloedstortingen en by allerly gemeene wonden vond ik dikwils goede uitkomst na 't gebruik van alle Sympathetische middelen, en van 's gelyken van dit poeder en van de wapenzalve, zo ook van de gedroogde padde onder den oxel, van de *Radix hydrolappathi* in de zak, van de bloedsteen en roode *jaspis* aan den hals en op de borst, en van de Walrustand in de hand gedragen.

kundige als onkundige, hoe dat zy de wonden en ſweeren ruig pylden met wreede tentyzers (*), dezelve dikwils

Ziet ook hier over *Boyle*, *Lib. de Specificis.* Maar waar zeer hevige bloedinge verſcheen, uit kwetzinge der groote ſlagaderen voortgekomen, en de gemeene *ſtyptica* niets helpen, daar zag ik ook geene de minſte hulp van gemelde Sympathie, en men moeſte tot de tournequet, branden, binden en zeer hevige *ſtyptica* toevlugt neemen en hulpe vinden.

De Sympathie is tot niets nut.

Als men dit geſtelde nu wel overweegt, en te gelyk nadenkt, dat de te vooren meergemelde doodelyke wonden, als ook alle ſwaare en gevaarlyke kwetzuuren met hevige toevallen verzelt, door deze Sympathie in geenen deele ooit of ooit geholpen werden: zo mag men na alle gezonde redenen, en na zo veele gedaane preuven, met alle regt beſluiten, dat de geheele Sympathie in 't genezen der kwaalen, ſweeren, kwetzuren, van nul en geener waarde is, en dat onder zulk een ydel doen aan de natuur alleen 't werk der genezinge werd overgelaten, zo dat men ook hier uit al weder de wonder-heilzame kragt der natuur erkennen kan. Overdenkt hier nevens de gelukkige genezingen by de beeſten en ruwe menſchen te vooren gemeld, daar ook of het zelve of niets aan de uitwendige wonden gedaan werd, en vergelykt alles te zamen, men zal de zuivere waarheid ontdekken, en niets kunnen agten de ydele en vrugtlooze Sympathie, niet tegenſtaande men voor dezen in Vrankryk en elders zo hoog daar van geſchreeuwt, en veel daar voor verkwiſt heeft. De misleidinge is groot en geen leugen is zo grof, of vind zyn Liefhebbers, zegt *Cicero*.

Niemand denke evenwel, dat ik deze *pulvis Sympatheticus* geheel en al verwerpe, geenzints; want dezelve in de wonden en ſweeren gebragt is dienſtig, om 't bloeden te ſtillen, het fungeuſe vlees weg te neemen, vuile ſweeren te zuiveren, lekkingen te droogen, enz. ik altoos kan betuigen, dat ik dezelve daar toe wel gebruike. Maar in 't overige ſtelle ik de Sympathie, toovery en de miraculen, aangaande de genezende kragt, in gelyken graad, dat is, in de verbeeldinge, zonder eenige werkende kragt.

Experimenten van wonden, die niet by elk verband noodig te pylen.

(*) Om dit wel en zonder misleidinge opregt te moogen weeten, hebbe ik in alles het tegendeel bepreuft. Ik pylde de holle wonden nooit, of 't moeſte noodzakelyk zyn; ook liet ik zomwylen 't verband drie, vier en meer dagen zitten; de windzels liet ik gematig en zagt maar aanhaalen; liet telkens een koud verband met balſems of tinctuuren aanleggen, en bevond alles wel, ook geen hinder nog ſchaden daar van, en een groot gemak voor de Leiders, en een gelyke of veel ſpoedigere genezinge. Waar uit ik toen klaarblykelyk het eidel en onnoodig doen der Heelmeeſters in deeze ſtukken al weder waarnam, en tot eene goede leeringe en vermaaninge wat voor my en andere verkoos.

Ik

wils losmaakten (*), heel ſtyf en ongelyk met windzels om-

Ik hebbe ook reeds (§ 17. p. 22.) duidelyk aangewezen, dat het goed is de wonden in 't begin met de vinger te examineeren, en zo die niet toerykende waar, met buigzame zagte ſtiletten, enz. om de vreemde dingen en de holligheden der wonden naauwkeurig te onderzoeken. Maar alle wonden, abſceſſen, fiſtels, ulceratien, dagelyks met groove ſtyve tentyzers, na de gemeene gebrekkelyke gewoonte te beſteeken, te ontruſten, te kwetzen, oordeele ik heel gruwelyk en barbariſch te zyn. Edog is het ook zo een groote fout niet een en andermaal te pylen by lang vertraagende kwaalen, om een goed onderzoek te doen, alſchoon men eene geringe kwetzinge maakte, die wel weder genezen zal. Men moet niet te bygelovig zyn. Ik hebbe van dit alle zuivere experimenten gemaakt en de waarheid daar door erkend. Hier nevens bemerkte ik, dat de dieren hunne ſweeren zeer voorzigtig en zagt likten, en oordeelde, dat zulks aan een menſch niet onaangenaam zoude zyn, ten minſten bevalliger als het ruwe wroeten en krabbelen met de gewoone tentyzers. Ziet daar! geene regels zonder exceptie kan hier maaken geen Koning, nog Geneesheer, nog Heelmeeſter. Men moet zig ſchikken na de tyd en omſtandigheden. Bepaalinge hier van.

(*) Als men de gemeene wonden wel verbonden lange laat beruſten, zonder los te maaken, is het altyd van goede uitkomſt, ook by de onkundige Lieden bevonden (§. 73.). Maar dat de gemeene Heelkunſtoeffenaars dit niet getrouwlyk navolgen, is de ſchuld alleen aan deze te wyten. Ik wil hunne Geldzucht niet beſchuldigen, maar liever de onkunde, om dat ik denke, dat ieder redelyk menſch na zyn beſt weeten eerder zal doen en werken, als om gewin. Aan alle wonden, die gehegt werden, ziet men ook, dat die niet eerder moeten geopend werden, tot dat de lippen of wanden volkomen aan elkanderen zyn gegroeit. En zo men zulks vroegtydiger los maakt, ziet men 't halfgeheelde weder van een ſcheiden. Waarom zal men dan alle zuivere en gezuiverde wonden, abſceſſen en ſweeren ook niet ook zo lange aan elkanderen gevoegt houden, tot dat de genezinge of aaneenplakkinge genoegzaam geſchied is, of dat andere omſtandigheden het anders vereiſchen? alle geſnedene wonden, en alle die na deze gelyken, mogen dierhalven hier onder wel gerekend werden, dat die niet als zeer zelden moeten verbonden werden, gelyk *Celſus* en *Cæſar Magatus* voor een reeks van jaaren reeds hebben zonneklaar beſchreven. Bewys, dat de wonden niet dikwils moeten verbonden worden.

Dog als 'er groote ſwellingen, inflammatien, abſceſſen, *gangræna*, vermorſelinge der beenen te vrezen of tegenswoordig zyn, is het buiten twiſt, dat de wonden ook dikwils dagelyks verbonden moeten werden, om het deel wel te onderzoeken en niets te verwaarlozen. Maar die toevallen verdweenen, is het zeldzame verbinden ten uiterſten noodig. De meenigte exem- Als in bezondere gevallen.

omwonden (*), en zo zorgvuldig die met warme zalven
en

exempelen hier van zal ik hier maar verſwygen. Alleen zal ik hier nog bybrengen, dat door het te dikwils verbinden en veelvuldige harde uitveginge het nieuwe aangegroeide vlees al mede afgeveegt, de wat geplakte wanden weder afgeſcheurt en aldus de genezinge vertraagt werden. Ik zal ſwygen van de meeſte fractuuren en ontblootingen der beenderen, die noodzakelyk eene zeldzame verbindinge eiſchen.

(*) *Celſus* heeft reeds voor eenige eeuwen genoegzaam aangewezen, dat het te ſtyf winden met ſwachtels, by allerly wonden en fracturen, niet alleen onlydelyke pynen verwekte, maar ook daar nevens inflammatie, ſwellinge aan de benedenſte deelen, abſceſſen, *gangræna* hevige heete koortzen, ja zelfs eindelyk de dood; al het welke ik ook zodanig met leedwezen weet dikwils ondervonden te hebben, wanneer onvoorzigtige en te gelyk ongeletterde de deelen tot verſtikkens toe gebonden hadden.

Obſervatie merkwaardig. Toen ik hier in Amſterdam begon de Medicyne te oeffenen, vertoonde my den zeer kundigen en wel geoeffenden Heelmeeſter, *Adriaan Verduin*, een zeer bezonder geval hier van. Een been waar beneden de knie al te ſtyf van een onkundige omgewonden, met gevolg van een waare *ſphacelus* in weinig dagen. Het geheele been waar gelyk een *mumie* verdroogt, dood en ſwart, en wierd aan de natuur tot de afſcheidinge overgelaten; dewelke ook na verloop van veele maanden geſchiede. Zyn Ed. verhaalde my toen, dat diergelyken droevige gevallen hem meer, gelyk ik ook geloofde, waaren ontmoet; want naderhand hebbe ik die ook, helaas! genoeg gezien.

Obſervatie. Voor omtrent twaalf jaaren examineerde ik een dwarsze fractuur aan den opperarm van een man, die gevallen waar en van een eenvoedig Heelmeeſter met vier korte houte ſpalken heel ſtyf verbonden, met gevolg van hevige ſwellinge, inflammatie, *ſphacelus*, heete koortze en eilhoofdigheid. We ſtelden alles in 't werk tot herſtellinge; maar de ſchielyke dood verhinderde alles, want *Cataplasmata*, ſcarificeeren, koorts-middelen, waaren vrugteloos, en 't extirpeeren waar niet meer raadzaam.

Nuttige bedenkinge. Men kan ook ligt begrypen, als de wanden der wonden al te naauw aan elkanderen gedrukt werden, dat de vleesvezelen niet kunnen uitſchieten, en dat het binnenſte der wonden notooir ook verſtikken moet, waar op voorzeker eene groote ſuppuratie volgen moet, zo 'er geen *gangræna* ontſtaat. Al te veel ziet men dit aan wonden, die te digt aan elkander gehecht zyn, gelyk ik dit zelfs ondervonden hebbe.

Zelfs beſtraffinge tot leeringe. Eens weet ik eene kankereuſe uitgeſnedene en gehegte lippe van *gangræna* beſet geweeſt te zyn, niet door de ſterk aangehaalde hegtinge, maar door de te ſterk drukkende kleefplaaſters daar over heen gehaalt. Maar deze dwaalinge ſtrekte my naderhand tot eene goede leeringe en waarſchouwinge. Niemand neeme my kwaa-

en Tinctuuren (*), met byhouden van vuurpannen, bezonder aan de kwetzingen des hoofds, bevond ik, dat al kwaalyk, dat ik deze faut bekenne: ô! dat yder een dit wilde bekennen, de Heelkunst zoude nu van meer luister zyn, maar de meeste Schryvers verswygen alle hunne misslagen, en vertoonen alleen de goede uitkomsten. Mag nu niet ook een ander onkundige, offschoon in 't overige geleerd, zyne fauten ook niet inzien, tot leeringe van zyn zelfs en van andere. Van het ongelyk of oneffen winden, als hoogst schadelyk, zal ik niet eens spreeken.

Waar tegen de natuur aanwerkt met gelukkig succes.

(*) Reeds voor veele jaaren heeft den Heelkundigen *Belloste* getoond, hoedanig de meeste wonden zeer ras en schielyk verbonden moesten werden, in navolginge van *Magatus*, waar over met regt de vraage ontstaat, of de lucht aan de Wonden zo schadelyk is? of niet? en of de koude lucht zo veel kwaad doet, als men daar van wel heeft opgegeven?

Belloste, misgetast, dat de lucht en koude aan de wonden zo schadelyk zyn.

Dewyl den Heelmeester *Belloste* deze zake met veele andere, als *Magatus* en *Septalius* zo hard gedreven heeft, hebbe ik, alle redeneeringen eenvoudig ter zyden gesteld, noodig geoordeeld, deze twist, met behulp van vaste en onwrikbare experimenten opregt en oneenzydig te scheiden, namentlyk

1. Hebbe ik met alle mogelyke oplettendheid overwogen de genezinge der Wonden by de Dieren, die hunne Wonden dagelyks dikwils likten, aldus de lucht toelieten en even gelukkige herstellinge genooten, te vooren (§. 72.) gemeld. Observatie.

2. Hebbe ik ondervonden, dat de menschen zonder kunst zynde, hunne kwetzuuren, met die gewaande oplettendheid, nooit verbinden, maar zomwylen lange open laten, ja zelfs ook als aan de natuur enkeld overgeven (§. 75). Zelfs zoude ik hier van veele gevallen kunnen bybrengen, daar men telkens by alle verbanden zeer vertraagde, uit noodzakelykheid de kwetzure niet te dekken, inzonderheid als ik by 't bederf der beenderen wat moeste uitbooren. Hoe konde men toen schielyk verbinden? Maar hoe kan men ook eene algemeene wet stellen, om alle Wonden zonder onderscheid schielyk te verbinden, zo als men eischt. Of is zo eene wet voor onkundige, blinde en domme, gelyk de meeste wetten zyn? Een kundige moet immers ook hier onderscheid maken, zig vry aan niets binden, en een geringes voor niets groots achten. Ziet daar ook vryheid, edelheid en nuttigheid. Wat geven niet de gewaande Wetgevers al voor wetten, die niet gehouden kunnen werden! De Genees- en Heelmeesters doen al ook zo. Maar de groote verwarringe daar door ontstaande is onuitspreekelyk en kenbaar alleen by verstandige. Observatie.

3. Met voorbedagt hebbe ik verscheide Wonden, met en zonder ont- Observatie

bloo-

al dit doen niet alleen meestentyd ydel en vrugteloos, maar zelfs ook veeltyds ten uitersten voor de Leiders scha-

en zekere experimenten hier van genomen.

blootinge, fractuur en bederf des *cranium* en der andere beenderen niet schielyk maar langzaam laten dagelyks verbinden, zonder vuur of eenige warmte daar by te voegen, enkeld met een koude Tinctuur, balsem of poeder, koude doeken daar over heen gelegt, en dit zo wel in de winter als in de zomer. En by andere gelegentheden hebbe ik telkens diergelyken kwetzuuren warm na de gemeene gewoonte laten behandelen, naauwkeurig op alles gelet, en moet betuigen dat ik geen ook niet het allerminste onderscheid in het een of 't andere hebbe waarneemen kunnen. De bezondere gevallen hier van door my waargenoomen zouden te wydlopig vallen om alle hier by te brengen.

Observatie merkwaardig, van 't *cranium*, dikwils doorgeboord.

4. Voor omtrent drie jaaren hebbe ik aan zekere vrouw het *cranium* door *lues* bedurven, wel vyftig maalen doorboord, tot dat we eene openinge door beide taafelen verkregen, ruim ter groote van een ducaton, en de kloppinge der slag-aderen en de bewegingen des *cerebrum* zeer duidelyk gezien en onderscheiden konden. Deze hoofd wonde liet ik met willens dagelyks zo in de koude winter, als in het voorjaar verbinden, altyd koud met *Tinctura myrrhæ*, *Alcohol vini*, *pulvis Aluminis*, *Myrrhæ*, enz.

Observatie omtrent de voorige gelyk.

A°. 1747. hebbe ik in de zomer aan een man, genaamt *Hendrik Janzen* oud 50 jaaren, verscheide stukken been uit het bedurven *cranium* laten door verscheide middelen afscheiden, en telkens de Wonden koud verbinden, en deze werden altyd ook nu nog in deze koude winter 1748, koud verbonden. Den Chirurgyn *H. C.* heeft op myn verzoek dit zo gedaan tot heden toe, en bevonden ons hier by wel.

Observatie van 't gebroken *cranium*.

A°. 1747 hebbe ik zo in de winter als in de zoomer door een Chirurgyn aan een Meisje van 20 jaaren een swaare hoofd-wonde ook altyd koud laten verbinden, daar we na het uitbreeken der fragmenten eene openinge grooter als een ducaton kregen en de beweginge des *cerebrum* niet minder als in de vorige gevallen te zien waar. Dit waar door een val veroorzaakt.

Observatie dito.

Nog hebbe ik A°. 1747 in de Maand November en December telkens door een myner Discipelen koud verbinden laten, een versche hoofd wonde van een jonge oud 14 jaaren, daar een groot stuk van de buitenste tafel eindelyk afscheide, en 't *cranium* ter groote van een hand palm omtrent ontbloot geweest.

Meer andere merkwaardige gevallen, van gelyke behandelinge en even gelukkige uitkomst, zal ik om de kortheid van dit bestek verswygen.

Experimenten voor en te-

Maar in alle deze hoofd kwaalen aldus behandelt hebbe ik gene de minste hinder, schaden of tragere genezinge meer kunnen bespeuren, hoe naauw ik ook oplettend waar, als in die, daar ik ook met voorbedachten raad

ſchadelyk en verderffelyk waar, maar zelfs ook aan de goede werkinge der natuur hinderlyk. En des niet tegen-

raad, telkens en altyd een warm verband na de geeiſchte gewoone methode liet aanleggen.

gen gedaan, overtuigen ons van de waarheid.

Ik wierd dierhalven door zo meenigvuldige ondervindinge voor en tegen zo zuiver en opregt waargenoomen, eindelyk genoodzaakt, vaſt te ſtellen, dat het algemeen voorgeven der kunſtoeffenaars *van de ſchadelykheid der lucht en wel ook der koude lucht*, zo algemeen niet door konde gaan, nog voor waarheid aangenoomen werden, en dat men tot heden het wezendlyke waare niet wel begrepen hadde, als in veele omſtandigheden misleid zynde, het welke men door naauwkeurige oplettendheid hadde verhoeden kunnen.

Ik waar onderwylen door genoegzame ondervindingen overtuigd, dat de lucht koud of warm, aan de ontbloote Wonden geſtadig toegelaten, als zeer ſchadelyk, droogte, inflammatie, ſwellingen, enz. verwekte, en de natuurs werkinge in de genezinge hinderde en vertraagde.

Maar dit alles oneenzydig en naarſtig overwegende, begreep ik, dat men een onderſcheid moeſte maaken, of de lucht geſtadig en altyd aan de Wonden toegelaten wierde, dan of die maar voor een korte tyd onder het verbinden daar aan kwam, en verders dat het koele of koude verband ook zeer ſchielyk warm wierde, gevolglyk moeſte ik beſluiten, dat een aangelegt koud verband, aan verſche of verouderde Wonden, nooit ſchaden konde doen. Of nu het koud verbinden meer voordeel nog zal werken, als het warme, is myne meeninge niet te betwiſten. Ik zegge maar, dat ik nooit eenig onderſcheid van byde hebbe waarneemen kunnen, en dat het gemeene waarſchouwen van de ſchadelykheid der lucht en koude aan Wonden, by my ydel en onwaar geoordeelt werd. Ik laat evenwel yder zyn vryheid, te doen en te onderzoeken, en ſtelle dit hier in die goede meeninge, dat in gevalle van nood men zo ſuperſtitieus niet zyn moet, om zig met onnodige bagatellen op te houden en de Leiders onderwylen ſchandelyk te verzuimen.

Ik ſtaa ook vry toe, dat men de balſems en plaaſters aan Wonden en abſceſſen warm mag aanleggen zonder ſchaaden, en ook veeltyds wel om te voldoen aan de verbeeldinge der Leiders, die grooter vertrouwen op een warm verband hebben, dan op een koud, gelyk ze ook niet gaarne zien, dat de be-etterde doeken en plaaſters in het vuur werden geworpen, het welk ook ligt kan gedaan en gemeidt werden.

Dierhalven moet ook niemand denken, dat ik alle Wonden zonder te verbinden aan de koude lucht altyd zoude blood willen ſtellen, in tegendeel achte ik, dat de Wonden zeldzaam moeten werden verbonden,

om

genſtaande hebbe ik zo meenigvuldige goede uitkomſten van gelukkige genezinge beſpeurt. Waar uit ik al wederom een regtzinnig beſluit moeſte neemen, dat ook de heilwerkende natuur, tegens alle de kwaade werkingen der Kunſtenaars, heil voor de Leiders uitwrogte, en alleen eene gelukkige genezinge, dog onbekend en in 't geheim, aanbragte. ô! Wonderlyke natuurs herſtellinge, die zo weinig gekend en geagt werd! Dit moeſte men wel leeren kennen.

Onder het onnodig, ydel en ſchadelyk werken met wieken,

§. 77. Eindelyk, om niets onaangeraakt voorby te gaan, het welke de onuitſpreekelyke groote kragt der natuur in 't genezen der wonden klaarblykelyk mag aanwyzen, ben ik genoodzaakt geworden ook naauwkeurig te onderzoeken en ter preuve te ſtellen het naarſtig en zorgvuldig werken der Genees- en Heelmeeſters met hunne ſteek- ſtop- prop- en vulwieken (*), met hunne meenigte

om de lucht daar af te weeren, en zodanig ſchielykere genezinge verwachten, als anders, daar de droogende lucht geſtaadig toegelaaten de genezinge veel zoude vertraagen. Het dikwils ontblooten der Wonden by de honden ſtryd hier ook niet tegen.

Men ſchaamt zich heden ſteekwieken openbaar te gebruiken.

(*) De wat geletterde ſchamen zig heden te bekennen, dat zy diergelyken ſteek- en ſtop-wieken gebruiken, ſchryven in hunne uitgegevene werken daar tegen en gebruiken dezelve evenwel in hunne dagelykze practyk, of ten minſten laaten zy de Wonden en abſceſſen niet ſtyf als in voorige tyden opvullen, gelyk my zulks bekend is, dog de bezonderheden zal ik hier van niet aanhaalen: Maar de ongeletterde doen het niet alleen, maar beweeren het ook door hun zeggen en ſchriften, dar het noodzakelyk is, dewelke ik hier noodzakelyk tegen te ſpreken gedwongen ben Zelfs in Parys in de Hospitalen en in de Franſche Legers verbind men veele Wonden, ſweeren en fiſtels heden nog met diergelyken proppen, en die daar tegen ſpreekt, agt men voor heel onkundig. Ik weet dit waar te zyn. Niemand denke, verzoeke ik, dat ik iemand een faut wil aanplakken die hy niet begaat, het is zo, en de Franſchen doen nog zo tegens alle goede vermaningen van *Belloſte* aan, ik verſwyge de getuigeniſſen die ik hier van zoude hebbe konnen by zetten. Dit is te meer te verwonderen, de wy

Men ſchryft 'er tegen en gebruikt ze evenwel.

nigte zalven en balſems, met hunne meenigte plaaſters en ſparadrappen, en al 't gene hier aan klevende, of hier

Zalven en plaaſters.

wyl dezelve in 't overige zeer naauwkeurig in hun doen zyn, dog dit neemen ze nog niet in acht.

Myn meeninge waarlyk alleen is, hier zonneklaar aan te wyzen de ſchadnlykheid der ſteek- en ſtop-wieken, hoe dat de natuur in 't werk der genezinge daar door grootelyks verhinderd en vertraagd werd, en wel by allerly Wonden, inzonderheid die zeer naauwe openingen hebben, beſchouwd maar enkeld de gemeene hoofd wonden, die zo gepropt werden.

Obſervatie van het verderf der wieken in gemeene hoofd wonden.

Toen ik Ao. 1730 allereerſt hier de practyk oeffende, beſchouwde ik een gemeene hoofd-wonde door vallen veroorzaakt, daar alleen de huid des hoofds geborſten, de Wonde met veele bourdonets van plukzel door een jong Heelmeeſter na de kunſt van zyn Leeraar heel ſtyf waar volgevult en opgepropt, met gevolg van eilhoofdige koortze, hevige en monſtreuſe ſwellinge en *eryſipelas* om 't aangezigt, dat de neusgaten, oogleden en mond ook omtrent waren toegeſwollen, enz. en het geheele hoofd daarnevens na de kunſt wel ſtyf omwonden met de hoofdbinde *capelline* genaamd. Ik gaf toen ter raade, dat men alle deze toeſtel moeſte agterlaten, de wonde enkeld plat met *Tinctura myrrhæ* en plukzel verbinden met byvoeginge van het kleine loſſe *couver-chef*, het welk geſchiedende de Leideresse in 24 uuren van alle voorige kwaade toevallen verloſt, in weinige dagen herſteld wierde, dewelke anders, door die kunſt behandeld, hadde notoir moeten omkomen.

Obſervatie.

Een weinig tyds daar na zag ik diergelyken kleine hoofd-wondjes, by een man, op wiens hoofd verſcheide turven waren gevallen. Den Chirurgyn hadde dezelve naarſtig met kleine kapittelſtokjes, zelfs ook onder de holle huid geduuwt, ſtyf en heel naauwkeurig, dagelyks opgevult, met gevolg van voorgemelde even erge toevallen. Den dertienden dag daarna ik daarby geroepen, liet ik die prullen uit de wondjes uitwerpen, dezelve ook maar plat verbinden, en de genezinge bevond men toen in zeer weinige dagen, behalven dat de koortze met bezondere middelen nog moeſte weggenoomen werden, het welke ook naar veele moeite geſchiede.

Zo ook in andere Wonden.

Een meenigte van diergelyken gevallen hebbe ik zo aan het hoofd als aan andere deelen bygewoond te wydloopig en onnodig geagt, om hier alle aan te haalen. Vermits het eene met het andere noodzakelyk eenſtemmig en even gelyk overtuigend is. De oplettendheid op de gemeene wondverbindinge zal ieder een meer hier van verzekeren.

Maar komen zulke kwaade toevallen uit het zo kwaalyk verbinden der gemeene Wonden, die met het onnodig proppen behandelt werden, en in

hier na gelykende is, van Professores, Doctores, Heelmeesters, Baardscheerders, Baaders, Wondzalvers, enz. zo

zich niet gevaarlyk zyn, wat zal niet geschieden by de swaare en gevaarlyke, als die op dezelve oneigene wyze gevult werden? Ik laat het oordeel aan kundige en aan die maar half kundig zyn.

Inzonderheid die met ontblootinge en fractuur der beenderen gepaart zyn.

Hoe schadelyk wyders de wieken en het opvullen zyn, by Wonden met ontblotinge of ook met fractuur der beenderen, leert de ondervindinge meer als te veel; want zonder wieken ziet men die schielyk en met dezelve zeer langzaam genezen, of in zeer kwaade ulceratien veranderen, gelyk *Magatus* en *Septalius* wydlopig hebben aangewezen, en ik met leedwezen zo dikmaals ondervinden moeten, daar zulken kwaade kunst domkoppig en hardnekkig tegens alle redenen aan gebruikt wierde, reeds voor veele jaaren verworpen en bespot.

En in versche abscessen.

Van de versche abscessen zo groote als kleine, die in alle omstandigheden de versche gesnedene Wonden gelyk zyn, heb ik dezelve waarneemingen gehad en moet ook het zelve oordeel daar over vellen, als die op gelyke wyze als de Wonden met die verderflyke proppen behandeld zyn geworden.

Observatie.

Voor 15 jaaren zag ik een groot absces aan den hals met een kleine openinge van een Heelmeester open gestooken en met een steek-wiek gestopt, het welke hy zegde alle morgen en avonden zo gedaan te hebben en wel reeds eenige dagen lang. Telkens kwaam een kleine spoelkom vol etter daar uit, als de wieke daar uit wierde getrokken. Om zekere redenen konde ik toen geen veranderinge maken. Maar achtien weken daar na zag ik denzelven Leider by geval wederom verbinden op de voorige wyze met dezelve aftappinge van omtrent zo veel etter, die wit en gebonden waar. Toen konde ik my niet langer onthouden om de redelykheid en liefde tot myn evennaasten, en vertoonde dat dien Leider in weinige dagen konde genezen, die nu als uitgemergelt gevaar liep zyn leven te verliezen van eene zo geringe kwaale. Ik liet toen met toestemminge van dien Meester een lange openinge maaken, de wanden van 't absces met compressen beleggen, en drukken (de openinge onderwylen niets gedrukt) 't verband drie dagen laten rusten, toen zag men byna geen ettervloeijinge, en na het enkeld inspuiten met *Tinctura myrrhæ* en met het voorig verband genas den Leider in veertien dagen

Beoordeelinge hier over.

Dit nu rechtzinnig begrepen en vergeleken met het absces van de gekneusde Lever, en deszelfs zeldzame spoedige genezinge, geschied na eene nieuwe practyk (§ 52.) zal men een zeer groot onderscheid vinden tusschen de kreupele kunst en het vernuftig werken.

Voor

zo naarstig in de practyk gesteld, waargenoomen en voor waarheid opgegeven en tot heden toe zo algemeen, zonder

Observatie van doode-lyke steek-wieken.

Voor omtrent 14 jaaren zag ik met verwonderinge een groot abſces aan den arm, dageiyks met een steek-wiek verbinden, dit waar na een *punctura tendinis* op een aderlatinge gevolgd. Omtrent twaalf weken waar dit zo verbonden, telkens als de steek-wieken daar uit wierden getrokken, dat een groote Coffy kop vol etter daar uit kwam, den Leider waar gantsch vermagert, met koortze bezet, toen ik hem het eerste maal zag, en stierf drie dagen daar na aan een kwaal, die in weinige dagen te helpen waar geweest.

Observatie van een *empyema*.

Verscheide menschen met een *empyema* bezet hebbe ik met en zonder steek wieken verbonden bygewoond, en die zonder steek-wieken behandeld wierden, zag ik altyd spoediger en gemakkelyker genezen als die met steek-wieken. Vele bezondere preuven hebbe ik hier van genoomen, en wel inzonderheid by een zeker kind, het welke ik zelfs hebbe behandeld, nooit eenige steek-wieken gebruikt en gelukkig buiten anderer verwagtinge hersteld. Ik bragte evenwel zomwylen een lapje linnen of een lintje tusschen de lippen der sweeringe, of een spons of voor eenige uuren ook wel een wiek met een *causticum* besmeert. In dit steekt de geheele kunst verborgen, van deze kwaalen gelukkig en spoedig te genezen, 't welke nog aan de geheele geleerde en ongeleerde wereld onbekend is, om dat ik het nog niet hebbe bekend gemaakt, maar ik hebbe het enkeld door veele gedaane experimenten en met veel nadenken verzonnen.

Observatie van 't verderf der wieken in fistels aan de *carpus*.

Voor omtrent 14 jaaren hebbe ik geexamineerd by een Smit de een verswooren *carpus*, dewelke drie jaaren met veele fistels uit een abſces en steek-wieken oorspronkelyk, waar als doorboord. Ik smeet straks alle de steekwieken daar uit, als verfoeilyk en verderflyk. Ik liet door een Chirurgyn, die toen ter tyd nog knegt waar, alle de fistels na myn zin opsnyden, verscheide middelen inspuiten en met compressen, zonder plaasters, en met goede windzels dezelve verbinden, en, wel te merken, geen wieken liet ik ooit in de holligheden brengen, en ik zag in omtrent drie maanden genezen een verdurven en verbroddeld ongemak door deze ligte wyze van behandelinge, dat in zo veele jaaren door die marterkunst geheel verergt waar, en niet genezen konde werden.

Observatie.

Voor drie jaaren liet ik door een jong Chirurgyn, een myner Discipelen, doorsnyden een fistel op de *carpus* van een Vrouw, die met steek-wieken en spalken een half jaar lang naarstig, dog vrugteloos verbonden geweest; en wel door twee of drie vermaarde Mannen Heelmeesters alhier. We doorsneden stoutmoedig het *ligamentum annulare* en *capsulare*, met de ove-

der grondige redenen, aangenoomen; en bevond toen
na eenige langduurige beſchouwingen, en overdenkin-
ger

overige deelen aldaar gelegen, en haalden met een tange daar uit het *os lu-nare*, het welke daar los, gelyk een erwete in een fontanelle, hadde ver-borgen gelegen, alles met gevolg van eene heel ſpoedige genezinge; maa we gebruikten nooit ſteek-wieken en herſtelden dit groote kwaad me *Spiritus terebinthinæ*, met alumen, goede compreſſen en windzels.

Obſervatie gelyk het voorige zonder ſteek-wieken.

Een gelyk geval, 't welke nog een verſch abſces waar met ontblootinge van een beentje van de *carpus*, opereerden we met den voorgemelde Chirur-gyn, in het jaar 1747, op den lange gewenſchten dag, aan welken we het geluk hadden, den VORST en BESCHERMER DER UNIE, VER-LOSSER en HERSTELDER, alhier in Amſterdam, met eene alge-meene en onuitſprekelyke vreugde, te ſchouwen. We ſneeden toen zeer ras het abſces open, te gelyk ook doorgeſneden als in het voorige geval he *ligamentum annulare* en *capſulare* op de *carpus*. We verbonden vervolgens dagelyks, of ook om den derden dag, zonder ſteek-wieken dit ongemal na onze gewoone nieuwe behandelinge, en hebben op die wyze in zeer korten tyd ſpoedige genezinge gezien, die anders in jaaren niet te hoopen waar geweeſt onder het gebruik der ſteek-wieken.

Vergelykt nu oneenzydig en waarheidlievend de genezingen en behande-lingen dezer kwaalen, die met en zonder ſteek-wieken en opvullen behan-deld zyn, men zal dan ligt het goede van 't kwaade in de kunſt weeten te onderſcheiden.

Obſervatie van groote holle abſceſſen en Wonden met de ſchadelyke ſteek-wieken behandeld.

Alle groote holle abſceſſen en Wonden, als die met ſteek-wieken door hunne naauwe openingen ingebragt, verbonden wierden, bevond ik, da dagelyks veel etter gelooſt wierde, de holte even groot bleef, de genezinge vertraagde, ja zelfs ook den Leider, eindelyk vermagert, aldus ſterven moeſte, die aan de natuur overgelaten, voorzeker van zelfs genezen waar geworden

Een zeer bezonder geval van een groot abſces aan de Dey is my bekend 't welk van een oud Chirurgyn met een lancet wierd doorgeſtooken, me een ſtop-wiek toegeſtopt, dagelyks veel etter uitgetapt, en na acht dagen moeſte men de dood ook verwagten. Dat zyn fraaije kunsjes, de Wilden in de Straat-Davids en andere onkunſtige Menſchen beſchamen diergelyken doen, gelyk we te vooren ook reeds hebben aangewezen.

Een meenigte diergelyken gevallen, te verdrietig om hier aan te haalen, zal ik met ſtilſwygen voor by gaan. Die maar wat nadenken heeft, zal ui dit gezegde genoeg kunnen begrypen en verder nadenken. Wie ziet dan niet het verderf der wieken, en hoe dat de natuur daar door verhinderd werd?

Ver

gen, en na voor en tegen gedaane meenigvuldige experimenten, of na allerly gemaakte oneenzydige preuven, dat

Waarom de aangezigts Wonden niet ook met wieken te verbinden zyn?

Verders in de aangezigts-Wonden is men niet gewoon, zich van ſteek-wieken of opvullen te bedienen, maar daar hegt men dezelve met naalden, draaden, hegt-plaaſters, windzels, onder voorgeven, dat 'er afſchuwelyke lidtekenen zouden volgen, zo men hier ſteek-wieken gebruikte, onderwy len ziet men deze Wonden zeer ſpoedig en zonder vertraaginge genezen. Waarom de Wonden aan andere deelen niet ook zo behandeld? want overal zyn daar de gekwetſte deelen, als huid, vet, ſpieren, bloedvaten, zenuwen, beenderen, enz. even gelyk te vinden. Kan een aangezigts Wonde zonder wieken ſchielyk genezen, waarom niet ook die aan andere uitwendige deelen, vraagt een Philoſooph, die van een oud ervaren Heelmeeſter de kunſt van Wonden te verbinden gaarne leeren wil? hem werd geantwoord, dat zo het gebruik is, en dat mislyke lidteekens aan het aangezigt zouden komen, die aan andere bedekte deelen niet geagt werden. Maar hy vraagt verder, dat hem de lidteekens niet raaken, en of de Wonden van andere deelen niet op dezelve ſpoedige wyze kunnen genezen, als die aan het aangezigt? en wat verſchil 'er dog zy, tuſſchen het kaale en hairachtige gedeelte van het gewonde hoofd? daar ſtaat dan den ervaren man met zyne geheele empyriſche kunſt, en met een lamme tonge, om dat zyne practyk niet evenredig en eenſtemmig is, want het eene doen is klaarblykelyk tegenſtrydig hier tegens het andere, het welke onmogelyk dan waar kan zyn, om dat de waarheid eenſtemmig is, en geen tegenſpraad leid, nog in zig onthoud.

Uit deze moet dierhalven ieder, die de kenniſſe der deelen magtig is, vaſt ſtellen, als de aangezigts-Wonden zonder ſtop wieken ſchielyk kunnen genezen, dat gelyke Wonden aan andere deelen, op gelyke wyze, noodzakelyk kunnen en moeten genezen, zonder dat men na alle gezonde redenen hier iets grondigs tegen kan inbrengen.

De Wonden der ingewanden genezen ook zonder wieken.

Eindelyk voege ik nog dit hier by, dat het overvloedig door menigvuldige ondervindingen van ouds tot heden toe bekend, en in de ſchriften genoeg aangetekend is, dat veele Wonden der ingewanden, zonder ſteek wieken, zalven en plaaſters genezen zyn, om dat men aan de gewonde plaatze die niet heeft kunnen aanbrengen, en alleen de natuurs werkinge heeft moeten afwagten, die zo magtig geweeſt is, van alleen zeer ſpoedig diergelyken Wonden veele duizende maalen te genezen, daar de kunſt met wieken niets heeft kunnen medewerken. De Wonden der herſſenen, die der longen, lever, milt, maag, darmen, uterus, waaterblaze, enz. mogen genoegzame getuigen zyn. En als men oneenzydig nagaat de genezinge van deze en die van de uitwendige Wonden met proppen behandeld,

vind

dat de zo berugte gemelde wieken (*) en zalven en plaa-

vind men een ongelooflyk onderſcheid, dat de eerſten, hoewel ſwaarder zynde, altyd veel ſpoediger herſteld zyn als de laatſte, hoewel ze maar in zeker opzigte zeer geringe zyn. En we vinden dan zonder tegenſpraak waar te zyn, dat de natuur de inwendige Wonden der ingewanden by menſchen zo ſpoedig genezen heeft, als die der uiterlyke deelen by de beeſten, gelyk we te vooren reeds gemeld hebben. Gevolglyk kunnen de ſteek-wieken, doortogten, enz. geene de minſte kragt en voordeel tot eene ſpoedige genezinge bybrengen, maar wel veel hinder en vertraaginge, en moeſten dierhalven als verderflyk al weder by regtzinnige en wel denkende aangemerkt werden.

Of de wieken ook eenigzins nog dienſt kunnen doen?

Maar hebben dan de wieken in het geheel geen nut nog dienſt te doen? ik zegge ja, om het bloeden te ſtempen, zuiverende middelen aan 't onzuivere deel aan te brengen en aan te houden, en eindelyk ook by eenige gelegentheden, als 't noodig is, voor een korte tyd de openingen te verwyderen of open te houden.

Oneenzydige experimenten gemaakt met ſteek-wieken.

(*) Van de ſteek-wieken en proppen, en van het opvullen der Wonden, abſceſſen, fiſtels en ſweeren, hebbe ik met voorbedachten raad, zonder vooroordeel, na de aanwyzinge van *Hippocrates*, *Galenus* en derzelver navolgers getrouwlyk meenigvuldige preuven gemaakt, en de waare werkinge daar van naauwkeurig telkens onderzogt en beoordeeld.

En zonder dezelve na *Magatus*.

In tegendeel hebbe ik dezelve preuven even onpartydig en even dikwils en nog meermalen gemaakt, na de Leeringe van *Cæſar Magatus*, die leert, de Wonden zonder wieken en zelden te verbinden, daar de voorige met wieken en dagelyks te verbinden geleerd hebben.

Dewelke laatſte beſt bevonden.

Stellingen, die geheel en al tegenſtrydig zyn, en zag, dat die niet als door menigvuldige naauwkeurige experimenten beſliſt konden werden; dewelke ik van 't jaar 1726 tot heden toe oneenzydig in 't werk geſteld, duidelyk bevond, dat de laaſte wyze van doen, door *Magatus* opregt aangewezen, de regte weg waar, aan de natuur eigen, om de Wonden op 't ſpoedigſte te genezen, zonder dat daar door de natuur ook in haare werkinge het allerminſte belet wierde, daar in tegendeel door de van ouds en alom aangenomene genezingswyze van *Hippocrates* heel langdraadig, traag, hinderlyk en in veele opzichten zeer ſchadelyk waar. Dit is ook de reden, waarom ik hier niet den *Hippocrates*, maar de natuur, waar mede *Magatus* overeenſtemt, hebbe nagevolgd. ô! Het groote boek der natuur is meer vol van wysheid, als dat van *Hippocrates*.

Reeds by *Celſus* bekend.

Men ziet hier ook, dat ik *Celſus* hoog pryze, om dat die in de oude tyden, ook de natuur heeft nageſpeurd. Hy zegt duidelyk, *Lib. V. dat men geen raafzel of plukzel tuſſchen de lippen der Wonden moet leggen, en dat de-*

plaasters (*) van zulken heilzame uitwerkinge niet waaren, als die wel in 't gemeen van die alle opgegeven wier-

Werd de natuurs werkinge in 't genezen der menschen wonden wonderbaarlyk bevonden.

dezelve maar om den derden dag moeten los gemaakt worden. Hier in bestaat de geheele vernieuwde kunst van *Magatus*, dog hier aan denkt men niet.

(*) Zonder vooroordeel en met alle mogelyke oplettendheid hebbe ik voor lange de kragten en werkingen der berugte wond- en heel zalven, en der hoog geprezene wond- heel- en breuk-plaasters onderzogt, met veele proefnemingen oneenzydig beproeft, en overtuigt gevonden, dat die alle in 't genezen der meeste gebreken, weinig of niets vrugten, maar veel eer aan de natuur zeer dikwils hinderlyk zyn, en dat onder het gebruik van deze de natuur de genezinge meest alleen doet, en zomwylen ook kragtig tegens de kwaade uitwerkinge van dezelve nog tegenwerkt, dat voor een onkundige gantsch te bewonderen is Doen dan de zalven en plaasters nooit goed? Ik zegge, de zalven die nog goed zyn, dienen, om de wonden en sweeren zuiver, vogtig en zagt te houden, en de plaasters om te hegten en de wonden voor uiterlyke schaden te beschermen. Verders kunnen dezelve byna tot niets dienen. Dierhalven zyn alle verouderde scherpe smeerige stinkende zalven en plaasters schaadelyk, en de uitgedroogde ondienstig en tot niets nuttig. Men ziet ook dat de magtige natuur die zo dikwils wegwerpt, 't ongemak geneest, en den onnozele meent dan nog, dat dit goede werk door zyne verkeerde kunstoeffeninge geschied zy.

De zalven en plaasters doen weinig goed, maar wel veel kwaad.

En tot welk nut?

Uit dit kan men nu al genoeg waarneemen, dat de groote compositien van heelzalven en plaasters zo noodzakelyk en nuttig niet zyn, als die wel opgegeven zyn van *Galenus*, *Paracelsus*, *Weikardus*, *Schröderus*, *Crollius*, *Mynsichtus*, *Purmannus*, en veel meer andere hier niet eens te melden.

Groote zotte compositien daarvan bespottelyk.

Ik denke, en ik geloove dat deze denkinge niet mis zal zyn, dat de enkele middelen meer vrugten, als alle de Recepten, die een en meer ellen lang zyn, daar alles onkundig met zotte verbeeldinge onder den andere gemengt is. Men beproeve eerst de kragten der enkele middelen, dan zal men met verstand kunnen eerst regt componeeren

Boven dit alles ziet men de Wonden der ingewanden zeer schielyk en voorspoedig genezen, als ook die lange Wonden, geschooten of gestooken, die door de armen, beenen en andere deelen verre en diep doorgaan. En men legt in 't gemeen enkeld een zalve en plaaster van buiten op de uitwendige Wonden, en aan de inwendige doet men niets; ook kan men daar veeltyds niet by komen. Gevolglyk moet men de gelukkige genezinge daar van alleen aan de natuur en niets aan de kunst toe-eigenen; want de kragt van de zalven en plaasters kan onmogelyk tot het binnenste toe door dringen; dat ook een heel onkundige begrypen mag.

De Wonden der ingewanden en andere deelen, die gewondt zyn, genezen zonder zalven,

wierde. Maar wel in tegendeel, dat die zo dikwils meer als te veel ſchaaden verwekten, de geneezinge vertraagden,

plaaſters en balſems, daar aan gebragt te zyn.

Wil men doortochten (*ſetacea*) hier gebruiken, om de zalven tot binnen toe overal aan te brengen, dat kan geſchieden in de doorgaande Wonden der uiterlyke deelen. Maar hoe ſtelt men het, als door de buik en borſt de Wond gaat? moet men daar ook die doortochten door heen brengen? kan men dit doen? het eene en 't andere is van gelyken aart; maar die doortochten kan men niet brengen door de penetreerende Wonden der ingewanden, en dezelve genezen evenwel door de natuur. Dierhalven kunnen ook de doordringende Wonden der extremiteiten ook zonder die *ſetacea* door dezelve natuur genezen werden, het welke ook de ondervindinge leert, het verſtand begrypt, en een onnoozele erkennen mag.

De doortochten ondienſtig.

De wondkruiden doen niets.

Meent men, dat de dranken van wondkruiden de inwendige Wonden genezen; ô neen! zo min als de zalven uitwendig, hoe groot men daar ook van opgeeft. De grootſte Werkſter de natuur doet het groote werk, onder alle deze beuzelachtige behandelingen.

De eenvoudigheid, de verbeeldinge en de zotheid, hebben hier veele kunsjes uitgedagt, tot groot nadeel der Leiders. Een menigte groote ellen lange compoſitien van allerly tegenſtrydige dingen heeft men onder elkanderen gemengeld, zeer zot by een gevoegt en dezelve aan de wereld als iets groots en zeer heerlyk opgedraagen. Men leze *Wykardus*, *Mynſichtus* en meer andere

Ik zegge door veele oneenzydig gedaane proefneemingen overtuigd, dat diergelyken prulkramen alle meeſt onnut en veeltyds ſchadelyk zyn, en dat men met enkele heel eenvoudige kragtige middelen, die de natuur in menigte opgeeft, in dit ſtuk kan en mag te vreden en vergenoegt zyn.

De hoog geprezene wond-zalven, eidel.

De wonderzalven van *Paracelſus* en andere zo hoog geprezen, zullen ook aldus ons niet voldoen kunnen, maar als gebrekkelyk moeten gehouden en beoordeeld werden. Alleen de zuivere ondervindinge ſcheid de twiſt, de goede middelen alleen helpen, alle de kwaade kunsjes doen niets en de heilwerkende natuur werkt en geneeſt tegens alle heilloze zalven en plaaſters aan. Let wel vernuftige Heelwerker.

Niemand, verzoeke ik op 't vriendelykſte, denke, dat ik alle de zalven en plaaſters maar zo ſlegts verwerpe, gantſch niet, ik laate die in haar waarde, die zy verdienen, maar verder ook niet. Niets, dat goed is, verwerpe of verachte ik, maar ik pryze ook niet een ding meer, als het pryzens waardig is. Die onpartydig is, zal met my ten vollen toeſtaan, dat de zalven en plaaſters tot heden toe al te hoog en te verre geagt en geprezen zyn, en dat men de natuur daar mede te veel heeft te kort gedaan.

Men

den, hinderden, en ophielden, en dat de heilzame natuur des niet tegenſtaande, op zo meenigvuldige wyzen, my en alle oneenzydige bekend, tegen alle die kwaade kunſt aanwerkte en gelukkige genezinge nog eindelyk veroorzaakte, zo dat ik daar over in 't begin ten uiterſten moeſte verwondert en als verrukt ſtaan, denkende, hoe 't mogelyk konde zyn, dat den Alwyzen Werker 's menſchen natuur zo kragtig werkende tegens alle booze kunſten aan geſchikt hadde (*).

Verwonderinge hier over.

Zo

Men geve dierhalven de eere, aan die dezelve met regt toekomt. Honderde dingen kan ik hier bybrengen, die onder de goede werkinge der natuur, dezelve goede en gelukkigſte uitkomſten zullen ontmoeten, gelyk men van de allergemeenſte zalven en plaaſters dagelyks waarneemt. Maar ik wil geene onnuttige ydele nieuwigheden in de Heelkunſt voeren, dat ik even zo gemakkelyk nu ziende doen kan, als de voorige Schryvers in oude tyden blind gedaan hebben.

Het dagelyks uitvegen der Wonden met plukzel moet ik hier al mede onder het ydel doen ſtellen, om dat ik weet, dat dit vrugteloos, ſchadelyk en pynlyk is, ook de even aangegroeide vaten daar door weder afgenomen en verdelgd werden.

Het dikwils uitvegen der Wonden, ſchadelyk.

(*) Wanneer de hevig bloedende Wonden met wieken en *ſtyptica* ſtyf opgevult en veele dagen ook ſtyf met windzels verbonden zyn gehouden, ziet men dikwils, als dit verband dan los gemaakt werd, de Wonde half genezen te zyn, of ten minſten heel vernaauwt en van de grond op ook aangevult, inzonderheid als in de laatſte dagen de windzels een weinig werden open geknipt en los gelaten: waar uit men alleen de genezende kragt der natuur erkennen mag.

Voor veele jaaren hebben we eene hard bloedende Wonde aan den hals ſtyf opgevult en gewonden, na acht dagen allengskens de windzels wat opgeknipt, en omtrent den veertienden dag het eerſte verband geheel afgenomen, wanneer we met verwonderinge beſchouwden, de geheele Wonde reeds gecicatriſeert, en alle wieken door de natuur naar buiten gedreven. Waar uit men erkend, dat het dikwils verbinden niet altyd noodig is, en dat *Magatus* wel heeft, dat men ook zomwylen tot den veertienden dag de Wonde niet moet los maken, ten zy andere redenen het vereiſchen.

Obſervatie van een hals-wonde onder de wieken gecicatriſeert.

Zo lange de *cataracta* nog niet nedergedrukt is, zal men de waarheid hier van niet zien, nog vinden, nog ge-

Obſervatie van een gewonde arterie aan de duim onder de proppen gecicatriſeert.

Dezelve waarneeminge hebbe ik gehad by eene gewonde arterie aan den duim, daar we 't verband met de wieken tot den negenden dag lieten beruſten, de windzels ook allengskens los geknipt, en vonden die Wonde toen ook omtrent genezen te zyn, en de te vooren ingepropte wieken alle als plat daar buiten op leggen. Al weder ziet men hier het niet vroeg los maaken van vrugt.

Deze werkinge der natuur is wonderbaarlyk en wel opmerkens-waardig. Maar wie is 'er, die eens daar aan denkt? het ſchynt veel te geringe, en is waarlyk heel groot en leerzaam, gelyk *Magatus* ook aanwyſt. Veele meer obſervatien daar van aan te haalen achte ik onnodig.

Kan nu tegens alle booze kunſten aan de natuur ook niet in andere gevallen de proppen, die onnodig dagelyks in Wonden en abſceſſen ingebragt werden, daaruit dryven, inzonderheid als een los windzel en een niet wel klevende plaaſter dezelve daar in niet ſtyf houd, noch houden kan?

Hier uit kan men dan leeren, hoe dat veele Wonden en ſweeren zo dikwils genezen, die met ſteek-wieken of proppen dagelyks zo onkundig werden gekwelt. Maar wie erkend dan hier niet de wonderbare werkinge der natuur?

Fontanellen genezen ook zomwylen door de natuur, tegens den zin der Heelkunſtige.

En wie ziet niet dagelyks de fontanellen tegens wil en dank toeloopen, en buiten verwagtinge zomwylen ſchielyk genezen, als de erwete niet vaſt genoeg door compreſſen en windzels daar in gehouden werd. De natuur werkt hier zodanig tegens de erwte aan, met het aangroeijen van nieuw vlees uit de grond op, dat de volkomene droogingе zomwylen niet dan door hevige *cauſtica*, ſterke bandagien en dikwils verbinden, belet kan werden.

Gelyk ook de Wonden met wieken verbonden.

Kan dit nu geſchieden, zo kan ook een Wonde, niet tegenſtaande nog zo veele proppen daar in gebragt werden, ook op dezelve wyze alleen door de zeer kragtige werkinge der natuur genezen. De mogelykheid kan men hier uit klaarblykelyk zien; maar ook te gelyk, dat de proppen tot de genezinge niets doen.

Maar dit gaat altyd zo niet door.

Dog dit gaat altyd zo gelukkig niet; want veeltyds ziet men na het aanbrengen der proppen en na het ſtyf winden, zeer hevige ſwellingen, abſceſſen, verzakkinge van etter, fiſtels, hevige koortzen, pynen, enz. volgen, de welke alle niet zouden gekomen zyn, als men de Wonde zonder gebruik van proppen aan de natuur enkeld hadde overgegeven. Waar uit men dan ook alleen genoeg de ſchadelykheid der wieken en proppen erkennen kan.

NB. Men

gelooven kunnen, en men blyft een blind geboorene gelyk. Oneenzydige en waarheid lievende overdenkingen en veele voor en tegen gemaakte Proefnemingen mogen alleen ons verlichten en overtuigen, en wel, *dat de Genezingswyze der natuur* (§. 71. tot 77.) *reeds gemeld verre overtreft die genezinge, dewelke door wieken, zalven en plaasters van geletterde en ongeletterde nog heden geoeffend werd*, offchoon die van *Hippocrates*, *Galenus* en derzelver opvolgers voor zo veele eeuwen tot heden toe met oneindig veele redeneeringen en bewyzen gesterkt is. Ik zegge daar tegen, alleen de opregte hedendaagsche ondervindinge kan en mag ons meer sterken als al het Schryven en zeggen van alle Schryvers en van alle Practizyns, die door verbeeldingen ingenomen zyn en niet opregt ondervinden (*).

De natuurs genezinge overtreft de kunst met wieken en plaasters.

§. 78.

NB. Men vind ook deze waarheid, dat het eene deel meer genezende kragt heeft, als het andere in eene en 't zelve lichaam, niet tegenstaande veele scherpe vogten tegenswoordig zyn; want als men een fontanel steld aan een mensch bezet met eene verouderde ulceratie, zal altyd de fontanel eerder kunnen genezen, als de ulceratie, om dat de toevloeijinge van de vogten hunnen gewoonen loop houden.

Genezende kragt, meer in het eene als in het andere deel.

(*) Den grooten en zeer kundigen *Medicinæ Doctor*, *Lodovicus Septalius*, wyst aan, dat de oude wyze van Wonden met wieken dagelyks te verbinden, tot heden by de meesten nog behouden, van de leere van *Hippocrates* en *Galenus* afkomstig, niet goed, gantsch draalende, en aan de heilzame werkinge der natuur hinderlyk zy; en wederlegt wydlopig den grooten Professor *Sennertus*, die met oneindige Sophistique redeneeringen den Hippocraat als onfeilbaar voorstaat. Aan al 't welke ik myn zegel hange. En verders, dat *Cæsar Magatus* een heel nieuwe en onbekende wyze om de Wonden zonder wieken en zelden te verbinden geleerd heeft, by de ouden onbekend, het welke ik in alles dog niet kan toestaan, om dat *Celsus* Lib. V. in weinige woorden al het gene reeds voor veele eeuwen beschreven heeft, daar van *Magatus* twee groote Boeken, zo wydloopig gemaakt heeft. Of deze twee den *Celsus* niet gelezen hebben, of den naam niet willen gehad hebben, van denzelven geleerd te zyn, weet ik niet.

Septalius, wyst de oude en nieuwe wyze aan.

Aanwyzinge, hoe dat men een navolger der natuur zyn mag en moet in 't genezen der Wonden.

§. 78. Gesteld aldus en gezien de wonderbaare groote kragt der natuur, blyft voor ons nu niets meer overig, als alleen nog aan te wyzen, hoe dat een Genees- en Heelmeester, als een getrouwe navolger, de natuur in alle hunne goede werkingen naauwkeurig tot leeringe moet obſerveren, en niet hinderen, in ſwaare gevallen te hulpe komen, en daar dezelve in gebreken blyft, die met de kragtige Heelkunst opbeuren, en zelfs tot de genezinge dwingen, ten einde eene ligte en ſpoedige genezingswyze der Wonden altyd in alle mogelyke gevallen te mogen houden, dewelke bestaat hier in

Algemeene aanwyzingen of indicatien hier van.

1. *Dat men, al dat vreemd en oneigen in de Wonde is, wegneeme*, gelyk de natuur ook doet (*a*).
2. *Dat men de zuivere of gezuiverde Wonden op alle mogelyke wyze trachte by een te voegen, of de wanden derzelve te vereenigen*, 't welk de natuur ten alle tyden poogt te doen.

3. *Dat*

niet. Zo kan men ook hier uit ligt erkennen, dat *Belloste* alles van deze ontleend en zyn werk niet zelf eerst uitgedacht heeft. De eere hier van is werkelyk aan de anderen toe te ſchryven, en wel voornamentlyk aan *Celſus* allereerst. Leest zyne ſchriften. Dog dit zy zo het wilde, het lezen van die Schryvers heeft my eerst aanleidinge gegeven, alles voor en tegen met experimenten te onderzoeken, en de waarheid te vinden. Men ziet dan genoegzaam hier uit, hoe nuttig het zy, de meeningen en ondervindingen van de verſchillende Schryvers te leeren kennen en veele boeken te lezen, en niet vertrouwen op het zeggen van een alleen, maar het tegendeel ook onderzoeken en beproeven.

Aanleidinge hier door om in alles ook het te gendeel te beproeven.

Bewys, dat deze indicatien na de natuurs werkingen gesteld zyn.

(*a*) Men ziet dagelyks, dat de natuur door de ſuppuratie en door de contractie der Wonden allereerst al 't vreemde en niet natuurlyke uit de Wonden uitdryft, en dan de genezinge regt begint. Offschoon het wel ook gebeurt, dat vreemde dingen, die niet besſwaarlyk zyn, wel ook lange daar in blyven, en de uitwendige Wonde volkomen geneest. Mag men dit nu niet volgen?

(*b*) Zo ziet men ook in alle gevallen, dat de natuur bezig is, alle zuivere of straks gezuiverde Wonden te vernaauwen, en te vereenigen de wanden, die

de

3. *Dat men allerly toevallen tracht voor te komen en weg te neemen.* Dewelke de natuur ook veeltyds overwint, dog hier in ook wel in gebreken blyft (*c*).

Cæsar Magatus en *Ludovicus Septalius*, dewelke *Belloste* nagevolgd is, geven omtrent diergelyken of dezelve goede genezingswyzen, maar geven die op voor een werk als nieuw, dat nooit te vooren bekend is geweest. Maar ik hebbe gevonden, dat *Celsus* het zelve al naauwkeurig zo veele eeuwen te vooren duidelyk beschreven heeft (*), hoewel met zeer weinige woorden en zo volmaakt niet.

Reeds gesteld van *Magatus* en *Septalius*,

En ook voor eeuwen van *Celsus*.

De

de verkeerde kunst met proppen verweidert en lange van elkanderen houd. Moet men ook niet hier in de natuur volgen?

(*c*) De swellinge, inflammatie, pyn, koortze, de swaarste toevallen der Wonden, ziet men dagelyks door de natuur enkeld vernietigen, zonder gebruik van middelen en kunst; maer men ziet ook dikwils dezelve by deze in gebreken blyven, en de ondervindinge dan leerd de mogelykheid van die door kunst te overwinnen. Dierhalven zyn we verpligt die niet altyd aan de natuurs overwinninge over te laten, maar trachten dezelve door kunst te overwinnen.

(*) Want *Celsus Lib. V.* zegt uitdrukkelyk: 1. Dat men de Wonden in den beginne noodzakelyk van al het vreemde en onreine moet zuiveren, eer dat men de genezinge mag onderneemen. 2. Dat men dan de Wonden moet straks zoeken op allerly wyze te vereenigen, en geen plukzel of iets anders daar tusschen in brengen, om lange open te houden, gelyk *Magatus* en *Septalius* ook eischen. 3. Dat men de hevige swellinge, inflammatie, koortzen, enz. moet verhoeden en wegneemen. Gevolglyk blykt hier uit zonneklaar, dat de wyze van Wonden te genezen van *Magatus*, *Septalius*, *Belloste* en van my aangewezen, niet voor heel nieuw mag als te vooren onbekend, maar als hernieuwd, hervormd en van *Celsus* reeds als in een schaduwe vertoond, moet aangemerkt werden. Dewelke ik hier kome regt op te helderen, klaar en zonder tegenspraak meer overtuigend aan te wyzen, met meenigvuldige gedaane observatien en experimenten te bekragtigen, en aan de geheele wereld als nuttig, noodzakelyk, zeer aangenaam, ligt, aanneemlyk, gemakkelyk vast gesteld.

Bewys, dat *Celsus* deze nieuwe wond-heelinge gekent.

Die ook van ons hier werd beweerd en

En van de navolgers van *Hippocrates* en *Galenus* geëischt en betoond.

De navolgers van *Hippocrates* en *Galenus* hebben omtrent dezelve aanwyzinge tot genezinge van ouds her tot heden toe gesteld, die de geletterde en ongeletterde nog heden naauwkeurig blindelings navolgen, met ondermenginge onderwylen van steek-wieken, proppen, opvullinge, dikwils verbinden, wond-schuieren, uitvegen, pylen, honderde zalven, plaasters, styf winden, enz. Want zy stellen het overige in alle hunne Schriften:

De gemeene indicatien van wonden te genezen hier ook gevolgd.

1. Dat men het bloeden moet allereerst stempen.
2. Al het vreemde uit de Wonden uitruimen.
3. De lippen der Wonden by een voegen.
4. De Wonden zoeken wel te digereeren, incarneeren en cicatriseeren.
5. Alle toevallen, die daar by komen, af keeren of voorkomen en wegneemen.

Al het welke net het zelfde is, dat we by *Celsus*, *Magatus*, *Septalius* en *Belloste* beschreven, en door dezelve ook in 't werk gesteld vinden (*).

De

lyk en voldoenend, niet zonder gegronde redenen aan te pryzen, wat ook de broddelaars hier in 't eerst zullentegen mogen hebben. Opregt toone ik dit hier aan, zonder eidelen roem, als van iets nieuws geopenbaard te hebben. Vergenoegt ben ik, dat ik aan het ligt brenge, 't welke zo lange is verborgen, verwaarloost en als vergeten geweest.

(*) Met regt mag men zig verwonderen, dat *Hippocrates*, *Galenus* en derzelver getrouwe navolgers zulke goede generale genezingswyze met de natuurs werkingen overeenkomende gesteld hebben, en onderwylen zo tegenstrydige, schadelyke en verderflyke stellingen met de behandelingen van proppen, wieken, zalven, plaasters, pylen, tasten, drukken, enz. daar onder hebben gemengt. Te meer is dit te verwonderen, dat men de natuurs werkingen niet naauwkeuriger heeft in agt genoomen, zo veele schadelyke practyken niet gemeid, en de goede uitvoeringen en de gelukkige en spoedige uitkomsten van *Celsus* en *Magatus* vertoond, niet meer heeft ingezien en opgevolgd. Maar hier ziet men de zotte verbeeldings

De byvoegzels met proppen, enz. verwerpen we hier geheel en al, en behouden enkeld het waare daar van, dat

dings-kragt duidelyk overtreffen de waarheid. Wat zal ik meer zeggen? de zotheid is te groot.

Merkt hier nevens, dat deze indicatien wel moeten verstaan werden, te weeten.

Bepaalinge van voorgemelde indicatien.

1. By alle geringe en minbloedende Wonden heeft men niet noodig het bloeden te stempen, om dat de natuur zulks van zelfs doet. Dog hier tegen werd dagelyks grof gedwaald, indien de meeste Heelmeesters straks byna alle geringe Wonden opvullen en oppproppen, om dat ze voor eene swaare bloedinge bang zyn, en wel zomwylen aan deelen, daar in het geheel geene groote bloedvaten zyn. De schuld hier van is aan de kwaade gewoonte van hunne Meesters zo geleerd te wyten.

Ook moet men begrypen, dat het bloedstempen in zig zelfs beschouwd, niets doet tot de genezinge der Wonden, en het sterk bloeden het eerste sware toeval der Wonde is, om die reden hebbe ik ook het zelve uit de indicatien van ons besteld weggelaten.

2. Daar niets onzuiver nog vreemd in de Wonden is, heeft men ook niet noodig het zelve te trachten daar uit te zoeken, veel min dat men dagelyks na de kwaade en verderflyke gewoonte met ruwe tentyzers in zuivere Wonden rond vroet, steekt, krapt, en den armen Leider daar mede onnodige pyn aan doet. Als men geleerd hadde, dat alle gesnedene gestookene en gescheurde Wonden altyd zuiver zyn, zoude men dan nog zo dom zyn, om zo te pylen? of is 't om te weeten, of de Wonde in 't genezen aanneemt? maar kan men dit niet anders weeten? de zuiverende middelen zyn in dezelve immers ook even onnoodig en kwaad met alle de scherpe dingen. Alleen de geschootene gekneusde en vuile Wonden vereischen dierhalven alleen deze indicatie van 't zuiveren en 't vreemde daar uit te ruimen. Men moet evenwel ook in deze niet altyd vroeten en zoeken.

3. De vereeniginge van de wanden en lippen der Wonden kan van den beginne af geschieden by alle gesnedene Wonden en by alle die dezelve gelyken, maar niet by de gekneusde en geschootene en onzuivere, nog by die daar een gedeelte verlooren is. Maar als de zuiveringe geschied is, de eschar afgescheiden, moet men straks tragten de vereeniging te bewerken, en by de groote met verlies kan dit niet als allengskens geschieden, als de natuur het verloorene hersteld en de kunst met goede hegtplaasters en windzels de randen der Wonden na elkanderen voegt. Zo nu de vereeniginge de eenigste intentie van de natuur en kunst is, gelyk we (§ 1.) hebben aangewezen, en uit het even gezegde blykt, waarom brengt men dan

dat op de natuurs werkinge, wisse ondervindinge en gezonde redenen bevestigd staat. Dierhalven zullen we ons bestek op deze wyze vervolgen, en naauwkeurig allereerst onderzoeken

tweemaal daags wieken en proppen in zuivere Wonden? waarom plukt men die open met het zo dikwils verbinden? dit is niet evenredig nog overeenstemmend. Het is zelfs ongereimd.

4. Het digereeren of ettermaaken is ook niet by alle Wonden noodig, want die gehegt werden, genezen veeltyds zonder eenige etterscheidinge. Daar kan dan ook geen vleesmaken plaats hebben. En in de gemeene Wonden scheid de natuur altyd by menschen en beesten zo veel etter af als nodig is. Dierhalven is 't onnodig in alle die gevallen ettermakende of ettervermeerderende middelen te gebruiken. Ook bevind men, dat de natuur by geschootene Wonden van zelfs de korst of eschar afscheid en etter verwekt, ook zonder eenig gebruik van middelen, ziet §. 1. Dierhalven blyft voor de kunst alleen overig eene digestie te verwekken in die gevallen, daar de natuur in gebreken is gebleven en de Wonde droog staat, en in dit geval is het dan nog niet altyd mogelyk met de gemeene vette suppurative eenen goeden etter voort te brengen; maar in tegendeel werden heel andere middelen daar toe vereischt, gelyk we in 't vervolg verder zien zullen.

5. Aangaande de toevallen moet men by gemeene Wonden, die wel behandeld werden, dezelve niet altyd verwachten, maar by swaare dezelve vooruit zien, en by tyds trachten voor te komen, en reeds de tegenswoordige met alle kragt weg te neemen, Ook mag men de geringe toevallen by geringe Wonden niet altyd geringe achten, om dat die ons bedriegen kunnen en in erger veranderen, gelyk we by de doodelyke Wonden dikwils gezegt hebben. Inzonderheid moet men wel op de koortzen, swellingen, inflammatien, gangræna en overmatige etter-scheidingen, agt geven, en die ten alle tyden trachten te verhoeden en te dwingen, met behoorlyke middelen, daar in eene werkende kragt is, en niet met beuselaryen van *Primerosius* en *Harveus* zo deerlyk bespot.

Hoe-

Hoedanig de Bloedstortinge by Wonden op eene zekere wyze in de meeste gevallen spoedig gestilt mag werden.

§. 79. By de meeste hevige bloedingen, inzonderheid aan de armen en beenen, de tournequet eerst aangelegt, moet men de bovist in *Spiritus terebinthinæ*, of in *alcohol vini*, of in byde te gelyk nat gemaakt, en in 't *pulvis vitrioli* omgerolt (*), in de Wonden tot op de grond brengen, daar over heen gelegt weeke stukken bovist met enkeld *alcohol vini* bevogtigt, en verder plukzel (†) compressen en windzels. Geen sterker *stypticum* hebbe ik tot heden kunnen uitvinden.

Bloedstillinge aan armen en beenen, met kragtige zekere *styptica*.

Wanneer die hevige bloedinge by gekwetste tendineuse deelen en articulatien geschied is, moet men de Vitriool weglaten, en maar alleen de *Spiritus terebinthinæ*, *alcohol vini*, bovist, *alumen crudum*, *terra japonica*, enz. met compressen en bekwaame windzels aanbrengen, en alle scherpe beitende *caustica* agter laten (§), die zeer schadelyk zyn, en aan die deelen nooit goed doen.

Hoe by tendineuse deelen.

Na

(*) Meestentyd neeme ik het *Vitriolum Cyprium*, maar by menschen, die zeer gevoelig zyn, gebruike ik de *pulvis Sympatheticus*, of de gemeene groene of Roomsche Vitriool, die minder pyn verwekken, en zomwylen menge ik om die reden daar by het *alumen crudum* of *ustum* en het *pulvis colophonii* of *mastichis*, die genoeg voldoenend zyn.

De Vitriool niet altyd dienstig.

(†) In plaats van plukzel kan men met vrugt de boomwolle, watjes of ook 't gemeene vlas of werk gebruiken. En by gebrek van bovist kan men de watjes of het fyne Haarlemmer linne plukzel in de voorgemelde middelen gedoopt, met even goed voordeel gerust neemen. Inzonderheid mag men *Colophonium* en *Alumen crudum* als een groot nuttig en zeer zagt *stypticum* aanmerken.

(§) Niets is schaadelyker, als by de gekwetste *tendines* en *ligamenten*, cau-

Caustica

Na afgezette borsten. Na het afzetten der borsten en groote geswellen, hebbe ik dezelve behandelingen gehouden met geen minder voordeel.

Na het amputeeren der extremiteiten. Maar na het amputeeren der armen en beenen, hebbe ik de Vitriool altyd agtergelaten, alleen de *alcohol vini*, *Spiritus terebinthinæ*, *alumen*, enz. met de rest van 't verband laaten gebruiken, en zulks in alles voldoenend en met gewenschten goeden uitkomst (*) bevonden. Wat zal men nu meer wenschen als 't gene voldoenend is?

By geringere wonden. By geringe bloedinge, daar eenige veenen of kleine arterien gewondt zyn, doet alleen het *alumen* genoeg, of de *alcohol vini*, enz. met bovist of plukzel en een goed aanhoudend verband.

Als de arterien half afgesneden zyn. Als eenige grootere arterie gewondt is, en diergelyken gemelde verbanden niets vrugten, de arterie verscheind half of ten gedeelte afgesneden te zyn, is men genoodzaakt, dezelve geheel met een lancet of scherp krommesje door te snyden, wanneer zomwylen de bloedinge dan met byvoeginge van 't voorige verband schielyk stilt. Dog dit gaat altyd zo vast niet door, om dat ik dik-

schadelyk by *tendines*, enz. caustique bloedstempende middelen te gebruiken. De *Spiritus terebinthinæ* en andere *Spiritus* en gedestilleerde olien kan men daar onder niet rekenen; want deze zyn vrienden der zenuwen, pezen en banden, als dezelve wel met oordeel en verstand gebruikt werden, gelyk den zeer kundigen Heer *Septalius* reeds voor honderd jaaren heeft beschreven.

Enkelde zyn de beste. Niemand verwondere zig, dat ik in diergelyken swaare gevallen, zulke enkele en eenvoudige bekende *styptica* alleen te gebruiken aanpryze, en niets melde van de groote gecomponeerde *pulveres* en *aquæ stypticæ*, daar van de Medicynboeken zo veel zyn opgevult. Ik oordeele, dat ik het beste na myn weeten, volgens ondervindinge opregt openbaare, en dat ik de geheele rest kragteloos of onnodig hebbe bevonden, en ook nooit eenig vertrouwen op groote compositien gesteld.

dikwils de geheel doorgeſnedene ſlagaderen nog toen zeer hevig bloedende hebbe waargenoomen (*).

Zommige onderſcheppen de arterie met een krom vorkje, daar mede dezelve opligtende, en omſteeken die dan met een naald en draad, na dat zy de Wonde eerſt verwydert hebben (†) gelyk men in andere gevallen zonder dat vorkje doet.

Van 't onderſcheppen der ſlag-aderen met een vork en naald en draad.

An-

(*) Eens hebbe ik gezien de arterie aan de duim gewondt hevig bloedende van ons met een lancet dwars afgeſneden even hevig verder bloeden. Ik geloove dat dit meermaalen zal voorkomen. Obſervatie.

(†) Dog dit vorkje heeft men zelden van nooden als alleen wanneer de ſlagaderen tuſſchen de beenderen of ſpieren diep gelegen gewondt zyn, 't welke men ligt begrypen kan, dat goed zyn moet, vermits men 't bloedvat behendig daar mede kan opligten, en aldus te gemakkelyker met een naald omſteken.

Het omſteken en binden der artetie is in veele gevallen onvermydelyk noodig en voorſpoedig, inzonderheid by de geamputeerde ledematen, daar de ouden tot de brandinge en de ſcherpſte *cauſtica* hun eenigſte toevlugt moeſten neemen, en daar mede nog veele moeijelykheden en kwaade gevolgen hebben ontmoet, om dat de bloedinge dikwils wederom kwam.

Als men by groote, diepe en ſwaare geſchootene Wonden groote abſceſſen en verzakkinge van etter, lange inciſien maken moet, en dan veeltyds onvermydelyk daar de dwars-takken der arterien mede doorſnyd, volgd dikwils eene zeer hevige bloedinge, die in een moment door het omſteken en binden derzelven ſtillen kan, gelyk ik weet meenigmaalen gedaan te hebben, dat al bekend genoeg is. Om deze reden heeft den kundigen *Sharp* by het opereeren van den ſteen, als de bloedinge groot waar, de ſlagaderen omgeſtooken met veel voordeel. Obſervatie.

Toen ik eens aan een hond de milt uitſneed en de *arteriæ mammariæ* ſterk bloedende my hinderlyk waaren, omſtak ik die alle, en konde verder ſpoedig en gemakkelyk werken. Obſervatie.

Wanneer ik by den Jood *Mordochay*, in byzyn van drie Chirurgyns een zeer groote vetbreuk (*fungus omenti adipoſus*) wegnam, hebbe ik dikwils de ſlagaderen daar omſtooken, eer dat ik dezelve afſneed, en we hadden aldus geene de minſte hevige bloedinge, hoewel we hier gelyk als anatomiſeerden, 't zeer groote geſwel van de buik ſepareerende, onderwylen geſtadig de *alcohol vini* aangebragt. We hadden onderwylen maar geringe bloedinge, die anders doodelyk zoude geweeſt zyn. Obſervatie.

By

Van 't inbrengen van een ftilet in dezelve.

Andere brengen een ftilet in de gewonde arterie, ligten die op, en omfteken dezelve, gelyk als vooren:

Andere trachten met een arterie-tange (*) dezelve te vatten en doen verder het zelve, inzonderheid by de geamputeerde extremiteiten.

We-

By alle groote gefwellen, als men die wegneemt, kan, mag en moet men dit gelukkig doen, en men behoeft dan niet te vrezen, dat den Leider onder het opereeren doodbloed, ziet pag. 64 en 65.

Eene bezondere bal-wegfnydinge van *Chefelden.*

Den kundigen *Chefelden* wyft aan, als men den vergrooten bal wil wegnemen, dat men maar alleen de *arteriæ fpermatiæ* moet omfteeken, en niet de ftrenge binden, maar deze alleen doorfnyden, het welke hy met gewenfchten uitkomft bewyft gedaan te hebben.

Zeldzame aanmerkinge.

Eens hebbe ik met myn eigene hand een kankreufe *tefticulus* weg genoomen, zonder dat ik noodig vond de ftrenge of de *arterie* te binden, en de bloedinge liet zig met het aanleggen van bovift, in *Spiritus terebinthinæ* en 't *pulvis Sympatheticus* gedoopt, zeer fchielyk ftillen, 't welke als iets zeldzaams ik hier by voege. Merkt eene beknopte behandelinge zonder veel omflag.

Het binden der arterien goed en niet fchadelyk.

Uit al dit gezegde kan men nu genoegzaam erkennen, dat dit onderfcheppen der arterien nuttig noodig en niet fchadelyk zy, hoewel zommige, de zake niet wel begrepen, anders oordeelen. Maar als men begrypt, dat men, by de meefte onderfcheppingen der arterien, maar alleen de *membrana cellulofa* bind, gelyk we verder zullen aanwyzen, en de voorzigtigheid gebruikt werd, van geene *nervi* en *tendines* mede te binden, is men ten vollen overtuigd, dat dit omfteken en binden nooit eenige de minfte kwaade toevallen verwekken kan.

Het is te onnozel, dat men tegens goede beproefde behandelingen misverftanden wil inbrengen. De ondervindinge, op een gezond en oneenzydig oordeel fteunende, doet hier meer, als duizende ydele redeneeringen, daar mede men fwart wit by onkundige vertoonen kan, maar een kundige agt dit alles niets.

Obfervatie.

(*) De arterie-tange kan ook zomwylen niet eens gebruikt werden. Toen ik Ao. 1747 by een jongen een been even boven de enklaauw wegnam, konde ik met die tange de arterie niet vatten, om dat de twee focilien zo na by elkander geplaatft waaren; toen gebruikte ik maar myne vingers der linker hand, als ook de naald en draad met even goed effect.

Obfervatie.

Ook hebbe ik naauwkeurig waargenoomen, dat men onder dit omfteeken veeltyds niet de arterie, maar enkeld de *membrana cellulofa* of ook fpiervefelen vat en bind, zynde de arterie zo hoog zomwylen opgetrokken, dat die met detange niet gevat kan werden.

Weder andere brengen een ſteek-wiek in de gewonde ſlag-ader en ſtoppen aldus de bloedinge, het welk doen ik goed keure, als het geſchieden kan. En ſteek-wieken.

Men is veeltyds ook gewoon, een ſtuk *Vitriolum Cyprium* met boviſt of plukzel in de Wonden, en wel aan de openinge der arterie, aan te leggen, en 't verband dan verder voltoid, laat men het zelve eenige uuren of dagen lang daar na met de vlakke handen aandrukken, het welke men van ouds tot heden van een gewenſcht effect veeltyds bevonden heeft (*), gelyk we te vooren reeds gemeld hebben. Brok Vitriool. Drukkinge met de hand.

In navolginge dezes, om dat dit wat laſtig viel, heeft men het aangelegde verband met een inſtrument, de Tournequet genaamd, aangedrukt gehouden, met gevolg van even gelyke nuttigheid. Zommige gebruiken hier toe een tournequet met een knop, andere weder een andere. Ieder doet hier zyn beſt en heeft zyn verkiezinge in alles ten goede. Tournequet.

Andere gebruiken nog andere elaſtique drukkende veeren hier toe, die den naarſtigen *H. Ulhoorn*, in de Chirurgie van den grooten *Heiſter* vertoond heeft, die alle ook zeer pryslyk zyn. Elaſtique inſtrumenten.

Als

(*) Het geſtadige drukken met de handen op het verband doet zeer veel goed, en veel meer, als zommige denken, en moet gedaan werden op die plaatzen, daar men geen tournequet kan leggen, of na bevinden, daar men het denkt nuttig te zyn. Naauwkeurigheid van het drukken.

Als men veele watjes, plukzel en kleine compreſſen boven elkanderen met eene bekwaame omwindinge, benevens de goede *ſtyptica* aanlegt, ziet men gelukkigen uitkomſt, ook zonder verder drukken der handen en tournequet. Maar dit moet zeer net, handig, kundig en naauw oplettend uitgevoert zyn, of anders is alles vrugteloos. Daar is een zeer groot onderſcheid tuſſchen het een en ander verband. Hier op mag wel gemerkt werden. De handigheid vermag veel.

Drukkinge der vingers op de arterie.

Als men de ſlag-ader buiten de Wonde boven of ook beneden met een vinger ſtyf drukt, ziet men aanſtonds de bloedinge ophouden (*), het welke men in veele gevallen mag navolgen.

Brandinge met het gloeijende yzer.

Maar wanneer alle deze voorgemelde wyze van bloedſtempen niet voldoenend onmoogelyk en ondoenlyk geoordeeld werden, kan men vylig en voorſpoedig het gloeijende yzer gebruiken, op het welke men in voorige tyden als op het heilige anker en het allerzekerſte hulpmiddel in de meeſte ſwaare bloedinge vertrouwd heeft, toen men van de voorige behandelingen zo veel niet wiſte, ziet hier over *M. A. Severinus*, *Hildanus*, *Paré*, *Scultetus*, *Roonhuizen*, en meer andere (†).

En

Drukkinge der arterie buiten de wonde.

(*) In navolginge dezes, heeft men op de arterie buiten de Wonde ronde of langwerpige compreſſen gelegt, met eene ſtyve windinge daarom heen. Andere hebben de knop van de een en ander tournequet daar op geſchroeft, 't welke ik ook alles met gewenſcht voordeel dikwils gedaan hebbe.

Obſervatie merkwaardig.

Wanneer ik op een zekere tyd met eenige Chirurgyns een hard geſwel voor het oor wegnam, en de *arteria temporalis* met voordagt gekweiſt wierde (om dat die niet gemeid konde werden) en een ſwaare bloedinge volgde, drukte ik, beneden de gemaakte Wonde met de duim de plaatze, daar de *arterie* onder heen liep, en 't bloeden ſtond ſtraks ſtil, ik liet de duim los en de bloedinge verſcheen ſtraks, en drukte weder met dezelve opvolgende ſtempinge, waar op de Chirurgyns ſpraaken, *dat is heel grif en aardig*. Door dit eenvoudig doen geſchiede het, dat we de Wonde bloedeloos ſtelden, en 't verband met de *ſtyptica* droog gehouden aanlegden; en dat aldus de kragt der middelen in de Wonde bleef, die anders door het geduurige bloeden afgeſpoeld werd. De Tournequet doet by andere deelen dezelve dienſt, om door die hulp het verband in zyne volkomene kragt in en op de Wonde te doen houden en werken. Dagelyks geſchieden misſlagen hier tegen, want de minſte Heelmeeſters hier hebben dit inſtrument en behelpen zig met de *ſtyptica*.

(†) Onze Voorouders gebruikten gloeijende meſſen in het wegnemen der groote geſwellen, het welke den Heer *Benivenius*, *de abditis morborum cauſis*, gelukkig te doen met een heel bezondere hiſtorie bekragtigd heeft;

dat

En in plaats van dit heeft men voor lange in gebruik gehad den *oleum vitrioli*, *ſublimaat* en andere brandende middelen tegen de hevige bloedinge te gebruiken (*), die ik ook veeltyds hebbe gebruiken moeten. En hevige cauſtique *ſtyptica* nuttig.

Maar

dat we nu heden met het omſteeken der arterie veel gelukkiger verrichten kunnen. Veele andere der ouden hebben dit zo gedaan na de gewoonte, en om dat zy niet anders konden.

Andere gebruikten in alle ſwaare bloedſtortingen by Wonden, en zelfs na het extirpeeren der extremiteiten dit *cauterium actuale*, 't welke we nu ook niet meer in die gevallen van nooden hebben, om dat men nu met kragtigere *ſtyptica* en omſteeken der arterie te werk gaat.

Evenwel zyn we ook nog heden genoodzaakt, onze eenige toevlugt tot dit kragtig brandend middel te neemen, wanneer we met alle de voorgemelde behandelingen geen goeden uitkomſt kunnen verwachten nog voor uit zien, inzonderheid aan de tonge, verhemelte, *epulis* der tandkaſſen, en in alle andere gevallen, daar men alleen met 't gloeijende yzer de bloedinge ſtillen kan, en met een verband niet by kan koomen. De kundige Heelmeeſters *A Verduin* en *H. Ulhoorn*, hebben wonderen in die gevallen alhier daar mede menigvuldige maalen gedaan, die ik hier nu verſwygen zal. Dit branden is nog heden noodzakelyk.

In navolginge dezes, dog op eene heel vreemde wyze heeft den zeer geoeffenden Heelmeeſter *H. Ulhoorn* alhier, na het wegneemen van een geſwel aan de keel, een gewonde ſterk-bloedende ſlag-ader aldaar geſtempt, met het aanbrengen van de heete gekookte *Spiritus terebinthinæ*, die hy in plukzel ingezogen met een tange heet in de Wonde aanbragte, een behoorlyk verband daar over heen gelegt, en den Leider wierde gelukkig behouden, 't verband wierd voor den tienden dag niet los gemaakt. Dit verdiend wel wat nadenken. Bezondere geſchiedeniſſe van het branden en ſtempen met heete *Spiritus terebinthinæ.*

(*) Dit heb ik al veeltyds na vereiſch van de kwaalen uit noodzakelykheid in 't werk geſteld. Ik weet, dat we voor ruim drie jaaren met een Chirurgyn zeer voorſpoedig geweeſt zyn, toen we een bezondere zeldzame doorgebrookene ſtinkende *fungus* van het vetvlies en ſpieren tuſſchen de *tibia* en *fibula* van vooren by het ſcheenbeen by een vrouwsperſoon, op eene heel bezondere wyze wegſneeden, en de Wonde gelukkig genazen. Eene zeer bezondere hiſtorie van een *fungus* by de ſcheen genezen.

1. Sneden we het geheele geſwel van boven na beneden langs en diep door, na dat we de tournequet wel vaſt boven de knie hadden aangelegt.

2. Toen ſneden we met een mes wederzyds de wanden of zyden van 't gekloofde geſwel met de huid te gelyk van de grond uit, zo veel mogelyk

 waar

En eindelyk door hegtinge, dat zeldzaam is.

Maar nog moet ik hier bybrengen eene bezondere wyze van doen in voorige tyden verworpen, en nu door ondervindinge gestaaft en goed bevonden, dat men, als de groote slag-aderen gewondt zyn, de wanden der hevig bloedende Wonden met een naald en draad maar maatig styf by elkanderen hegt en aanhaalt, en de swaare bloedinge daar mede schielyk stempt. Niemand verzoeke ik verwondere zig hier over, offschoon het zelve in oude tyden by *Celsus* en andere, en ook nog heden van veele afgekeurt is (*). Als men *alcohol vini* met pluk-

waar, en knipten met een holstaande schaar het overblyfzel van de *fungus* na vermogen weg.

3. Daar na de tournequet losgelaten, zag men het afgryslyk spatten van veele arterien aldaar gelegen, 't welke we zeer ras door dit zelve instrument dwongen, en de Wonde met het *alcohol vini* bedoopten, dat die geheel en al bloedeloos wierde.

4. Vervolgens besmeerden we met een verkoelende lootzalve die groote Wonde rondom, en bragten daar in bovist met veel *sublimaat*, *alumen ustum* en *Spiritus terebinthinæ*, daar over heen gelegt plukzel, compressen, en een bekwaam aanhoudend windzel.

Tien dagen lieten we het verband rusten, zonder het zelve los te maken, en toen zag men, dat de Wonde volkomen van al het fungeuse gezuiverd waar, en de Leideresse is in eenige weken daar na hersteld, en leeft nog heel gezond.

In Schotland ongeneeslyk.

Ziet hier genege Lezer, eene zonderlinge kwaale en wonderbare genezinge, dewelke in de Edenburger Actens, I. Deel, p. 146. Obs. 22. verzogt werd, om gedecideert te werden, en dat die kwaale daar na veele genoomene moeite behandeld, doodelyk is geweest, dewelke gy hier nu zo gelukkig en eenvoudig genezen ziet. Dit is eene opregte waarheid daar geen leugen by is.

Tegens *Celsus*.

(*) *Celsus* vermaand wel uitdrukkelyk, dat men de hevig bloedende Wonden niet hegten moet. Ik hebbe my daar evenwel niet aan binden willen, maar altyd de vryheid willen behouden, het tegendeel te beproeven, gelyk men in voorige tyden dit gedaan heeft, denkende, dat het zelve regt ons nu zo wel als toen hen eigen zy, en dat men niet blind op het gezag van iemand vertrouwen mag. Ik hebke dierhalven veele proeven met voorbedagt hier van gemaakt.

On-

plukzel, kleef-plaasters en bekwaame windzels daar over heen legt, is 't genoeg, en men doet hier mede dubbeld voordeel, want men stilt het bloeden en geneest de Wonde schielyk. Het waar te wenschen, dat in meer gevallen proefnemingen hier van gedaan wierden.

Van gering bloedende Wonden, die men met droog plukzel, en ook wel met *aqua styptica* en *pulvis stypticus*, opvult en oppropt, zal ik hier niet spreken, als dat al zulk doen meest onnoodig is, en zegge, wanneer men straks behoorlyk de wanden der Wonden aan elkander voegt, of enkel na vereisch van zaken met plukzel of een plyster plat verbind, dat men de proppen dan hier in niet noodig zal hebben. Geringe Wonden vereischen geen oppropping met *styptica*.

Ook hebbe ik de gemeene bloedstempende gecomponeerde poeders voor dezen genoeg geprobeerd, maar nooit De gemeene *pulveres* en *aquæ stypticæ*

Onder andere hebbe ik waargenomen, dat een myner Leerlingen de doorgesnedene kuidspieren verzelt met kwetzinge der groote arterien aldaar gelegen, straks met een naald en draad, zonder veel omslag heeft gehegt, en de bloedinge, mitsgaders de genezinge der Wonden, zeer schielyk bevordert. Observatie.

Niet tegenstaande nam ik omtrent dezelve tyd waar, dat die zelve Wonde by een ander zeer ras, door gebrek van goede bloedstempinge doodelyk waar. Hadde dien Meester dit ook geweeten, dien Leider leefde nog. Observatie.

Voor tien jaaren nam ik een groot geswel beneden het onder ooglid weg, met opvolgende vreeslyke bloedstortinge, ik hegtede de wanden met veele hegtingen en stempte dezelve zeer ras. Observatie.

In dat zelve jaar sneed ik een kanker aan de keel weg, en hebbe die ook straks gehegt, niet agtende de hevige bloedstortinge daar by verzelt. En wie weet niet, dat men de kankreuse lippen weggenoomen en zomwylen met zeer hevige bloedinge verzelt, aanstonds hegt, en dat de bloedinge straks ophoud, met alle gewenscht voordeel? Dit is immers evenredig en eenstemmig Observatie.

En om dit verder op het naauwkeurigste te willen en mogen weeten, hebbe ik dikwils experimenten aan honden gemaakt, daar de hevige bloedinge door de hegtinge der Wanden ras gestuit wierde. Observatie.

nooit zo zeker en kragtig bevonden, als de voorige gemelde eenvoudige, die geen componeeren van nooden hebben, en in veelerly gevallen overal ligt veranderd en bekwaam met verstand gebruikt kunnen werden (*).

Als geen verband kan gelegt werden, wat dan te doen.

Daar komen verder gevallen voor, dat men geen verband kan aanleggen, maar alleen met aanspuiten of los aanhouden van sterke *styptica* de hevige bloedinge stempen kan en mag.

Observatie van 't neusbloeden.

De neusbloedinge is zomwylen zo hevig, dat de gemeene *styptica* met alle turunden vrugteloos zyn, en 't bloed onder 't gebruik van deze in de keel door de mond en ooren uitkomt, gelyk ik my herinnere bygewoond te hebben, wanneer ik de beste *alcohol vini* koud in de neus liet inspuiten en 't bloeden schielyk ophielde. Dit hebbe ik in veele gevallen in den beginne in 't werk gesteld, en hebbe nog geen grooter middel gevonden. Den *Spiritus terebinthinæ* is ook van goede werkinge. dog scherper, en werkt zo gemakkelyk niet (†).

§. 80.

(*) De meeste gemeene gecomponeerde bloedstempende middelen, hebbe ik ydel bevonden, en in geenen deelen overtreffen de gemeene eenvoudige, die de natuur opbrengt. Ook hebbe ik altyd oneenzydig overdenkende wel met oordeel waargenoomen, dat de gemeene Wonden, ja zelfs de gemeene geschootene en gekneusde Wonden, niet voor noodzakelyk eischen, met wieken en bloedstempende dingen opgevult te worden, maar wel dat die aan de natuur overgelaten, en eenvoudig met een doek of plaaster gedekt, veeltyds spoedigere genezinge hadden. Zo dat ik nu niet meer noodig achte, verdere proeven daar van te maken. Spot men met het proeven maken, dat is voor rekeninge van die daar mede spotten, en niet beter weeten. Ik zegge, de zuivere proefnemingen alleen wyzen de waarheid aan in deze kunst.

Zeldzame observatie van eene zeer groote bloedende *polypus* hersteld.

(†) Voor omtrent vier jaaren geroepen by een jongeling 17 jaaren oud, reeds een jaar lang met eene zeer bezondere groote bloedende *polypus* agter in de keel bezet, vond ik dezelve *polypus* drie maanden gestadig in de keel en linker neus gebloedt te hebben, zynde in de keel ter groote van

een

§. 80. Het bloedſtempend verband uit noodzakelykheid wel aangelegt (§. 79.) moet naar omſtandigheden, 7. 8.

Hoe men zig verhouden moet na het aangelegde bloedſtempende verband?

een matig groot hoender ey en in 't linker neusgat ook zigtbaar. Den Leider zo lange dag en nagt allengskens onder twee Heelmeeſters handen als uitgebloedt en geheel vermagert zynde bewoog my tot mededogendheid, om hem te helpen, die door die twee helden zo lange afgehouden waar geweeſt, van my of een ander Doctor by hem te haalen, om dat zy voorgaven, dat een Doctor voor diergelyken ſwaar geval geen raad wiſte en dat dit alleen hun werk waar. Alle redeneeringen over verwaantheid en kunſt overgeſlagen ſtilde ik ſtraks met myn *pulvis ſtypticus* van enkeld *alumen cruduum*, deze langduurige bloedinge, waar over men verwonderd ſtond, dat een Doctor in zo weinige minuten meer doen konde, als twee gewaande Heelmeeſters in zo veele weeken Het bloeden bleef onder het geſtadig gebruik van dit middel altyd weg, en na het ordineeren van eene voedende diët met eijeren, melk, goede ſoppen, enz. kwam den te voo ren waaragtig zieltogende tot zyne voorige kragten. Na deze tyd hebbe ik verſcheide maalen getracht in tegenswoordigheid van veele Liefhebbers den *polypus* met verſcheide tangen agter het *velum palatinum* uit de keel uit te trekken, maar wat moeite ik deede, waar alles vrugteloos, om dat dezelve heel hard als cartilagineus verſcheen en als overal rondom aangewaſſen. Dierhalven we niet veel konden vrugten, als dat we maar eenige kleine brokjes afſcheurden, met gevolg telkens van eene zeer hevige bloedſtortinge, die we ſtillen moeſten met *alcohol vini*, *pulvis aluminis*, *pulvis Sympatheticus*, *aqua fortis*, *oleum vitrioli*, enz. dan het eene en dan weder het ander na ons oordeel gebruikt. We ondernamen ook op verſcheide tyden denzelven met ſchaaren en bezondere daar toe gemaakte krommeſſen weg te neemen, maar alles even vrugteloos. Verders nam ik den ſtoute beraad, het *velum palatinum*, aan de linker zyde van de *uvula* na boven toe met een mesje, op te ſnyden, het welke ik met myn hand zelfs hebbe gedaan, en te gelyk eenige brokken van de *oſſa palatina* te gelyk afgeſneden, tragtende met een krommes de *polypus* eerſt met een tange gevat weg te ſnyden, maar ook vrugteloos. Deze behandelinge wierde onderwylen gevolgd van hevige bloedſtortinge, die we ſtraks telkens gelukkig met de voorige middelen ſtilden.

Onkunde en vermeetelheid der Heelmeeſters beſtraft.

Veelerly ondernemingen vrugteloos.

Kragtige bloedſtempingen.

Het *velum palatinum* opgeſneden en genezen dat zeldzaam is.

Eindelyk na dat we al dit doen vrugteloos hadden zo menigvuldig met veel verdriet ondervonden, liet ik een inſtrument vervaardigen, gelykende na dat, daar mede men de *uvula* en amandelen af te binden gewoon is, het welke hier gemakkelyk te gebruiken geoordeeld wierde, om dat het *velum palatinum* reeds doorgeſneden waar, en men met dit inſtrument aldus na by de wortel van de *polypus* by konde komen. Ik ſtelde dit met

En de *polypus* eindelyk gelukkig afgebonden.

eigene

8. 9. 10. 11. 12. en wel meer dagen blyven leggen. En als men begint het zelve los te maken, moet men voor-

eigene handen in het werk, om dat ik niemand vertrouwde, en bond gelukkig het gefwel, het welke ook weinige dagen daarna afviel, zodanig, dat men zag, dat het geheele ongemak fcheen als verdweenen te zyn.

De wortel eindelyk ook gedwongen.

Maar naauwkeurig onderzoekende vond ik, dat evenwel nog wat van de wortel waar overgebleven, dierhalven ik dagelyks door het linker neusgat als ook agter in de keel het *pulvis Sympatheticus* en *aluminis* liet aanbrengen, en wel dikwils in vierentwintig uuren, ook liet ik die poeijers in waater opgeloft, dikwils alle daagen daar aan door behulp van een fpuit naarftig aanbrengen en aanfpuiten, met alle gewenfchte voordeel en gehoopte verwagtinge. De wortel der *polypus* zag men toen niet meer uitfpruiten, en het doorgefnedene *velum palatinum* zagen we wederom te zamen groeijen, zodanig dat men nu kwaalyk meer zien kan, dat ooit het zelve doorgefneden geweeft is.

Een wonder der hand-kunft en der natuur.

Een wonder der handkunft en der natuur, dat ik niet weet van iemand tot heden toe befchreven te zyn. Want wie zoude ooit verzinnen kunnen en durven, dat dit verhemelte-vlies zo dun zynde, ooit wederom zoude kunnen aan een groeijen, dat zo verre opgefneden geweeft? die nieuwsgierig is, kan den Leider nog hier zien, die nu nog gezond en wel leeft, zonder merkelyk ongemak, en nu door beide de neusgaten ademinge haalen kan Niemand verzoeke ik dierhalven te denken, dat ik fabelen vertelle, de hiftorie is zo waar, gelyk ik die hier fchryve. Omtrent in anderhalf jaaren is dien Leider genezen. En ik kan narekenen, dat wel honderd ponden bloeds in een jaar onder die behandelinge vergooten zyn, zonder dat waterzugt, of eenig ander kwaal daar uit ontfprooten is, dat meenig een vreemd zal voorkomen.

Weg alle redeneeringen.

Maar weg alle verkeerde redeneeringen, alleen de ondervindinge is de befte Leermeefterefſe. Ik kan ook zelfs duizende zotheden hier tegen inbrengen, maar dat luft my niet, ik beooge alleen de opregte waarheid, en de groote werkinge van de kunft en van de natuur.

Den Heelmeefter le Dran, deze zake te hoog gefteld.

Den Franfchen Heelmeefter *le Dran*, fchynt in zyne Heelkunftige aanmerkingen van diergelyken *polypus* te fpreeken, en dezelve zeer gemakkelyk genezen te hebben, hoewel hy het *velum* niet heeft doorgefneden. Die genezinge is al te gemakkelyk geweeft, en hy betoond, dat hy eene geringe zaake voor groot heeft opgegeven, gelyk dit eene gewoonte onder de Heelmeefters is. Waar door de Heelkunft zo fwaar, onverftaanbaar en onzeker gemaakt werd. Maar dewyl we alle deze zotheden verwerpen, leid ons de ondervindinge op eenen goeden weg om alles beter na te fpooren en het goede en waaragtige te vinden, dat zo lange is verborgen geweeft, het overige mag een wel denkende verzinnen.

Men

voorzigtig en zagt eerst de windzels, een, meer of alle afneemen, die wat inknippen, of weder nieuwe los om heen slaan, het vuile neemt men weg, dat los is, en al dat vast aankleeft, laat men nog zitten, tot dat de natuur het zelve door de suppuratie van zelfs los maakt, om eene nieuwe bloedinge aldus voor te komen. Eene behendige hand, met goed oordeel verzeld, mag dit alleen in alle gevallen net bepaalen en goed uitvoeren (*).

Niet

Men mag ook overvloedig uit dit gezegde erkennen, wat de Heel- en Genees-kunde, alleen voor zig zelfs, en te zamen gepaart, hier uitgevoert heeft, en hoe noodzakelyk het zy, dat die byde in deze en diergelyken gebreken te zamen hulpe aan den Leider moeten brengen, die door eene alleen niet geholpen konde werden. De naauwkeurige kennisse van de kragten der goede Medicynen blinkt hier ook uit als zeer voortreflyk, heilzaam en nookzakelyk. De Genees- en Heelkunst gepaart, doen groote dingen.

(*) Als men de deelen en derzelver werkingen wel kent, en men aldus wel weet, dat maar groote venen of kleine arterien gewondt zyn, die ook hevig bloeden, zo weet men ook, dat zulk een verband niet zo lange nodig is te rusten, als wanneer groote slag-aderen gekwetst zyn, in welk laast geval onvermydelyk noodig is, het verband lange te laaten stil blyven, ten zy eenige dringende oorzaken of toevallen het vroeger losmaken vereischen, wanneer men dan die toevallen redden en de wederopkomende bloedinge voorzien moet. Men moet wel onderscheiden, of groote of kleine bloedvaten bloeden.

De grootste moeijelykheid, die men hier ontmoet, is, als *gangræna* by een kwetzinge verzelt is, daar de bloedinge het langleggende verband, en de *gangræna* het dikwils losmaken vereischen, gelyk ik met veel moeite aan een gekwetste arterie des duims met *gangræna* aan den onderarm, en met *punctura tendinis*, en nog met gelukkigen uitkomst van alles, zelfs hebbe eenige maalen bygewoond en 't werk mede behandeld. Observatie.

Als men gering bloedende Wonden, na de gemeene befaamde kunst, heeft met veel toestel gestempt, opgepropt, gebonden, en den tweeden of derden dag verder dagelyks los maakt, is weinig daar aan gelegen, vermits daar geene groote bloedvaten gekwetst zyn geweest. En tegen al dit onnodig doen werkt de natuur dan kragtig aan, en geneest eindelyk de Wonde. en kan geene bloedinge volgen, om dat geene groote bloedende deelen gekwetst zyn geweest. Geen gevaar door 't dikwils verbinden, als geene groote bloedvaten gewondt zyn.

Maar men bedriegd zig zeer by alle gekneusde en geschootene Wonden,

daar

Niet alleen by de geſchootene hevig bloedende Wonden, maar ook by alle andere, die daar na gelyken, moet dit naauwkeurig en heilig werden in agt genomen; want de geſchootene hebben in dit ſtuk geene andere behandelinge als de andere van nooden.

De blaaze en het extirpeeren gebruikt men ook om de hevige bloedinge te ſtillen.

§. 81. Daar zyn gevallen, dat men na geene van voorgemelde wyzen kan gelukkig te werk gaan, het bloeden zig niet laat ſtempen, of geſtild wederom komt. Dan is men genoodzaakt een natte blaaze (*) over het aan-

Maar wel als groote ſlag-aderen met een eſchar bezet zyn.

daar ſlag-aderen of groote bloed aderen gewondt, en met eſchaar bezet en geſtopt zyn, dezelve weinig of niets bloeden, en men die ſchielyk en dagelyks na de gewoone opvolginge der baazen ſlordig en agteloos, onkundig van de deelen zynde, losmaakt en verbind. Men ziet dan onverwagts de eſchaar door de natuur geſcheiden of door den Meeſter afgeſcheurd, verſchrikkelyke onverwagte bloedingen, die veele het leven koſten.

Obſervatie om de putrefactie te beletten by een langleggend verband.

De groote putrefactie by het langblyvende verband te verwagten zynde, kan men veel verhoeden, als men dikwils azyn, brandewyn of aluin-waater aanbrengt. Ik laat ook wel het buitenſte verband wegnemen, het binnenſte met de hand onderwylen vaſt houden, de vuiligheden weg vegen, met *pulvis aluminis* alles dik beſtrooijen, ſchoone doeken en windzels dan over heen leggen, en alles zo voorzien, als of een nieuw verband aangelegd wierde. En op deze wyze kan men de ſterk bloedende Wonden met gekwetſte arterien zelfs dagelyks zonder gevaar van nieuwe bloedſtortinge zomwylen gelukkig verbinden in de heete zoomer dagen, vermits men hier dan het verband niet geheel los heeft gemaakt. Dit kan zeker geſchieden, als men handig en wel oplettend is, gelyk ik betuige, zulks dikwils gelukkig tot gemak der Leiders in 't werk geſteld te hebben. Veele denken hier aan evenwel niet, en daarom hebbe ik het hier tot eene goede navolginge aangeteekend. Die meer weeten wil, moet veele proefnemingen handig en voorzigtig onderneemen, hy zal de waarheid vinden, hoewel de Schryvers in dit ſtuk al meeſt in gebreken blyven.

De blaaze voor dezen veel in gebruik.

(*) In voorige tyden heeft men byna alle hevige bloedſtortingen by de extremiteiten voorkomende een verkens- of oſſen-blaaze nat gemaakt met vrugt gebruikt, inzonderheid als men eerſt de bloedende vaten met een heet yzer hadde geſchroeid. Maar heden, nu men met een naald en draad de omſteekinge doet, laat men meeſtentyd de blaaze weg; andere verwerpen die ten eenemaal als onnodig en ondienſtig. Maar ik hebbe door proef-

En nog heden nuttig.

nee-

aangelegde verband met windzels gematig ſtyf over heen te voegen en te binden, ja zelfs het bloedende deel af te

neemingen deszelfs nuttigheid en noodzakelykheid bevonden in de navolgende ſwaare gevallen

1. Wanneer een ſlag-ader aan een arm of been gekwetſt niet kan onderſchept werden, en een bekwaam aangelegt verband 't bloeden niet kan ſtillen, zo kan men met vrugt een natte blaaze met een windzel daar over heen voegen. In veele gevallen.

2. Inzonderheid als de arterie aan de duim, tuſſchen of by de beentjes van de *metacarpus* en *metatarſus*, of ook by de *focillen* van den onderarm of aan de *tibia* gekwetſt is, zal men na 't aanleggen van deze blaaze ſtraks zien de bloedinge ophouden; want als de hoeken en hollen der blaaze vol zyn, kan geen bloed meer uit de arterie daar in dringen.

3. Als een arterie gebrand is door 't *cauterium actuale*.

4. Als 'er eenige extirpatie aan den arm of been is gedaan, de arterie onderſchept is, en den Leider moet verre weg gevoerd werden, is het zekerder, dat men een blaaze ten overvloede over het wel gelegde verband heen brengt.

5. Zelfs by alle kwetzingen van groote bloedvaten aan de uiterlyke deelen en na de amputatien van groote geſwellen, kan men met vrugt en zonder ſchaden een groot ſtuk blaaze over het verband of tuſſchen het zelve voegen, om dat het bloed, dat door de windzels heen kan dringen, door de blaaze nooit kan doorſieperen. Het voornaamſte hier by te bemerken is, dat de einden der blaaze met windzels zodanig aan de huid geplakt en gehouden werden, dat geen bloed daar tuſſchen kan uitkomen, en als men dit wel weet te treffen, zal men ook voorzeker meeſter van de bloedinge werden. By gebrek van een blaaze kan men de proef neemen van een groot ſtuk welklevende plaaſter, of dun gewaſt linnen, die in plaatze van de blaaze mogen zomwylen voldoen. Voor eene verſtikkinge door de blaas behoeft men niet te vreezen, als by tyds de windzels en de blaaze wat open geknipt werden, dog dit kan zo wel niet beſchreven als gedaan werden.

6. Wanneer eenig deel is weg geſchooten, of het zelve, daar een merkelyke ſlag-ader gelegen, geſchooten, of gekneuſt of verbrand is, en te gelyk met een korſt (*eſchara*) bezet en bedekt, en geene of zeer weinig bloedinge verſcheind, moet men voorzeker na eenige dagen by de afſcheidinge der korſt veeltyds bloedinge verwachten, 't zy vroeg of laat, om dewelke nu te verhoeden men met vrugt en goede voorzigtigheid deze blaaze mag aanleggen, wanneer men groot gevaar kan afkeeren. De blaaze nuttig, daar eenige korſt de bloedinge nog tegen houd.

NB. Men ſtelt wel, dat de bloedinge by de geſchootene Wonden mees-

te zetten. Edog tot dit laaſte mag men niet ligtvaardig over gaan, en maar alleen in gevalle van noodzakelykheid, daar de bloedinge door geene andere kunſt geſtempt, en het leven niet anders kan behouden werden (*).

§. 82.

meeſtentyd op den achtſten dag verſcheind. Maar als men de ondervindinge te raade neemt, vind men dit zo net niet, in tegendeel neemt men naauw oplettende waar, dat naar mate de korſt dik of dun is, de bloedinge later of vroeger verſcheind. Ook begrypt men door vernuftige redenen ligtelyk, dat een dunne korſt eerder affcheid als een dikke, en dat dan de bloedinge ook vroeger of trager geſchied. Wanneer taaije vliezige ligamenteuſe en tendineuſe deelen met die korſt bezet zyn, ſcheiden die ook langzamer als de ſpieragtige en het vetvlies. Met de verbrandinge is het ook zo geſteld, als ook met zommige kneuſingen. Zo dat men hier geenen zekeren dag, nog voor nog na, nog den agſten bepaalen kan.

Obſervatie. Ik weet, dat op de verbrandinge door vuur eerſt op den elfden dag, en by andere op den vyfden de bloedinge gevolgd is.

Obſervatie. Ook weet ik, dat gekneusde Wonden, door vallen veroorzaakt eerſt op den twaalfden en dertiende dag aan het bloeden zyn gekomen, gelyk we ook te vooren reeds gemeld hebben.

Obſervatie. Op gelyke wyze hebbe ik van de geſchootene wonden waargenoomen, dat voor en na den achtſten dag de bloedinge zig vertoond heeft.

Obſervatie van Wonden, die weder bloeden als omtrent de cicatriſeering tegenswoordig is. Zo gebeurt het ook, dat de bloedſtortinge zomwylen wederom eindelyk nog opkomt, wanneer de Wonde geſchooten, geſlagen, gevallen, gebrandt, gekneuſt, enz. met kwetzinge van kleine of groote ſlag-aderen, reeds omtrent gecicatriſeert is, gelyk ik weet in dit jaar 1748 na omtrent vyf weken na de gevallene hoofd-wonde geſchied te zyn. Den Franſchen Heelmeeſter *le Dran*, heeft zo in zyne Aanmerkingen als in 't Tractaat over de geſchootene Wonden dit ook aangetoond. Dit geſchied evenwel zeer zelden, en men moet daar niet veel hairklovery over maken, en daar door iemand in een geduurige vreze ſtellen.

Uit dit geſtelde kan men nu ook overvloedig begrypen, dat de geſchootene Wonden aangaande het bloeden en ſtempen voor andere gekneusde niets bezonders hebben.

Men moet op allerly wyze trach- (*) Om niet te ſchielyk en te voorbarig te zyn, om een Deel af te zetten, en zulks kundig te myden, werd eene naauwkeurige kenniſſe der anatomie vereiſcht, en buiten deze kan niemand verzekerd zyn, dat het

§. 82. De Geneeskunde komt eindelyk hier de Heelkunſt in veele ſwaare gevallen kragtig te onderſteunen met aderren,

In ſwaare bloedinge komt de Geneeskunde de Heelkunſt kragtig te helpen.

het deel zonder het afzetten niet kan behouden werden. Zo zyn ook hier toe vernuftige oneenzydig verſcheide gedaane proefneemingen en ondervindingen hoogſt noodig, buiten welke men ook niet verzekert kan zyn, want eene geringe behandelinge, ja zelfs het geſtadig drukken met enkelde handen op het verband kan alleen zomwylen hulpe brengen en de amputatie veeltyds verhinderen. Nog veel meer zullen alle de voorgemelde behandelingen dienſt op haar tyd kunnen doen. Merkt hier nevens het navolgende

ten het deel te behouden, en niet te ſchielyk afzetten. Verſcheide gevallen hier van.

1. De bloedende ſlag-ader mag men heel doorſnyden en niet ontzien een gedeelte van de Spier, de *tendo* zelfs, of ook de *nervus*, een ligament, *aponeuroſis*, enz. al mede af te ſnyden, als de noodzakelykheid het vereiſcht, niets geacht de opvolgende pretenſe verminktheid, het is beter, een wat verminkt deel als geen te hebben.

2. De arterie aan de duim gekwetſt ſtilt ſtraks door de tournequet op de *arteria radiæa* aan de *carpus* aangelegt.

3. En een der arterien in de palm van de hand in tegendeel ſtilt men, als men de tournequet op de *arteria ulnaris* aan de *carpus* aanzet. Den Zoon van den Heer *V. D. D.* hadde nog zyn eigen hand in plaats van een houten of zilveren, als zyne Heelmeeſters dit geweeten hadden. Den Heelmeeſter *H. Ulhoorn*, wiſte dit zeer wel, toen hy dit deede gelukkig buiten de Utrechtſche Poort met behoud van de hand, alſchoon hy met ondank beloond wierde, dog dit is 's werelds beloop, een kundige ſtoort zig niet eens daaraan.

4. Als de arterien in de bal van de voet gewondt zyn, mag men met vrugt de drukkinge beneden de binnenſte enklauw op de arterien daar heen loopende doen.

5. Is de *arteria radiæa* of *ulnaris* aan de *carpus* gewondt, kan men de drukkinge met de knoptournequet of op de wond zelfs of boven dezelve doen.

6. De arterien aan den onderarm van vooren en tuſſchen de *radius* en *ulna* langs loopende, laten zig ſtillen, hoewel na veel moeite met ſterke *ſtyptica*, doorſnyden van het bloedvat, omſteeken van het zelve, en bekwaam verband en een goed elaſticq of veerkragtig drukkend inſtrument en ook wel met de tournequet daar over heen gelegt.

7. De arterie in 't buigen van den arm onder de *baſilica* veeltyds gelegen laat zig ligtelyk ſtillen met een ſtuk loot, geld, harde compres en een goede ſtyve windzel veele dagen ſtil ruſtende.

8. De *arteria brachialis* heeft den grooten *Ruiſch* met goed ſucces laten omſteeken en binden, zonder dat den onderarm daar door verlamt is.

ten, purgeeren, verkoelende koorts- en anodyne midde-
len en eene goede voedende diët, alles op zyn tyd en
plaats

Men moet om dit wel uit te voeren de huid doorſnyden en de *muſculus biceps* aan de eene zyde ſepareeren, die wat opligten en daar dan de arterie zoeken, enz.

9. De arterien van vooren de *tibia* en *fibula* en als tuſſchen dezelve gelegen, hebben we geſtilt met *Alumen uſt. ſublimaat*, *Spiritus terebinthinæ* en een goed verband, ziet §. 79. p. 164. Dit is geſchied zonder gevolg van eenige de minſte verlamminge aan de benedenſte deelen.

10. De *arteria cruralis* hebben we verſcheide maalen by honden gewondt, met naald en draad omgeſtooken, en 't bloeden gelukkig geſtempt, zonder eenige verminktheid, ziet §. 45. p 63. Mag men by menſchen hier van ook geene proefneemingen doen? My is de gelegentheid daar van nog niet voor gekomen. De Heer *Vink*, heeft de mogelykheid hier van duidelyk aangewezen. Want de ſtam vernietigd onderhouden de zyde takken de circulatie des bloeds, ziet pag. 63.

Van andere gekwetſte arterien, die omtrent dezelve wyze behandeld kunnen werden, zal ik hier niets zeggen, ieder een kan nu gemakkelyk na 't voorige geſtelde by deze te werk gaan.

De tournequet tot behulp, dat men een wond bloedeloos verbinden kan.

NB. Men moet wel begrypen, dat boven alle gekwetſte ſlag aderen om die wel te behandelen en te ſtempen, men de tournequet eerſt moet aanleggen, om aldus de Wonde daar mede bloedeloos te ſtellen, dan kan men ziende werken, en 't verband in zyn volle kragt aanleggen, gelyk we (§. 79.) hebben ten gedeelte door ondervindinge aangetoond. En men moet denken, dat een bloedende Wonde zo vylig niet te ſtempen is, om dat de bloedvloeijinge de kragt der middelen weg ſpoelt.

Le kunſt is hier kragtig.

Zie daar genegene en naarſtige onderzoeker een edel ſtuk, dat de kragtig werkende Heelkunſt klaar en duidelyk aanwyſt, in 't bloedſtempen wonderen doet en alleen kragtig is, daar de natuur als onmagtig geheel en al in gebreken blyft.

Ook ziet men hier overvloedig, dat de geſchootene Wonden geene andere behandelinge nog kunſt alhier vereiſchen, als de andere van gelyken aart, die zonder ſchietgeweer veroorzaakt zyn,

Een menigte hooggeprezene bloedſtempende middelen zoude ik hier nog kunnen byvoegen, maar myne meeninge alleen is, het nuttige en noodzakelyke alhier te beoogen en 't ydele te verſweigen, om de edele weetenſchap daar mede niet te bezoedelen.

Die niet vergenoegt is, neeme een groote compoſitie.

Is men evenwel niet te vreden met het eenvoudige reeds gemelde, neemt dan het volgende lange Recipe: *Vitriol. Cypr. Roman. Anglic. alb. colcachar. Vitrioli, Alumin. Roman. & uſt. Lythorgyr. auri, Terr. japon. bol. armen* *Terr.*

plaats behoorlyk met oordeel kundig in 't werk gesteld. Merkt wel op het navolgende.

En aderlaten.

1. Het openen van een bloed-ader kan geen de minste dienst doen by een gewonde groote slag-ader, om dat het bloed door deze grootere drift als door de venen heeft. Evenwel als geringe arterien of groote venen gekwetst zyn of men by geschootene en gekneusde Wonde voor een aanstaande bloedinge vreest, geene of weinige bloedinge voorafgegaan is, zal men met vrugt een ader mogen openen, om de levenskragt en de drift en aanpersinge des bloeds na 't gewonde deel te verminderen, gelyk de ondervindinge leert, dat in bloedinge van inwendige oorzaken de *venæ sectio* dikwils voordeelig is. Om deze redenen laat men zomwylen de gewonde bloedvaten met voordagt ook wat bloed storten. Maar wanneer overvloedig bloed reeds gestort is, kan een aderlatinge nooit vrugten tegens de tegenswoordige of aanstaande bloedinge.

Maar niet altyd.

Zagt purgeeren.

2. Het zagt purgeeren door den stoelgang laat men ook zomwylen doen, om dat de onzuiverheden der darmen niet onder het bloed mogen komen en deszelfs bewegingen verheffen, en wel met een zagte Clysteer, ℞. *Aq. calid. unc.* viij. *Sapon. nigr. s. alb.* ℥iij. *Nitri pur.* ʒij. *ol Rapar. express. unc. jjj. M. F. Enema.* of met een laxativ ℞. *Rhei El. Sal. polychrest. a.* ʒj. *M. F. Pulv.* of *Cryställ.* ♀ ʒj. of *Sal. Ebsoniens.* ʒj. of *Fol. senæ*

Terr. Sigillat. & Lemniæ, Cort. Granator. Cort. quercus, Flor. balaustiorum, Rad. Tormentillæ, bistorta, hydrolappathi, quinquefolii, plantaginis, Herb. Anserinæ, agrimoniæ, pyroli, vincæ pervincæ, Cretœ albæ & rubræ cærussæ, ana part. æqual. alles tot een fyn *pulvis stypticus* gemaakt. En als dit Recept nog niet lang genoeg is, hoewel voldoenend, kan men de geheele rest der *astringentia* zonder schaden daar by doen.

ſenæ, *Crem. Tart. a.* ʒj. *M. F. Pulv.* een van deeze op eenmaal in te neemen (*) met waater.

Temperende. 3. Onderwylen geeft men aan den gewonden temperende middelen, die de beweginge der circulatie des bloeds verminderen en temperen, ook de aanſtaande koorts-beweginge wat tegenſtaan, en wel het *nitrum purum* of de *Sal Tartari Vitriolati amari*, dagelyks ten minſten van 2. 3. tot 4. drachmæ genoomen met zuiver water. Ook geeft men alle twee uuren in plaats van dit den *Spiritus Vitrioli* of *Nitri dulcis* tot 20-30 en meer druppels in ſchoon waater of in gerſte waater.

En anodyne middelen. 4. Om dezelve redenen mengt men onder de voorgaande het *opium*, het kragtigſte middel om de hevige beweeginge des bloeds te dwingen en te temmen, men geeft een pil van het zuivere *opium* in tot ij of iij grynen, of de *Tinctura opii* en *Spiritus Nitri dulc. a.* ℥j. daar van men ook bezonder tuſſchen tyden 40 druppels met waater mag geven (*).

5. De inwendige adſtringentia zyn hier van weinig of geen nut, en de ſweetmiddelen, 't broeijen, ſweeten en heet

(*) Geene ſterke prikkelende verhittende purgatien, veel minder braakmiddelen, mag men in tegenswoordigheid of in vreeze van aanſtaande bloedinge geven, om dat door deze het zenuwgeſtel de bloedvaten en 's bloeds omloop in hevige bewegingen geſteld werden, waar door de bloedinge zoude verwekt werden.

(*) Het *Laudanum Liquidum Sydenhamii* is ook goed, maar men kan met de gemeene brandewyn en ook met de ſcherpe wyn-azyn een ſterke *Tinctura opii* maken, alleen houd getrokken. Deze zal na alle groote bevindingen de voorige evenaren, zo niet overtreffen. En die het *opium* niet kunnen verdragen, voor die kan men de ſlaapbollen, als van veel zagtere werkinge zynde, gereed maaken.

Waarlyk het anodyne middel mag hier als een wonder der Natuur en behouder des levens aangemerkt werden.

heet houden heel ſchadelyk. En het al te koel houden in de winter is ook verderflyk. Het koud water drinken op zyn tyd gebruikt is overheerlyk, en alle verkoelende dranken, gelyk ook de amandelmelken en juleppen, zyn nuttig, dog moet men alleen hier op niet vertrouwen.

6. Wanneer zeer veel bloed geſtort is, herſteld men dit met kragtig voedende zoppen van verſch hoender- kalf- lams- en oſſe-vlees, met weeke eijeren, zoete- of kerne-melk, alle uuren of om de twee uuren een weinig daar van genoomen. Maar als het lichaam volbloedig, en nog niet veel bloed vergooten is, moet men vaſten, en heel min voedende ſpyze laten neemen.

7. Onder en na het bloeden, als 't lichaam zeer verſwakt is, en een ſluipende koortze ontdekt werd, is de *Cortex Peruvianus* als een Goddelyk middel bevonden.

8. Na de vreeze van nieuwe bloedinge voed men het lichaam met het voorige reeds gemelde, verſterkt het zelve met de *Cortex Peruvianus* of met andere, en vind zeer ras daar door met verwonderinge ſchielyke herſtellinge van kragten. De Ezelinne-melk mag hier ook goed doen, dog niet meer als andere melk.

§. 83. De bloedinge geſtild, of geene tegenswoordig zynde, onderzoekt men naarſtig, om

Van al het vreemde uit allerly Wonden te ruimen.

Al wat vreemd is, en onzuiver, uit de Wonden weg te ruimen, en dezelve te zuiveren.

De gemeene ſtof, ſlik, zand en vuiligheid, kan men in den beginne aanſtonds met laauw of koud water, urin, wyn, azyn of brandewyn uitwaſſchen, en al dat men

 niet

niet wegruimt, ſcheid de natuur door de ſuppuratie, die niets vreemds in de Wonden laat, alſchoon de kunſt ook niets daar aan gezuivert heeft.

En ſchoon niets gezuiverd werd en de onzuivere wanden der Wonden aan elkanderen geplakt werden, ſcheid de natuur evenwel eindelyk het vreemde, dat niet is uitgezuiverd. De ondervindinge behoeft men niet eens veel daar over te raadplegen, de zake is bekend.

Maar door de handkunſt neemt men alles eerſt, zo ras het mogelyk is, in alle gevallen, daar het noodig is, alle vreemde zaken uit de Wonden, als vodden en lappen van klederen, ſtukken been, ſteen, yzer, glas, kogels, enz. (*). En zo de overhevige bloedſtortinge zulks verhinderd, laat men dit beruſten tot het volgende verband, en neemt het dan uit. Maar dit niet zo zynde tracht men de ingeſchootene of ingebragte vreemde dingen ten eerſten weg te neemen, en wel

1. Met de vingers, met een of meer, als die toerykende zyn; dewelke dan in veele gevallen de beſte zagſte en bekwaamſte tangen zyn mogen.

2. Met kromme ſtompe dunne zagte ſtiletten, die men agter en om de kogels, ſtukken ſteen, vodden, enz. gemakkelyk kan brengen, en dezelve daar mede zomwylen op eene zeer zagte wyze uithaalen (†). Geene haaken

(*) Om dat men in veele gevallen door de kunſt ſchielyk die vreemde dingen kan weg neemen, 't welk voor de natuur al te langduurig, of ook ganſch onmoogelyk zoude zyn; en ook heel ſwaare toevallen ligt zouden verwerkt werden, die men nu verhoed als men de vreemde dingen by tyds weg neemt. Maar kan men die niet ten eerſten bekomen moet men wachten, wat de tyd en de natuur leeren en doen zullen. Hier toe is verſtand noodig.

(†) Alhoewel den Heelmeeſter *Ranby* de ſtiletten ſchynt hier ten eenemaal te verwerpen, gelyk we alreeds te vooren gemeld hebben, zo meene ik

ken komen by deze in kragt en waarde, als zynde verderflyk.

3. Met een *lapidil*, zynde een ſtilet met een rond klein lepeltje op het eind, daar mede men een ſteentje uit de *uretra* uithaalt. Met dit kan en mag men uit eene zeer gevoelige Wonde zo wel een kogel uithaalen, als een ſteen uit de *urethra*, of denkt een onervarene en in de anatomie onbedrevene, dat eenige Wonde gevoeliger en ſmertelyker zyn zal, als de *urethra* met ſteen bezet?

4. Met verſcheide tangen, welkers tederſte de beſte zyn bezonder in naauwe lange diepe Wonden, en de groove plompe daar toe hinderlyk (*).

5. Met

ik aan de ondervindinge en aan de onmoogelykheid meer geloof te moeten geven als aan hem, als die ik weete, en ieder vernuftige met my moet bekennen, dat daar de vinger niet toerykende is, men andere inſtrumenten, om te helpen, gebruiken moet, die langer zyn, en daarmede men de zake geruſt en wel kan uitvoeren. Een dom menſch mag ligt begrypen, dat men uit ondiepe ruime Wonden met de vinger of vingers zeer ras en ligt de kogels en andere vreemde zaken kan uithaalen. Maar hoe kan men uit heel diepe en naauwe Wonden, dog met de vingers die weg neemen? Voorzeker, alle de ouden zyn niet zo zot geweeſt, dat ze zo meenigvuldige lange inſtrumenten zouden gereed gemaakt hebben, als zy alles met de vingers zouden hebben beryken kunnen. Uit enkele obſervatien algemeene ſtellingen te maken, blykt 't zeer eenvoudig en zot te zyn. Den grooten *Harveus* mogte wel hier ook mede ſpotten. Dit is zeker, gelyk de natuur zig niet binden laat aan een algemene wet, zo ook de kunſt niet. *Celſus* zegt over zulke dingen, *ſed & hoc non ſemper perpetuum eſt*, dit kan niet altyd zo geſchieden.

De ſtiletten niet altyd te verwerpen.

(*) Die allerly zoorten van tangen in deze handgreep ſlegts verwerpen, en dezelve overal willen gebruiken, dwaalen myns oordeels byde. Want deze moeten met onderſcheid werden tot een goed gebruik gebragt. Uit groote ondiepe Wonden, namentlyk, kan men zonder tegenzegginge met groove ruwe tangen koogels en groote ſtukken yzer, enz. uitneemen. Maar by diepe naauwe Wonden is dit onnoodig en onmogelyk ten zy men eerſt zeer groote inciſien en dilatatien maakt, die veeltyds onnoodig zyn en zo

 dik-

5. Met een kogelboorder en trekker, daar mede men in de beenderen vast geschootene loodene kogels kan uithaalen (*).

Met het *Emplastrum Magneticum* yzer uit de wonde te trekken, vrugteloos.

6. Met Magnetische plaasters en andere Sympathetische middelen, daar mede men in voorige tyden gewoon is geweest, de pylen en andere stukken yzer uit de Wonde te laaten trekken (†). Maar dewyl dit zeer langzaam ge-

dikwils misbruikt werden; daar men met fyne dunne smalle van goed taai elasticq staal gemaakte tangetjes zo regte als kromme (dog heden weinig of niet bekend) het alles bekwaam en zonder smerte doen kan. Ziet daar! hoe dat ik de instrumenten der ouden verwerpe en aanpryze, en den weg baane, om nieuwe bekwaamere tangen uit te vinden. De groove twee- drie- en vierleedige tangen (die men ook *specula* of *dilatatoria* noemt) verwerpe ik aldus in 't geheel niet, maar houde die alleen onbekwaam voor 't gebruik in alle gevallen. Met verstand en oordeel moet men dierhalven als niet blindgeloovig hier mede ook omgaan.

(*) Den kogelboorder, een kurketrekker gelyk, in een vast geplaatste kogel ingeschroeft, vinde ik nuttig en niet altyd verwerplyk; want als een kogel in een been is ingeschooten, en daar in onwrikbaar vast zit, kan men zonder moeite dit instrument daar in draaijen, en dan de kogel gelyk een kurk uit een vles uittrekken, men neeme de preuve met een kogel buiten 't lichaam ergens vast gezet. op deze wyze doet men dan schielyk door de kunst, dat de natuur in veele jaaren mogelyk niet hadde doen kunnen. Ik onderstelle hier de gevallen, daar men by de loode kogel kan by koomen. Niemand, verzoeke ik, moet hier uit begrypen, als of ik hier aanpryze alle de barbarische ruuwe wond-instrumenten van *Pare*, *Scultetus*, *van Solingen*, enz. zo meenigvuldig aangeprezen, ik mispryze op het hoogste hun misbruik, en behoude het goede.

Eidele ophef van het *Emplastrum Magneticum*.

Bezondere bedenkinge hier over.

(*) Men heeft in voorige tyden zo een vast geloof hier van gehad, dat ook den Heer *Becker*, *Lib. de Cultivoro Prussiaco*, dezelve swakheid gehad en vast heeft gesteld, dat het slagers mes ingeslokt en in de maage eindelyk gekomen (het welke eene waare geschiedenisse is) door het magnetische plaaster op de zogenaamde hertkuil gelegt met de punt naar buiten zy getrokken. Daar het evenwel genoeg bekend is, dat de poeder van de magneetsteen onder een zalve of plaaster gemengt niets en geen vylzel van yzer eens aantrekt, ieder neeme de preuve hier van. Dierhalvenal het zeggen der ouden van het uittrekken der pylen, naalden, stukken yzer, kogels, enz. door behulp van diergelyken trek-plysters ten ee-

geschied onder behulp van de suppuratie, kunnen we niet anders oordeelen, als dat dit enkeld een werkinge der natuur geweest is, die ook zonder die plaasters zo dikwils 't zelve werk doet. Ziet het gene we te vooren van de Sympathie als verbeeld en verdigt gezegt hebben. Dierhalven het evenveel is, welke plaaster of zalve men tot dit uittrekken gebruiken wil. De zagte emollieerende pappen zoude ik boven deze veel kragtiger houden, om dat de gewonde deelen daar mede veel gerelaxeert en verwyderd kunnen werden.

7. Met contraincisien, als de kogel aan de andere zyde verre gedrongen niet te rugge kan gehaald werden, gelyk men in voorige tyden de pylen niet te rugge kunnende aan de overstaande zyde heeft doorgedrukt, of daar uit gesneden, ziet *Hippocrates* en *Celsus*, of men verwyderd met een mes of schaar de naauwe geschootene Wonde niet alleen na de langte der deelen, maar ook schuins en over dwars, zo als de noodzakelykheid de insneidinge vereischt (*), om meer ruimte te bekomen van

De contraincisien, nuttig by pylen en kogels.

Verwydering der Wonden, langs, schuins, dwers.

enemaal vervalt. En blyft niets overig, als de natuurs werkinge door de suppuratie dit doende, het zy zonder of onder het gebruik van diergelyken of andere bekende of onbekende zalven, plaasters, kruiden, enz. die men by de Sympathie-Schryvers, natuurs verlochenaars, bedriegers, en Paauwepronkers tot walgens toe opgeheven in menigte vinden kan.

(*) Het is bekend, dat men in de gemeene schryf boekjes algemeene regels gesteld heeft, dat men na de langte der deelen, de insnydingen maken moet, en niet dwers of schuins, en dat men de *tendizes*, *musculi*, *ligamenten*, en diergelyken niet mag doorsnyden. Maar ik zegge, dat de waare kunst niet aan zulke kinderlyke wetten zig bind, en stelle

1. Dat men na de langte der deelen en spieren, daar het moogelyk is, als aan armen en beenen snyden kan. Maar hoe? als men op 't *cranium* de *aponeurosis* en tusschen de ribben de *musculi* zal doorsnyden, en zo op meer plaatzen. Het is zelfs te onnozel altyd na de langte der deelen te willen de openingen verwyderen.

De incisie kan men niet altyd met vrugt na de langte

 2. Zo

van met de vinger of met eenig ander inſtrument het vreemde lichaam te vatten en uit te haalen, niet ontziende:

der deelen of ſpieren doen.

2 Zo mag men ook in geval van nood de breede ſpieren een groot gedeelte, ja zelfs geheel affnyden, om 't vreemde uit te haalen; want men kan naderhand dezelve wederom met hegtingen of windzels aan elkanderen brengen. Den Heelmeeſter *Petit* heeft dit ook zo gedaan. Nooit hebbe ik ook om die redenen ontzien by ſwaare Wonden, abſceſſen en fiſtels de *muſculi glutæi*, *vaſtus* in- en *externus*, *cruralis*, *gaſtrocnemius*, *deltoides*, *pectoralis*, *temporales* en meer andere ten gedeelte, of 't grootſte gedeelte of geheel en al af te ſnyden.

Obſervatie.

Ook mag men de *tendines* doorſnyden.

3. Dat men ook de *tendines* in geval van nood mag affnyden, 't zy een of meer, als men het vreemde lichaam niet anders bekomen kan, en denken, dat men die weder in 't vervolg kan by een voegen, en zo niet, dat het beeter is, een mank lid als geen lid te hebben.

Verwonderinge, dat die niet te zamen zouden groeijen.

NB. Ten uiterſten mag men verwonderd ſtaan, dat alle de oude Schryvers, ook *Hippocrates*, *Celſus* en *Galenus* zeggen, dat de *nervi*, *tendines*, *ligamenten*, arterien en diergelyken niet weder aan een zig voegen nog te zamen vaſt groeijen, daar de hedendaagſche ondervindinge het tegendeel genoegzaam leert. Wie weet niet, dat de *tendines* doorgeſneden en gehegt weder aan een groeijen? van de andere zal ik niet ſpreken. Moet men nu de A B boekjes en derzelver blinde opvolgers meer gelooven, als de waarachtige werkingen der natuur en kunſt?

Zonderlinge obſervatie.

NB Ook hebbe ik niet ontzien tuſſchen de *tendines* van de *tarſus* en *carpus* langwerpige inciſien te maken, die tendines met de vingers of kromme ſtiletten van elkanderen te haalen en dan 't beneden gelegene vliezige of tendineuſe dwers met een fein mesje door te ſnyden, 't welke ik weet zomwylen met goed ſucces en met behoud van de natuurlyke beweginge gedaan te hebben, gelyk we reeds al wat te vooren gemeld hebben.

Obſervatie.

4. De *aponeuroſes* op de rugge, op het hoofd, aan armen en beenen, hebbe ik ook dikwils dwers doorgeſneden, gelyk ook de *faſcia lata* om de dey, om dat dan de openinge door deze dwersze ſnede ruimer wierd, als door die na de langte geſchied. De genezinge onderwylen waar voorſpoedig en de toeheelinge zeer gelukkig.

Obſervatie.

Het zogenaamde *ligamentum annulare* omtrent de *carpus* en *tarſus* hebbe ik dikwils met zeer veel voordeel doorgeſneden, daar voor veele vreezen als ik te vooren gezegt hebbe.

Obſervatie.

6. Zelfs het *ligamentum capſulare* en andere *ligamenten* der *articulatien*, hebbe ik veeltyds dwars moeten doorſnyden, om ſtukken been en andere vreemde dingen uit te haalen, zonder gevolg van hevige toevallen en zonder opvolgende verminktheid.

7. Maar

de de zotte wetten van onvoorzigtige lieden hier over uitgegeven, daar aan zig de natuur nog kunst binden kan nog wil (*).

§. 84. De korst of eschar door vallen, slaan, schietgeweer, enz. in de Wonden veroorzaakt en als iets vreemds aangemerkt, dat afgescheiden en weggenoomen moet werden, scheid de natuur veeltyds in eenige dagen

De natuur scheid dikwils de eschaar.

7. Maar men moet by dit alles dit bezondere, als iets groots en nuttigs bemerken, alschoon men regt dwers of schuins snyd, dat de Wonde even wel niet genoeg verweidert en men het vreemde lichaam dan nog niet uit kan haalen. in welk geval ik een zagte bereide Sponze (*Spongia præparata*) twaalf of meer uuren in de wonde laat inbrengen, waar door de openinge zodanig verweidert werd, dat men bekwaam en zonder moeite en pyn, het vreemde met een tange kan uithaalen.

Nuttigheid der Sponze in het verwyderen.

Dit deede ik ook, toen we het *ligamentum annulare* en *capsulare* aan de *carpus*, langs open sneden, een Spons inbragten, en den volgenden dag het *os lunare* daar uit haalden.

Observatie.

NB. Deze Spons laat ik bereiden aldus: Een Spons in water nat gemaakt, en dan uitgedrukt, omwinde ik met een dun touw of lint, en laat die dan droogen en de gesnedene drooge stukken daar van brenge ik in de gemaakte openinge.

(*) Niemand denke, dat het gruwelyk zy, met de vinger in levendig menschen vlees rond te voelen. Het onnodig vroeten plukken en drukken met de vingers is ten uittersten voor kwaad te achten, maar het zagte kundige betasten met dezelve is nuttig, nooit schadelyk, en voordeelig boven allerley instrumenten, die niet wel zo zagt zyn, als de vingers, de groote nagels moet men evenwel hier afkeuren. Maar met instrumenten in der levendige Wonden dagelyks te vroeten, te pylen, te scheuren, is barbarisch en beulachtig, niet tegenstaande het goede gebruik daar van noodig en nuttig is, gelyk we te vooren reeds hebben aangeweezen.

Men kan ook in veele gevallen met verstand uit de toevallen oordeelen, hoe de zaake gesteld is, en dan behoeft men dit vroeten niet eens in 't werk te stellen. Maar de onkunde is naauwkeurig en voorzigtig onder een schyn van geleerdheid en bekwaamheid, en pylt onnodig met smerten de Wonden, en doet leiden die anders niet veel te leiden hadden, daar uit men de onkundige verwaandheit van diergelyken onnodige handlangers volkomen erkennen kan. Men leere, in plaats van verwaand te zyn.

gen, en als dezelve vertraagt of in gebreken blyſt, of men niet wagten wil, helpt de kunſt dan veel daar toe. Maar als men kort of lang wagt, ſcheid de natuur zonder hulp van middelen. Edog, wanneer en op welken dag, is onzeker. Die den achſten dag zo net bepalen, bedriegen zig zelfs en andere. Want de eſchaar gering zynde kan al den vierden en vyfden dag ſcheiden, inzonderheid in het vetvlies en in de oppervlakte van de huid. En dezelve zeer dik zynde, bezonder als *tendineuſe* deelen, de *ligamenten* en *aponeuroſes* gekweſt zyn, zal men op den achſten dag ook geene de minſte ſcheidinge waarneemen, om dat die deelen nog door de natuur nog door kunſt zo ſchielyk geſcheiden of gezuiverd kunnen werden, zo dat de natuur en kunſt hier zulke algemeene wetten niet aanneemt, die van de Franſche Heelmeeſters, en inzonderheid van *le Dran* op den achſten dag te obſerveeren gebooden werden (*). De zotten binden zig aan algemeene wetten, die niet als in bezondere gevallen kunnen gehouden werden. De werkinge der natuur alleen verſtrekt aan de verſtandige meer tot een wet, en niet het oordeel van gebrekkelyke Franſche en andere Heelmeeſters, die juiſt de diepſte inzigten in het verborgene der natuur niet bezitten, ziet den geleerden Doctor *Andry*, in *Cleon a Eudoxe*, hier over wydlopig oordeelen, zonneklaar daar aantonende de groote verbeeldinge der Heelmeeſters, die zelfs zomtyds hun eigen taal kwaalyk lezen kunnen, voor de wyzen is dit genoeg.

Op den achſten dag ſcheid niet altyd de korſt.

Algemeene wetten verworpen.

De

(*) Den grooten *Hippocrates* werd van den kundigen *Sinapius* daarom verworpen, dat hy al te algemeene wetten en ſtellingen aan de geleerde wereld opgedrongen heeft, hoe veel meer zal een Heelmeeſter als ongeletterd of minder kundig dan niet in dit ſtuk moeten verbeeteringe ondergaan; gelyk we te vooren hebben aangewezen.

De gemelde eſchaar, niet alleen by geſchootene maar ook by allerly andere gekneusde Wonden waargenoomen, tracht men gemeenlyk te ſchyden met de gemeene ſuppurative zalven, die evenwel altyd en in alle gevallen zulks niet doen (*), nog doen kunnen, maar zelfs veelmaalen ſchaadelyk zyn.

Ik pryze met reden en volgens zuivere ondervindinge alleen die dingen aan, die zonder merkelyke inflammatie, pyn en lekkinge te verwekken, en aldus geen kwaad doen, de afſcheidinge aan de natuur overlaaten, of eenigzints iets daar toe helpen (†).

Als de gemeene deelen de huid, vet en ſpieren, alleen met die korſt bezet zyn, mag men vry na de gewoonte allerly zalven en plaaſters uiterlyk aanbrengen; want de na-

(*) Want de natuur ſcheid dezelve zo dikwils, en het is ook te bemerken, dat deze eſchaar in de geſchootene Wonden niet overal is, en zomwylen maar alleen in de huid, zynde het vetvlies, ſpieren, enz. zomwylen en meeſtentyd, alleen opgeſcheurd. Maar de *tendines*, *aponeroſes*, en *ligamenten* en alle de taaije deelen na deze en na de huid gelykende, vind men dan wel van de kogel gepletterd en met een eſchaar bezet, en vereiſchen eene afſcheidinge van 't verpletterde bedurvene en gedoode deel. En alle geſchoote Wonden die met glas of met een ander ſcherp lichaam veroorzakt zyn, de geſnedene Wonden gelyk, hebben geen korſt en vereiſchen aldus niet het wagten van de gemelde ſcheidinge der korſt, maar alleen allereerſt de vereeniginge. De Heelmeeſters bepaalen dit meeſtentyd, zeer kwaalyk voorgevende, dat de met kogels geſchootene Wonden overal rondom van binnen met die gewaande eſchaar bezet zyn en alleen door vette ſuppurativen te ſcheiden. Het welke ik na de ondervindinge vals verklaare te zyn.

In alle geſchootene Wonden en op alle derzelver plaatzen vind men de eſchaar niet.

Bepalinge daar van.

(†) Het is buiten twiſt, dat de gemeene zalven en plaaſters de eſchaar niet veel doen ſcheiden, maar dat meeſt de natuur zulks doet, om dat die maar gemeenlyk van buiten op de Wonden gelegt werden of met eenige ſteekwieken daar in gebragt, overal in diepe Wonden de eſchaar niet kunnen raaken, by de beeſten die ook niet gebruikt werden en de ſcheidinge evenwel geſchied. Wat is meer waar, als dat door ondervindinge geleerd en met een goed oordeel regt gekend werd?

Niet zo wel de zalven als de natuur ſcheiden de korſt.

natuur dog in haare werkinge voortgaat, al doet men niets daar aan, gelyk we by de geschootene Wonden der dieren te vooren gemeld hebben. De schaaden hier van kan ook zo groot niet worden, die de natuur al weder ook overwint, by 't misbruik van heel oude en nieuwe zalven (*).

Maar als men werkelyk goed wil doen, en de natuur te hulpe komen, moet men *terebinthina clara* of zuivere terebinthyn of *balsamus copaivæ* en *Peruvianus* op en in de Wonde brengen, 't zy dat men die koud of warm daar in brengt. Enkeld wasch met raap-olie, tot een zalve gesmolten en warm in de Wond gelaaten, is uitstekend goed (†).

Welke middelen men gebruiken moet tot behulp van de scheidinge.

Die met enkeld gemeene syroop, of met kandy-syroop of

(*) De oude smeerige scherpe zalven kunnen wel veel kwaad en min hulp onder de werkinge der natuur bybrengen, alschoon men daar veel vertrouwen op steld, en zo is het ook met de versche zalven omtrent gesteld, die de versche boom- raap- of lyn olie hier toe neemen, doen minder kwaad, en ook niet veel voordeel, want ook de domme inwoonders der Straat-Davids verbinden alle hunne Wonden met eenerly vet, en laaten aldus ook het werk aan de natuur over.

Eenvoudige middelen zyn hier de beste.

(†) *Cæsar Magatus* neemt roosen-olie en wit wasch, van elks even veel, smelt die, en laat die in de Wonde loopen. Maar we doen het zelve met boom- raap- hennep- en lyn olie, onder geel of wit wasch gemengt. Dit is een grooter balsem om de Wonden van de eschaar te zuiveren, als wel meenig een denken zal. En denkt men, dat dit niet overal in de Wonde zal aankomen, mag men gesmolten het zelve met een spuit of houte spatter inspuiten, niets achtende het zeggen van den Heelmeester *Belloste*, *dat men in de Wonde nooit iets mag en moet inspuiten.* De ondervindinge met een gezond oordeel van Geneesheeren wederlegt al weder zo eene generaale wet, die niet in 't algemeen gehouden kan werden.

Zeer veele nuttige gecomponeerde balzems en zalven, tot de scheidinge behulpzaam, zoude ik hier kunnen bybrengen, maar ik onthoude my, om dat ik niet toonen wil, diergelyken veel te weeten, die zeer gemakkelyk hier by te voegen waren. Ook het korte bestek verbied het.

of met gekookten honig de eſchaar dagelyks beſmeeren, of poeder van zuiker en myrrhen daar op ſtrooijen en plat verbinden, doen ook veel voordeel volgens ondervindinge, en goede redenen, om dat die de korſt zagt en vogtig houden.

De *ſapo niger*, met of zonder *Sal Armoniac*, opgelegt, helpt ook veel tot eene ſpoedigere ſcheidinge, daar de natuur vertraagt (*), of als men tyd wil winnen.

Bemerkt men, dat een *gangræna* of *ſphacelus* hier by verſchynd, is niets beeters bevonden, als dat deel tot in 't gezonde te ſcarificeeren, en het middel van *Belloſte* beſchreven en van ouds bekend, daar in aanſtonds met eenige kleine wiekjes of zonder dezelve te voegen, ℞. *Mercur. Viv.* ℥j. *Aq. fort.* ℥ij. *M.* laat het eenige dagen koud ſtaan in een vles zomwylen omgeſchud, en gebruikt dan van het dikke en van het vloeibaare (†) zo veel ge- Een wonder-waater tot ſcheidinge.

(*) Men kan ook langwerpige pillen van de witte Zeep in de langwerpige Wonden brengen, die daar in zullen komen te ſmelten, als ook zuiker en honing gekookt en tot pillen gemaakt. Ook mag men nog veel meer andere dingen hier toe uit denken, die van gelyke uitwerkinge zyn.

(†) Dit is een zeer groot middel by de oude Chymiſten reeds genoeg bekend, men beſtrykt het geſcarificeerd deel daar mede niet in geringe quantiteit, dog moet men de *tendines*, *ligamenten*, *nervi*, enz. meiden, dat men die daar mede niet te veel aandoet, evenwel in geval van nood moet men die ook niet ontzien. De nood breekt wetten. Ik geve ook geene overſwaare en onhoudelyke wetten hier op. Alles moet men met verſtand en oordeel doen. Het is my dikwils ook voorgekomen, dat ik by tendineuſe deelen deze *cauſtica* hebbe moeten gebruiken, en de toevallen, die daar op volgden, wiſte ik toen ook weder weg te neemen, de regel der oude Philoſophen waarneemende, koos ik uit twee kwaade het minſte, en overwon byde. Obſervatie.

In plaatze van de *Mercurius* neemt *Antimonii crud. ſubtiliſſime* pulv. ℨvj. *Aq. fort.* ℥ij. doet dit in een ruime vles, laat het koud ſtaan, en het zal lange van zelfs heet kooken, ſchud het zomwylen om, en wagt, tot dat alles wit werd. Zonder vuur kookt dit. En het komt met het voorige veel over een. Obſervatie.

genoeg is. In 24 uuren doet dit meestentyd gewenschte goede uitwerkinge tot verwonderinge der onkundige, die de kunst der Chirurgie niet kennen, en komt aldus in waarheid de natuur te hulpe.

Pappen hier dienstig.

Inzonderheid als een *Cataplasma*, van een kruid met een meel en azyn gekookt, daar over heen gelegt is; want zulk een geringe pap met azyn over allerly gekneusde met eschaar bezette Wonden gelegt, daar het oordeel het noodig agt, is van de allergrootste dienst ten alle tyden bevonden (*). Ook zyn de emollieerende pappen niet geheel en al te verwerpen.

NB. Als de beenpypen met het mergvlies ten eenemaal verpletterd vermorzeld en gegangræneerd zyn, kan men ligt nagaan, dat deze gemelde behandelinge hier niet te gebruiken gemeent en ook vrugteloos is, maar dat men dan tot de extirpatie moet overgaan, vermits die dan hier zonneklaarlyk noodig is.

Is het, dat de *articulatien*, *aponeuroses*, *tendines* en andere gevoelige deelen meer, geschooten, verpletterd, met die eschaar bezet zyn, mag men nooit de gemeene vette

Hoe de pap tot scheidinge van de eschaar te bereiden?

(*) Men kan tot zulk een goede pap, een of meer kruiden verkiezen, als de *Fl Sambuc. Fol. Malv. alth.* of ook maar gemeen gras met *farina lini*, of een ander meel, met *acetum vini*, die sterk zyn moet, want anders doet die niets meer als water. Dit doet door de warmte vochtigheid en kragt van het zuur, de *gangræna* en korst scheiden, de *putrefactie* en swellinge tegenstaan, en de natuurlyke warmte bewaaren. De wyn is ook goed. In veele andere gevallen daar geen *gangræna* is, mag men deze pap ook tot scheidinge der korst gebruiken. Meent iemand, dat dit eenvoudige niet voldoenend is, die neeme het volgende ℞. *Fol. Malv. Alth. phellandr. Cicut. hyssop. heder. terestr. Fl. Ros. Camonil. Sambuc Floc. alt. Verbasc. Rad. lil. alb. Alth. Sem. lin. Foen. Græc. farin. fabar. a. q. s.* kookt het met azyn en witte wyn tot een pap. Dog dit groote ook goed zynde zal niet meer doen, als het voorige eenvoudige. Ik stelle het ook maar voor die met kleine Recepten niet vergenoegt zyn.

vette zalven of de enkelde verſche olie met zekerheid gebruiken, om dat men daar van eene zeer hevige ſuppuratie of waterlekkinge (*ichoris fluxus*) telkens waargenoomen heeft. In tegendeel heeft men goed gevonden *Mel Roſarum* met *pulvis myrrhæ*, of *balſamus Copaivæ*, of *terebinthina veneta*, of witte ſyroop van zuiker met *pulvis myrrhæ* over en in diergelyken Wonden te brengen of ℞. *Mel. coct.* ℥ij. *Terebinth. Venet. Balſ. Copaiv. a* ʒiij. *Myrrh. el. pulv. ſarcocoll. a* ʒij. *Miſc.* ook kan men het *pulvis myrrhæ* met zuiker aa *part. æq.* daar in ſtrooijen, het welke zo veel zal doen als de beſte balſem, en moet als een drooge wond-balzem aangemerkt werden.

Wanneer een heevige lekkinge, ſuppuratie, met of zonder verbrekinge by de geſchootene of anders gekneusde gevoelige deelen, *tendines*, articulatien, enz. werd waargenoomen, voor of onder het ſcheiden van de korſt, mag men hier volgens ondervindinge en gezonde redenen droogende middelen, als *alumen crudum*, *Tinctura myrrhæ*, *Spiritus terebinthinæ*, *alcohol vini*, enz. aanbrengen, naar omſtandigheden wel gebruikt, niets achtende de waanwyze wetten van onkundige, *dat men zo lange ſuppurative moet gebruiken, tot dat de korſt of 't gepletterde geſcheiden is* (*).

Droogende middelen zyn zomwylen dienſtig in wonden met eſchaar bezet.

Een

Aanmerkinge over de etterſcheidinge onder de eſchaar.

(†) Men mag zig met regt verwonderen, dat zo veele Schryvers en Practizyns hier op zo weinig gemerkt hebben, dat de ondervindinge evenwel aanwyſt. De korſt geſcheiden of niet geſcheiden, hebbe ik gezien, dat ik de ſwaare lekkinge met deze droogende middelen hebbe ſtempen moeten, wilde ik den Leider behouden. Ik moeſte de gemeene ſuppurativen agter laaten, de veele bezonderheden hier van moet ik om de kortheid van dit beſtek verſwygen.

Dit is zeker, als alle ſuppurativen niets hier helpen, dat dan de enkele *pulvis* of *Tinctura myrrhæ* of andere aan de onzuivere *tendines*, *ligamenten* en *aponeuroſes* aangebragt alle het onzuivere doet ſchielyk afſcheiden. Die hier *cauſtica* gebruiken, dwaalen al te verte.

De beenderen ook met eſchaar bezet.

Een been gekneuſt, geſchooten, gelyk de voorgemelde weeke deelen, werd ook veeltyds met een diergelyken eſchaar bezet, die door de natuur en kunſt geſcheiden werd. Geene vette zalven reeds verworpen, maar die middelen te vooren gemeld, mogen alleen ook hier in dienſt doen (*).

Ein-

Afſcheidinge van ſtukken been, onverwagts door de natuur.

(*) Zeer dikwils ziet men, dat by Wonden afſcheidingen van beentjes volgen, daar men zulks niet verwagt hadde en men alleen een dekplaaſter of *baſilicum* hadde opgelegt. Daar ziet men dan de wonderzaame werkinge der natuur al weder, ook in 't ſcheiden van het gekneusde been. De kunſt, bekenne ik, doet hier waarlyk weinig toe, alſchoon men Tincturen, balzems en poeijers, daar aan brengt, de ondervindinge leerd, dat de ſcheidinge onder en zonder kunſt, omtrent op dezelve tyd geſchied, en alleen de middelen de wond hebben zuiver gehouden en 't ſpongeuſe vlees en lekkinge geweerd.

Door kunſt, met zagen, raspen, enz.

Het is ook bekend, dat door de kunſt het beſchadigde been mag en kan geraſpt, geveild en afgeſchaaft werden, om het aldus te zuiveren. Hoewel *Belloſte* en *Boerhaaven* daar tegen zyn.

Obſervatie.

Zelfs zoude men een in ſtukken geſchootene been-pyp op de byde einden kunnen afzagen en vervolgens met goede uitkomſt aan een voegen, maar daar is verſtand toe noodig, om het vlees heel te houden.

Zo lange de eſchaar niet is geſcheiden, komen geen proppen te pas.

NB Hier by is vooral te bemerken, dat de zuiverende middelen met geene proppen of wieken in de wonden moeten gebragt werden, om dat zulks geheel en al onnoodig is, die wieken geen dienſt kunnen doen en men die middelen dik of vloeibaar verre genoeg in dezelve kan inbrengen. Ik zegge dierhalven, dat men alle de geſchootene gepletterde en anderzints gekneusde Wonden nooit moet met proppen opvullen, maar altyd plat verbinden, en wel in alle die tyd als men de eſchaar wil ſcheiden, uitgenoomen in dit geval, daar eene zeer hevige bloedſtortinge noodzakelyk eiſcht, met de bloedſtempende dingen en wieken de Wonden op te proppen. De nood breekt hier al weder wetten.

Vrage.

Merkt hier wel, oneenzydige oordeelders, kan ook een onzuivere Wonde te zamen heelen, zo lange die onzuiver is? waarom propt men die dan ſtyf op met wieken? om te zuiveren? moet niet de drukkinge der wieken de zuiveringe hinderen? door de te veel drukkinge geſchied immer altyd een bederf der wanden van de Wonden. Hoe kunnen de wieken zuiveren? verhinderd niet de eſchaar genoeg, dat de Wond zig in die tyd niet ſluit? is het om den etter te loozen? en in te zuigen? die is 'er in 't eerſt niet,

en

Eindelyk alle andere onzuivere Wonden, oude of verſche, zuivert men met de gemelde of diergelyke middelen. Dog als de Wonden vervuilt zyn, moet men die behandelen, gelyk oude ulceratien met *cauſtica*, enz. (*).

Verouderde Wonden gelyk oude ulceratien.

Zie

en als die komt, kan dan een ſtop-wiek die loozen? een ſtop en prop ſtopt en looſt niet, of moet de ondervindinge en 't gezond oordeel nu ſwichten voor eene heel domme tegenſtrydige en zeer abſorde ſtellinge en waan der blinden, die in het land der blinden geen Koningen zyn, nog zyn kunnen? wil men nu nog geleerde Doctoren leeren? waar mede? de Philoſophie is heden niet geagt, en op de ondervindinge werd niet veel gelet. Yder verſtandige denke dit verder na, en die het niet weet, leer vlytig obſerveeren, wat de natuur en kunſt doet, zonder welke kenniſſe men altyd, of blind, of verwaand, en zeer bedrieglyk zyn moet.

(*) Verouderde vuile Wonden zyn de vuile ulceratien gelyk, en vereiſchen ook door gelyke middelen, eene en dezelve zuiveringe, de dagelykſche ondervindinge, gepaart met verſtand, leert dit. Men brengt dan eens of meermaalen, alle dagen of om den tweeden dag, in dezelve de *Vitriool*, *alumen uſtum*, *præcipitaat*, *Ung. ægypt. fuſcum van Felix wurtz*, *pulvis myrrhæ*, of diergelyke, na vereiſch van de aangedaane deelen tot dat de Wonde of ulceratie zuiver is.

Vuile oude Wonden gelyk ulceratien.

Dog dit moet al weder met verſtand gedaan werden, en de Heelmeeſters mogen hier wel van de Doctoren leeren een onderſcheid maken, en wel dat men niet alle vuile Wonden en ulceratien met diergelyken ſcherpe zogenaamde zuiverende middelen behandele, om dat het zo dikwils gebeurd, dat de Wonden door derzelver gebruik hoe langer hoe meer onzuiver werden, met gevolg van hevige inflammatien, ſwellingen, lekkinge, vergrootinge der openinge, koorszen, pyn, enz. en wel als *tendines*, *articulatien*, *aponeuroſes* en meer andere gevoelige deelen, dusdanig werden aangedaan. In welke laatſte gevallen men heel zagte dingen, als *pulvis myrrhæ*, *ſarcocollæ*, *aluminis crud. Tinctura myrrhæ*, *Terebinthina*, *Balſ. Copaiv. Spiritus Terebinthinæ*, *alcohol vini*, enz. gebruiken moet.

Vereiſchen dezelve zuiveringe. Dog met onderſcheid na de aangedaane deele.

Een Wond zalver en Heelmeeſter, als hy de Leiders niet meer wil doen leiden, mag dierhalven dit onderſcheid van Doctoren wel leeren, en vlytig in de Anatomie zig oeffenen, ten einde niet overal met *cauſtica* te werken, verſchoonende voorzigtig de gevoelige deelen daar van.

Verſcheide vaſte proefneemingen hebbe ik hier van gehad, daar op een Wondheelder zeker vertrouwen kan.

Toen

Zie daar oneenzydige Lezer, al weder, wat de natuur en kunst vermag in 't zuiveren der Wonden, en hoe dat de

Observatie. Toen een oud ervaren Beenlapper (die dit kunsje van oude ulceratien te genezen zeer wel en als alleen alhier verstond) by eene oude Juffrouw van 60 jaaren, eene lange verouderde ulceratie aan de kuid niet konde consolideeren in den tyd van twee jaaren, om dat hy de eschaar van de *aponeurosis* der *musculi gastrocnemii* niet scheiden konde, als niet wetende, wat dat waar, dat altyd die plaats wit bleef; bragte hy *caustica*, pappen, digestiven daar aan, bleef die plek wit met gevolg van *inflammatie*, groote *suppuratie*, pyn en vergrootinge van de openinge, enz.; onder het gebruik van droog plukzel (daar op men mochte geschreven hebben het woord, *Expecta*, *wachte*) bleef dit wit als vooren. Ik ried denzelven (hem leerende dat dit een pees waar) enkeld *pulvis myrrhæ*, dan met dan zonder *Mel Rosarum*, zuiker of *alumen crudum* op te leggen, en zag de zuiveringe schielyk, de plek rood werden, en in eenige maanden volkomen cicatriseeren. Ziet hier, wat de kennisse der deelen vermag? en hoe gebrekkelyk de Heelkunst is, die van de gemeene Zalvers geoeffend werd, en die gene kennisse der deelen hebben.

Zeldzame observatie, daar we een pees langs doorsneeden. Door denzelven liet ik by een oud klopje, een verouderde fistel op de knie (daar de *patella* reeds in ruim 20 jaaren weggeswooren waar) openen, makende aan die groote platte *tendo* der uitstrekkende spieren aldaar gelegen, een insnydinge (of liever kloovinge gezegt) van omtrent 5 vingeren breedte lang, doorsnydende alles na de langte tot op het *os femoris* en *tibia*. Den Heelmeester wiste ondertusschen niet wat hy deede, veel min dat hy een pees hadde doorgesneden (gelyk een ander Heelmeester met een sterke schaar op myn ordonnantie een kraak-been der ribbe doorsneed en zulks niet wiste gedaan te hebben) Verschrikt, vraagde hy, waar mede dit nu te zuiveren? wat dunkt UE: sprak ik? met *præcipitaat* of *vitriool*? wanneer ik hem daarop aanwees, dat zulks hier de hevigste toevallen, zonder 't ongemak te zuiveren, verwekken zoude. Toen ried ik aan hem met *Spiritus Terebinthinæ* eerst, en vervolgens met *Tinctura myrrh. Balf. Copaiv.* de zuiveringe te bevorderen en te houden, en dit waar van gelukkige werkinge en de Leideresse herstelde spoedig. Met verwonderinge sprak hy naderhand tegens my, *dat zal ook geen Fransman kunnen weeten, wie heeft dat ooit gehoord, dat men zonder caustica zuiveren kan, en by de articulatien zo het tegendeel doen moet? duizende ulceratien en fistelen hebbe ik behandeld en dit niet geweeten*, (hy hadde meest altyd de ulceratien in't vetvlies geplaatst behandeld, maar diergelyken swaare staan gelaaten). Ik voegde hem te gemoet, dat de Fransche Heelmeesters dit zo min wisten als hy, hoe hoog zy zig zelven opheffen, men leze maar hunne Schriften, vol van waan hoog

de gemeene gebrekkelyke wond-zalf-kunst op stellen gaat, van ons hier onpartydig betoogt, en dat de ge-

hoogmoed, verbeeldinge, fauten en groove onkunde, dewelke zy zouden ligt gemeid hebben, als zyl. als getrouwe en vlytige Discipelen aan hunne Leermeesters en Gezaghebbers, de Professores en Doctores Medicinæ zig hadden gehouden, en zig boven dezelve niet willen verheffen, dewelke zy nu te vroeg ontloopen zyn, en in de diepste onkunde en zotte verbeeldinge blyven, gelyk den geleerden *Andry* duidelyk aanwyst, in het zeer geleerde werkje, genaamt *Cleon a Eudoxe*, waar over zylieden zig meer mogen verwonderen, als over de *Memoire* der Heelmeesters te Parys de Doctores zullen doen.

Ik zal hier zwygen van de menigvuldige geschootene en gestookene Wonden, als ook van de abscessen aan de articulatien van handen en voeten, die in jaarige fistels veranderd waaren, en na gemaakte ruime openingen, met of zonder doorsnydinge van de *ligamenta annularia* en *capsularia*, met de voorgemelde weinige geringe bekende middelen, gemakkelyk zig zuiveren lieten, en verdere genezinge aannaamen. Observatie.

Hoe men verder de verouderde Wonden met lootzalven en windzels, gelyk ulceratien moet behandelen, zullen we in het vervolg zien, en hier by nog iets zeggen

Van de korst door verbrandheid.

Dewelke van het aangestookene buskruid of eenig ander vuur [illegible] geneest men Hoedanig [illegible]schaar [illegible] ver-[illegible]dheid [illegible]akt, te [illegible]pen.

1. Met het dikwils koud of warm opleggen van [illegible] in [illegible] brandewyn, of *Spiritus frumenti*, of met *acetum lithargyrii* [illegible] om de brand uit te haalen, of de inflammatie en swaare [illegible] komen. Men mag zo wel koude als warme vogt daar [illegible] azyn en koud waater, en tegen [illegible] vuur de brand in 't eerst [illegible] ook niet kwaad, maar kan [illegible] niet gedaan [illegible]en.

2. Met het opleggen [illegible] of wasch en olie, of van dierlyken te [illegible] aangeprezen. De veele bran[illegible] [illegible] scheidende de natuur het ver[illegible] [illegible] brand-zalven en plaasters, als men daar [illegible]

[illegible] te m[illegible]ken, als het verbrande diep ingaat, en daar over neemt gelegt de *sapo niger*, die in allerly eschaaren de natuur in 't scheiden kragtig te hulp komt, of andere.

4 Ook legt men onderwylen wel pappen op, van zagte kruiden met kerne-

 melk,

geschootene Wonden in dit stuk geene andere behandelinge vereischen als andere gekneusde en gepletterde Won-

melk, wyn, azyn, enz. als ook enkele koedrek, om de korst te helpen scheiden en de inflammatie te weeren.

5. 't Verbrande hier mede gezuiverd, behandeld men verder als een andere gezuiverde Wonde.

Die nu om de eschaar af te scheiden, met onze gemelde eenvoudige middelen niet te vreden is, die neeme groote compositien in de Pharmacopœen genoeg beschreven, of het navolgende

℞. *Resin. Pin. Terebinth. Venet. Picis naval. a ℥ij. Medull. ost. tauri. sev. hircin. a ℥j. ol. olivar. & Rapar. aa q. s. M. F. Unguentum.*

Hier by kan men met vrugt *Bals. Copaiv. Mell. Ros.* en veelerly met kruiden gekookte olien mengen, als ook het *Ung. Alth. popul. Basilic. Mixtum,* en veel meer andere onnoodige dingen.

Het Alumen zuivert vuile Wonden.

NB. Voor al moet ik hier melden, dat in de meeste vuile onzuivere Wonden, abscessen en fistelen, het *alumen crudum* in poeder, of in water opgelost in dezelve gebragt, zonder pyn te verwekken, wonderen doet, niet alleen om te zuiveren, maar ook om dezelve zuiver te houden, en voor de overmatige lekkinge en putrefactie te bewaaren, als vernuftig gekruikt; gelyk ik dit met ontelbaare exempelen, kan bekragtigen, en den Heer *Joh. Frederik Furstenau, roemwaardig Doctor en Professor te Rintelen, Diss. de Alumine*, betuigd in Amsterdam zulks by my zo gezien, en zelfs in zyn eigen practyk ook gelukkig bevonden te hebben.

Wanneer een eschaar by geschootene Wonden dun is, doet het *alumen crudum* meer dienst, om de scheidinge te verhaasten, als men wel denken zoude, gelyk ook andere onzuivere Wonden.

Eene beknopte kunst van de Wonden met weinige goede middelen altyd zuiver te houden.

En ten overvloede mag men hier nevens nog wel bemerken, dat men niet veele middelen noodig heeft, om de Wonden te zuiveren of zuiver te houden, als men maar met het verderflyk opvullen en stinkende oude scherpe zalven, de Wonden niet vuil maakt, de natuur niet verhinderd, de inflammatie (die altyd de Wonden en sweren vuil houd en maakt) verhoed, de swaare lekkinge tegenstaat, en de koorszen weert. En dan kan men met enkeld *pulvis myrrhæ, aluminis, Colophonii*, of met *Tinctura myrrhæ*, of met diergelyken de Wonden gemakkelyk zuiver en schoon houden.

Het dikwils verbinden hier onnodig.

Ook heeft men het tweemaal daags verbinden, hier in het scheiden van het onzuivere, niet van nooden, hoewel *Hippocrates, Galenus, Avicenna*, en meer der ouden, als ook de hedendaagsche geleerde en ongeleerde Schryvers, en Kladders, heele en halve Meesters, inzonderheid die der Franschen, het tegendeel gebieden te doen. Want wie verbind dog dagelyks de geschootene Wonden, daar men een hevige bloedinge verwagt: maakt

Wonden. We verwachten uw gunstig genoegen hier over, als ook over het navolgende

Van de vereeniginge der Wonden.

§. 85. Dewelke mag vernuftig gedaan werden op de navolgende wyze, te weeten

Van de vereeniginge der gehouwene en andere Wonden.

1. Alle gesnedene, gehouwene, en breede gestookene Wonden, die omtrent gelyk zyn, en ook alle die daar na gelyken (*), moet en mag men van den beginne af trachten te vereenigen (§. 1.) ten zy eenige dringende reden zulks verbied.

Zelfs de *punctura teudinis* en *nervi* vereischt in den be-

maakt men het verband alle dagen tweemaal los, ten zy de nood het eischt? maar scheid niet ondertusschen de natuur de eschaar, alschoon tien dagen het verband niet los gemaakt is? waar toe dan noodig in geringere gevallen het zo dikwils verbinden? of moet de natuur altyd ons onnodig doen en werken ten goede komen? Ziet hier over den *Septalius*, die tegens de ouden hier disputeert.

Alle gesnedene Wonden te moeten vereenigen, bewezen.

(*) Gevolglyk mag men ook de met scherp geschootene en gescheurde Wonden, die aldus de gesnedene gelyk zyn, of naby koomen, en die door vallen en slaan veroorzaakt zyn, van den beginne af vereenigen, te weeten, indien dezelve met geen eschaar bezet zyn, en wel zo vereenigen gelyk men met alle zuivere gesnedene en gehakte Wonden doet, dat men ten eersten de wanden en lippen derzelven op het naaste zoeke aan elkanderen te doen naderen.

Ik hoope ook niet, dat iemand van my eischen zal, hier te bewyzen, dat de gesnedene en diergelyken Wonden niet zouden moeten van den beginne af vereenigt, maar met proppen opgevult werden. De gezonde vernuft eischt niet alleen deze vereeniginge, en verwerpt de proppen, maar uit het voor gezegde en uit het verder gestelde zal het ook overvloedig te kennen zyn. En wat is dog klaarder? de natuur vernauwt alle deze Wonden in 24 uuren en zo verder tot de genezinge toe, als men geen proppen gebruikt. Moet men dit goede werk verhinderen of niet?

beginne dezelve vereeniging (*) die op eene heel bezondere wyze geſchieden moet.

Ook

De *punctura tendinis*, *nervi* enz. kan ſchielyk genezen en vereenigt werden.

(*) De *tendines*, *nervi*, *aponeuroſes*, kookers der *tendines*, de ligamenten der articulatien, en meer andere gevoelige vliezen geprikt en geſtooken, inzonderheid met een ſcherp inſtrument, als met een naald, ſpeld, glas, punt-mes, of met een ander puntig lichaam, moeten, moogen en kunnen op 't zekerſte ten eerſten, na het bekomene naauwe wondje, door medicamenten en bekwaame drukkingen met compreſſen en windzels behandeld voor de aanſtaande gevaarlyke toevallen bewaart werden, om op die wyze die geprikte Wonden van den beginne af te doen ſluiten, hoewel *Galenus*, *Septalius* en meer andere meenen dit niet goed te zyn, aan welkers zeggen we ons hier, nog ooit, niet binden.

De *Spiritus Terebinthinæ*, *alcohol vini*, *Aq. Regin. Ungaric. Spirit. Matricalis*, *Balſam. Copaivæ* en *Peruvianus* zyn wel als de voornaamſte en kragtigſte middelen hier toe bekwaam bevonden, en kunnen in weinig uuren die wondjes doen droogen, vereenigen en ſluiten, gelyk de ondervindinge geleerd heeft: daar in tegendeel dit niet gedaan, groote inflammatie, ſwellinge, etterſcheidinge, koorsze, ook gangræna, enz. komt te volgen.

Merkwaardige obſervatie van een *punctura tendinis*, ſpoedig genezen.

Zotte verbeeldinge van een gewaande Heelmeeſter aangemerkt.

Goede bekenteniſſe van *Paré*.

A°. 1735, op de *tendo* van de *muſculus biceps* door een lancetſteek geprikt en in 24 uuren van hevige inflammatie en ſwellinge aan den ganſchen arm met hevige koorsze verzelt, liet ik tegen al het hekelen van den kunſtenaar, toen nog de *Spiritus Terebinthinæ* met plukzel daar op koud aanleggen (hoewel 't wondje van de huid ſcheen genezen te zyn, ik dachte evenwel, dat die *Spiritus* ook door de huid tot aan de geprikte pees nog konde doordringen) daar nevens met *aqua Reginæ Ungaricæ* den geheelen onder- en opper-arm nat maken en van de vingeren tot aan de ſchouder den arm met een bekwaam matig aanhoudend windzel omwinden, ook alle twee uuren met dit zelve *aqua Reginæ Ungaricæ* het verband koud bevogtigen, en in tien uuren zag men alle toevallen verdwynen, zodanig dat de Leidereſſe den arm voor die uuren onbeweeglyk nu dezelve aan het hoofd konde brengen. Inwendig wierd niets gebruikt als een *purgans* en daar op een *anodynum* en den volgenden dag waar de vrouw reeds omtrent genezen. Het verband en de inwendige middelen onderhield ik nog een dag als vooren en de genezinge waar toen volkomen, en den Kunſtenaar zeer baloorig, om dat de Leidereſſe geene weeken lang na zyne kunſt behandeld waar. Dien kunſtenaar waar zo geleerd, dat hy my durfde zeggen, dat hy geene boeken las, om dat hy alles by zynen ouden baas gezien hadde (dog deze behandelinge hadde hy daar niet gezien). Den *Ambroſius Paré* hadde ik daar over aangehaalt, hoewel *Magatus* dit ook getoond heeft. Het is aanmer-

keryk.

Ook kunnen en moeten dierhalven de nederhangende lappen der gehouwene Wonden ſtraks aangeplakt en ver- De lappen der gehouwene wonden te vereenigen.

kelyk, dat de domme Heelmeeſters van Doctoren niet leeren willen, als ze kunnen, daar dog *Paré*, een groot Heelmeeſter, zig niet ſchaamt te bekennen, dat hy zyn werk meeſt uit de ſchriften der geleerde Doctoren gecomponeert heeft, en wel in veele ſtukken, gelyk *Andry* getuigd, uit den grooten *Maggius*, het zelve betuigd ook *van Horne* en andere. Wat zeggen nu de hedendaagſche Franſche Heelmeeſters hier op, die ook van hunne Doctoren niet meer leeren willen? Ziet *M. Andry*, in *Cleon a Eudoxe*, ik geloove, ze zullen nu voor altyd ook zo blyven.

Ao. 1737 hebbe ik na omtrent 20 uuren na het aderlaten op de *mediana* de *punctura tendinis* met *Spiritus Terebinthinæ* op gelyke wyze, als te vooren gemeld, laaten verbinden, maar de pyn, ſwellinge, inflammatie, vermeerderde van uur tot uur, ik gaf aanſtonds de ſchuld op die *Spiritus* die de huid niet verdragen konde, en ordonneerde in plaats van die het *aqua Reg. Ungar.* met de voorige onwindinge en verdere behandelinge, en men zag den volgenden dag byna alle toevallen verdweenen. Ook liet ik de bandagie onderwylen met *acetum* en wyn bevogtigen, geen een kwaad toeval is verder gevolgd. Obſervatie.

Een Heelmeeſter, een myner Leerlingen niet onkundig zynde, hadde het ongeluk, gelyk het ook de kundigſte kan overkomen, dat hy onder het aderlaten op den arm en voet viermaalen in een jaar de *tendo* raakte. Maar denzelven van my te vooren geleerd, kende aanſtonds door het gevoel van de ſwaare pyn onder het ſteeken, en door de ſchielyk volgende ligte inflammatie, enz. dat de *tendo* geprikt waar, gebruikte zonder uitſtel de gemelde *Spiritus* en *aqua R. Ung.* als ook *alcohol vini* met *acetum* en eene bekwaame windinge, benevens behoorlyke purgatien, en overwo[n] in weinig dagen alle de dreigende toevallen kundig, voorzigtig en gelukkig. Obſervatie.

Veele gevallen zoude ik hier kunnen bybrengen, daar een ſpyker, glas, enz. door de hand en voet doorgeſtooken geweeſt, en op dezelve wyze behandeld, gelukkig en ſpoedig genezen. Obſervatie.

Een jonge ſtak een andere jongen eens met een Schoenmakers els door het voorſte kootje van de eerſte vinger. Den Heelmeeſter haalde met een tang het afgebrookene van dit ſteekgeweer uit, liet daar in loopen *Spiritus Terebinthinæ*, overheen gelegt een plaaſter, en weinige dagen daar na, zag men de volkomene genezinge. Obſervatie zeldzaam.

By veele groote Wonden met *punctura tendinis*, heb ik dezelve *Spiritus* of de *Balſamus Peruv.* laten gebruiken met het zelve voordeel, gelyk ook *Magatus* en *Septalius* bevonden hebben. Obſervatie.

Dog dit hebbe ik hiernevens bevonden, dat veele menſchen de *Spiritus* Te- Obſervatie.

vereenigt werden, zonder dat men zo naauwkeurig het bloe-

Terebinthinæ aan de huid niet verdragen kunnen, maar wel andere *Spiritus* en azyn, gelyk we uit de voorgemelde historie zien. En ik bemerke dit hier als iets bezonders, dat een zuivere Wonde die zonder smerte verdragen kan, maar niet de gezonde huid, te weeten by verscheide menschen.

Observatie by honden. Om deze redenen hebbe ik by honden verscheide *puncturæ tendinum* gemaakt, om dit naauwkeurig verder te mogen weeten, en hebbe telkens dezelve waarheid daar ontdekt en bevonden.

Besluit. Wie ziet nu niet genegene Lezer, dat dit kleine wondje *punctura tendinis* genaamt, van den beginne af, mag, kan en moet vereenigt werden, wat ook *Galenus*, *Septalius* en andere daar tegen inbrengen. En dat *Sydenhaam* en zyne navolgers met hunne pap uit emollieerende kruiden, dit niet berryken kunnen. Niemand neeme my kwaalyk, dat ik volgens ondervindinge en eenstemmige redenen, de opregte waarheid tot best van het algemeen aan het ligt brenge.

Herinneringe. Ook moet men niet denken, dat ik in de *punctura* van alle andere gevoelige deelen, deze *Spiritus* wil aanpryzen, in tegendeel moet men de *Spirit. Tereb.* meiden aan de Wonden der oogen, neus, *cerebrum*, keel, *anus*, *vulva*, enz. om dat die daar hevige ontsteekingen en pyn zoude verwekken. Want die Wonden moeten met zagtere middelen behandeld of maar aan de natuur over gelaten werden, 't welke laatste ook veeltyds genoeg is. Het *mel Rosarum*, de zuiker, het *pulvsi myrrhæ*, doen hier wonderen, gelyk ook de zoete olie van olyven, en hinderen de natuur niet in haare werkinge. Edog moet men het *sacharum sathurni*, de koele lootzalve en andere *adstringentia* en *repellentia* hier niet mispryzen, die hier veeltyds van groote nuttigheid kunnen zyn.

Observatie. Nog hebbe ik hier nevens bemerkt, als men het geinflammeerde deel, met *punctura tendinis* bezet, besmeert met een lootzalve van *Nutritum. Lythargyr. Ceruss.* enz. daar over geslagen doeken en windzels nat gemaakt in *acetum lythargyrii* of in wyn met *sacharum sathurni*, dat men groot voordeel doet en meer als men denken mag. De bezonderheden daarvan verswyge ik hier, om dat ik van die als geringe zaken niet eens spreken wil.

Bezondere observatie van by tyds openingen te maaken na de *punctura tendi-* Deze behandelinge hier aangewezen is zeker en van gewenschte uitwerkinge, als die by tyds gedaan werd, maar de goede gelegenheid en tyd voorby zynde, moet men straks trachten het gepunctureerde deel of *tendo* (als de plaats het toelaat) te verwyderen met een incisie, of anderzints, gelyk men by alle naauwe gestookene Wonden aan andere deelen te doen gewoon is, en zulks hoe eerder hoe liever.

Veele gelukkige proefnemingen hebbe ik hier van gehad. Inzonderheid al-

bloederige afwafcht (*) en zonder dat men eenige plakkende dingen van *pulvis Confolidæ Majoris*, *Gummi Arabici*, *myrrhæ*, enz. daar tuffchen om te plakken inbrengt (†).

2. Alle

als de *tendines* van de *mufculus perforans* en *perforatus* aan een vinger by een vrouw met een naald onder het waffchen gekwetft waar, en den derden dag daar na hevige fwellinge, inflammatie, pyn, enz. volgden, want toen fneed ik zelfs, uit liefde tot de kunft en genegentheid van de ellendigen, met een fein mesje ter zyden de *tendines* alles tot op het been toe door, zynde de incifie ruim van een duims langte, op die wyze als men by een kwaade *panaritium* te doen gewoon is. Het bloed wat uitgelaaten en den arm met een repelleerende pap omgeflagen, bragt ik geen plukzel in de wond, maar alleen brandewyn met plukzel daar over heen, 't welke alle twee uuren over het wondje moefte gegooten werden. Den volgenden dag waaren de meefte toevallen verdweenen en den zevenden dag waar byna alles herfteld. Kan de prop-kunft dit zo ras doen? Een meenigte van diergelyken gevallen zoude ik hier kunnen bybrengen, maar ze zouden alle met dit gezegde overeenftemmen, dierhalven ik die moeite fpaaren zal. Die verftandig is, heeft hier genoeg. Ik fwyge dat men aanftonds na de punćturen de dilatatie mag doen, gelyk we gedaan hebben veeltyds uit noodzakelykheid.

nis, als men met de andere middelen niet helpen kan.

(*) Die zo zorgvuldig de lappen der Wonden trachten van 't bloed met waffchen te zuiveren, verftaan de werkinge der natuur niet; want het weinige bloed tuffchen de vereenigde wanden der Wonden fmelt van zelfs, werd door de zuigende vaten opgenoomen of allengskens na buiten geworpen. En wie weet niet dat zo veele verfche bloedende Wonden ftraks gehegt werden en fpoedig genezen, fchoon wat bloed daar in is gebleven? men ga maar na alle kankers der lippen en der hazenmonden, die gefneden en bloedende ftraks gehegt werden, zonder dat men die van dat bloederige veel of niet zuivert. Veele andere dingen hier te verfwygen. Dog als men met wat wyn, waater, azyn, of brandewyn, de lappen eerft ras afwafcht, is niet veel daar aan gelegen. Ik verbiede hier maar enkeld het onnoodig doen, en dat men den Leider daar mede niet onnoodig kwellen moet.

Beftraffinge van het onnodig doen in het afwaffchen der lappen.

(†) Daar zyn Schryvers, hier niet te noemen, die tuffchen de lappen der Wonden, aanplakkende poeders van *confolida*, *Gumm. Arab.* enz. ftrooijen, om te eerder die te zamen te voegen. Maar zy denken niet, dat de natuur die plakkinge doet, en die poeders als vreemde lichaamen, daar uit moeten fcheiden, eer dat de natuur plakken kan, en deze daar door fchadelyk.

Plakkende poeders tuffchen de lappen, onnoodig en fchadelyk.

De lappen van allerly Wonden by een te voegen.

2. Alle de lappen, wanden en ſcheuren der geſchootene en gekneusde Wonden, en die door vallen, ſlaan, enz. veroorzaakt zyn, alſchoon met een eſchaar bezet, inzonderheid als de openingen groot zyn, mag en moet men ten eerſten zoeken, zo veel moogelyk is, zagt aan elkanderen te voegen door hegtplaaſters, windzels, enz. en aldus by tyds trachten de vereeniginge te bevorderen, en nooit denken dezelve met opvullen of proppen te behandelen, waar door de vereeniginge ſtraks werd tegengeſtaan. Want ſchoon door dit te zamen voegen deze Wonden zo ras niet, als de voorige (§. 85. No. 1.), zig vereenigen, werd de natuur daar door niets belet om de eſchaar af te ſcheiden en veel minder als wanneer die met wieken van een ander zyn gehouden (*).

3. Alle

door in haare werkinge opgehouden werd. De poeders kunnen immers daar in niet geheelt werden of moeten naderhand ſuppuratie verwekken. Dierhalven dit kunsje onnoodig en hinderlyk is.

(*) En wat nadeel? alſchoon men met die vereeniginge niet veel vrugt; men doet altoos den Leider zo veel pyn daar mede niet aan, als met het oppproppen, ook verhinderd men de natuur in haare werkinge daar mede niets, en men mag denken, *als het niet plakken wil, mag het eindelyk ſcheiden*, dog moet de aanplakkinge niet met al te ſterk aanhaalende plaaſters of windzels, maar los geſchieden.

Ook ziet men dagelyks, dat de natuur diergelyken Wonden op zig zelf gelaaten, van dag tot dag wat vernaauwd, waarom zullen we dan die met een verkeerde kunſt wyd open houden? Is daar reden voor? zal dit nu nog vreemd voorkomen?

Ondervindinge.

Men ondervind, als men de verpletterde lappen, nog wat levendig zynde, en zo wat by een gevoegt, met warme wyn, brandewyn, en andere *Spiritus*, Tincturen en balzems, vogtig houd, de bandagie los aanlegt, dat die dan nog veel levendig blyven en een groot gedeelte aan een groeijen, en dat het doode, dat waaragtig dood is, onderwylen afſcheid.

De ouden hebben gantſch niet mis getaſt, zeggende, dat de natuurlyke warmte en de circulatie des bloeds op die wyze onderhouden en bevorderd wierde, dat door het drukken van het opvullen verſterven moeſt.

A.

3. Alle zuivere en gezuiverde Wonden, en die daar na gelyken, groote voornamentlyk, en ook kleine, moet

Alle gezuiverde wonden moet men vereenigen, en niet met proppen van een houden.

Bezondere obſervatie.

A°. 1747, alle de vingers der linker hand van een Joode kind alhier tusſchen een ſwaare glans-rolle verpletterd, wierden de lapjes voorzigtig en zagt, met goede hegt-plyſters door een Joode Heelmeeſter in myn bywezen by een gevoegd (men konde ook de ſplytinge der beentjes hier erkennen) daar over heen gelegt eene geſtadige ſtoovinge van warme wyn en brandewyn, en men zag in weinige dagen de vereeniginge van deze verpletterde lapjes en zeer geringe ſeparatie of ſuppuratie, die door 't opvullen zeer groot zouden geweeſt zyn.

Van deze kleine wondjes mag men met regt ſluitredenen neemen tot grootere.

Obſervatie.

A°. 1729, in Leiden Studeerende heb ik gehegt by een oude vrouw een opperooglid, dat door een naald geheel tot boven toe opgeſcheurd waar, en wel met een plaaſter van enkeld *Terebinthina inſpiſſata*, zes dagen ſtille gelegen, wanneer dit wondje genezen waar. Kan dit by grootere geſcheurde ook niet zyn? ik brenge hier maar het exempel van een kleine, daar uit men veel leeren kan.

Zeldzame obſervatie van het vereenigen van een vuile Wonde.

A°. 1734, heeft een Heelmeeſter na de aanwyzinge onzer Leszen gehegt met naald en draad eene vuile ſtinkende veroude Wonde van de kuid, die zeer verre gaapte, door een mes de kuid-ſpieren van agteren dwars doorgeſneden, en op 't Schip niets dan oude zalven opgelegt. Na eenige weeken de Leider aan Land hier gekomen, bragte dien Heelmeeſter de verre van een ſtaande lappen der Wonde met een pennehegtinge van dag tot dag wat naauwer aan elkanderen, te hulp genoomen de bandagie, die men in de doorgeſnedene *tendo Achillis* te gebruiken gewoon is. Onderwylen bragte hy ook dagelyks zuiverende middelen in die vuile Wonde, en haalde de hegtinge van tyd tot tyd met oordeel aan, tot dat de Wonde gezuiverd en geheelt, en den Leider in weinige weken zodanig herſtelde, dat hy zonder de minſte verminktheid loopen konde.

Leeringe voor de Franſche Heelmeeſters.

Hadde een Franſch Heelmeeſter in Parys zo een ſtuk gedaan, het *Amphitheater van S. Come* hadde geweergalmt van handklappen, dat de Doctoren zig hier over verwonderen moeſten, enz. Dog vind ik geen een ſtuk zo gedaan van de Franſche Kunſtenaars beſchreven, dierhalven beſchryve ik dit van een jongeling alhier na myne aanleidinge gedaan, daar voor wel dezelve hunne hoofden mogen ontblooten.

Herinneringe van groote geſchootene Wonden te hegten.

Wie ziet uit dit nu niet, als vuile geſnedene Wonden kunnen gehegt en vereenigt werden, dat ook de geſchootene en andere gekneusde, die ruim en vuil, of met een eſchaar bezet zyn, vereenigt en gehegt kunnen en mogen werden? Te weeten met zo eene hegtinge of aaneenhaalinge, die allengs-

moet men dierhalven te meer zoeken, hoe eerder hoe liever te zamen te voegen, en nooit met proppen of wie-

allengskens geſchied, en niet daar men de lippen op eenmaal naauw aan een ander voegt. By veele Wonden mag men dit wel in agt neemen. Hier neven s bemerken we dierhalven

Van de Contuſie of Kneuſinge.

1. Dat men de gekneusde en geſcheurde deelen, zo veel moogelyk is, ten eerſten mag by een voegen, gelyk den Franſchen Heelmeeſter *Faudacq*, *Nouveau Traité des playes d'armes a feu*, als ook voor lange *Magatus* aangeweezen hebben.

2. Dat men by allerly gekneusde en geſchootene Wonden de hevig ſuppurative middelen met het ſchadelyk opvullen moet meiden, om dat daar door veeltyds overmatige lekkinge of ſuppuratie volgd, gelyk uit het verder gezegde blyken zal.

3. Dat men wel de doode lappen en vellen moet trachten af te ſnyden of te ſcheiden met eene gematige ſuppuratie; maar dat onze voornaamſte intentie daar by en altyd zyn moet, als de deelen nog levendig zyn, te trachten om te reſolveeren, dat is, de geextravaſeerde vogt te doen weder vloeijen en wegneemen, en de gebrookene vaten op die wyze door de natuur of door behulp van middelen te laaten ſluiten

4. Dat men al het geextravaſeerde, het welke niet kan reſolveeren, doe uitlozen door eene bekwaame inciſie of gematige ſuppuratie, dog zonder ſteek wieken.

5. Dat men allerly contuſien zonder Wonde of met eene zeer naauwe Wonde of wondjes ook ten allen tyden allereerſt moet zoeken te reſolveeren, zo met uit- en inwendige middelen, als met bekwaame bandagien.

Het aderlaaten, purgeeren, de verkoelende Salia van Salpeter, *Sal. Tart. Vitriolat.* enz. doen zeer veel tot de reſorptie of te ruggevoeringe van de buitengevate ſtoffe, gelyk reeds *Hippocrates* beſchreven heeft.

Een kragtig uitwendig middel om allerly contuſien te reſolveeren. En onder de uitwendige reſolventia, zal men beſwaarlyk kragtigere en ſpoedigere vinden, als het *acetum*, *Spiritus vini ſimplex* en *vinum album ſ. rubrum*, van ieder evenveel, warm of koud, naar de omſtandigheden, opgelegt, waar mede het verband ten minſten alle vier of vyf uuren in ſwaare gevallen moet bevogtigd werden, dan zal men in zo veele uuren, als anders in dagen de gelukkige reſolutie zien, vermits het van den beginne af wel gedaan werd.

De meenigte obſervatien hier over achte ik onnoodig hier aan te halen, merkt alleen de volgende exempels.

Toen

wieken die op te vullen en van een te houden (*), ten zy

Toen voor twee jaaren by een kind de neus waar plat gevallen met gevolg van een zeldzame *ecchymosis* over het aangezigt, en vyf dagen daar na daar by geroepen wierde, liet ik, na eene gegevene purgatie, alleen brandewyn, met wat azyn, met linne doeken, dag en nagt gestadig die vogtig houden, en in drie dagen zag men byna alles verdwynen, dat onder het gebruik van een plaaster zodanig verergt waar. Observatie.

Wat ook verders de drukkinge, door eenige druk-instrumenten, compressen en windzels doen kan, om het geextravaseerde bloed in een *ecchymosis* te resolveeren, blykt uit het gemeene doen der onkundige, die met een koud mes of met een compres en windzel de opgeloopene blaauwe versche swellinge straks doen verdwynen. Maar wat meer is, zo ziet men ook, dat zeer groote *ecchymoses*, reeds verouderd, door eene bekwaame handige omwindinge met windzels, spoedig nog zomwylen verdwynen, zonder dat men eene openinge te maaken noodig heeft.

Wanneer ik eens eene groote monstreuse *ecchymosis* op het *cranium* by een kind, door vallen veroorzaakt, openen wilde, en de ouders zulks niet toestonden, ried ik den Heelmeester het hoofd met de *Capelline* styf te omwinden, en het verband gestadig met azyn en brandewyn vogtig te houden, met gevolg van eene volkomene resolutie in agt dagen tyds, daar de vogt reeds veertien dagen onder de huid waar beslooten geweest.

Iets zeldzaam zag ik ook A₀ 1747 by een Fransche Vroedvrouw alhier, examineerende by haar een groot geswel van binnen en agter de dey, ruim twee spannen lang en breed, van de knie tot verre na boven uitgestrekt, twaalf weken te vooren te *Courtrik* door een rad van een wagen veroorzaakt. De Heelmeesters in Courtrik konden in twee maanden dit niet resolveren. Het geswel waar sterk nu geinflammeert, rondom zeer hard, dog in 't midden op twee plaatzen week, drygende een doorbraak. Hier vond ik evenwel geene teekens van *aneurisma* of *vetfungus*, maar enkeld van een bloedgeswel of *ecchymosis*, uit geborstene venen of kleine arterien. Eerst in beraad zynde, openinge te maaken, om dat zo veele pappen en plaasters vrugteloos zo lange gebruikt waaren, vond ik eindelyk goed, het geheele geinflammeerde geswel, dagelyks te besmeeren met een koude zalve van *Cerussa* met room van melk gemaakt, daar over heen gelegt een expulsif windzel, en ik zag van dag tot dag het geswel verminderen en binnen drie weeken geheel verdwynen. Ziet daar een zonderling groot bewys van de nuttigheid der windzels in een hevige verouderde *ecchymosis*. Hoe in versche? Zeldzame observatie van de kragt der omwindinge in eene verouderde *ecchymosis*.

(*) Ik denke, dat geen halfkundige, veel min een wat geletterde, van my eischen zal, dit hier weder nog te bewyzen, vermits het bewys uit In navolginge der

zy een hevige bloedinge of een te rug gebleven vreemd lichaam of andere toevallen, het anders vereiſchen, en zulks maar voor een korten tyd en op eene behoorlyke wyze.

Ook kunnen en mogen alle de Wonden met verlies van ſubſtantie allengskens door kunſt vereenigd werden.

4. Moeten ook eindelyk alle de Wonden met vetvlies van ſubſtantie, als de huid, vet, ſpieren, een ſtuk been of eenig lid, enz. weg gehakt of weg geſchooten is, ten alle tyden, zo ras dezelve zuiver of gezuiverd zyn, op allerly wyze vereenigd werden (*).

Maar dewyl de hegtingen met naald en draad, hier niet kunnen gedaan werden, moet men de vervullinge van de ledige plaatze aan de natuur over laaten, onder het

natuur mag men geene zuivere Wonden opvullen.

uit het voorige genoegzaam blykt, en deze geheele zaake evenreedig, eenſtemmig, en als een keeten aan een ander zodanig te zamengeſchakelt is, dat hier geen verder bewys, tegens tegenwerpingen noodig of nuttig kan zyn. En wie begrypt niet dit, dewyl de natuur zonder proppen, allerly zuivere Wonden ſchielyker geneeſt, als de verkeerde kunſt met proppen, dat men ook vernuftig bezinnen moet, dat de proppen, en al het gemeene opvullen in de zuivere Wonden, abſceſſen en ſweeren, geen dienſt kunnen doen, gelyk we te vooren al overvloedig hebben aangewezen?

Alſchoon jetsvreemds daar in is.

Ook mag hier niemand met regt bybrengen, als 'er eenige fragmenten van been of vreemde lichaamen te rugge blyven, dat men dan zo lange moet opvullen, tot dat alles geſcheiden is. Neen, verkeert, men kan plat verbinden, de afſcheidinge afwachten, en zo de openinge wat toeloopt, een *Spongia præparata* of *cauſticum* voor eenige uuren daar in brengen. Ook vereiſcht de ontblootinge of kneuſinge van een been dit opvullen dierhalven niet. Merkt dog, kan men met proppen eerder vereenigen, als zonder dezelve?

Annotatie. (*) De gemeene kunſt tracht deze meeſt altyd met digeſtiven en wieken te genezen en men denkt niet, dat onder dit doen alleen de natuur geneeſt, en dat deze daar door zelfs veel zomwylen verhinderd werd.

Men denkt hier ook zelden, dat de kunſt wel gebruikt aan de natuur veel kan te hulpe komen met goede kleefplaaſters en windzels, zelfs als het been beſchadigt of enkeld ontbloot is, daar men het opvullen en de proppen niet noodig heeft.

het gebruik van niets werkende of van eenige zagte en zeer weinig werkende balſems, die geen ſchaden doen kunnen, helpende onderwylen, met eenige klevende plaaſters, compreſſen, en windzels de huid en de verdere van een gewekene deelen, zo veel mogelyk is, van tyd tot tyd na elkanderen te haalen en aldus de vereeniginge te verhaaſten, gelyk uit 't voorige blykt.

Gevolglyk mag men deze Wonden niet met een meenigte wieken ſtyf en hard opvullen, digt toe metzelen, en de wanden daar door van een ander houden, als men tot heden te doen gewoon is. Ook moet men geen ruuw werk of hard plukzel daar in brengen. Het is genoeg, als men of niets daar in legt, of alleen dat zeer zagt en niet drukkende en niet prikkende is, gelyk een wynig geſchaaft fyn plukzel of boom-wolle-watjes met eenige zagte balzem of diergelyken, daar over heen gelegt een drooge doek, blad van een boom of kruid, of een gemeene plaaſter, of dat daar na gelykt, naar omſtandigheden van zaken ieder in zyn zoort met oordeel gebruikt (*).

§. 86.

(*) Wanneer we hebben groote geſwellen, verharde borſten, armen en beenen weg genomen, of andere ruime Wonden behandeld, hebben we altyd getragt, met hegtplaaſters en windzels, van tyd tot tyd, de huid en de verdere deelen, zagt aan te haalen, de holligheden der Wonden niet opgevult, als alleen een zagte balſem met weinig zagt plukzel of watjes daar in gelegt, meidende altyd de ſtyve opvullinge, gelyk ook *Celſus* gebied. Maar als de Wonden wat naauwer kwaamen te zyn en 't vlees uit de grond opkwaam, legde ik geen plukzel in de Wonde, maar alleen wel over de aanlegde ſtrooken plaaſters, te vooren de Wonde met een bekwaam balſamicq poeder beſtrooit, of met een Balzem of Tinctuur bevogtigd. En op deze wyze geſchiede de genezinge in zo veele weeken, als anders met de opvullinge in maanden, zonder dat het verband dagelyks wierde los gemaakt, zelfs in de heete zomer dagen. Ook heeft men op deze wyze weinige ettervloeijinge, veel min gtoote ſtank af te wachten, 't welk by-

Na't wegneemen van groote geſwellen zoeke ik de vereeniginge te bewerken, niet alleen door de natuur, maar ook door eene nog onbekende bede handelinge.

Hoedanig de Wonden te vereenigen zyn door hegtingen, plaasters en windzels.

§. 86. Het blykt dierhalven uit het gezegde (§. 84. en 85.) dat men veelerly Wonden vereenigen mag en wel met een naald en draad, met hegtplaasters, of met een bekwaam verband, dit hier nevens voornamentlyk in agt neemende

1. Dat altyd de vereeniginge geschieden moet niet oppervlakkig, daar men 't buitenste maar by een voegd, maar van den grond op zodanig, dat men het diepste der Wonden na elkanderen toebrengt, ten zy dat men dunne deelen door en door steekt en zo by een haalt, het welke bekend genoeg is by ***Hildanus***, ***Paré***, ***Scultetus***, ***Heister***, enz. (*) of dat men by ondiepe breede Wonden de huid wat aanhaalt (§. 85.)

Veele wonden hebben geene hegtinge met naald en draad noodig.

2. Gelyk men de aangezigts-wonden niet met naald en draad, maar met hegtplaasters en windzels, te vereenigen gewoon is, zo mag men ook, gelyke Wonden aan andere deelen te genezen, nu wel de gewoonte

de op het dikwils verbinden en styf opvullen komt te volgen. Alle ruime gepletterde en geschootene Wonden gezuiverd, mogen op dezelve wyze nu gelukkig verbonden werden; want ze zyn de voorige gelyk en vereischen geene andere behandelinge. Die anders doen en denken dwaalen verre, en doen onnodige of schadelyke kunsjes, verderflyk voor de elendigen.

Ongemakken door het kwaalyk hegten en drukken.

(*) Als de diepe Wonden uitwendig werden gehegt, of met plaasters of windzels toegehaalt, zonder dat dezelve van onderen op den grond vereenigt zyn, blyft daar een holte, daar den etter-zig in vergaderd, en verwekt dan heevige swellinge, inflammatie, abfces, verzakkinge van etter, fistels, koorszen, met eene langwylige genezinge, die door eene bekwaame vereeniginge van den grond op geschiedende, voorspoedig waar geweest.

Zelfs hebbe ik in korten tyd de dood daar op veeltyds zien volgen, zo aan de Wonden van het hoofd en hals, als van de borst en buik, wanneer inwendige deelen te gelyk swaar gekwetst waaren, dat ook by de oude Schryvers genoeg bemerkt werd, en daar tegen door de onkunde dog dagelyks nog gehandeld werd.

woonte aanneemen, daar aan heden nog weinig gedacht werd.

3. Geene Wonden met eſchaar bezet, moet men digt by een voegen, maar allengskens aanhaalen (§. 85.), dog gezuiverd mag men die verder vereenigen.

4. De half doorgeſnedene ſpieren en *tendines* hebben geene hegtinge noodig, maar wel de heel doorgeſnedene; en men mag die dan vry hegten met de zogenaamde penhegtinge of ook met de knoophegtinge. Ziet hier over de Chirurgie van den grooten *Heiſter* en *Nuck*. Evenwel kan men ook met een bekwaame bandagie alleen dit veeltyds doen, gelyk den Heelmeeſter *Petit* kundig aanwyſt (*). De heel doorgeſnedene ſpieren en *tendines* mag men hegten.

5. Dat alle ruuwe ontvelde deelen, eenige weinige dagen aan een ander ſtil gehouden, aan een groeijen is bekend, gelyk de oogleden, neusgaten, vingers, teenen, *vulva*, *urethra*, en zelfs de articulatien der beenderen.

Zo is 't ook bekend genoeg, dat de neus, lippen, en ooren uit den eenen arm van dezelve menſch weder ingeendt kunnen werden, en het gebrek herſteld, gelyk *Taliacotius*, *Hildanus* en *Fienus*, met experimenten hebben betoond.

Maar

(*) Als men de buigende ſpieren of *tendines* heel doorgeſneden, door een bandagie wil vereenigen, moet men niet alleen de ſpieren na de Wonde aanhaalen, maar ook zo het lid houden gebonden, dat het in alle de tyd der genezinge geboogen blyft: En zo men de uitſtrekkers wil vereenigen, moet men het lid uitgeſtrekt houden, om op die wyze de geſcheidene deelen, aan een ander te brengen en te houden, en dan zal men de hegtingen met naald en draad zo dikwils niet noodig hebben. Hoe men verbinden moet als de uitſtrekkers en buigers ſpieren en *tendines* heel doorgeſneden zyn.

Na deze wyze hebbe ik voor drie jaaren de *tendo Achillis*, die reeds twaalf dagen geſcheiden geweeſt en de openinge der huid omtrent genezen waar, wederom binnen veertien dagen, alleen door een bandagie, zonder hegtinge volkomen vereenigt, en zo meer andere kleinere en grootere.

Maar dat een geheel afgescheiden lid, als neus, vinger, enz. ooit of ooit is wederom aangeplakt en aangenezen, heeft nooit de ervarendheid der kundigste lieden tot heden toe kunnen doen zien (*), en is altyd by alle wyzen voor onmogelyk gehouden.

6. Alle Wonden der lippen, wangen, neus, oogleden, hebben ook geene hegtinge met naald en draad altyd

Wonderstuk van een afgebeten en gekaauwde neus, door een Fransche Barbier weder aangeheeld.

(*) Evenwel heeft den Heelmeester *Garengot*, in Vrankryk, boven alle geleerde Geneesheeren, een wonderstuk hier van, onder zyne verdere Heelkunstige stukken, willen aan 't ligt brengen, meldende, met een uitsteekende roem, hoe dat een Heelmeester of Barbier in Parys, een afgebeten, gekaauwde, uitgespogene, met voeten in de modder getrapte, weder opgeraapte en afgewasschen neuze met een hegtplaaster heeft aangehegt en weder aangeheelt. Waarlyk een wonderstuk beschreven in een Boek van dien Schryver, door den zeer geleerden Professor *Winslow*, geapprobeert, (edog niet in die editie, die dezen Heer geapprobeert heeft, want zo zot is hy niet geweest). En den geleerden Heer *Andry*, in *Cleon a Eudoxe*, meld, dat de Heelmeesters in Parys over dit wonderstuk, op het *Amphitheater de S. Come*, een wonder uitgebreide oratie hebben gehouden, met byvoeginge, *dat de Doctoren wel zig daar over moesten verwonderen en zig daar voor buigen*, alles met gevolg van eene algemeene handkloppinge van alle toehoorders. Waarlyk eene zake beteekende, dat den spreeker of orateur, met de toehoorders even wys en verstandig zyn geweest. *De Memoire de Chirurgiens de Paris, contre la prééminence de la Medicine sur la Chirurgie*, behelst omtrent het zelve. Edog ik stelle dit by de Amsterdamsche historie van *Job van Mekeren* beschreven, daar een barbier een stuk hoender-vel in de gewonde neus hadde ingelapt, en by die van Rusland, daar een stuk honds-been in 't *cranium* van een mensch waar ingezet, als ook by de goude tand, die in een menschen kaak uitgroeide. Alle even wonderzaam. Wat wil niet de onbeschaamde verwaandheid al fabeltjes aan de geleerdheid zelfs heden opdissen! We hebben immers fabelboekjes genoeg.

Observatie.

Wanneer ik voor 23 jaaren met een man ruim 100 jaaren oud te voet wandelde, en denzelven met moeite kwaalyk konde byhouden, vragende hoe hy oud zynde zo ras loopen konde, kreeg tot andwoord, dat hem de milt waar uitgesneden, en hy wees my de plaats, daar een stuk hoendervlees waar ingegroeit, maar dit waar een na een absces overgebleven litteken

tyd noodig, maar kunnen veeltyds met een welklevende plaaster, inzonderheid van *diapalma* (*) met wat *Terebinthina veneta* gemengt, vereenigt werden.

7. Zo moeten ook de hegtingen niet al te digt en styf nog te los en slap gelegt zyn, om dat een verstervinge der wanden of lippen der wonden door 't eerste volgen zoude, en dan geen dienst zoude daar mede geschieden, gelyk *Celsus* ook herinnert, en wy §. 84. en elders reeds getoond hebben. Hier moet de middelweg voorzigtig gehouden werden.

Alle hegtingen moeten niet te styf nog te los zyn.

8. Als men met comprimeeren door compressen en windzels de holle Wonden en abscessen wil sluiten en genezen, moet de bandagie, om dezelve redenen, niet te styf nog te slap aangelegt werden, en ook niet ongelyk. Waar mede men wonderen doen kan en spoedig de natuur te hulpe komen. De Heer *Sanctorius*, *Lib. de erroribus in Medicina*, heeft driekantige compressen hier toe gebruikt, die ik ook voor alle andere door ondervindinge de bekwaamste gevonden hebbe. Die meer hier van weeten wil, mag voorgemelde Schryvers, als ook *Magatus*, *Belloste*, en zelfs *Galenus*, nazien.

Driekantige compressen goed.

De maag- darmen- en buik-wonden hegt men met de

(*) Onder een pond welgemaakte *Emplastrum diapalmæ*, mengt men op een zeer zagt vuur een ontze *Terebinthina*, het welke gematig op dun linnen of zyde stoffe gesmeert en aangelegt werd. Dog moeten de strookjes plaaster niet te breed nog te smal zyn. Men kan ook deze hegtplaasters maken van andere welklevende dingen, die niet scherp zyn moeten, en geene inflammatie ligt verwekken; want dit zoude hinderlyk zyn. Zyde met *gummi Arabicum* besmeert is om de zagtheid en welkleventheid hier toe ook uitstekend dienstig. De gemeene hegtplaasters van de scherpe gummen, pek, harpuis, enz. beryd, als scherp zynde, kunnen weinige menschen aan de huid verdragen, wegens de opvolgeede jeukte en ontsteekinge.

Welke de beste welklevende plaasters zyn.

de bekende knoopnaad, zonder dat men hier veele hair-kloveryen noodig heeft.

Wonden, die voor een tyd de verwyderinge vereischen.

§. 87. Zo wyst ook de ondervindinge aan, die met reeden gepaart is, dat verscheidene gestookene, gekneusde en geschootene Wonden (zo ruime als inzonderheid de naauwe) voornamentlyk die met splinters der beenen, in plaats van de vereeniginge eene verwyderinge of ruimere openinge voor een korten tyd vereischen, het welke men dilateeren te noemen gewoon is, en in voorige tyden by de met pylen geschootene Wonden in een dagelyks gebruik geweest.

Verwerpinge der wieken hier toe gebruikelyk.

Zommige trachten dit te doen met de bekende Turunden of steek-wieken, 't zy om te verwyderen of de openinge open te houden, dog gantsch verkeert; vermits de extravaseerde stoffe aldus binnen blyvende de swaare toevallen zo wel of nog erger verwekt, als of geene turunden waren ingebragt, ziet hier over verder het gezegde (§. 77.)

Hoedanig veele wonden gedilateerd moeten werden.

Maar als men ten eersten die Wonden, die te naauw geacht werden, met een mes of schaar bekwaam en kundig verwyderd (*), zal men een vryen uitgang maaken voor 't loozen van 't geextravaseerde bloed, etter, ichor en van alle vreemde dingen, waar mede men de zeer hevige toevallen, die anders zouden volgen, als inflammatie, swellinge, meenigvuldige etterscheidinge, koortzen, *gangræna*, uitteeringe, enz. zal veeltyds voorkomen, afkeeren en zelfs wegneemen. Een kunststuk

Z

Van het uitzuigen der Wonden.

(*) In plaatze van de Wonden te dilateeren, om het bloed te loozen, hebben veele in gebruik gehad, het bloed uit de Wonde met de mond of met koppen en andere instrumenten uit te zuigen, het welke zomwylen wel geschieden kan, maar overal niet raadzaam is. Ziet hier over *D. Anel l'art de succer les playes*, *Belloste*, *Heister*, met de aanmerkingen van *Uffenhoorn*, en meer andere.

zo groot en noodig, als eenig in de Heelkunst gekend mag werden (§. 84.), want hier mede werden dan de oorzaken van de toekomende toevallen allereerst verhinderd, en de drukkinge der gezonde deelen, de opspanninge derzelven, de verwurginge en verstikkinge, ten eenemaal verhoed en afgeweerd.

Men mag dierhalven wel een algemeene regel of wet stellen, die weinige of geene exceptien heeft, *dat men om de voorzigtigheid de meeste naauwe gestookene, gescheurde, gekneusde, geschootene Wonden in den beginne verwyderen en opsnyden mag en moet, om de hevige toevallen voor te komen.* Hier onder moet men rekenen *de puncturæ tendinum, nervorum*, en der meeste gevoelige deelen, de kwetzinge der *articulatien*, de gescheurde *tendines* en vliezen, alle naauwe geschootene en gestookene Wonden, die diep indringen, die met ontblootinge en verbreekinge of vermorselinge van beenderen verzelt zyn, daar vreemde lichaamen ingekomen zyn, en alle andere, die daar na gelyken, dog alles zo gesteld, dat men na reden en omstandigheden zig schikken moet, geen onnodig werk doet, en ook niets verwaarloost. Want men moet hier alles doen naar evenredigheid en eenstemminge van ons voorig gestelde, en niet daar buiten gaan, om aan geene tegenstryd onderworpen te zyn, waar van ieder vernuftige Geneesheer een Heelmeester een afkeer hebben moet. Een algemeene wet om Wonden te dilateeren.

Dierhalven moet men ook alle de naauwe Wonden van 't hoofd, hals, borst en buik dilateeren, als de uitgevaate en geklonterde stoffe daar in beslooten, geen vryen uitgang heeft, of eenig ingewand daar in, als in een *hernia incarcerata*, geknelt is, of ook voornamentlyk, als 'er eenige ingewanden swaar gekwetst zyn; De penetrerende wonden mag men ook dilateeren met vrugt.

 want

want deze Wonden kan en moet men niet anders behandelen, als alle de diepe Wonden, die in de uiterlyke deelen voorvallen, die alle op eene en dezelve wyze met de dilatatie na vereisch van zaken behandeld moeten werden.

Evenwel is het niet altyd noodig, om het geklonterde bloed uit te loozen, dat men grootere openingen maakt, vermits door den tyd al 't geklonterde van zelfs komt te smelten en kan zig alsdan ook door een wat naauwe openinge ontlasten, gelyk we te vooren (§. 85.) reeds hebben aangewezen.

De Wonden moeten ook niet te veel open gesneden werden.

Ook moet men de gematigheid altyd houden in 't open snyden der Wonde, dat men dezelve niet altyd zo verre behoeft te openen als de holligheid van de Wond of absces zig uitstrekt. Het is genoeg eene middelmatige opening te maken en de overblyvende holte te comprimeeren, en daar mede aaneenplakken. Dog hier tegen ziet men dagelyks dwaalen, makende de meeste Heelmeesters of nooit ruime openingen, maar stoppen de wond-gaten met wieken toe, of snydende weder andere alles altyd op zo verre maar de holte gaat (*). De Heeren Franschen kan men ook niet in dit stuk te veel pryzen, vermits zy ook de holtens leeren verre op te snyden en vullen die dan met plukzel, en dewelke daar tegenspreekt is onkundig by hen.

Wyders mag men ook dit in agt nemen, dat men na ver-

't Is onnodig alle contusien op te snyden.

(*) Zo heeft men ook niet altyd noodig, by allerly swaare contusien, alschoon zelfs veel geextravaseert bloed daar is, openingen te maken, om dat nog wel dit van zelfs weder verdwynd, en eindelyk door behulp der natuur van de venen opgenoomen en onder het bloed gebragt werd. Op deze wyze hebbe ik extra groote *ecchymoses*, zonder zigtbaare ontlastinge allengskens zien verdwynen (§. 85. p. 199.)

vereisch van zaaken de Wonden, regt, schuins en dwars, moet en mag verwyderen, en wel om ruimte te verkrygen, niet achtende het gemeene zeggen, dat men na de langte van het deel opsnyden moet, het welke dikwils geschieden kan en moet, maar niet altyd voldoenend is. Men kan dit verder (§. 85.) nazien, alwaar we dit zelve reeds genoeg bewezen hebben, te weeten

Niet alleen na de langte, maar ook dwars en schuins te dilateeren.

1. Dat men de spieren, *aponeurofes* en *fascia lata* mag dwars en schuins doorsnyden.

2. Dat men ook de ligamenten der articulatien en de *ligamenta annularia*, en de kookers der peezen mag open snyden, zonder gevolg van merkelyke toevallen of van een styf lid, daar men door onkunde voor gevreest heeft (*).

De ligamenten opsnyden.

3. Dat men ook de *tendines*, *nervi*, venen en kleine arterien mag afsnyden, als men door nood daar toe gedrongen is. Dit hier nevens wel in acht nemende, dat men

De *tendines*, *nervi*, enz. af te snyden.

(*) Als men na de genezinge dezer insnydinge het wat styve deel dagelyks met een emollieerende zalve wel vryft en zagt beweegt, zal men de verminktheid wiskunstig verhoeden, gelyk ik meenigmaal ondervonden hebbe.

Observatie.

Men kan ook zonder gevaar van hevige toevallen de breede *tendines* ten gedeelte doorsnyden, niets agtende de onnodige waarschouwinge der Fransche Heelmeesters en inzonderheid *Petit*, die voorgeven geobserveert te hebben, dat op de half afgesnedene *tendines* zo swaare toevallen van trekkinge, inflammatie, koorsze, enz. volgen. 't Welke ik tot heden toe nooit by zo veele gevallen hebbe bevinden kunnen, hoewel ik by honden dikwils *tendines* hebbe half afgesneden, en by menschen dezelve door wonden, verbrandheid, ulceratie, *caustica*, zien half vernietigd zonder gevolg van die opgegevene toevallen. Ziet hier over §. 84. en 85.

De breede *tendines* mag men gedeeltelyk doorsnyden.

Observatie.

Merkt hier nevens, dat een *tendo* met naald en draad gehegt gelyk is aan een half doorgesnedene, en geene toevallen volgen. Dierhalven geloove ik, dat die Meesters door de natuur bedrogen zyn. Dit mag men wel leeren.

Bedenkinge.

men dwarsze incisien, door spieren, *tendines*, bloedvaten, enz. meiden moet, zo veel immers mogelyk is, en wel voornamentlyk die der groote arterien, om dat die gekwetst niet alleen gevaarlyk, maar ook in 't schielyk genezen zeer hinderlyk zyn, en aan den werker veel moeite baren.

Hoedanig de Wonden na het dilateeren moeten plat zonder proppen en opvullen verbonden werden.

§. 88. De dilatatie aldus geschied (§. 84-87.) of de openinge van zelfs ruim genoeg bevonden, verbind men aanstonds byna alle Wonden enkeld plat (*), namentlyk met balsem, Tinctuur of diergelyken in de holligheden gebragt, en wat plukzel van buiten opgelegt, met een compres van linnen of van iets anders, alles met een bekwaam windzel na behooren styf of los bevestigd. Zomwylen is genoeg, als men maar een schoone doek of een blad van een kruid, of diergelyken oplegt, naarstig meidende de ruime of opgesnedene Wonden, met veel plukzel, proppen, steek-wieken en andere prullen dagelyks op te vullen en van een te houden, gelyk de verkeerde gewoonte nog heden byna overal is.

Dierhalven moet men ook de Wonden met gebrookene of ontblootene beenderen, of die der articulatien gedilateert, geenzints dagelyks met proppen trachten open te houden.

Als het plat verbinden niet voldoenend geoordeelt werd, moet men wel de uitwendige Wonde open houden.

Maar zo wanneer het plat verbinden eenige dagen geschied is, de openinge van buiten zig zeer vernaauwd, den

(*) Daar zyn my geene Wonden bekend, ze zyn aan 't hoofd, hals, borst, buik, extremiteiten en zelfs aan de vingers, die noodzakelyk na de gemaakte openinge dit opvullen met plukzel eischen, vermits die openinge, hoe die ook is klein of groot, in de eerste drie dagen nooit toeloopt, als men die plat verbind, en dagelyks eens de huid met de vingers zagt afhaalt. Waarom wacht men dan niet met het open houden, tot dat de opening naauw werd?

den grond der Wonde zig niet ſluit, eenig been bevonden werd aangedaan te zyn, of eenig ingewand, of iets anders ('t welke zig niet ſchielyk vereenigen kan) gekwetſt is, en men klaarblykelyk vooruitziet, dat de uitwendige Wonde eerder als de binnenſte door de natuurs werkinge zig ſluiten zal (*), en dat daar door verſcheide toevallen zullen ontſtaan en men dan eene langwylige genezinge moet verwachten: in deze omſtandigheden, zegge ik, is men genoodzaakt na genoegzame redenen te trachten de openinge der huid, vetvlies, enz. een tydlang wat ruim te houden, niet alleen om de goede middelen aan den grond der Wonden te brengen, maar ook om geſtadig den etter en 't verborgene eindelyk te mogen loozen. Dog dit moet en mag niet geſchieden met het *dagelyks gebruik van proppen*, *ſteek-wieken*, *opvullen*, als na de gemeene gewoonte, want dit verwerpe ik voor eeuwig in dit geheele werkje. Maar men volbrengt dit open houden, handig, kundig en gelukkig aldus

Niet met opproppen.

Maar hoe dan?

1. Kan men een dun zagt lapje oud linnen of zyde tuſſchen de openinge inbrengen met een ſpatel of ſtilet, naar mate de Wonde breed en diep is, 't welke men alle dagen of om den tweeden dag vernieuwd, inzonderheid kan

Maar met een lapje linnen of zyde.

(*) Hier mag men bemerken, dat 'er veele Wonden, inzonderheid die met kneuſinge van 't gebeente, zomwylen uitwendig zig ſluiten, geen pyn nog eenig ander ongemak werd waargenoomen, en na eenige maanden weder een doorbraak geſchied met ontlaſtinge van een ſtuk been, vreemd lichaam, enz. waar na de Wonde ras weder zig ſluit. Waar uit we leeren kunnen, dat alle Wonden daar in eene ſcheidinge langzaam geſchieden moet, niet noodig hebben dagelyks met ſteek-wieken open gehouden werden, dewyl de natuur zig eindelyk helpt. En kan men niet altyd ook weder openingen maken, als 't noodig is?

Noodige bedenkinge.

kan men dit doen aan naauwe borſt- en buik-wonden, die daar mede een tydlang, zonder gevaar en gevolg van toevallen, kunnen werden open gehouden (*). En het eens daags verbinden kan hier geen kwaad doen, om dat men ontlaſten moet en ook wel Geneesmiddelen dagelyks inſpuiten.

Met een Spons.

2. Wanneer het voorige niet voldoenend is, kan men de *ſpongia præparata* (§. 85.) voor eenige uuren (niet dagelyks) daar in brengen. Dan zal men veele dagen een ruime openinge hebben, alſchoon die dagelyks plat verbonden werd, ieder kan hiervan de preuve neemen in veele Wonden, abſceſſen en fiſtels, gelyk ik die gedaan heb-

Le Dran, wederlegt.

(*) Mr. *le Dran*, verklaart evenwel dit lapje in een borſt wonde ingebragt ſchadelyk te zyn, om dat het zal door eenige ſchuringe aan de *pleura* inflammatie, enz. verwekken, en brengt wat plukzel in een lapje linnen, gelyk een prop tuſſchen de ribben, 't welke van een ſteek-wiek niets verſchilt. Dit is zyn ſpeculatie.

Obſervatie.

Ik hebbe evenwel in de borſt- en buik-wonden ontelbaare maalen dit laten inbrengen, zonder ooit eenige inflammatie of pyn daar van beſpeurt te hebben. Ook heb ik zulk een lapje enkeld of dubbeld, zomwylen ook met waſch of met een zalve beſtreken, altyd zonder eenig kwaad gevolg daar in laten houden.

Obſervatie.

Ook weet ik verſcheide malen, na een *paracenthefis* in en omtrent de navel, zo met de *troicar* als met een lancet, geſtelt, in dat kleine wondje een ſmal zyde lintje ingebragt, en zonder toevallen veele dagen daar in gehouden te hebben.

De nieuwe kunsjes veeltyds onnodig.

Monſ. *Faudacq* zegt, dat Mr. *d'Argent*, allereerſt een lapje met een dubbelde draad binnen de naauwe borſt- en buik-wonden gebragt heeft, ten einde de ingewanden in dezelve niet geknelt wierden, op dezelve wyze als men na het *trepaneeren* des *cranium* doet. Dog dit oordeele ik zo noodig niet te zyn, als het opgegeven werd; want als men een dubbelde ſtrook linnen daar in brengt, of wel plat verbind, of ook eenige dagen wat zagt plukzel daar in houd, voldoet het ook. Altoos aan 't *cranium* verwerpe ik dit doen na het trepaneeren, gelyk ook dat loode rooſtertje van *Belloſte*, waar tegen ik een meenigte van obſervatien zoude kunnen aanwyzen, daar men dit hinderlyk of onnodig heeft bevonden.

hebbe. Een brok van een gemeene drooge Spons doet ook zomwylen genoeg.

3. Of men kan ook een turunde met *oleum Vitrioli*, *lapis infernalis*, *lixivium*, of met eenig ander causticq bevreven voor eenige uuren daar in brengen. en dan al weder veele dagen plat verbinden, en op deze wyze kan men altyd alle Wonden plat verbinden, zonder dat men ooit of ooit het dagelyks verbinden met proppen en stopwieken noodig heeft.

Of met een turunde met een causticq bezwangert.

Ook laat ik wel de uitwendige openinge alleen met een *causticum* aanraken, wanneer een korst komt, die de gestadige uitvloeijinge van den etter niet verhinderd, en evenwel 't schielyk sluiten der Wonden belet.

En die de openinge der huid, zomwylen met een fyne spatel doen van een wyken, oordeele ik gantsch niet de Leiders te mishandelen. Altoos is dit beter als het dagelyksche gebruik van de verfoeijelyke steek-wieken, die te myden ik hier niet genoeg aan ieder Leerling kan inscherpen, hoe meenigvuldige genezingen hy ook onder het gebruik van deze by zyne ervarene bazen gezien heeft (*). Edog een weinig raafzel tusschen de ruime openinge zomwylen te voegen, achte ik ook voor geen dood zonde.

§. 89. De spoedige vereeniginge, aldus eindelyk onmogelyk en ondoenlyk geoordeeld, moet men de goede uitkomst dan afwagten

Hoedanig de Wonden te digereeren, incarneeren en cicatrizeeren.

Van

(*) Tot besluit zeg ik, dat de natuur doet wonderen en niet de kunst der Baazen. Met verwonderinge hebbe ik veeltyds moeten ondervinden en overtuigd werden over de kragtige werkinge der natuur, die tegens alle proppen en wieken telkens aanwerkt, wanneer ik, na een kwaalyk door onkunde gedaane salivatie, de aangegroeide wangen en tonge van het tandvlees afscheide, wat moeite ik hadde met wieken en proppen, de gescheidene deelen van een te houden, en hoe dat na dikwils herhaalde incisien, de natuur al weder alles deed aan een plakken. Geen wonder, dat de natuur ook in andere gevallen tegens de proppen werkt en geneest.

Zonderlinge observatie.

Van het digereeren, incarneeren, en cicatrizeeren.

Al het welke eigentlyk een werk der natuur zynde, in veele gevallen door de kragtige kunſt kan en moet zomwylen geholpen worden, gelyk we te vooren hier en daar reeds overvloedig hebben aangeweezen.

Hoe de etterſcheidinge gematigd en bevorderd zal werden.

Het *digereeren* of de etterſcheidinge matigd de kunſt zodanig, dat die niet te veel nog te min geſchied, of dat de Wonden, abſceſſen en ulceratien niet te veel etter geven en ook niet al te droog zyn, als ook dat den etter niet te dun nog te dik maar gematig tuſſchen byden, blank gebonden, enz. dagelyks verſchynd.

De middelen voornamentlyk hier toe dienſtig en noodzakelyk zyn dezelve, die we (§. 84. p. 186. 187. 188. 189.) reeds tot de ſcheidinge van de eſchaar hebben aangeprezen. Als daar zyn de *Balſamus Copayvæ* en *Peruvianus*, *Terebinthina*, *Balſamus Tolutanus* en de *Mecha*; *Pulvis myrrhæ*, *ſarcocollæ*, *Colophonii*, *Reſina pini*, *mel Coctum* en *Roſarum*, *Tinctura myrrhæ* en *oleum myrrhæ per deliquium* (*), de boom- raap- hennep- en lyn-olie, met of zonder waſch.

De natuur ſcheid eerder te veel als te min etter af.

Men neemt ook verder waar, dat de natuur altyd meer in de meeſte Wonden en ſweeren genegen is, te veel als te min etter en vogt, ofte zo veel maar als genoeg is, af te ſcheiden. Gevolglyk is onze plicht niet met de gemeene digeſtiven altyd den etter te vermeerderen,

(*) De *myrrha* in witte-wyn en zuiker opgeloſt, is een heerlyke wond-balzem.

deren. Of denkt men, dat den goeden etter door dezelve nog verbeeterd werd? gantſch niet; het tegendeel ondervind men, en wel als men ſterk lekkende ſtinkende Wonden lange met digeſtiven behandeld, eindelyk met *Spiritus*, *Tincturen*, *alumen*, *myrrha*, enz. verbind, daar men dan klaarblykelyk ziet, dezelve zeer ras minder en goeden witten balſamiquen etter geven, onder welke de genezinge ſpoedig voortgaat, die onder de lekkinge met digeſtiven verwekt grootelyks wierde verhinderd. Inzonderheid kan men met enkeld *pulvis Aluminis crudi* meeſt alle ſterk lekkende Wonden in weinig dagen doen droog ſtaan (*).

Wanneer ik na 't wegnemen van armen, beenen, groote vetfungi, ſcirrhi, kankers, enz. de groote breede nagelatene wonden eens daags liet verbinden met *pulvis myrrhæ*, of met *pulvis Colophoniii*, daar onder een weinig *alumen crudum* gemengt, ofte dat ik zomwylen alleen

Verder bewys.

(*) Dit droog ſtaan der Wonden door dat middel verwekt is niet kwaad, maar wel als van zelfs de wonden door hevige koorszen enz. komen heel droog te ſtaan. Het *alumen* droogt eerſt en maakt onder de dunne korſt, die het verwekt, zagten etter. Ook werd geene kwaade vogt daar door na binnen in 't lichaam gedreven als zig zommige verbeelden. Veele vertellen ons wat fabeltjes van de ſchadelyke reſorptie der vogten uit de Wonden na binnen toe, maar die hebbe ik tot heden nog niet vinden kunnen. Ik weet niet hoe 't geextravaſeerde vogt uit de holligheid der Wonden weder na binnen zoude dringen, en wie heeft klaar aangetoond, by aldien dezelve te rugge genomen wierde, dat die kwaad zy, en kwaade toevallen kan verwekken, daar immers in en omtrent de zuivere Wonden de vogten gelyk zyn, als alle circuleerende vogten van het geheele lichaam? Ik oordeele dierhalven niet zonder grond, dat men met onregt mogelyk aan de reſorptie der vogten toegeſchreven heeft, het welke eene uitwerkinge van koortze verborgene kramptrekkingen en andere onbekende oorzaken is. Dierhalven ik nooit lang beraade de lekkende Wonden droog te doen ſtaan, en de ſwellinge te reſolveeren en repelleeren. De reſt kan ik bewyzen en geve het over tot verder nadenken.

Of het kwaad is, als men de Wonden ſterk opdroogt?

leen dezelve met het *alumen* beſtroide, en op een ande-ren dag met *pulvis Colophonii*, *myrrhæ*, enz. over heen gelegt eenige watjes of zagt plukzel, en van tyd tot tyd met eenige enkelde of dubbelde doorgeſtookene plaaſters allengskens de huid liet aanhaalen, alle vette digeſtiven geheel en al tot de volle genezinge toe achter gelaten, bevond ik zonneklaar overtuigd zynde, dat diergelyken groote wonden omtrent in zoo veele weeken, als anders onder het gebruik van de gemeene zalven en digeſtiven in zo veele maanden genaazen (*). Eene nuttige zaake, die tot heden nog *Celſus*, nog *Magatus*, nog *Septalius*, veel min een Franſch Heelmeeſter aangeweezen heeft.

Hier nevens moet men derhalven wel bemerken, dat de verouderde lekkende wonden gelyk zyn, als de verouderde lekkende ulceratien, en dat deze na het zeggen van *Galenus* en volgens de opregte ondervindinge gedroogt moeten werden, gevolglyk ook de andere. Maar moogen de veroude wonden gedroogt en in de overmatige lekkinge geſtuit werden, waarom de verſche niet? daar is geen reeden tegen, en de ondervindinge volgens het voorige gezegde leert het ons ten vollen.

Dier-

Kragt van 't *alumen*.

(*) Op deze gedachten, om dit te doen, ben ik allereerſt gekomen, toen ik waarnam, dat groote cancreuſe, ſcrophuleuſe en andere ulceratien als ook alle groote vervuilde lekkende Wonden, enkeld door het opleggen van het *alumen crudum* zig veel beter ſchikten, de hevige lekkinge, ſtank, rottinge, enz. verminderde en ophield, zelfs dat heel vuile kankers daar door ten eenemaal zuiver gehouden wierden, en de hevige lekkinge na believen getemt konde werden. Waaruit ik ſluitende oordeelde, dat ook in de groote lekkende geſchootene en andere Wonden dit alumen dienſt konde doen, en dat zuivere Wonden daar door van de overmatige etterſcheidinge bewaart en verhoed konden werden, het welke ook de ervarendheid by de dikwils gelukkige uitkomſten bekragtigd heeft. Zo dat ik dit nu in de gewoonte hebbe altyd zo te laten doen.

Dierhalven is het alleen aan de onkunde en aan het gebrek van wel te experimenteeren te wyten, dat men de versche Wonden dagelyks met *ol. olivar. Ros. hyperici*, met vette oude scherpe rancide digestiven en zalven zo deerlyk mishandeld, stinkende, vuil, en lekkende maakt, ja zelfs met gevolg van vermageringe des lichaams, uitteerende koorsze en van de dood zelfs. Om dit te weeren, mag en moet men met verstand alle groote ruime vuile lekkende en ook wel zuivere Wonden dagelyks verbinden met voorgemelde droogende en de lekkinge tegenhoudende middelen, ten zy, dat men wel eens en andermaal, als alles droog staat, het dagelyks verbinden overslaat, gelyk ik ook dikwils weet zo gedaan te hebben (*). Hier in steekt meer nuttigheid als veele niet denken.

Kragt der koelzalve rondom de wonden gesmeert.

Eindelyk kan men ook, om het voorige te hulpe te komen, by ieder verband rondom de wonden een zagt verdroogende verkoelende lootzalve (*Unguentum refrigerans*) telkens gematig omsmeeren, om de raauwheid en inflammatie der randen daar mede te helpen (†). Hier toe neemt men *Ung. Nutrit.* ℥ij. *Ceruss.* *Li-*

Geen tegenspraak hier om dikwils te verbinden.

(*) Niemand moet hier uit begrypen, dat ik myn voorig gezegde tegenspreke, dat ik hier dagelyks wil het verband vernieuwen, en dat ik te vooren dikwils gesteld hebbe, dat men het verband veele dagen moet laten rusten, gantsch niet. Om deze lekkinge te stuiten of voor te komen, is men genoodzaakt dagelyks droogende middelen op te leggen en het verband los te maken en de zuiveringe te houden; maar als men vereenigen kan en hegten, moet men niet alle dagen het verband los maken, zo dat men wel naauwkeurig hier in een onderscheid moet maken, 't welke weinige waarneemen.

Bandagie windzels of plaasters hier noodig.

(†) Eens voor al melde ik hier, dat men altyd, als de plaats het toelaat, een zagt gematig drukkend en aanhoudend verband met windzels moet aanleggen, het welke de toevloed van vogten, de swellinge, inflammatie en lek-

Lithargyr. aur. aa ℥iiij. of *ol. Rapar. Ceruſſ. ſ. lithargyr. ſubtiliſſime pulveriſat. aa q. ſ. M. F. Ung.* deze zyn volkomen voldoenend. Enkeld lootwit of kreid, met room of zoete melk gemengt, is ook goed hier toe. De gemeene lootzalven, als veel te ſmeerig, doen veeltyds hier meer kwaad als goed.

Tot een goede etterſcheidinge werden vereiſcht nog veele andere middelen.

Ook alle de middelen, die de koorszen dwingen, ſtoelgang verwekken, temperende zyn, de ſlaap zagt aanbrengen, gelyk ook het ſtil houden van het gewonde deel, als ook een bekwaam verband doen veel dienſt in dit ſtuk, aangaande den goeden natuurlyken etter hier te bewerken, en de hevige lekkinge te ſtuiten, als de natuur in gebreken blyft, dog dit alles moet met onderſcheid en na een rype overweginge gedaan werden. Inzonderheid mag de *Cortex Peruvianus* als een overheerlyk middel, tegens de hevige lekkinge met vermageringe, aangemerkt werden.

Dewelke zig dierhalven vertrouwen op de wond-kruiden en op hunne algemeene digeſtiven en wond-zalven, bedriegen zig zelfs deerlyk, gelyk ook de Leiders; want die kunnen altyd en in alle gevallen geenen goeden etter verwekken, hoe hoog men daar ook van opgeeft, de tyd is te edel om diergelyken verbeelde zotheden hier veel aan te haalen.

De enkele brandewyn, de *alcohol vini*, *Spiritus terebinthinæ*, het *alumen crudum*, mag men al mede onder de beſte middelen ſtellen, die eene goede ſuppuratie verwekken en houden. Men kan ieder hier van alleen zom-

lekkinge kragtig tegenſtaat, en wanneer geen drukkend windzel behoorlyk kan gelegt werden, kunnen de welklevende zagte verkoelende hegtplaaſters hier wonderen doen, gelyk de naauwkeurige ondervindinge leert.

zomwylen na vereiſch van omſtandigheden gebruiken, of ook eenige by elkanderen gemengt.

En na dat de gevoelige of minder gevoelige deelen aangedaan zyn, moet men ook deze gemelde middelen met onderſcheid gebruiken (§. 84.) te weeten

In de Wonden der oogen, *cerebrum*, *vulva*, *urethra*, *anus*, enz. moet men geene *Spiritus Terebinthinæ* en diergelyken gebruiken, die daar hevige inflammatie en pyn zullen verwekken, en weder aan de *tendines*, articulatien en andere deelen goed doen (*). Bepaaling.

De Wonden van de huid, vet en ſpieren, kunnen *Spiritus*, balſems, digeſtiven, *alumen*, *myrrha*, *Tincturen*, zoete olie en veelerly mengzel en gemeene oude zalven, veeltyds verdragen en genezen onder het gebruik van die alle.

De Wonden van het *cerebrum*, en derzelver vliezen, de penetreerende borſt- en buik-wonden met en zonder kwetzinge der ingewanden, als ook die der articulatien en *tendines*, enz. mag men nu ook zonder vrezen en met ſpoedige genezinge dikwils en dagelyks voorzien met het *alcohol vini*, of met *Tinctura myrrhæ*, die met *alcohol* of met gemeene *Spiritus vini* gemaakt is (†). Edog altyd komt dit ook niet te pas.

Ik

(*) Evenwel is dit te obſerveeren, dat zomwylen de *Spiritus terebinthinæ* lange aan de huid, aan de *tendines*, aan de *aponeuroſes* en aan de articulatien niet kan gebruikt werden, om dat dan ook eindelyk pyn en inflammatie daar door ontſtaat, maar voor eenige malen is die goed en overheerlyk, gelyk ik dit meenigmaalen en bezonder A°. 1747 aan een abſces van de *carpus* hebbe naauwkeurig waargenomen, daar eene hevige ontſteekinge na twee dagen op het gebruik van deze *Spiritus* volgde en we in plaats van deze de *Terebinthina* met *mel Roſarum* gelukkig gebruikten als ook den *alcohol*. Obſervatie.

(*) Een meenigte hoofd-wonden, niet alleen met enkeld ontblootinge van het *cranium*, maar ook die met verlies van een ſtuk van de pan en met kwet- Obſervatie.

Ik ſtelle dierhalven, na genoegzame redenen en ondervindinge, die de *Tinctura myrrhæ*, in allerly verſche Wonden, inzonderheid in die aan de articulatien verwerpen, en daar maar den zoeten olie van olyven willen altyd gebruiken, dat die verre mistaſten, en de ondervindinge niet regt geraadpleegt hebben (*). Want door het

kwetzinge van de *dura* en *pia mater* en *cerebrum*, hebbe ik veeltyds, om de ſchielyke genezinge te bevorderen, met de gemeene *Tinctura myrrhæ*, *pulvis myrrhæ*, *mel Roſ. Terebinthina*, maar ook zomwylen met *alcohol vini*, dagelyks laaten verbinden, zonder gevolg van het allerminſte kwaad toeval.

Obſervatie. In de Wonden en verſweringen der Longen, hebbe ik door de uitwendige openinge het *alcohol* of de *Tinctura myrrhæ*, maanden lang veeltyds gelukkig laten inſpuiten.

Obſervatie. Voor twee jaaren hebbe ik eenige weken zelfs den *alcohol* in een *empyema* by een kind met goed ſucces ingeſpuit, zonder gevolg van hoeſten of eenig ander toeval, en met opvolgende genezinge.

Obſervatie. Zo hebbe ik ook in de abſceſſen der Lever den *alcohol* laten inſpuiten even gelukkig.

Obſervatie. Wanneer ik experimenten aan honden maakte, bedoopte ik de Wonden der maag, darmen en anderer deelen met dit zelve *alcohol* met even goede uitkomſt.

Obſervatie. Dit zelve hebbe ik ook veelmaalen in de verſwoorene en opgeſnedene holligheden der articulatien laten inbrengen, even voorſpoedig, nooit met eenig kwaad gevolg. Ieder neme de preuve hier van. Ook mogen de geleerde Franſche en ingebeelde Duitſche Heelmeeſters dit beproeven en leeren, dog dat zy met verſtand dit doen. Ik kan wel de middelen hier toe aan de hand geven, maar niet het verſtand, het oordeel en de bekwaamheid om dit wel te gebruiken.

Aanmerking over de olie, of die goed is? (*) Den Heelmeeſter *Ranby* ſchynt allerly geſchootene en andere Wonden met den zoeten olie, als met het beſte wond-middel te willen verbinden, en pryſt die hemelhoog aan, en andere volgen dit blindelings na, die dog anders beter weeten moeſten.

Dog dit kan in geringe Wonden en in het ſcheiden van de korſt dienſt doen, zo wel als het vet der dieren by de Wilden in de Straat-Davids. Ook is dit genoeg by alle onkundige gemeene lieden bekend, die dikwils olie in de gemeene Wonden gieten. Zo heeft men ook van oude tyden herwaards olie met wyn of met zuiker, of met honing, of met waſch gemengt,

het dagelykze gebruik van de olie als ook van de gemeene digeſtiven, zo hoog ydel verheven, ziet men zo gelukkige uitkomſten niet, maar wel ſwaare lekkinge en fungeuſe uitwellinge, langdurige verſweeringe, koorszen, en wel meer als te veel. Dierhalven die misbruiken zo van de olie als van de gemeene digeſtiven even gelyk (*) moeten geagt werden.

Maar

mengt, in de Wonden ingebragt, of ook enkele olie, gelyk we by *Hippocrates*, *Galenus*, *Celſus*, *Avicenna*, *Ægineta*, *Magatus*, *Septalius*, *Paracelſus* en by meer andere Schryvers lezen, zo dat men dit nu niet als wat nieuws moet opdiſſen.

En niet goed.

Ook kan het dagelykze gebruik van de allerzoetſte olie geen goed doen in alle Wonden, vermits men ziet daar op volgen ſwaare ſuppuratie, inflammatie, koorszen, fungeuſe uitgroeijinge van weelderig vlees, enz. voornamentlyk als die na de gemeene wyze van verbinden dagelyks lange gebruikt werd, in groote Wonden, in de kwetzinge der tendines, articulatien, enz.

Dierhalven dit gebruik van die olie van het gemeene doen met de verderffelyke digeſtiven niets verſchilt, hoe hoog men ook daar op roemd. Ik zegge als vooren, de natuur wil van geene onkundige lieden wetten voorgeſchreven zyn, nog zig daar aan binden, maar vry werken.

Verderffelykheid der vette digeſtiven klaarblykelyk vertoond.

(*) Het is ten uiterſten waarlyk te beklagen, dat men dagelyks heden met veel leedwezen zien moet, dat zo meenige gewonde door de verderffelyke vetten, ſmeeren, olien, zalven, plaaſters, zo deerlyk mishandeld hun leven met de dood moeten betaalen, die aan de natuur overgelaten behouden waaren geweeſt. De dooden en onkundige verminkte van den tegenswoordigen *Mars* kunnen niet klappen. Dierhalven ben ik genoodzaakt de verderffelykheid en onnuttigheid van het gemeene gebruik der digeſtiven in allerly Wonden, en bezonder in de geſchootene, ieder een hier onder oogen te brengen, om dat zo weinige ook de geleerden tot heden toe daar op niet veel gemerkt hebben.

De *Balſamus Arcæi* veeltyds ſchadelyk en als een gemeen digeſtif te achten.

Men gebruikt kwanswys *Balſamus Arcæi*, als of dat geen digeſtif waar, om dat het den naame voert van balſem, daar het niet anders als een gemeen ſcherp digeſtif is, door 't welke veele groote Wonden tot overmatige etterſcheidinge of ichoreuſe lekkinge gebragt werden, hoewel de kunſtenaars in Vrankryk by dezen overheerlyken balſem ſweeren, en byna tot alle Wonden gebruiken, die ik niet waardige te gebruiken, als om een eſchaar te doen ſcheiden, na een *veſicatorium* de ulceratie te doen lekken,

enz

Van een algemeene wond balſem, en 't oordeel daar over.

Maar is men geſteld op een algemeene Balſem, die byna in alle Wonden zonder hinder, en ook met vrugt, overal gebruikt kan werden, die neeme het volgende

℞. *Pulv myrrh. el.* ℥j.
Colophonii ʒjv.
Alumin. Crud.
Sachar alb. a ʒij.
Mel. coct. q. ſ.
M. F. terendo Unguentum ſive balſamus vulnerarius.

of

℞. *Terebinth. clar.*
Sachar. alb. a. q. S. M.

of

℞. *ol. Rapar.*
Terebinth. Venet.
Balſ. Copayv. a ℥j.
Ceræ flavæ. ℥ij.
Miſceleni calore, addendo tum pulv. myrrhæ olibani. a. ʒiiij.
Mell. Roſ. q. ſ. M. F. Unguentum.

Met deze balſamique middelen zal men nooit zo veel kwaad doen, als met de gemeene ſmeerige zalven. En ieder zy herinnerd, dat het noodig is, dat men dikwils verſche zalven maaken moet, om dat dezelve verouderd ſcherp werden en inflammatie en ichoreuſe lekkingen verwekken, daar tot heden weinig werd acht op gegeven, en evenwel noodzakelyk moet gehouden werden, wil men

enz. het *Unguentum baſilicum* is zelfs van veele zagtere werkinge, en verwekt nooit zulke hevige lekkinge als deze gewaande balſem.

men aan den Leider naar gemoede en na de redelyke kunst wel doen (*).

Zie daar genegene Lezer al weder, wat de natuur en kunst vermag, en hoe dat de eene de andere veeltyds in de goede werkinge overtreft, als ook dat de geschootene Wonden, aangaande het digereeren, geene bezondere middelen nog andere behandelingen vereischen.

§. 90. Het zo genaamde *incarneeren*, of vlees maken, ook enkeld een werk der natuur, gelyk we te vooren genoegzaam hebben aangeweezen, kan en mag door voorgemelde middelen en behandelingen (§. 88. en 89.) gematigt en bevordert werden, mits dat dezelve na behooren en met onderscheid werden gebruikt, gelyk we daar ook vertoond hebben. Dit voege ik alleen hier by

Het incarneeren een werk der natuur werd door de kunst zomwylen geholpen.

1. Dat men de Wonden met verlies van substantie niet te veel moet droogen, maar dat men, om het zo genaamde vlees te beter te doen opgroeijen, ook zagte balsems en digestiven mag gebruiken voor een tyd lang, en genoeg is, om den tweeden dag zomwylen verbinden.

2. Dat men evenwel zomwylen, als 't nieuwe vlees te veel uitkomt, of overmatige lekkinge dreigt te komen, by tyds de voorgemelde droogende middelen (§. 89.) en inzonderheid het *alumen* daar op brengt, om 't zelve kragtig te dwingen. Ook behoeft men in dit geval niet dagelyks 't verband vernieuwen.

Merkende hier nevens, als de holle diepe Wonden te schielyk gedroogt werden, dat dan onzienlyke litteekens daar

(*) Een meenigte van bezondere goede enkele en de gecomponeerde balsems en zalven zoude ik hier kunnen aanhaalen, maar deze weinige mogen genoeg zyn. Ik laat evenwel yder zyn vryheid, nog betere na te zoeken en uit te vinden.

Schertzinge over de heel plaasters. daar door ontstaan: en ook, dat alle de gemeene heel-zalven, wond-balzems, heel-plaasters, in veele gevallen helpen en genezen, verstaande, dat men in gedachten houd, als of daar op geschreven stond, volgens *Harveus*, het woord, *Expecta*, het welke myns oordeels zo genezende en kragtig, ja kragtiger is, als alle de gemeene verderffelyke Boz-zalven. Want de natuur moet dog alles onder alle kwaade behandelingen ook redden en helpen. De meenigte gevallen, dit aangaande van my geobserveert, zal ik hier nu om reden voorbygaan.

De gemeene *Sarcotica* ondienstig. Een meenigte *sarcotica*, of zo genaamde vleesmakende middelen, zoude ik hier nog by kunnen voegen, by de Schryvers hoog geroemd; maar om dat die niet anders zyn als digestiven, in wat smeerige zalven en plaasters bestaande, en niet beter zyn, als die we (§. 89.) hebben aangewezen, achte ik de tyd te edel om met de meldinge van dezelve die yedel te verspillen.

Als ook de befaamde wond-kruiden. Zo zyn ook alle de *decocta* van wond-kruiden en inzonderheid van de *Flores Arnicæ*, tot de resolutie en suppuratie van 't gekneusde en tot 't genezen zo kragtig aangeprezen, tot heden van geene waarachtige en krachtige nuttigheid bevonden by onpartydige onderzoekers, die in tegendeel de werkinge der natuur telkens ontdekt hebben, van dat men aan die kruiden door agteloosheid en minlettendheid op de natuurs werkinge met grooten ophef toegeeigend heeft.

Het cicatrizeeren ook een werk der natuur, moet ook wel door kunst geholpen werden. §. 91. Ook zullen we hier maar weinig melden van 't *cicatrizeeren*, wanneer de natuur de huid met of zonder litteeken hersteld en zo alles eindelyk vereenigd, het welke men ziet onder 't gebruik der voorgemelde (§. 88. 89. 90.) middelen gelukkig geschieden, daar allenskens naar mate 't vlees aangroeit, de natuur rondom met een droo-

droogе huid dekt. Maar het gebeurt veeltyds, dat op 't laaſte eene kleine openinge overblyft, die maar met de *epidermis* bedekt moet werden, daar de natuur dan blyft ſtil ſtaan, en de gemeene kunſtenaars blyven ſtaan gaapen (*), en veele vrugtelooze moeite hebben, om de overblyvende geringe openinge te ſluiten, en droog of geſlooten zynde, zo te houden.

De waare kragtige Heelkunſt telt dit zo veel niet, en maakt kort proces, als men daar op legt droog plukzel, een goed ſparadrap, droogend waater van *Aq. calc. divin. ſachar. ſathurn. alum.* enz. of een droogende lootzalve, of de *terebinthina cocta*, of ook maar enkeld waſch met of zonder een weinig *virideæris* en *præcipitaat*, zomtyds alle dagen en weder ook om den vierden dag het verband los gemaakt (†). Met droogende lootmiddelen.

By zommige lichamen hebbe ik waargenoomen, dat alle ſterk droogende zalven wel in dit geval het cicatrizeeren beletten, en de openinge vergrooten, en dat dan het En in tegendeel ook met *oleum olivarum.*

(*) Wanneer de Heelmeeſters hebben de natuur zien groote Wonden zo verre genezen, dat 'er een vlakke kleine openinge overblyft, die maar met een *epidermis* bedekt moet werden, en daar dan de natuur in gebreken blyft, zo ſtaat men te kyken, en men kan zomtyds in jaaren die niet toeheelen, inzonderheid aan de beenen. Overtuiginge van onkunde.

(†) De meeſte Heelmeeſters doen dit ook, en gebruiken voorgemelde middelen zo dikwils vrugteloos, dat komt dan alleen van de onhandigheid en gebrek van oordeel, om met onderſcheid te handelen, 't welke ik niemand met woorden beduiden, maar wel in de practyk aantoonen kan by 't genezen van zeer verouderde lekkende openingen, te wydlopig om hier zulks aan te haalen. Ook kan ik niemand myne handen daar toe geven. Men kan met eene en dezelve middelen als men de kunſt en handgreep weet en niet weet, diergelyken gering ſchynende ongemakken ſpoedig en nooit genezen, gelyk ik nog dagelyks zie. Wie erkend uit deze dan niet, wat de kunſt doen kan in deze, daar mede men ſpot en niet helpt na de verwaandheid der gekken, en met 't goede ſcherts 't welke ze niet kennen? Merkwaardige aanmerkinge.

het enkeld *oleum olivarum* de ſchielyke ſluitinge verwekt, het welke rondom en op de openinge zeer dun met wat veel plukzel of watjes gelegt moet werden. Dit ſchynt zeldzaam en is waar. Een meenigte geſchiedeniſſen hiervan verſwyge ik.

Het *alumen* van groote nuttigheid.

Eindelyk pryze ik hier toe ook het *alumen crudum* in poeder dun op geſtrooit, of ook in ſchoon waater opgeloſt en met plukzel of watjes opgelegt, als een der voornaamſte middelen, die de ondervindinge aan de hand geeſt, dog weinig bekend (*), en door my voor veele jaaren hier toe geordonneert.

Die

(*) Niemand verwondere zig, dat ik hier van het *Unguentum* en *empl. diapompholygos*, *gryzeum*, *deſiccativum rubrum*, *mixtum*, *fuſcum*, geen gewag make, niet doe ik dit, dat ik die ten eenemaal verwerpe, maar om dat dezelve zo zelden helpen, als de natuur niet werkt, en ook om dat die ſmeerig en wel wat oud, enz· zyn, zo kan ook het *album ſimplex* en *Nutritum* veeltyds van vrugt zyn. Dog moeten die verſch en wel zonder Verkens ſmeer bereid zyn, of anders zyn ze ſchadelyk.

Maar wil iemand een digtmakende zalve weeten, die in de meeſte gevallen ons niet misleid nog verlegen laat, die neeme het volgende

Een kragtig cicatrizeerende zalve.

℞. *Ung. Nutrit.* ℥ij. *Lithargyr. Auri ſubtiliſſime trit.* ʒjv. *Ceruſſæ* ʒiij. *Miſc.*

Maar dit *Nutritum* moet gemaakt worden van verſch *acetum lithargyrii*, wel omgeſchudt, dat de dikke ſubſtantie mede onder de zalve komt, en daar by gedaan verſche *oleum raparum*, q. ſ. Dog yder zal veel werk vinden om dit wel te maaken. Ik heb het ook hier niet al beſchreven, maar die veele moeite doet, mag het vinden, en zal een onwaardeerbare zalve hebben tot veel gebruik dienſtig.

Ik verzoeke hier nevens, dat yder naarſtige onderzoeker met deze geringe ontdekkinge te vreden zy, die ik hadde kunnen verſwygen. Dog niemand moet my beſchuldigen, als hy het niet na kan doen. De vlyd zal veel vinden kunnen.

Men ſmeert dagelyks dit om het wondje, en legt wat plukzel dun daar mede beſtreken op.

Tegens de nette platte wieken.

De platte wieken, die zo net na de kunſt op de einden gedraait en knobbelig gefabriceert werden, pryze ik hier ook niet aan, om dat die ongelyk drukken en ſchadelyk zomwylen zyn. Het is beter, als men maar een

Die nu nog groote compositien begeert, die neeme het *Empl. opodeldoch. stichticum Crollii* en die van *Mynsicht* beschreven. Maar ik zal my daar mede niet ophouden en gaa over tot de meldinge

een plat gelyk dotje plukzel of watjes wat slordig dog gelyk oplegt, om dat het in alle gevallen zo hier als elders voldoet en minder moeite heeft. Op deze kleinigheden werd niet veel gelet, en daarom weet men zomwylen ookniet, waarom zulke geringe accidenten ons zo lange vergeefs ophouden

Zo zyn ook de dekplaasters niet overal noodig nog dienstig, om dat den etter of *ichor* daar onder wel verborgen blyft. Een linne doek in plaats van deze is voldoenend en beter. Dog de overgroote misbruik der dekplaasters zal ik hier niet bestraffen. Tegen de dekplaasters.

Maar zo men evenwel een droog plaaster blood op 't wondje legt, moet dit in 't midden overal ingeknipt en als gekerft zyn, om de vogtigheden gestadig vry door te laten gaan. Aan dit geringe wel te observeeren is veel gelegen, en men heelt dan wel eens, dat onheelbaar waar.

Voor alle andere mag men eindelyk ook wel in agt neemen, met een bekwaam aanhoudend windzel alles te dwingen, zo om die vlakke naauwe ulceratien en wondjes te doen sluiten als die ook van de aanstaande doorbraak te bewaaren. Hier aan werd ook weinig gedagt, men verstaat het ook niet, bezonder in deze Landen, en daarom helpt men ook zo zelden. Een bekwaame bandagie, noodzakelyk.
Die meer weten wil, leeze maar het groote boek der natuur, lette wel naauwkeurig op alle groote en gering schynende, bekende en verborgene werkingen der zelve, en maake veele experimenten, zo vrugteloos als met vrugt, zonder eenige moeite ooit of ooit te ontzien, wanneer men veel leeren zal en kan. Men leeze ook vlytig verder het boek van den geleerden Geneesheer de *Bas* over de bandagien, als ook de Chirurgie van den grooten *Heister*, den Prins der Heelkunst van geheel *Europa*, die waardig zyn aangaande de bandagien naarstig nagevolgd te werden. En zegge rond uit, dat een Heelmeester niet waardig is, zo genaamd te werden, die geene nette bekwaame windzels kan aanleggen; want dit is al mede ene der nuttigste en noodzakelykste handgrepen der Chirurgie, die de Doctoren aan de Heelmeesters hebben toevertrouwd en als overgegeven.

Van 't genezen der ſwaare toevallen, die op allerly Wonden volgen, en eerſtelyk van de ſwellinge en ontſteekinge.

Van de ſwellinge.

§. 92. De ſwellinge met de inflammatie en pyn, zyn wel de eerſte ſchadelyke toevallen, die by de meeſte Wonden eerſt bykomen, en vervolgens de koorsze, van welke alle we hier kort ſpreken zullen, en wel zodanig, hoe dat dezelve in ſwaare gevallen moeten en kunnen door de kragtige Genees- en Heelkunſt geholpen worden, als wel weetende, dat de *Natuur* in veele geringe en ſwaare gevallen deze toevallen alleen overwint, zonder gebruik van eenige middelen, en ook onder het gemeene misbruik van de ſchaadelyke niets werkende en onnoodige. Ziet dit wydlopig beweezen §. 70-77. (*). On-

De natuur geneeſt veele toevallen.

(*) Gelyk de natuur veele, ook ſwaare Wonden, onder het gebruik van beuſelingen en ſchadelyke middelen gelukkig geneeſt, zo overwint dezelve ook veeltyds derzelver geringe en ſwaare toevallen, zelfs ook tegens alle beuzelachtige en kwaade middelen aan; want men ziet dikwils de grootſte ſwellinge, ontſteekingen, etterſcheidinge, *gangræna*, koorszen, enz. eindelyk een eind neemen, niet tegenſtaande gantſch verkeerde ſchaadelyke tegenſtrydige en niets werkende middelen en behandelingen gebruikt zyn geweeſt. Men ziet den eenen dit, en den ander 't tegendeel gebruiken, en het gebrek geneeſt eindelyk evenwel. *Molliere* ſpot met regt hiermede en *Harveus* niet minder, deze zegt, dat men op 't *Recipe* moet ſchryven, en ik zegge, op de bandagie, het woord *Expecta*, dat zal zo veel doen als *Abaracadabara*, of als een amuleet, en niets werkend, en meer als een ſchadelyk *Recipe* en *Bandagie*. Men mag dit woord vry kooken en drinken laaten, op de Wonden leggen, aan den hals hangen, en meer andere onnoodige dingen daar mede doen. Want het is dog evenveel, welke beuſelingen men doet, en met wat pop men ſpeelt, als men maar de natuur in haare goede werkinge niet hinderd. De oude verdroogde plaaſters mag men met regt hier by zetten. Ieder denke verder, en leze *Cornel. Agrippa* hier over.

De natuur overwint ook ſwaare toevallen.

Het ſpotten van *Molliere* en *Harveus*.

Har-

Onder de geſwellen ziet men meeſtentyd aller eerſt na de kwetzinge opkomen het opſwellen van het deel door het geextravaſeerde bloed, *ecchymoſis* genaamt (*) voornamelyk by veele geſchootene, gekneusde, verpletterde Wonden, als ook by de enkele contuſien, dislocatien en fracturen, dog in verſcheide graden veel verſchillende, naar welke dit ook behandeld en genezen moet werden. De zagte en ſterke *reſolventia* en *repellentia*, inzonderheid de *Spiritus vini*, *acetum vini*, *vinum album* en *rubrum*, enz. uitwendig opgelegt, met of zonder een expulſif, *Ecchymoſis.*

Harveus ſtelt een zeer zinryke gelykeniſſe voor, aangaande de groote wydlopige en onnodige omſlag en kramery in de Chirurgie. Hy zegt, hoe potzierlyk en belaglyk het dog zoude te zien zyn, als men zag, dat een *Aap* een *Luis* anatomiſeerde met een meenigte meſſen, ſchaaren, bytels, hamers, booren, ſchroeven, koorden, linten, windzels, ſtrikken, enz. zoude niet elk een, ook de domſte daar over moeten lagchen? Wat zal dan een verſtandige niet moeten ſpotten met het ydel en onnoodig doen der befaamde groot opgevende Heelkunſtenaars, die geen mindere aperyen dagelyks bedryven zal men met de ondervindinge raad plegen, die leert het te veel. Een geringe plaaſter doet wonderen, een ſlegte zalve wat onbegrypelyks, een geringe inſnydinge en 't openen van een klein abſces is een operatie, een operatie overtreffende alles, dat men niet begrypen kan, en als men enkeld een mesje of ſchaar noodig heeft, brengt men een heel kooker of kisje vol van prulle inſtrumenten voor den dag, om het groote werk te meer in de verbeeldinge in te drukken. Dog ik ſtelle hier tegens de zotheid, verwaandheid, en zoete onnozele verbeeldingen eenige paalen, die men niet ligt door zulke gekheid, nog door zotteredeneringen, om verre zal ſtooten. Niemand neeme my kwaalyk, dat ik tot welzyn van 't gemeene beſte, (dat ik alleen met zo veel moeite beooge) dit hier by voege en niet huichele. Nooit zal ik anders ſchryven en doen, als ik hier betooge, om dat ik niet meer zegge, als ik wel weet. *Vergelykinge van Harveus.* *Over het ydel doen.*

(*) *Ecchymoſis* is een uitſtortinge van bloed uit de geborſtene of gewonde bloedvaten, vergadert in celletjes van 't vetvlies, onder de huid, of elders anders; want als de uitwendige bekleedzels heel zyn, of de wond van buiten naauw en de bloedvaten geborſten, dringt het bloed noodzakelyk in het vetvlies.

pulsif legatuur, als ook de incisien, het aderlaten, purgeeren, en de *refrigereerende* zouten, met de *anodyna*, enz. naar omstandigheden wel gebruikt, zal de ondervindinge voor de bekwaamste en kragtigste hulpmiddelen hier tegen aanwyzen. Ziet dit verder gedemonstreert §. 85. p. 202. 203 en §. 87. Ieder onderzoeke dit zo. Ik zal na de gemeene moode niets daar van zeggen.

Hoe het *œdema* enkeld en met inflammatie verschynd?

§. 93. De zugtige bleeke bolle swellinge (*œdema*) komt niet alleen schielyk en langzaam de dislocatien en kneusingen by, maar is ook verzelt by allerly Wonden die naauwe openingen hebben, en voornamentlyk by die geschooten, verpletterd of gescheurt zyn, als ook by veele gefractureerde beenderen. Veeltyds zyn daar by te gelyk schielyk of allengskens verzelt *ecchymosis*, *phlegmone* en *erysipelas*, toevallen die te erger zyn.

Zomwylen erkend men van buiten niets als een enkele bolle swellinge, die evenwel met hevige pyn gepaart is, dewelke dan beteekend, dat een *phlegmone* van binnen diep verborgen schuilt, 't welk ook zo dikwils de uitkomst aanwyst, wanneer eindelyk, een absces geformeert, den etter ontdekt werd, of de inflammatie zig na buiten uitwerpt, eene ontdekkinge, die weinig gekent is.

Wat vogt daar in.

In het open snyden van dit geswel vind men eene lymphatique stoffe (*) die blank en een Jeuvogt gelyk, dog

Observatie.

(*) Dewyl de geleerden wonderlyk na hunne speculatien over het *œdema* geschreven hebben, stelle ik, alleen door ondervindinge en genoegzame verdere redenen, dit te zyn een vergaderinge van lymphatique waterachtige of jeu-vochten in de *membrana cellulosa* uitgeperst, en wel in alle de gevallen daar de waterzugt of diergelyken verdagt is. Maar als men by Wonden dit *œdema* doorsnyd, vind men zelfs eene bloederige vogt. Dit onderscheid vinde ik by geen Schryver.

NB.

dog zomwylen ook roodachtig en bloederig is vergadert in de celletjes van de *membrana cellulósa*, tusschen de huid en spieren, en tusschen de spieren en spiervezelen in. Dierhalven men ook ziet de mogelykheid, hoe dat zulk een *œdema* zomwylen in een *phlegmone* op een gezette plaatze veranderd, en tot een *absces* over gaat, zo dikwils buiten verwagtinge der Genees- en Heelmeesters (*). Verande-ringe in een *phegmone.*

Men geneest dit dan door kragtige middelen, die werken kunnen, als met *acetum vini*, *Spiritus vini*, *vinum*, van elks gelyke portie, warm of koud opgelegt, naar omstandigheden der gebreken. Zo ook het *aqua calcis*, het *acetum lithargyrii*, het *sacharum saturni* in wyn opgelost, als ook het *alumen crudum*, met water en brandewyn, mitsgaders goede *cataplasmata*, *fotus* en bandagien, by de *contusie* p. 202. en 203. en by de *ecchymosis* §. 92. gemeld, komen hier tot groote dienst en nuttigheid. Ook zyn de droogende lootzalven, te vooren beschreven, hier van uitneemende werkinge. Nog verwerpe ik geene andere nuttige *Spirituosa resolventia* en *repellentia*, die alle ook goed kunnen doen, mits na behooren gebruikt. Ik verwerpe alleen Hoedanig te genezen.

NB Ik hebbe verscheide maalen het waterzuchtige *œdema* aan de voeten laten opensnyden, en vond alles van binnen zo koud als van buiten, en stak de vinger daar in als in een visch die koud is.

(*) Hoe dikwils ik door het *œdema* bedroogen ben, het welke scheen, of enkeld, of met een *erysipelas* alleen verzelt te zyn, zal ik hier niet veel verhaalen; want ik te veelmaalen gezien hebbe, dat daar op een hevige hardigheid, met hitte, pyn, inflammatie en eindelyk absces kwaamen te volgen, die ons ontdekten, dat geen enkele, maar met een *phlegmone* verzelde *œdema* tegenwoordig geweest waar, die ook de kundigste in den beginne niet zal kunnen onderscheiden. De geletterde moeten hier zomwylen in hun oordeel stille staan. Hoe men zig ligt in 't genezen van 't *œdema* misleiden kan.

leen de kragtlooze. Maar als alles zig ſchikt na een *phlegmone*, behandeld men dit ook na de genezinge van deze, gelyk we verder zullen aanwyzen. Dog behalven deze zyn het aderlaaten, purgeeren, en de verkoelende zouten inwendig gebruikt, van de grootſte dienſt bevonden.

Van 't *emphyſema* te genezen.

§. 94. Maar het *emphyſema* na een *œdema* gelykende, inzonderheid by de doordringende borſt-wonden gemeen, en by andere gevallen ook voorkomende, als een ſchadelyk toeval, ontſtaande van de lucht in de *membrana celluloſa* dringende en dezelve doende opſwellen, geneeſt men met de voorgemelde middelen §. 92. en 93. Andere gebruiken hier tegen de wind-dryvende zaden in wyn gekookt, en warm uitwendig opgelegt, dog dit is zo kragtig niet als het *acetum* met brandewyn. Veele merken dit toeval niet eens, en meenen het een *œdema* te zyn, en de natuur geneeſt het dan wel allengskens ook (*).

Van de *phlegmone*.

§. 95. Verders komt by voorgemelde kwaalen en wonden veeltyds een der eerſte toevallen, de *phlegmone* (†), zynde een donker rood (§), heel hard, pynlyk, kloppend

(*) Men kend dit wind-geſwel door het gevoel met de vingers, en alſchoon 'er door 't drukken der vingers kuiltjes nablyven, bevind men hier evenwel het gevoel anders, als in een *œdema*, het welke gevoel men niet wel met woorden beſchryven kan.

(†) Dog als de *phlegmone* niet hevig is, kan die niet erg genaamt werden, en verdwynd zo dikwils alleen door de natuur, maar de hevige is hier gemeent, die van ſwaare koorszen, *ſuppuratie*, *gangræna*, enz. gevolgd werd.

(§) Dit is te verſtaan, als dezelve van buiten in 't vetvlies is, maar zo die diep binnen de ſpieren of in de ingewanden verſchuilt, verneemt men van buiten geene roodigheid, hitte of kloppinge waar. Ook is altyd by de uitwendige *phlegmone* geen kloppinge, en zomwylen is 'er by *eryſipelas* en *œdema*, 't welk men wel mag erkennen.

pend geſwel, gevolgd veelmalen van zeer hevige toevallen, als heete koorsze, *gangræna*, groote abſceſſen, enz. ontſtaande en verergt door veelerly uit- en inwendige oorzaken, als daar zyn kneuzingen, fracturen, dislocatien, wonden, ulceratien, onzuiver en zuiver bloed, dat te ſcherp, te dik, te dun, of te veel is, enz. Oorzaken.

Niemand verwondere zig, dat ik ook zuiver bloed onder de oorzaken van een *phlegmone* ſtelle; want hoe kan men anders denken, als men ziet, dat by een heel gezond menſch, op een fractuur, wond, contuſie, enz. hevige inflammatie volgd? (*) daar is het bloed te vooren zuiver geweeſt. Dierhalven dwaalen alle die gene, die altyd onzuiver, dik, drabbig, vuil, galachtig, ſlymerig, ſwartegalachtig, giſtig, zuur en zoutachtig bloed beſchuldigen, het welke ik wel geheel en al niet ontkenne, maar alleen betuige by de Wonden geen plaats te hebben, als gezonde menſchen werden aangedaan. Dit mag

(*) Gelyk volgens de ſtellinge der ouden de *plethora* of volbloedigheid een *phlegmone* kan verwekken, zo zegge ik ook met alle regt, dat die door *plethora* en zuiver bloed geextravaſeert of in eenig deel ingeperſt, kan verwekt werden. Ik zal hier niet eens aanhaalen, hoe dat by gezonde menſchen alleen door de uitwendige koude lucht, inflammatie in de ingewanden en aan de uiterlyke deelen zo dikwils ontſtaat, wanneer men in de eerſte twee dagen, meeſt altyd waarneemt, het afgetapte bloed zuiver, rood en zonder de geinflammeerde korſt te zyn, maar dat deze in de volgende dagen eerſt komt te verſcheinen, als het bloed door bykomende koorsze, door de inflammatie zelfs of anderzints verandert is. 't Zelve neemt men ook waar en moet beoordeeld werden, als door uiterlyk geweld Wonden, fracturen, kneuſingen, drukkingen, enz. by gantſch gezonde menſchen voorkomen en daar by de hevige *phlegmone* zig verzelt. De reſt mag een half kundige nu kunnen verzinnen. Van veele geleerden werd dit ook heden niet wel begrepen, al ſteunende op eenige algemeene aangenoomene regels, daar aan zig de natuur nog een verſtandige onderzoeker zig nooit verbind nog verſlaaft.

Bewys dat zuiver bloed de *phlegmone* kan veroorzaken.

mag men wel naauwkeurig onderscheiden en beoordeelen, en niet altyd na den gemeenen slenter zo wat oorzaken voor den dag haalen, die zo min passen als een vuistslag op een gezond oog. Daar zyn te veele zotte stellingen, en te veel boeken, onmoogelyk in dit korte bestek aan te haalen. Ieder vergenoege zig met de zynen.

Of de naaste oorzake is een obstructie der kleinste arterien?

Men stelt, dat de naaste oorzake van deze *phlegmone* zy eene verstoppinge der feinste arterien (*obstructio arteriarum minimarum conicarum*) veroorzaakt door het roode bloed, het welke in de allerfeinste bloed- en lymphatique arterieuse vaten komt in te dringen en die op te stoppen, om dat die vaten al naauwer toelopende, 't bloed met zyne bolletjes, eindelyk door derzelver feinste en naauwste niet kan door komen, maar daar dan moet staan blyven. Eene wonder wyze redeneeringe na den uiterlyken schyn, tot heden toe van de allergeleerdste Geneesheeren met kragt bevogten, en na honderde arithmetische uitreekeningen, geometrische uitmeetingen, en philosophische redeneeringen, grondig gesteld en vast bewezen door de zeer geleerde Geneesheeren *Pitcarn*, *Bellinus*, *Borellus*, *Schelhamer*, *Lancisius*, *Charleton*, *Hoffman*, *Boerhaven*, en de AB-boek-Schryvers niet eens hier te melden (*).

Maar

Tegen de wiskunst in de Medicyne.

(*) Den Heer *Ascanius Maria Bazzicaluves*, *Nov. Syst. Med. Mechanic.* wyst die obstructie aan met een meenigte cirkeltrekkingen en geometrische uitmeetingen, als of dit onfeilbaar waar. *Yvo Gaukes*, heeft ook op dezelve wyze getracht, daar door de Medicyne tot een wiskunstige zekerheid te brengen, dog alles vrugteloos. De wiskunst is in zig zelfs goed, maar de Geneeskunde moet niet daar na gedwongen zyn, nog daar mede afgemeten werden. De wiskunst is alleen een dienaresse der Geneeskunde en geen meesteresse. Alleen de ondervindinge moet eindelyk alles beslissen als duizende redeneeringen vrugteloos zyn, gelyk ook *Baglivus* reedelyk stelt.

De

Maar hier heb ik met reden veel tegen, zeggende Ontkend.

1. Dat in een *phlegmone* niet alleen de conique, maar ook de cylindrique bloed- en lymphatique arterieuſe en veneuſe vaten (een weefzel van allerly hairfyne vaten door *Malpighius corpus tomentoſum* genaamt) van het roode bloed en jeuvogten, meer als in den natuurlyken ſtaat opgevult zyn. En geſteld dat ook de venen en 't vetvlies van bloed aangevuld zyn.

2. Dat ook veele zigtbaare bloedvaten krom en ſcheef loopende van bloed veel opgevult zyn, hoewel die ook conicq zyn, of door 't opvullen cylindricq werden.

3. Dat de celletjes van 't vetvlies ook grootelyks van rood bloed of bloederig vogt aangevult zyn.

4. Dat de volkomene verſtoppinge hier geen plaats kan hebben, om dat dan ſtraks eene verſtervinge zoude zyn, maar wel te ſtellen is eenige aanvullinge en opproppinge van vogten (*infarctus*) die de circulatie wel grootelyks verhinderd, maar niet ten eenemaal wegneemt, gelyk op eene volkomene verſtoppinge volgen moeſte (*).

§. 96.

De wiskunſt kan eindelyk niets genezen, maar wel de Geneeskunde. Ook helpt een enkeld middel alleen eenvoudig en wel gebruikt.

(*) Dewyl ik met den eerſten aan een der geleerde Academien van Europa dit ſtuk zal overgeven, zal ik geen bewys hier by brengen, maar yder een in het verdere duiſtere nadenken laaten, die my mag beoordeelen, dat ik dit niet weet, hoewel ik het overvloedig bewyzen zal, maar hier niet. Alleen zegge ik dit, als men door een donker glas niet zien kan, dat men het moet in ſtukken ſlaan. Toen ik de waare oorzake van een *phlegmone* regt wilde weeten, ſneed ik dezelve open, en vond de *membrana cellulosa*, de zigtbare venen en allerly fyne vaten van bloed en bloedige vogt opgevult en uitgezet. Dit deed ik, eer dat eenige teekens van ſuppuratie of *gangræna* verſcheenen. Dikwils heb ik dit gedaan, naauwkeurig onderzogt, en nooit de feine arterien alleen van bloed gevuld gezien. Ik dachte toen op de ydele ſpeculatien der geleerden. Ook vond ik de vogten toen bewegen, en de vaten zig te zamen trekken. Begrypt hier nevens zo 't roode bloed in de lymphatique vaten kan indringen, waarom ook niet in het vetvlies? Heel nuttig experiment om de oorzaak wel te ontdekken.

Op wat wyze een *phlegmone* by ſwaare Wonden te genezen? Door dilatatie.

§. 96. Wanneer men vooruitziet, dat gemelde hevige *phlegmone* (§. 95.) by en op ſwaare geſchootene, geſtookene of gepletterde Wonden (inzonderheid als de articulatien, *tendines*, ingewanden, enz. mede gekneuſt zyn) noodzakelyk zal volgen, of als dezelve begint, of reeds hevig daar is, moet men ten eerſten het geinflammeerde deel ruim open ſnyden, het zy dat de openinge reeds ruim en wyd of zeer naauw zy bevonden; zynde dit het eenigſte en eerſte middel, waar door men dit hevig kwaad dwingen, en de opvolgende hevige toevallen, als heete koorszen, pynen, groote verſweeringen, en de verſtervingen, met een verhoeden en wegnemen kan. Want hier door geſchied dan ſtraks de ontlaſtinge van de uitgeſtorte vogten, en de te veele uitſpanninge der vliezen werd benoomen, een vryere circulatie bevorderd, en de geheele oorzake van de toekomende kwaade gevolgen ten eenemaal weggeruimd (*), gelyk we by de dilatatie der Wonden §. 87. hebben reeds aangewezen.

Merkt hier nevens, dat men na het dilateeren van deze Wonden ziet naauwkeurig het zelve gewenſcht ſucces, als

De kunſt kan de natuur in haare verkeerde en onnodige uitwerkingen beletten en dwingen.

(*) Als ooit de natuur in haare dwaalingen en verkeerde werkingen door kunſt gedwongen werd, zo geſchied het met deze dilatatie. Want de natuur by deze hevige Wonden verkeert en niet als kwaad uitwerkende, verwekt hier onnodig en ſchadelyk hevige inflammatie en pyn, vervolgens koorsze, overmatige ſuppuratie, *gangræna*, en de dood zelfs, alles onnoodig, daar die zonder deze toevallen veel gemakkelyker kunnen genezen; want de kunſt leert met de ondervindinge, dat, die toevallen weggenomen, door eene dilatatie of door andere middelen, dezelve Wonden ſpoedig en gelukkig genezen, die anders aan de natuur overgelaten de dood aanbrengen, of na langwylige doorgeſtaane gemelde ſwaare toevallen, eindelyk zeer traag en met veel moeite genezen werden. Hier ziet men dan hoe men de natuur in 't verwekken der kwaade toevallen kan hinderen en dwingen, zo wel als de verkeerde kunſt dezelve in haare goede werkinge hinderd, ophoud, ſtoort, dwingt.

als na het openen van een *panaritium* en *punctura tendinis*, eer dat 'er ſuppuratie by is, inzonderheid als men de generale in- en uitwendige middelen vervolgens kundig gebruikt.

Maar dewyl de dilatatie overal geen plaats vind, is men veeltyds genoodzaakt, zonder dezelve met behoorlyke middelen te trachten de *phlegmone* te reſolveeren of te doen ſuppureeren, om daar door de *gangræna* en verdere kwaade gevolgen te beletten. De Reſolutie (*) geſchied aldus

1. Door bekwame aderlatingen, eens gedaan, of na vereiſch dikwils herhaalt (†). Met aderlaten.

2. Met

(*) *Reſolutie* beteekend hier, als door de natuur of door kunſt 't geinflammeerde geſwel allengskens verdwynt, wanneer de opgehoopte vergaderde of geextravaſeerde vogten weder door de bloedvaten of door de celletjes van 't vetvlies werden opgenoomen (*geabſorbeert*) onder de *circuleerende maſſa* van 't bloed gebragt, en aldus in haar voorige loop geſtelt, en de uitgezette vaten en vliezen te gelyk allengskens weder tot haare voorige *elaſticiteit*, *contractie* en *relaxatie* ingetrokken zyn. 't Welke verder te bewyzen, ik tot een ander tyd en werkje verſchuive. Wat Reſolutie is?

(†) *Galenus* en *Botallus* houde ik voor de beſte en redelykſte, die over het aderlaaten regtzinnig, volgens de aanwyzinge der natuur en bevindinge, geſchreven en geoordeelt hebben. Want zy ontzien geen tyd, nog ouderdom; nog temperament, nog dagen der ziekte, maar recommandeeren kortom het aderlaten te doen, wanneer, waar en by wie het noodig is. De voornaamſte Schryvers over 't aderlaten wel te doen.

Celſus wil na den vierden dag der inflammatie, en *Hippocrates*, na den derden, geen ader meer geopend hebben, en zeggen, dat het dan te laat is, dewelke byde ook den hooggeleerden Heer *Boerhaven*, met veele andere zeer geleerde lieden, nagevolgd is.

Dog *Galenus* heeft ook op den twaalfden dag en nog laater doen bloed aftappen met behoud van 't leven, ziet deszelfs overheerlyk boek de *venæ ſectione* en dat tegen *Eraſiſtratus*.

En ik kan betuigen, dat ik op den vier en twintigſten dag en na vier weeken en nog later (de inflammatie zo lange duurende) hebbe de *V. S.* geordonneerd, met alle voordeel. Obſervatie.

 Ook

Met zagte doorwerkende purgatien.

2. Met purgeeren door den ſtoelgang, 't welke volgens *Hippocrates* geſchieden moet in den beginne der in-

Obſervatie.

Ook weet ik, dat een hevige inflammatie van 't oog reeds met ſuppuratie verzelt, daar het *cryſtallium corpus* al weggeſwooren waar, na elf weeken, alleen door viermaal herhaalde ſterke aderlaatingen gedwongen moeſte werden.

Van veele langdurige *pleuritides*, geinflammeerde *teſticuli*, en andere kwaalen, eindelyk door ſterke V. S. geholpen, zal ik hier zwygen.

Loſſius, in Libro aureo de V. S. ('t welke wel *ferreus* mogte genaamt zyn) maakt hier tegen ydele vermaningen, en 't zelve doen 'er meer, die blindelings een Schryver, of hun eigen concept volgen, zonder de ondervinge te raadplegen. Den grooten *Sydenhaam*, *Morton*, *Pitcarn*, *Freind* en andere kreunen zig hier ook niets aan, en doen aderlaten ten alle tyden als de kwaal het vereiſcht. Hoewel *Geehema* en andere onkundige de V. S. geheel verworpen hebben.

Ook moet men genoeg laaten, niet te veel nog te min. Men moet ontzen en ponden aflaaten. Dog ieder kan ligt begrypen, dat men by een klein kind, en by een uitgebloede verwonde menſch, geen ponden bloeds ontlaſten moet, 't welke evenwel geſchieden kan by ſterke te vooren gezonde lichaamen, alſchoon die wat oud zyn.

Met onderſcheid moet men aderlaten.

Ik herinnere my by een ſterke oude vrouw van 93 jaren, by een andere van 95 jaaren, en weder by een andere 98 jaaren oud zynde, een V. S. van een pond bloed, telkens met gewenſcht effect geordonneerd te hebben. Het overige zal ik verſwygen.

Ziet hier nevens 't welke we §. 71. p. 116. al reeds met een merkwaardig exempel bekragtigd hebben.

By kinderen en vermagerde uitgeteerde lichamen blykt het dierhalven, dat men heel anders moet te werke gaan, daar van ik hier niets zeggen zal.

Ik voege dit hier by, dat men naar maate der lichamen, ouderdom, ſwakheid, in 't aderlaten een onderſcheid moet maken, 't welke ik hier niet bepaalen kan. Maar men leze daar over den grooten *Galenus*, in dit ſtuk groot zynde.

Maar hoe de Franſchen met haare zaake ſtaan, die alle twee of drie uuren twee ontzen bloed weglaten, en evenwel ook genezen, zal ik hier ook niet onderzoeken, dit weet ik, dat de natuur met vrugt zo nooit wel helpt, en dat de ondervindinge leert, als veele kleine aderlatingen niets geholpen, dat dan eene ruime op eens de kwaal veeltyds gedwongen heeft. Die dit niet gelooven kan en niet wil, leze al weder het groote boek der natuur, en vinde de waarheid. De natuur laat zig ook hier aan geene zotte wetten binden.

inflammatie, maar volgens de wet der natuur en ondervindinge ten alle tyden, als het noodig geagt werd, en wel niet met hevige heete purgeer-middelen, maar met zeer zagte, die te gelyk verkoelende en wel doorwerkende zyn, en zonder eenige vermeerderde beweeginge hun werk doen,

℞. *Decoct. Hord.* ℥viij.
Pulv. Rhei el. ʒj
Sal. ♀ *Vitriol. amar.* ʒij.
Sachar. alb. vel commun. ℥vj.
Misc.

Daar van alle uuren een theekop vol te geven, tot dat een ruime doortogt volgd (*).

Het clysteeren kan wel geen kwaad doen, maar doet in dit geval zo veel goed niet als men daar van opgeeft.

En de heete braak-middelen kunnen hier weinig dienst, maar wel schaden doen, om dat die te veel beweeginge maaken, en de hitte vermeerderen.

3. Met inwendige verkoelende en zagt resolveerende middelen, die de hitte en gevolglyk de hevige beweginge

Met verkoelende resolveerende medicynen.

(*) Myn meeninge is hier niet, een meenigte purgeermiddelen aan te haalen, en de geheele Pharmacopé derzelver door te gaan, dit weinige is voldoenend, men kan verscheide goede dingen daar na doen, al wil men neeme *Sal polychrest. pulv. Rhei a* ʒj. of *Fol. senæ pulv.* ʒj. op eenmaal in te geven. Of die dingen gekookt met Tamarinden, pruimen, vygen, rosynen, corinthen, kunnen dan ook voldoen. Ook kan men de zagte electuarien van *diacatholicon*, *diaprunum*, enz. neemen, meidende omzigtig alle de hevige heete purgatien in dit geval, als het *Extract. Cathol. Res. jalap. Merc. d. Gut. Gamb. Coloquint*, enz. van meer andere zal ik hier swygen, en met die beuselingen my en den onderzoekende Lezer niet ophouden. Het waar te wenschen, dat op de scheerwinkels dit ook tydig gekend wierde.

ge der vaten en vogten in alle deelen des lichaams verminderen en tegenhouden, als daar zyn de verkoelende zouten, de *ſal prunellæ*, 't *nitrum purum*, de *Sal Tart. Vitriol. amar.*, 't *Arcan. duplicatum*, en meer andere; als ook de zuure middelen, het *acetum*, *ſuccus citri*, *Tartarus*, *Spiritus Vitrioli*, *ſalis*, *nitri*, *Aq. fort. ol. Vitriol. Sprit. Nitri dulc.* enz. een of meer van deze met eenig vogt ingegeven, by voorbeeld

℞. *Decoct Hord. vel Aq. pur.* ℥xx.
Sal. Tart. Vitriol. amar. ʒjv.
Sachar. alb. vel commun. ʒx.
M.

of

℞. *Aq. ſtil. Plantag.* ℥xx.
Nitri pur. ʒv.
Syrup. Limon. ℥j.
Sachar alb. ℥j.
Miſc.

Van welke men alle twee uuren een theekop vol laauw of koud aan den gewonde kan geven, zo lange als de hitte duurt (*), ten zy dat de buikloop of braaken daar op volgende zulks verder te gebruiken verbied, wanneer men het *opium* of een ander ſtillend middel als de *terra japonica* of diergelyken gebruiken moet, en onderwylen van de voorgemelde zuure middelen geven, om dat die zo ligt

(*) Als geen buikloop of braaken volgd, mag men alle dagen deze zouten ingeven, tot dat de *phlegmone* gereſolveert is, of anders kan men de zuure *Spiritus* gebruiken, die evenwel zo kragtig niet zyn, en ook alle Leiders niet verdragen kunnen.

ligt niet als de zouten den ſtoelgang verwekken, men doet daar van onder gerſtenwater of regenwaater met zuiker, dat de drank een aangenaame zuure ſmaak geeft (*).

4. Door het *anodynum*, het zy het *opium* of *diacodion* (†), om de pyn en de hevige beweginge, zo in 't ge-

(*) Dit kan voldoenend zyn, en moogelyk meer doen, als de gemeene juleppen door groote Recepten en door de hoogwyze kunſt der kruidmengers bereid, gelyk deze zyn ℞. *Aq. plantag. lactuc. ſcorzon. endiv. portulac. Cichor. Flor. tiliæ, Roſar.* a ℥ij. *Rob. Ribeſ. acaciæ* a ʒij. *Confect. Hyacynthor.* ʒj. *Spirit. Nitri dulc. gt. X Miſc.* of deze julep meer doet als enkelde zuure hui, of gortwaater met Citroenzap, laat ik aan 't oordeel van de kenners. Ik geloove evenwel dat de natuur onder het gebruik van diergelyke juleppen niets verhinderd, zo wel werken kan, als onder het gebruik van de *lapis bezoar* en *porcinus*, en by 't ingeven van alle andere niets werkende *cordiaca terreſtria, pulv. Marchion. comitiſſ. ſpec. hyacynthor.* alle ſchuim en ſchaduwe.

Geringe juleppen beſpottelyk.

Als ook de koſtelyke en uitheemſche.

(†) Het *diacodium* beteekend onze hier groeijende ſlaapbollen, die van zagtere werkinge zyn, als het *opium*, men kan een of meer daar van veele uuren lang in wat water kooken en ingeven, of men geeft de *Syrupus diacodion* daar van gemaakt tot een ontze, gelyk het ruwe *opium* tot een of meer grynen.

't *Diacodium* goed

Men mag hier nevens bemerken, dat het ruwe *opium* in zyn volle kragten zynde voor alle geprepareerde het voorregt hebben moet, en dat het *philonium Romanum*, *Requies Nicolai*, *Mithridatium*, *Theriaca*, *diaſcordium*, en meer andere, veel verbaſtert zyn, en heel anders werken. Dog kan men 't *laudanum opiatum* en *liquidum Sydenhamii* nog door laaten gaan, ſchoon daar onder ook veele onnodige dingen gemengt zyn. De gemeene *Tinctura opii* met brandewyn gemaakt is wel de beſte van en boven alle bereidingen, die zo veel en ydel van de Chymiſten geroemt werden.

De waare kragt van 't *opium* aangeweezen.

Merkt ook hier nevens, dat het *opium* bereid of onbereid wel gebruikt, door 't verwekken van ruſt en ſtilte, naar voorgaande ontlaſtingen, veeltyds een heilzame ſweetinge verwekt, die men op eene heel verkeerde wyze tracht te bewerken met heete ſweet-middelen, als door de *Spiritus Sal. Armoniac. Corn. Cerv. Tinct. Alexipharm. Mitridatium, Theriaca* en meer andere zeer heete middelen, die de *inflammatie* niet verminderen, maar altyd moeten vermeerderen, gelyk de naauwkeurige ondervindinge geleert heeft. Zo is het ook heden door dezelve ondervindinge overvloedig be-

geheele lichaam, als in 't geinflammeerde deel, voor een tydlang wat te ſtillen. Het welke volgens de ondervindinge van *Sydenhaam* in de inflammatie der oogen goed gedaan heeft, zo doet het ook, volgens myne waarneeminge, uitneemende dienſt in de hevige inflammatien van alle andere deelen, mits ter regter tyd na gedaane ontlaſtingen wel gebruikt. Van het *Sulphur Vitrioli anodynum* en *Liquor anodynus mineralis* van *Hofman*, als al te hoog van de geleerde Chymiſten opgegeven, en die verre by het *opium* en *papaver* niet in kragten by kunnen komen, zal ik hier niets zeggen, om dat ons bekende middel voldoenend is. De natuur laat zig in deze door de kunſt geen meeſter ſpeelen.

Verbeelde *anodyna.*

5.

bekend en buiten alle diſpuut geſtelt, dat het heet houden, broeijen, geſtadig ſweeten van den gewonden Leider, die met hevige inflammatie bezet is, ten hoogſten ſchadelyk en verderflyk zy.

Niets werkende onkrachtige middelen.

Veel min kunnen dierhalven de niets werkende inwendinge temperende middelen hier dienſt doen, die evenwel tegens de hitte en inflammatie in 't algemeen, zo by groote *Profeſſoren* en *Doctoren*, als by de geringſte Baardſcheerders en Heelmeeſters, werden hoog geroemd, en dagelyks vrugteloos gebruikt, als daar zyn de *Lap. cancror. corall. Corn. Cerv. ebur. unicorn. mandibul. lucii piſcis*, *Antim. diaphoretic. conchæ*, en meer onnoodige andere, dewelke gebruikt of niet gebruikt, de natuur in haare werkinge voortgaat, en door alle die prulle kraamen zig niet ſtooren laat. Want dit alles moet zo veel, als 't gedroogde bokken- en zogenaamde draaken-bloed, by Wonden en contuſien doen, dat is te zeggen, niets als *Expecta.*

En ſchadelyke ſweetmiddelen.

Nog moet men noodzakelyk hier nevens in gedachten houden, dat deze gemelde kragtloze middelen geene ſweetinge verwekken als met byvoeginge van heet drinken, den Leider plaatzende in een beſlooten ſtinkend vertrek, en den zelven geſtadig dekkende met veele deekens.

Niemand moet zig hier dierhalven verſchoonen met de *zagte uitwaaſſeminge* door de huid, die men altyd voorgeeft. De geheele huid leid hier immers niet. En onder de dekmantel van deze zoete uitwaaſſeminge, dagelyks geſchiedende door de verkeerde kunſt, ziet men eindelyk ook zo dikwils de ziele zelfs uitwaaſſemen. De ondervindinge getuigd dit meer als te veel helaas! Ik zegge, men moet verkoelen en de hevige hitte en beweeginge verminderen, en niet verheffen.

5. Door het opleggen van resolveerende middelen op 't geinflammeerde deel, waar mede men tracht de vergaderde vogten weder onder de circuleerende massa des bloeds te doen dryven, en aldus 't geswel te verdwynen.

Door uitwendige middelen.

Veele Practizyns hebben hier toe gebruikt bezondere plaasters, *Spiritus*, smeeringen, resolveerende en adstringeerende pappen, en veele hebben onder het gebruik van deze alle veeltyds het geswel gelukkig zien verdwynen, niet tegenstaande de werkinge van deze alle tegenstrydig is. Want onder 't gebruik van adstringeerende, repelleerende, resolveerende en emollierende, goede en kwaade, verkeert en wel geordonneert, ze zyn heet of koud, droog of vogtig, ziet men veeltyds 't zelve effect der resolutie. Waar uit ik moeste besluiten, dat notooir de natuur hier, onder de gebruikte goede en kwaade en niets werkende middelen, het voornaamste, of ook wel het eenigste werk deede, en dat de kunst al dwaalende, talmende en onzeker zynde, alles blindelings, in 't werk stelde, en dat de natuur onderwylen onverhindert, of ook weldaar tegen aan, kragtig werkzaam bevonden (*). Met regt zegt *Harveus* spottende, *Expecta.* In

(*) Ik vinde onder de Geneesheeren geen een, die dit naauwkeuriger heeft als den *Spotter Salomon van Rusting*, die heen gegaan is in de Campanje op de hevige inflammatie der keel enkelde kley met warm water in een pap op te leggen, 't welke hem zo wel gelukte als anderen, die de swaalve nesten en kostelyke kruiden daar toe hebben verkoozen, gevolglyk moet dien Heer die zotheid ook wel ingezien en erkend hebben. Dog zullen ook in 't oorlogs veld niet veele swaalve nesten te vinden geweest zyn, en 't verstand bedacht toen de kley, daar van die nesten (zo hoog geroemt) gemaakt werden. Dit geeft veel nadenken en gelegetheid, tot beoordeelinge der verdere veelvuldige verbeeldingen in de Heelkunst.

In dezen confusen en verwarden omstand, heb ik voor zeker en wis bevonden, zagte en ook sterke pappen en stoovingen te laten gebruiken, die in alle gevallen de moogelykste gewenschte uitwerkingen deeden, de natuur te hulpe kwaamen en dezelve ook wel met kragt dwongen.

Van zagte pappen.

℞. *Lactis ebutyrat.*
Panis alb. a. q. s.
M. F. leni calore cataplasma.

of

℞. *Panis alb. vel biscoct.*
Vini alb. vel Rubr. vel Rhenan. a. q. s.
M. F. Cataplasma.

of

℞. *Fl. Sambuc.* Mij.
Pan. alb. ℥j.
Vin. alb. q. s.
M.

of

℞. *Farin. Hord. vel lini.* ℥ij.
Flor. Camomil. vulg.
Melilot. a Mij.
Lact. dulc. q. s.
M. (*)

of

(*) Deze pappen doen ten minsten zo veel als die der Franschen van de vier meelen. En ik oordeele, dat één meel zo wel voldoen kan als vier.

De Vrouwen hebben hier in de gewoonte een pap te maken van witte-brood, zoete-melk, saffraan en wat booter, waar mede zy repelleeren, resolveeren en suppureeren, ja zelfs incarneeren en cicatrizeeren.

Observatie. Ik hebbe hier gekend een oud klopje, die alle geinflammeerde borsten tot de

of

℞. *Fol. Malv.* Mij.
Farin. lini. ℔j.
Acet. acris
Aq. pur. vel ſalſ. a. q. ſ.
Miſce.

Maar als men ter Zee of te Lande gebrek heeft van deze, kan men neemen eenig kruid, hooy, gras, of eenige zagte bladeren der boomen, met enkeld verſch of zout waater tot een pap op het vuur of in de heete zonneſchyn (*) bereid. Een geringe compoſitie van pap.

Dog die met deze eenvoudige geringe niet voldoenend is, vernoege zig met de volgende koſtbare ℞. *Fl. Roſ. Rubr. & alb. lilior. alb. Melilot. Malvæ.* ℥ij. *Croc. or.* ʒiij. *Rad. ireos. Florent. lilior. alb. a.* ʒiij. *Panis biscoct.* ℥jv. *Vin. Rhenan. q. ſ. M. F. Cataplasma pro divitibus.* Een meenigte andere dingen hier nog onder te mengen, die de ryken in hunne huizen hebben, of voor geld ligt kunnen bekomen, daar van zal ik hier niet ſpreeken. Een koſtbare pap.

On-

le ſuppuratie en tot de verdere volle genezinge toe, enkeld behandelde met een pap van grutte meel en water, komende veel overeen met die van *Ruſting* uit kly en water.

(*) Want het komt in de heete Landen en ook hier in de zomer zo laauw niet daar op aan, dat men de pappen na de verkeerde gewoonte zo heet oplegt. De meeſten bedriegen zig hier in, waanende, de pap, hoe heeter, hoe meer kragt die doet, en verbranden zomwylen deerlyk de huid en vermeerderen hier mede de inflammatie. Ik zal hier niet eens melden, dat ik wel een koude pap, of die maar laauw waar, dikwils in bezondere gevallen heb op laten leggen. Of de pappen hoe heeter hoe beeter zyn? Obſervatie.

Zo men ook met deze gemelde enkelde niet te vreden is, en men wil en kan groote compoſitien hebben, die verkieze het volgende of dergelyken.

Onder het gebruik van deze zeer zagte onſchuldige middelen, die geen kwaad kunnen doen, laat men de natuur geruſt werken, en wel veeltyds met goeden uitkomſt zo in geringe als ſwaare gevallen.

Sterke reſolveerende pappen.

Maar als men bezondere ſwaare toevallen verwagt, de inproppinge der vogten hevig, 't geextravaſeerde bloed veel, of een *gangræna* te vreezen is, moet men van den beginne af ſterkere pappen en ſtoovingen neemen, als

℞. *Fl. ſambuc.* Mij.
Panis alb. vel farin. lin. ℔j.
Acet. vin.
Vin. alb. fort. a q. ſ.
M. F. Cataplasma. (*)

Men kan ook vylig allerly moeskruiden hier toe verkiezen.

℞. *Herb. phellandr. Malv Alth. hed. terreſt. Urtic. Minor. Fol. Sambuc. Camomil. lilior. alb. Malv. a.* Mij. *Croc.* ʒij. *Panis alb.* ℔j. *Vin. alb. & acet. a. q ſ.*

Men kan nog een menigte wortels, zaden, meelen en meer andere onnodige dingen daar by mengen, gelyk men de onkundige Doctores, Baardſcheerders en Operateurs ydel ziet doen. Ook kan men verſcheide moeskruiden met gort en kernemelk onder elkanderen tot een goede pap kooken.

(*) Als men de kragt van de pap ſterker wil hebben, moet men alleen den azyn daar toe neemen zonder wyn.

Sterke doordringende ſtoovingen.

Een doordringende *fotus* maakt men van azyn en wyn, of van azyn alleen, met linne doeken opgelegt en geſtadig nat gehouden, 't welke men ook van de pappen obſerveeren moet; want droog zynde doen die niets, en om dat die te langer vogtig mogen blyven, doet men zomwylen wel wat *ol. olivar.* of *rapar.* daar onder.

Hoedanig de ſcherpheid van den azyn te temperen.

Maar als den azyn of de andere pappen aan de huid puiſten enz. verwekken, beſmeert men 't geinflammeerde deel met een dikke verkoelende lootzalve, en legt dan de pap daar over heen, of men doet ook wel wat *ceruſſa* of *lythargyrium* onder de pap om de ſcherpheid van den azyn wat te breken en de repelleerende kragt met een aan te zetten. Ziet hier over *Riverius.*

kiezen, als de zuring, wyngaarts- en vlier-bladeren, salade, andyvie, kervel, peterceli, *lapathum*, en meer andere, als hoefbladeren, *millefolium*, 't lof van geele wortelen, enz. alles fyn gekapt en met gort, meel en kernemelk gekookt, daar by doende eindelyk wyn-azyn (*), wyn, enz.

Het blykt dierhalven uit het voorig gezegde, dat men niet bygeloovig nog te vreesachtig zyn moet, om de swellinge der Wonden te verdryven, gelyk de ouden dit gevreest hebben, en lieten veele sterven. Het waar een misverstand, als de swelling schielyk verdween en den gewonden stierf, gelyk we reeds te vooren tegens *Celsus* en andere duidelyk beweezen hebben.

§. 97. Den *erysipelas*, of roose genaamd, met onregt onder de geswellen in de AB-boekjes gestelt, zo wat zom- *Erysipelas* wat die is?

(*) Veel meer andere zagte kruiden, die zuurachtig en verkoelende zyn, kunnen hier toe nog verkoozen werden, dog men heeft zo veele kruiden niet eens van nooden, men kan met een of twee voldoen, want de vogten by de kruiden gedaan doen 't voornaamste en de heete kruiden gemeenlyk gebruikt, zyn verderflyk en ten uiтersten schadelyk, om dat die de inflammatie vermeerderen en niet wegnemen, als 't *scordium*, *absinthium*, *majorana*, enz. alle te heet en te scherp.

Men mag ook ligtelyk uit 't voorgemelde begrypen, dat de zo genaamde *repellentia* en *resolventia* in der daad een en dezelve uitwerking hebben, en 't traag dog vloejende bloed en vogten door de relaxatie en inkrimpinge der vaaten doen weder onder de *massa* des bloeds circuleeren. Want alle warme vogtige middelen doen de verdroogde vaaten relaxeeren en bevogtigen en de zuuragtige en zagt prikkelende doen de uitgezette vaten en vliezen inkrimpen, waar door de vergaderde vogten uit het geinflammeerde deel werden notoir naar binnen onder het circuleerende bloed gedreven, daar van we hier veele bewyzen zouden kunnen bybrengen, maar om de kortheid te beoogen, verswygen. Niemand denke dierhalven, dat door de uitwaasseminge door de huid de resolutie geschied, als men voorgeeft, en zegge, dat 't zelve is, of men door *repellentia* of *resolventia* de resolutie bekomt. De rest verspaare ik tot een andere tyd. 't Is eveneel of men met *repellentia* of *resolventia* de *phlegmone* doet verdwynen.

zomwylen na een *phlegmone* gelykende, zynde enkeld een roode vlek (zonder ſwellinge, als die zonder *oedema* of zonder een ander geſwel is) in de huid of in de vliezen der inwendige deelen, ontſtaande door verſcheide oorzaken, door welke 't roode bloed uit de roode bloedvaten in die vaten ingeperſt kan werden, die anders blank vogt voeren en die nu daar mede wat opgevult zyn.

Deze is by Wonden, ulceratien, kneuſingen en fracturen heel gemeen, en verzelt zig ook dagelyks by 't *œdema* en by de *phlegmone*.

Hoe te genezen? De ondervindinge heeft geleert, alle vrugtelooze en ſchadelyke middelen hier buiten geſteld, dat de droogende lootmiddelen, en die daar na gelyken alleen van vrugt zyn, Men beſtrooit het deel met *ceruſſa* kreid of *amylum*. Of men ſmeert *ceruſſa* met room, melk of olie gemengt, daar op, of men legt doeken met *ſacharum ſathurni* en wyn daar over, ook den *acetum lithargyrii*, enz. Maar de heete kruiden, *Spiritus*, ſmeerige zalven en plaaſters zyn altyd ſchadelyk.

De generale middelen, als aderlaten, enz. zyn hier ook dienſtig. Het aderlaten en purgeeren, de verkoelende middelen en *anodyna* in ſwaare gevallen moeten hier ook zo min als in de ſwaare *phlegmone* verwaarlooſt werden (§. 96.) of anders moet men hevige koorsze, *phlegmone*, *gangræna*, enz. voor zeker verwagten. Merkt dit wel, men heeft

NB. (*) Het is al een groote kunſt deze *eryſipelas*, als die kwaadaardig is, wel te behandelen. De lootmiddelen zyn wel de voornaamſte, en men heeft het voordeel dan daar mede by de wonden, dat die daar niet veel ſchaden. Maar als men in andere gevallen, daar de kwaadaardigheid van ſtoffe oorzaak is, die gebruikt onvoorzigtig, ziet men veel onheil. Dit is wel te bemerken. Ook mag ieder een by de Wonden wel agt geven, dat hy de gemelde loot- en adſtringeerende middelen wel en te regter tyd gebruikt, 't welk ik hier niet kan aanwyzen. Men heeft hier toe de kenniſſe der Medicynkunde van nooden.

heeft op veele dingen een wiskunst, hier alles niet te noemen, als die by de meeste kunstoeffenaars nog verborgen is; ook bemoeit men zig weinig om eene zuivere zekerheid heden in de Genees- en Heelkunde te verkrygen, de meesten steunen op de waan, op de oude lessen en op de winst- en woekerzugt, 't is niet noodig meer te zeggen.

§. 98. De verſweeringe of abſces, een gevolg van de *phlegmone* (en niet van de *eryſipelas*) by de gekneusde Wonden (die verwaarlooſt zyn) gemeen, ontſtaat door verbrekinge van verſcheide aangevulde geinflammeerde vaten te vooren (§. 95.) gemeld, met uitſtortinge van de onthoudene verſcheidene vogten in 't vetvlies of in eenig ander deel, dewelke te zamen gebroeit in een etter veranderen (*). Hoedanig een abſces ontſtaat?

Ziet hier over 't welke we van 't ſcheiden der eſchaar en elders hier en daar te vooren reeds geſteld hebben.

Als de natuur dit reeds uitgewerkt heeft, en men zulks beſpeurt, komt de kunſt gemeenlyk agter aan met emollieerende en ſuppureerende of rypmaakende pappen en plaaſters. En den eene kunſtenaar gebruikt het, eenen en den En hoe te helpen?

(*) Van de ſchielyke en langzame etterwordinge, die zonder voorgaande inflammatie, in drie dagen en ook in drie en meer maanden geſchied, zal ik hier niets zeggen. Obſervatie.

Alleen dit voege ik hier by, dat men by ſwaare Wonden veeltyds zonder voorafgaande merkelyke inflammatie zo wel de *ſuppuratie* als *gangræna* waarneemt. Obſervarie.

Een zeker kundig Chirurgyn, gewezen diſcipel van my, meld in een brief aan my, dat ik dog in dit werkje, zo als ik dikwils in myn Collegie hadde verhandelt, ſtellen wilde, dat de ſuppuratie in meer deelen als in 't vetvlies voorkomt, als in 't *cerebrum*, lever, milt, *teſticuli*, enz. en dat den Heer *Grashuis* dit te naauw in 't vet bepaalt hadde, als ook dat den etter niet enkeld uit een vetſtoffe beſtaat, gelyk we by 't ſcheiden der korſt en elders reeds ook hebben aangetoond.

den andere het tegendeel, en men ziet onder de emollieerende, als onder die met *acetum* gemengt zyn, ja zelfs ook onder een niets werkende defensif of ander dekplaaster, eindelyk 't geswel ryp werden. Wie erkend hier uit dan niet, dat de natuur in 't ryp maken meer doet, als de laffe gewaande Heelkunst, die zo zeker uitgekreten werd en van *Cornelius Agrippa a Nettesheim* als onzeker zo deerlyk bespot werd? (*) Duidelyk werd dit door de ondervindinge gekent, als men opregt waarneemt, dat het geswel op generly wyze door alle emollieerende middelen tot suppuratie te brengen is, bevoor en aleer de natuur daar toe genegen is en dezelve zelfs bewerkt, en dat men daarenboven ook zo dikwils nog waarneemt, als men 't geswel met de sterkste resolveerende en repelleerende in- en uitwendige middelen door geweld getracht heeft te doen verdwynen, dat evenwel de suppuratie door de natuur onverwagts volgd, en dan komt men met de suppurative middelen agter aan. Welke zekerheid is hier dan meer als in de inwendige Medicynkunde? *Agrippa* spot met byde (†).

Door de natuur.

Als

(*) Een kundige, die niet meer blind is, heeft immers in alle Landen, en zo ook in een *wonderbaarlyk* en *onbegrypelyk vrye Lând*, daar in geen slaverny gekent is, volle magt en vryheid de natuurs werkingen te mogen onderzoeken, en het waare te behouden. Ik zal niet meer zeggen. Aan deze suppuratie erkend men zonneklaar 't bedrog in de Chirurgie, dat zo dikwils begaan en niet erkend werd, en men ziet aldus de groote onzekerheid derzelve, daar op van zo weinige gelet werd. Maar men pronkt ydel en onweetende met vreemde vederen, erger, als of men onweetende met een zotskap pronkte. Leest al weder het boek der natuur.

(†) Wie weet ook niet, als men nog zo veele vette suppurative op de gezonde huid, daar geen *phlegmone* onder verborgen is, maanden lang oplegt, dat daar door nooit suppuratie verwekt werd? gelyk zulks blykt na allerly rheumatique pynen, daar men langen tyd emollientia uiterlyk applieert, en nooit suppuratie verkrygt. Werd dan niet de onzekerheid en kragtloosheid der kunst in dit stuk nog niet genoeg gekend?

Als men dierhalven door eenige weekheid van 't geinflammeerde harde deel, dewelke begint te verſcheinen, of ook door andere tekens, klaar of duidelyk erkend, dat de natuur tot de ſuppuratie overgaat, niet tegenſtaande de voorgemelde zagte en ſterke *reſolventia* en *repellentia* (§. 96.) naar beſt weeten gebruikt geweeſt, mag men dan veilig zagte of ſterke etterhelpende middelen opleggen, om de natuur, waar 't mogelyk, wat te hulpe te komen, altyd zorge dragende, dat men de oude vetten en ſmeeren en plaaſters en zalven niet te ontyden te vroeg, en in den hevigen ſtaat der inflammatie niet oplegt, om dat de natuur in de reſolutie daar door zoude verhinderd werden. Hier toe kan men dan verkiezen de volgende En bekwaame hulpmiddelen.

℞. *Fol. Malv. vel Alth.* Mij. Met zagte.
Lact. dulc. vel Cereviſ. dulc.
Farin. lin. vel pan. alb.
Ol. Rapar. vel butyr, inſulſ. a q: ſ.
M. F. Cataplasma emolliens.

of

℞. *Farin. Fagopyr. of Gruttemeel vel farin. hordei.*
Fol. Malv. vel alterius herb. emollient.
Aq. pur.
Ol. olivar. vel Rapar. vel axung.
Cujuſdam animalis a q. ſ.
M. F. ſ. a. Cataplasma (*)

Maar

(*) Op de Schepen en in vreemde Landen, en by gemeene Lieden, daar niet alles in overvloed is, mag dit voldoen. Men kan allerly emollieerende kruiden en veelerly zagte vetten en olien daar toe verkiezen, ook veelerly vogten, de kernemelk, de zappen van veelerly zagte kruiden en boomen, enz. Niemand binde zig aan de koſtbare, nog aan eenige domme wetten, die niet overal kunnen gehouden werden. De kunſt moet vry zyn, en in allerly omſtandigheden mag men veranderinge maken.

Maar wil men een ſterke pap hebben, gebruikt het volgende, dat ſchielyker werkt, dog met wat pyn.

En ſterke pappen.

℞. *Farin. lin. vel hord. Mundat.*
Acet. acris a. q. ſ.

Kookt het tot een pap. Men kan hier ook eenige moeskruiden of andere by mengen. Of

℞. *Cæpar. ſubcineribus aſſatar.* jv.
Fermenti panis Mij.
Mellis communis. ℥ij.
Aceti vini
Ol. Rapar. a. q. ſ.
Miſc.

Men mag zomwylen, als de huid door de pap raauw werd, met een lootzalve dezelve beſmeeren, en daar om heen dan de pap leggen (*), tot gemak der Leiders, en tot verminderinge van de pyn, die door de raauwheid der huid verwekt is, daar op zo weinig gelet werd, dat evenwel als iets, dat nut en dienſtig is, mag onthouden werden.

§. 99.

Rypmakende zo genaamde plaaſters.

(*) Die een wiek met *baſilicon* of ander *digeſtif* op de plaats der aanſtaande doorbraak leggen, mispryze ik niet; dog is dit niet altyd noodig.

Op kleine ſwellingen kan men ook wel de gummeuſe plaaſters leggen, als 't *Empl. de galb. crocat. diachyl. de mucilaginib. baſilicon. Meliloti*, en diergelyken, dog op groote hevige *abſceſſen* doen die zo veele werkinge niet Enkeld *Gum. Galbanum* en *Ammoniac.* als een plaaſter opgelegt is ook veeltyds by niet heel groote geſwellen van veel vrugt. Deze gummen reſolveeren en ſuppureeren kragtig

De pap van brood, melk en booter, is ook van nut en van zagte uitwerkinge. Verzint de reſt.

§. 99. Het Abſces eindelyk ryp of onryp zynde, door de natuur, cauſticq of inciſie ruim of naauw geopend, is in de meeſte gevallen, en wel als het zelve ryp is, een verſche geſcheurde of geſnedene Wonde gelyk, en moet ook op de zelve wyze te vooren by die Wonden gemeld alleen kundig behandeld en genezen werden. Wanneer men dierhalven eene ruime openinge heeft, kan men met pappen of comprimeeren ſpoedig helpen (*), en de behoor-

Hoedanig een open abſces te behandelen?

(*) Ik zal daarom my hier niet ophouden met omſtandige meldingen van verſcheide bezonderheden en zegge alleen,

Nauwkeurige beoordeelinge over het abſces, hoe men met verſtand daar mede moet omgaan.

1. Dat men altyd eene ruime openinge moet hebben, tot den vryen uitgang van den etter. Want eene naauwe openinge met wieken nog toegeſtopt is altyd ſchadelyk.

2. Dat men na 't openen alle den etter niet behoeft uit te drukken, maar dat de natuur door de inkrimpinge der te vooren uitgezette deelen het uitdrukt, zo dat men den tweeden dag geen etter meer daar in vind, als de opening ruim genoeg en niet geſtopt is. De diſputen, die men hier over heeft, zyn onnut.

3. Dat men op den eerſten dag der geſchiedene openinge nog niet moet comprimeeren.

4. Dat men elk verſch abſces den tweeden dag met brandewyn, *Tinctur. myrrhæ*, wyn, *aq. aluminoſ.* enz. mag uitwaſſchen of vol ſpuiten.

5 Dat men van den tweeden dag af de loſſe wanden van 't abſces naauwkeurig met compreſſen en windzels moet verbinden, te zamendrukken en vereenigen, ook dit verband niet dagelyks los maken, alſchoon men de uitwendige openinge mag dagelyks verſchoonen met een balſem, platte wieken, doeken, enz.

6. Maar als men de pap verkieſt by kleine abſceſſen, heeft men 't voorige niet van nooden. Maar dan legt men de pap dagelyks eens of tweemalen verſch op.

7. Eindelyk dat men nooit ſteek-wieken of proppen, los plukzel, enz. in de openinge brengt, om dat anders den vryen uittogt van etter belet zoude werden. Een platte wieke met eenige balſem of digeſtif over de openinge heen is voldoenend.

8. Ook mag men veele abſceſſen open ſnyden; eer dat dezelve ryp, of nog niet eens half ryp zyn, inzonderheid by de hevige gekneusde, geſchootene en gefractureerde Wonden, en ook als die aan de articulatien, naby de

Veele abſceſſen mag men openen eer dat ze ryp zyn.

hoorlyke balſamique middelen gebruiken, gelyk we reeds te vooren gemeld hebben.

Men onderſtelt wel, als de ſuppuratie begint of volkomen is, dat men van 't aderlaten en purgeeren zig dan onthouden moet; maar ik ſtelle dit na de wet der natuur en ondervindinge valſch en ongegrond te zyn, hier nu niet te bewyzen, en doe het tegendeel, als het noodig is, zonder bepaalinge van tyd, enz.. Die wat kundig zyn, mo-

de groote bloedvaten en aan meer andere gevoelige en gevaarlyke deelen voorkomen. Het gelukkig ſucces van 't vroegtydig open ſnyden, eer dat 'er ſuppuratie is, ziet men by de *punctura tendinis* en *panaritium*, daar niemand iets tegen kan hebben, gelyk we te vooren reeds dikwils hebben aangehaalt.

Zonder gevolg van fiſtel.

9. Gevolglyk is het een valſche ſtellinge van die voorgeven, dat op een te vroegtydige openinge een fiſtel volgd: ô neen! de fiſtel komt van de al te klein gemaakte openinge, proppen, wieken, enz. gelyk de naauwkeurige oplettendheid ons duidelyk aanwyſt, dierhalven hier telkens begaan werd *fallacia cauſæ non cauſæ ut cauſæ*, gelyk de Philoſophen beduiden. En wie weet niet, hoe dikwils na rype abſceſſen met de verderflyke ſteekwieken behandeld de fiſtels nablyven?

Weeſt voorzigtig in 't oordeelen over de oorzaken der geſchiedene dingen, men kan zig te ligt daar in bedriegen. Wel regt heeft een Poëet van ouds geſteld, *Felix, qui potuit rerum cognoſcere cauſas*, te weeten, gelukkig is die de oorzaken der dingen wel regt heeft kunnen erkennen. Dit mag een Genees- en Heelmeeſter wel tot zyn *Symbolum* neemen. Maar helaas! hier tegen werd dagelyks gedwaald.

Groot gebrek van een oneenzydige Academie.

Alle wetenſchappen in Europa zyn heden hoog geſtegen, maar 'er ontbreekt een iets, dat onvermydelyk noodig is, ik meene eene eenige Academie (om een beginzel te maken) daar onpartydige kundige lieden niet meer leeren aan de Leerlingen als zy zelve weeten, daar men oneenzydig zonder paſſie en zonder aanzien op iets opregt alleen na de grondige kenniſſe oordeeld, verſwygende al dat niet duidelyk, wis en zeker kan aangetoond werden. Eene zake zoo nuttig voor 't gemeene beſte tot heden van geene Mogendheid ter uitvoer gebragt, daar over kundige geleerde en onpartydige met regt zig verwonderen. Duizende dwaalingen en zotheden in allerly wetenſchappen ingekroopen zouden door dit middel van zelfs vervallen.

mogen zig nooit aan eenvoudige valſche wetten binden laaten, daar de wet der natuur het anders leert.

§. 100. Wyders komt hier nevens als eene der ergſte toevallen der Wonden beoordeeld te werden, te weeten de *gangræna*, een beginnende, en de *ſphacelus*, eene volkomene verſtervinge van eenig deel, met onregt *corruptie* (*) genaamt, zynde veeltyds een gevolg van in-

Van de *gangræna.*

(*) Gantſch verkeerde denkbeelden heeft men tot heden, aan de Jeugt van 't waare wezen der *gangræna* en *ſphacelus*, ingeboezemd; want men onderſteld daar in een corruptie of bederf als 't wezen, daar dit enkeld een gevolg der verſtervinge is. Want wie weet niet, dat 't vlees van elk dier verſch gedood niet aanſtonds bedurven en verrot is, maar door den tyd eerſt te bederven komt? het zelve leert de ondervindinge ook van de *ſphacelus* in eenig deel. Zulke zotte grollen vind men in een meenigte boeken.

Verkeerde denkbeelden van dezelve.

Deze gefingeerde corrupte ſtoffe ſtelt men ook valſch de gezonde deelen na boven toe of rondom te bederven, waar door de *gangræna* zal voortkruipen, en dat dezelve ook door de venen opgenoomen, verder na 't hert of *cerebrum* werd gebragt en daar een bederf verwekt, waar door dan den Leider zal komen te ſterven, alles zeer onnozel tegens alle waare ondervindingen na dolle concepten enkeld onderſteld en niets bewezen, daar we het tegendeel klaar, duidelyk en zonder tegenſpraak ondervinden,

1. Dat de verſtervinge voortkruipt zonder en met voortloopende inflammatie, en dat de inflammatie wel in de meeſte gevallen oorzake is van de verſtervinge of van deszelfs voortgang, of ook dat de ſwakheid des lichaams of eene hevige koorsze (zonder dat inflammatie hier by is) voor de waare oorzake zomwylen gekend werd.

Hoedanig de *gangræna* voortkruipt.

2. Dat men de hevige heetekoorszen by de verſtervinge by komende, of ook wel een gebrek van kragten, voor de waare oorzake des doods moet aanneemen, en niet de corrupte ſtoffe, die 'er nog niet is. Want men ziet, by de *ſphacelus* hevige koorsze by komende, zonder dat 'er de minſte teekens van putrefactie zyn, den Leider ſterven, gelyk men in andere hevige koorszen waarneemt.

De koorszen veeltyds te beſchuldigen.

3. Zo ziet men ook, een deel geſcarificeert, zo verre en zo diep het verſturven is, dat de meeſte bloedvaten daar ledig en als te zamen getrokken zyn, dat is, men vind 't verſturven deel als bloedeloos. Gevolglyk mag men met regt dit vaſt ſtellen, dat naar maate de vaten inkrimpen en 't bloed uit-

En de inkrimpinge der vaten.

inflammatie, en die ook wel, zonder dat deze vooraf-gegaan is, verſcheind.

Wan-

perſſen tot in 't gezonde, zig ſluiten en geene beweginge van reciproque relaxatie en contractie hebben, maar als ſtille blyven, de verſtervinge dan geſchied en voortkruipt, 't zy met of zonder inflammatie, met of zonder koorsze. Hier in zal een kundige onderzoeker de waare oorzake van een *gangræna* kunnen vinden, en ik zal deze zake, als nooit te vooren ontdekt, hier nu niet duidelyker aanwyzen, maar ieder naarſtige in 't duiſtere nadenken laaten en tot naarſtige naſpooringe hier mede aanſpooren.

Valſche ſtellingen van de *ſcirrhus*, *cancer*, *fungus*.

Geen minder valſche denkbeelden heeft men tot heden gegeven van de fungeuſe uitgroeijingen, die by zommige Wonden zomwylen voorkomen, als ook van de *ſcirrhi*, *cancri*, *ſcrophulæ*, *vetfungi*, *exoſtoſes*, enz.

Men onderſteld valſch, dat een *ſcirrhus* na een *phlegmone* nablyft, en dat op den *ſcirrhus* de *cancer* volgd; alles onwaar. Want de ondervindinge leert, dat duizende *ſcirrhi* en andere harde geſwellen zonder de minſte voorgaande inflammatie ontſtaan, en dat duizende *cancri* zonder voorgaande *ſcirrhi* verſcheinen.

Valſche bepaalinge van de *ſcirrhus* en *cancer*.

Ik zal hier niet eens veel melden, hoe valſch men de *ſcirrhus* en *cancer* alleen in de klieren bepaalt, als of andere deelen, die niet klierachtig zyn, ook niet daar mede bezet wierden. Als *Harvæus* en *Nettesheim* dit hadden geweeten, ze zouden niet minder ſpot met deze, als met de andere hen bekende ſtellingen, gedreven hebben.

Onware oorzake hier van.

Valſch is het ook, als de geleerden en ongeleerden ſtellen, dat de geinflammeerde ſtoffe in de klieren verdikt en verhard, (het dunne vervloogen) dezelve doet dik en hard werden en in een *ſcirrhus* veranderen, en die ſtoffe ſcherp, vuil of bedurven wordende, dan de *cancer* zig vertoond, alles zo mooi geſingeert onder een glimp en ſchyn van waarheid, dat niet als een lauter opgepronkt verdigtzel is.

Wat *ſcirrhus*, *cancer*, enz. is.

Ik zegge in tegendeel en kan het door veelvuldige ondervindinge overvloedig bewyzen, dat een *ſcirrhus*, *vetfungus*, *cancer*, *ſcrophula*, *exoſtoſis* en ieder ander fungeuſe uitgroeijinge, geene ophoopinge van verdikte ſtoffe is, maar eene bezondere ontaardinge der vaten en vliezen der aangedaane deelen, en wel zodanig geſchiedende, dat de vaten en vliezen door eenige ſtoffe uitgezet, uitgeſpannen of ook geborſten zyn, en gevolglyk ook verlangt, verwydert, verdikt en in 't getal vermeerdert, en de geborſtene wederom ook in elkanderen ingeendt. Al het welke ik met veele experimenten zoude hier kunnen aanwyzen, maar om de kortheid van dit beſtek agterlate, en geve aan den naarſtigen onderzoeker tot eene yverige onderzoekinge en veele nadenkinge goede gelegenheid. Men bedenke maar dat vinger- en duim-dikke bloedvaten in die geſwellen zyn. De fungeuſe uit-

wel-

Wanneer by een inflammatie het deel met blaaren bezet werd, of met vlekken, of van de roode couleur veranderd, paarsachtig, blaauw, bleek, of ſwart werd, het gevoel en pyn en ſwellinge verminderen, enz. twyfeld men niet meer van eene beginnende en verdere verſtervinge. Wiſſe teekenen van de verſtervinge.

Zo ook, als, zonder voorgaande inflammatie, het deel ongevoelig werd, en geſcarificeerd geen bloed geeft, is het ook een wis teeken der verſtervinge. Ik zal hier over om de kortheid niet meer zeggen.

§. 101. Wanneer de *gangræna* met inflammatie by Wonden of elders zig nu vertoont (het welke geval by de Schryvers niet zonder reden de hoogſte trap van inflammatie geſteld is) moet men dezelve notooir behandelen met dezelve middelen, dewelke we (§. 96. en 97.) tegens de *phlegmone* en *eryſipelas* hebben aangewezen. Gevolgelyk zyn, in den beginne der *gangræna*, de hitzige ſcherpe kruiden en Spiritus, die men in 't gemeen tegen de *gangræna* aanpryſt, ſchadelyk, verwerpelyk en aan de natuurs werkinge hinderlyk. Hoedanig dezelve te genezen?

Men moet dierhalven ook by tyds, als 't noodig is, de Wonden ruim dilateeren om de verſtervinge voor te komen en te ſtuiten, als te vooren gezegt is (*). Door dilateeren, ſcarificeeren,

Wy-

wellinge om een ontbloot been is van den zelven aart, dewelke met *Spirit. vin. alcohol*, *Spirit. Terebinth. alum.* en door een bekwame bandagie kan verhoed en weggenoomen werden, ziet ons voorig gezegde.

(*) De dilatatie geſchied zynde, brengt men *Tinctura myrrhæ*, *pulv. myrrh. Sal. armoniac. Spirit. vin.* met of zonder *Terebinthina* in de Wonden, gelyk men by de ſcarificatien te doen gewoon is, en men legt een bekwaame pap of ſtoovinge te vooren by de inflammatie gemeld daar over heen, meidende alle zeer heete en te veel droogende middelen.

Wyders moet men zomwylen ſcarificeeren tot in het gezonde deel zo na de diepte als na den omtrek (*).

Affſchrappen, enz.

Zomwylen is het afſchrappen van het oppervlakkige verſturvene genoeg, wanneer enkeld hier en daar zig blaauwe of ſwarte plekken vertoonen. Daar over heen legt men dan de middelen, die tegens de inflammatie dienſtig zyn. En in het geſcarificeerde brengt men *Sal armoniac; Sal tartari, pulv. myrrhæ, Tinct. myrrh. nitrum Sal. Arm. met Sapo niger, Terebinth. Ung. Ægyptiac. fuſcum, Vitriolum, aqua fortis*, enz. te vooren gemeeld. En voor alle andere zal het water van *aqua fortis* en *Mercurius vivus* of van *antimonium* gemaakt, wonderen doen in 't ſchielyk ſcheiden en ſtuiten van de *ſphacelus*. Wil men nog eene goede en kragtige pap hebben, buiten die by de *phlegmone* gemeld zyn, zo neemt 't volgende

Een *Cataplasma contra gangrænam.*

℞. *Fol. acetoſ. Lactuc.*
Fl. Sambuc. Camemeli a. ℥j.

Pan-

NB.

(*) Als men niet tot in 't gezonde, in de diepte, en rondom de inſnydinge doet, is de bewerkinge vrugteloos, en de verſtervinge gaat even voort, als of geene ſcarificatie gedaan waar, gelyk ik te veelmaalen met leedwezen gezien hebbe, daar op weinig agt wierde geſlagen. De meenigte bezondere obſervatien verſwyge ik hier.

Zonderlinge obſervatie van de dwarsze ſnede door 't gezonde deel.

Maar ik vond, als ik een dwarsſnede boven het doode door 't gezonde deel liet maaken, dat de verſtervinge niet verder liep als tot aan die ſneede, en dat daar mede 't kwaad geſtuit waar. Deze kan ook rondom gedaan werden met ſucces. Dog als men dit wel en gelukkig wil doen, moet men eerſt by de ſcarificatien in 't doode deel weeten, hoe diep de *ſphacelus* gaat en daar na mag men dan de inſnydinge in 't levendige ſchikken. Ook moet men in dit geval naauwkeurige kenniſſe van de groote bloedvaten, zenuwen en *tendines* hebben, om die zo veel moogelyk te myden en niet ligtvaardig en zonder genoegzame redenen te kwetzen.

Panis alb. vel farin. hord. acet. vin.
Vin. alb. a q. ſ.
Nitri Cryſtalliſat. ℥j.
M. F. Cataplasma contra gangrænam (*)

De plaaſters en ſmeerige zalven komen hier ook tot geene dienſt, maar baaren veel onheil.

Het aderlaten en purgeeren zomwylen noodig.

Over de *venæſectie* en het purgeeren werd veel in dit geval getwiſt. Maar ik hebbe ondervonden, dat die in de *gangræna*, als nog eene hevige *inflammatie* daar by verzelt is met hevige heete koorszen, met vrugt mogen werden in 't werd geſteld, voornamentlyk als die verzuimt zyn in den beginne en ter goeder tyd, gelyk ook den grooten *Heiſter* wel bemerkt heeft. Ik zal hier niet aanhaalen de meenigvuldige obſervatien, die ik waargenoomen hebbe en daar in ik de *venæſectie* en purgatie gelyk als in een hevige *phlegmone* hebbe moeten gebruiken, wilde ik eenige vrugt hebben, om de *inflammatie*, *gangræna* en koorsze, met kragt te ſtuiten (†).

Hier

Verſcheide pappen.

Met onderſcheid.

(*) Men kan ook allerly moes-kruiden en zagte emollieerende en zuuragtige bladeren hier toe verkiezen, kernemelk, gort, en veelerly meelen daar onder mengen, na dat men die bekomen kan, dog de heete kruiden komen hier niet te pas, als ook niet de heete *Spiritus*, die alleen plaats hebben by een *gangræna*, daar geen inflammatie by is en daar met vrugt dan kunnen gebruikt werden. Ook zullen de heete middelen niet ſchaden, als reeds 't kwaad door de natuur geſcheiden of geſtuit is, en wat men dan oplegt, doet geen goed nog kwaad. By geringe Lieden kan men beſtaan met weinige zagte kruiden, meel, brood, kernemelk, azyn en water met zout, enz.

Dog dit is niet nieuw.

(†) Niemand denke, dat ik hier wat nieuws zegge, om met de *venæſectie* de verſtervinge te willen ſtuiten, dit is al wat ouds. Maar als de verſtervinge volkomen is, kan men daar mede niets meer vrugten.

Als ook koors-middelen. En *anodyna.* Hier nevens gebruikt men onderwylen de kragtigste verkoelende resolveerende en hitte- en koors-verdryvende middelen met de *anodyna* (*), gelyk als by eene hevige inflammatie te vooren gemeld, waar mede de beginnende verstervinge kragtig belet werd. Dierhalven is het sweeten en heet houden met alle de hevige sweetmiddelen vrugteloos en zelfs schadelyk.

Of de *Cortex Peruv.* een wis middel is, om de *gangræna* te dwingen. Hier toe pryzen heden veele ook aan de *Cortex Peruvianus* als een heilig anker en een onfeilbaar en wiskunstig middel, het welke niet alleen van groote Professooren en Doctoren, maar ook van Heelmeesters en Baardscheerders in deze tyd als een nieuw en zeker middel, om het heete en koud-vuur wiskunstig te stuiten of te dwingen, aan de geleerde en ongeleerde weereld opgedrongen werd, en wel met veelerly proefnemingen (†), die dog alle onzeker zyn geweest.

Hoe

Of de *anodyna* in een *gangræna* schadelyk zyn? (*) Niemand verwondere zig, dat ik hier *anodyna* of *opiata* aanpryze om de *gangræna* te stuiten, want dit schynt tegenstrydig. De *anodyna* verdoven de beweginge, en de *gangræna* vereischt immers de beweginge. Maar als men overweegt, dat de *gangræna* met hevige inflammatie en koorsze verzelt, gelyk een hevige inflammatie moet behandeld werden, zal men daar niets tegen kunnen vinden. Dog in de staat zonder inflammatie kunnen de *anodyna* geenzints meer vrugten, maar veel meer kwaad doen.

Maar de verkoelende, resolveerende en koors middelen, wel na de kunst gebruikt, die men by de heete koorszen en inflammatien te gebruiken gewoon is, zullen nooit of nooit in eenige *gangræna* kwaad verwekken, maar goed doen, gelyk ik door meenigvuldige ondervindinge geleert ben. Maar die moeten kundig gebruikt zyn.

Grondig bewys dat de *Cortex* geen *gangræna* kan wegnemen, en dat men zig in 't observeeren bedriegt en bedrogen heeft. (†) Oneenzydig heb ik dit stuk, aangaande de kragt der *Cortex Peruvianus* in het stuiten en wegneemen der *gangræna* en *sphacelus*, onderzogt, en hebbe bevonden, dat alle geletterde en ongeletterde hier in zig en de weereld deerlyk bedroogen hebben. Want wat moeite ik gedaan hebbe, hoe naauwkeurig ik heb opgelet, moet ik bekennen, dat men de werkinge der natuur, die eindelyk geschied, voor de werkinge der *Cortex Peruv.* heeft aangenomen en zig daar in grootelyks geabuzeert.

Voor

Hoe dat men eindelyk met het *causticum* of met een scherp

Voor eenige jaaren heb ik in byzyn van twee van myne gansch niet onkundige Leerlingen, tegenswoordig byde Heelmeesters, een swaare *sphacelus* aan de *tibia* diep, dikwils na behooren laten scarificeeren, daar in gebragt *Sal Armoniac. potas, pulv. myrrh.* enz. met een bekwame pap van moeskruiden, gort, kernemelk, azyn en salpeter over heen gelegt. Deinflammatie en *gangræna* liep al verder, de koorsze wierde als *remitteerende* erg en heviger met eilhoofdigheid, inzonderheid des avonds, zo dat ik oordeelde, de *Cortex* hier tegen die koorsze noodig te zyn, en met een te doen zien, of de *Cortex* de *gangræna* hier konde stuiten. Op een avond de *Cortex* geordoneerd en 't ongemak wel beschouwd, verbonden we als vooren, en in denzelven staat gelaaten, vonden we met verwonderinge den volgenden morgen de *sphacelus* rondom gestuit, en als omtrent rondom gescheiden, en de koorsze nagelaten. Toen riep men uit de wondere kragt de *Cortex*. Maar ik die schielyke kragt en uitwerkinge niet geloven kunnende, sprak daar tegen, dat het onmogelyk waar. Den Leider onderwylen begon onder deze dispuut ons uittelagchen, zeggende, *daar is nog de drank, ik hebbe maar een Theekopje vol daar van geproeft en uitgespoogen, den Doctor heeft gelyk.* Hier ziet men klaar de tydstip, daar in de natuur helpt, 't welke men aan 't middel zoude hebben toegeschreven, als het waar gebruikt geweest, dat hier nu evenwel niet gebruikt is. Zo geloove ik ook, dat andere Schryvers en observateurs zig ook in 't observeeren bedroogen hebben, en niet gelet op de tyd, daarin de natuur komt te redden. Observatie.

Wanneer voor eenige jaaren by een aanzienlyk Heer dezer Steede een *sphacelus* op een fractuur van een been volgende, door verscheide brekebeenen en krummelaars behandeld wierde, en men met de geheele kunst der Chirurgie en met de *Cortex*, die ook niet redden konde, niets uitvoerde, wierd door eene voorname personagie een nieuw middel aan de hand gegeven, te weeten, de kruisjes uit de groote walnooten, zynde iets adstringeerend; door welkers gebruik in poeder geinstitueert, de verstervinge in eene nagt gescheiden is, met dezelve verwonderinge der kunstenaars en anderen, gelyk in 't voorgemelde geval met de *Cortex*, die niet gebruikt waar, geschied is. Waar uit men mag besluiten, dat als dit gewaande middel der nootekruisjes niet waar ingenoomen, de scheidinge ook geschied zoude zyn; want men kan in dit middel geen kragt vinden, die in dit stuk werkende zyn kan, en men moet altyd denken onder het gebruik van beuselachtige middelen op de natuurs goede werkinge, die eindelyk komt, als men *wacht*, gelyk *Harveus* zegt. Observatie van de kruisjes der groote nooten in 't stuiten der *gangræna*, ydel aangeprezen.

Boven dit hebbe ik met vlyd en omzichtig in de *gangræna* met en zonder inflammatie veele gedaane opregte Proefneemingen met deze nootekruis- Observatie.

ſcherp *cauſticq*, of met het uitſnyden door een holſtaand mesje,

kruisjes en *Cortex Peruv.* onderzogt, en telkens ydel bevonden, als ik de natuurs werkinge wel onpartydig en opregt doorgronde en beoordeelde.

Zeer merkwaardige obſervatie van de *Cortex* op de preuve geſteld.

Onder anderen heb ik 1748 met voorbedagten raad en overleg met veele kunſtoeffenaars de preuve genomen van de kragt en werkinge der *Cortex* tegen een deſperate voortlopende *ſphacelus*, zonder inflammatie, na het wegneemen van een *fungus* uit de articulatie der knie bykomende. Ik gaf zelfs de allerbeſte *Cortex* in een poeder, op de wyze als men een kwaade derdendaagſche koorsze daar mede wiskunſtig en altyd geneeſt, en wel vier dagen na den anderen, onderwylen ſcarificeerden we na behooren, zonder de goede uitwendige middelen te vergeeten, maar geene de minſte ſcheidinge zag men in die vier dagen, onder het naarſtige gebruik van dit naauwkeurig geordoneerde middel. Dierhalven we ook dit gebruik agterlieren, en dwarsze inciſien in het gezonde ſtelden, en ſtilden den voortgang van dit kwaad, dat door de *Cortex* te dwingen onmogelyk waar.

Die uit deze proefnemingen zo zorgvuldig en met alle omzigtigheid gedaan, de waarheid niet erkend, moet notooir heel blind zyn. Deze eene alleen is waardiger als honderde die onvoorzigtig en zonder regte oplettendheid op de natuurs werkinge gedaan werden. Dagelyks bedriegt men zig in 't kwaalyk obſerveeren, daar men aan 't middel toeſchryft, dat de natuur uitwerkt, gelyk we dikwils te vooren reeds aangetoond hebben.

Misſlag van de Engelſche Heelmeeſters en andere.

Dierhalven moeten noodzakelyk de Engelſche Heelmeeſters, als *Ranby* en andere, gelyk ook veele geleerden deerlyk misgetaſt hebben, die voorgeven, de *Cortex* van zo uitmuntende dienſt in dit geval bygewoont te hebben.

Ik voege hier ten overvloede nog eindelyk by, dat veele heete koorszen met *gangræna* verzelt in die ſtaat zyn, (*Synochi*) dat de *Cortex* vrugteloos en ten uiterſten ſchadelyk zy. Dit zo zynde, al waar nu de *Cortex* een wis middel tegen de *grangræna*, zoude het evenwel in 't geval van diergelyken byzynde heete koorsze ſchadelyk en zelfs doodelyk zyn. Want *Harveus* heeft aangemerkt, dat den grooten *Lover* aan diergelyken koorsze door de *Cortex* geſturven is. Diergelyken gevallen bekragtigen *Morton*, *Cohauſen*, en meer anderen. Gevolglyk mogen de Heelmeeſters en Doctoren wel regtzinnig leeren den aart der koorszen, daar in de *Cortex* te gebruiken is, om zonder ſchaden die in een *gangræna* te gebruiken. De reſt verſwyge ik hier.

De *Cortex* nuttig in koorszen, lekkingen, enz. op een verſtervinge bykomende.

Dit alleen maar meldende, als onder 't ſcheiden van de *gangræna* en *ſphacelus* koude of uitteerende koorszen, ofte die daar na gelyken, verſcheinen, met hevige lekkinge van etter of ichoreuſe ſtoffe, dat men in dit geval de *Cortex* met veel vrugt gebruiken kan, gelyk uit de aanwyzinge van *Morton* en *Cohauſen* duidelyk te erkennen is, daar van we te vooren by

mesje, of ook met het afzetten van een lid (*), de hevige *ſphacelus* dwingen kan, mag en moet, zal ik hier, om

by 't ſcheiden der eſchaar en de ſuppuratie reeds genoegzaam geſprooken hebben. Zo dat het niets nieuws is, aangaande ook dit ſtuk, dat de Engelſche Heelmeeſters en andere uitkladders, zo hoog als iets nieuws opheffen. Hadden ze den geleerden *Morton* gelezen, ze zouden wat omzichtiger in 't nieuw opgeven van dit geweeſt zyn. Zo is ook 't gebruik van 't *opium* met de *Cortex* vereenigt by de geleerde Schryvers niets nieuws. *Zydenham*, *Morton*, *Cohauſen*, *Hoffman*, en veel meer andere, hebben voor lange dit genoegzaam aangewezen.

Dat niets nieuws is.

Gelyk ook niet de vereeniginge met het *opium.*

(*) Alleen zal ik dit maar byvoegen

1. Dat het beſt is, een deel, dat volkomen dood is ('t welke men door de bloedeloze en ongevoelige inſnydinge erkend) ten eerſten af te zetten, om ſwaare lekkingen en vermageringe des lichaams voor te komen. Want het afſcheiden van de been-pyp zelfs door wachten is wel mogelyk, maar te langduurig en met veele ongemakken gepaart, gelyk ik eenige maalen gezien hebbe.

Wat te obſerveeren by 't afzetten van een lid.

2. Dat men tot de extirpatie zo eene meenigte inſtrumenten, als de gemeene operateurs voor den dag brengen, niet noodig heeft. Een krommes en zaage met een mesje om 't been te ſchrappen zyn genoeg. Want 't gaat met deze operatie zo als met de andere, zelfs is het te zot, dat men, by 't ſteen ſnyden, met een zak, vol van tangen, haaken en ſtiletten, als met een narre Gogeltasze pronkt en ſpeelt. Waarlyk de Heelkunſt beſtaat niet in de meenigte curieuſe nette onnodige of overvloedige inſtrumenten, die alle te leeren kennen en te hebben, zo ſwaar zyn. De weinige nuttige noodzakelyke en goede mogen alleen voldoenend zyn, waar mede men zig ook vergenoegen mag; maar wat hebben niet al onnodige ondienſtige en ſchadelyke inſtrumenten de Schryvers, als *Garengot*, en andere afgebeelt! Het ſchynt nu een kunſt te zyn, cierlyke, dog zotte onnodige nieuwe inſtrumenten en machinen aan 't licht te brengen, die in Vrankryk nu overmatig, helaas! de overhand heeft. Gebannen wierd die zoort uit Romen met alle hunne prulle- en gruwel-kramen in oude tyden.

3 Met de bandagie is 't al ook zo geſteld, men heeft dan grooten omſlag, daar men een Tafel vol toeſtel bereid, gelyk by 't trepaneeren, hier ook niet van nooden. Twee ſtrooken plaaſters om de huid over de ſtomp te haalen, met wat watjes, boviſt, en bekwaam windzel, mogen voldoen. Ik hebbe altyd daar mede voldaan. Het weinige, dat goed is, zy genoeg. Men ſtoote zig niet aan de meenigvuldige onnoodige bandagien van de *Bas*, *Verduc*, *Petit* en andere, zo hoog aangeprezen. Nog de natuur nog de kunſt wil zig na deze niet dwingen laaten.

 4. De

om de kortheid te houden verſwygen. Ziet hier over na den grooten *Heiſter* en andere.

§. 102.

4. De amputatie in 't midde van 't lid werd altyd niet vereiſcht. Verſcheide maalen heb ik even boven de enklaauwen de voet afgezet, om te gemakkelyker een houte been daar aan te zetten, waar op men omtrent zo gemakkelyk als op een natuurlyk been in kouſſen en ſchoenen lopen kan, en ook zonder krukken op zulke twee beenen, als de byde beenen boven of beneden de knie afgezet zyn.

Wat het nieuwe kunſtig houte been is? dat zonder veele moeite te bereiden en daar op men gemakkelyk gaan kan.

Dit houte been is gelyk een houte laars, enkeld met riemen om de ſtomp vaſt gemaakt, zonder veele omſtandigheden, en gelykt wel wat na dat met veel omſlag gemaakte been van *P. A. Verduin*, *Lib. parv. de nova artuum decurtandorum ratione*, dewelken ik als den eerſten vinde, die eenig denkbeeld daar van gegeven heeft. Maar we hebben zo een koſtbaar been in zo veele printen met zo veele omſtandigheden verbeeld niet van noden, om dat we het nu bekwaamer en vaardiger vervaardigen kunnen.

Een boer uit Noorwegen in 't Gaſthuis alhier ziek zynde, heeft door een naarſtige myner Leerlingen aan my daar van 't eerſte begrip gegeven, die op een ſdiergelyken, dog plomp in Noorwegen gemaakt, hol been ging. De Doctoren en Heelmeeſters in 't Gaſthuis alhier onderzogten dit niet eens, gelyk de gemeene gewoonte 't mede brengt; want de liefhebbery voor kunſten en weetenſchappen is hier nu verbannen.

De preuve van gelukkigen uitkomſt, hebbe ik hier van genoomen, dog zal daar van nu niets meer zeggen, maar verſpare dit tot op eene andere tyd.

Aan den Heer *Morand*, beroemd Heelmeeſter in Parys, hebbe ik voor vier jaaren hier van kenniſſe gegeven, en tot andwoord bekomen, dat zo een inſtrument nog niet onder de Heelmeeſters aldaar bekend waar, met verzoek van het zelve aan de Koninklyke Academie mede te deelen, gelyk ook de wyze van een deel na by de articulatie af te zetten, om te gemakkelyker een houte been daar aan te beveſtigen, het welkeik ook aan zyn Ed. belooft hebbe te doen, daarom ik hier niet meer daar van melden zal.

Van de extirpatie met de lappen, goed.

5. De extirpatie, die men heden doet, met een of twee lappen, onder de Franſchen van Mr. *le Dran*, en andere zo hoog opgegeven, is niets nieuw, maar van *P. A. Verduin*, in 't voorgemelde boek, *de nova artuum decurtandorum ratione*, voor lange aangewezen.

De Franſchen pronken veel met vreemde pluimen, maar de Hollanders dom zynde openbaaren opregt 't geene ze, zo weinig het ook is, gevonden hebben. De Franſchen verſwygen onderwylen, 't geene ze van andere volkeren ontleend hebben en geven het voor het hunne uit, gelyk aan dit ſtuk blykt. Niemand denke dat een Amſterdamſche Baardſcheerder boven

de

§. 102. De pyn, een noodzakelyk gevolg der inflammatie, by de Wonden verſcheinende, mag men met regt hier ook wel beoordeelen, als dewelke ontſtaat of van de al te veele uitſpanninge der gewonde deelen, of van de te veele inkrimpinge en Contractie derzelven, een toe- Van de pyn.

de geleerde Franſchen dit uitgevonden heeft: ô neen! dezen *Verduin* voor lange overleden, is een wel geſtudeert man geweeſt, in 't Latyn zelfs wel ook ervaren, en geen enkelde Baardſcheerder. Ook durve ik zeggen, dat voor hem niemand dit nuttige ſtuk geopenbaart, en na hem weinige dit nog begrypen, zelfs hebben veele onkundige daar tegen gebabbelt.

Met weinige moeite kan men die lappen ook maken, en men heeft alle die toeſtel niet noodig, die Monſ. *le Dran* ophaalt, het korte is 't beſte, als men eene ronde omſnydinge maakt en dan drie vingeren breedte 't vleesachtige ſplyt, kan men gemakkelyk een of twee lappen formeeren, 't is onnoodig dit hier te toonen, om dat die bewerkinge zo geringe is, die van de Franſche Heelmeeſters en Baardſcheerders zo groot werd opgeheft, gelyk zy meeſt alle hunne daden aan onkundige op te vyzelen gewoon zyn, zo als we reeds te vooren gemeld hebben. Ziet hier hoe oneenzydig ik hier geen Franſchman nog Hollander verſchoone, nog ydel pryze, maar yder een na verdienſte behandele, 't welke ook ieder opregt man te doen verpligt is, maar waar vind men die heden veel?

Hoe men de ſtomp moet verbinden, met aanleggen van *pulvis myrrhæ*, *Colophonii*, *aluminis*, enz. en met zelden losmaken, daar mede men nooit of zelden ſeparatie van het beeneind verwagt, zal ik hier niets zeggen, want men kan dit uit het voorig geſtelde genoegzaam begrypen en nagaan. De bezondere obſervatien hier van menigvuldig waargenoomen verſwyge ik.

Onkundig doen aldus alle, die zo veel omſlag maaken om een deel af te zetten, en de ſtomp met zo veele prullen dagelyks kwellen, cauſtique aanleggen, digeſtiven en plaaſters gebruiken en den elendigen lange vergeefs ophouden en zelfs daar mede bederven.

Niets is ſchadelyker als met de ſuppurative middelen eene hevige lekkinge te verwekken, waar by fungeuſe uitwellinge, ſtank, koorszen, pyn, enz. by komen, 't welke men alleen met het droog houden door het *alumen* verhinderen kan, als men maar verſtand heeft zulks te doen. Men kan het met meer andere middelen ook doen. Dog zal ik hier nog ieder een de oogen niet ſchielyk openen, maar hy mag nadenken en vlytig zyn in het werken.

toeval, dat geene van de geringſte is, die de verwonden overkomen, waar door zomwylen de Leiders nacht en dag afgemat zomwylen alleen komen te overleiden. Dierhalven die wel noodzakelyk, eene verzagtinge en zelfs eene volkomene wegneeminge noodig heeft. 't Welke geſchied, na 't gekende onderſcheid der oorzaaken, met tydig aderlaten, purgeeren, temperende en beweging-ſtillende, anodyne middelen, en eindelyk met uiterlyke bekwaame *fotus*, *Cataplasmata*, *bandagien*, alles vernuftig na behooren in order gebruikt (*).

Hoe te genezen?

't *Opium* mag ook in en op de Wonden gelegt werden.

Hier niet vergeetende, dat men de zeer pynlyke wonden verbinde met *Tinctura opii* of met *Laudanum Liquidum*, zo in de Wonde gegooten, als om heen geſlagen (†).

Van de zeldzame kramptrekkingen.

§. 103. Maar de allerzeldzaamſte verſchrikkelykſte en gevaarlykſte toevallen hier by komende zyn de wonderlyke kramptrekkingen (*ſpasmi*) wanneer by geſchootene, geſcheurde, ook wel geſnedene articulatien en tendines, alle de ſpieren des ganſchen lichaams of zommige daar van krampachtig getrokken werden, te gelyk, allengskens, geſtadig of ongeſtadig. Ziet hoedanig we[illegible]
die[illegible]

(*) De *opiata* als overheerlyk by de verwonde gebruikt, doen veeltyds geen dienſt, ten zy men te vooren de generale middelen, als V. S. purgatie, koors-middelen, enz. eerſt heeft in 't werk geſteld, dog gaat dit ook altyd niet door, en men moet zomwylen in den beginne aanſtonds den *opium* of *papaver* geven.

(†) Dit moet niemand vreemd voorkomen, het *opium* van buiten ook aan de Wonden te gebruiken, het ſtilt in veele gevallen de pyn, en zuivert zo wel als de *myrrha*, en zal geen *gangræna* verwekken. Ik ben verwondert, dat zo veele Schryvers, en daar onder *Tilingius* en *Hartman* dit niet bemerkt hebben. Ik gelove, dat ze 't niet geweeten hebben. De veele verdere nuttige bezonderheden van goddelyke kragt des *opiums* verſwyge ik.

die §. 29 pag. 30. 31. naauwkeurig na de ondervindinge beſchreven hebben, 't is onnoodig die hier weder te herhaalen.

De waare oorzake, en hoe die zeldzame kramptrekkingen geſchieden, kan ik hier niet aanwyzen, om dat ik de waare redenen met woorden niet kan klaar en verſtaanbaar uitdrukken, en ook niet gaarne meer zeggen wil als ik weet; want ik zoeke nooit iemand te misleiden met ſchynbaare redeneeringen, die geen grond hebben (*).

Maar

Zeer merkwaardige obſervatie van de zeldzame kramptrekkingen in Wonden.

(*) Na dat ik in den beginne van 1748 een zeer groote *fungus* uit de articulatie van de knie by een meisje van 22 jaaren wegnam, en te gelyk van de ligamenten en tendo der uitſtrekkende ſpieren wat moeſte wegſnyden en ook met een verſcheide ſtukken been van de knoopen van 't *os femoris* afgeſcheiden uithaalde, dog niets ſcheurde, en de bloedinge wel ſtempte, nam ik niet alleen waar binnen de eerſte 24 uuren zeer hevige koorszen, maar ook nog voor den derden dag de voorgemelde zeldzame kramptrekkingen, die allengskens zeer hevig wierden, de kaaken waaren dicht op elkander geſlooten met de tonge daar tuſſchen geknelt, zonder dat de Leidereſſe hier van als van al 't andere iets wiſte, gelyk of iemand in een *apoplexie* of *coma* legt, de oogen verdraait, de lippen, neus en wangen wonderlyk getrokken, het hoofd dan voor- dan agter- dan zydewaarts gekeert, de armen en vingers voornamentlyk wierden zo wonder zeldzaam getrokken, gekeert en gedraait, dat men denken zoude, als of de Leidereſſe gedachten hadde, op de fluite te willen ſpeelen; geene bewegingen kan men byna verzinnen, die men hier niet zag met de armen en vingers bewerken, en dit alles zeer gematig en langzaam niet ſchielyk, contrarie als in de ordinaire bekende convulſien. Dan waren de armen, handen en vingers uitgeſtrekt, en dan weder gebogen, en dan weder tot fluitſpeelen genegen, wonderlyker hebbe ik nooit iets gezien nog bygewoont.

De ruggegraad waar dan zo en dan weder anders gekromt; het linker been wierde van 's gelyken dan zagte krom opgetrokken, en dan weder voor een tyd uitgeſtrekt, en zomwylen waar ook wel een korte ſtilſtand. Edog de bovenſte deelen wierden meeſt geſtaadig getrokken, en de mond bleef altyd geſlooten, ten zy we met een ſpatel de kaaken van elkanderen bragten, om de tonge van de knellinge te bevryen en voedzels en middelen in

den

Maar 't is te verwonderen, dat byna geen een Schryver, ook niet een van de zo geleerde Fransche Heelmeesters, die alles

den mond te brengen, die zy dan ook gereed dog onweetende doorslikte.

Maar het aanmerkelykste waar, dat het regter been, daar aan de operatie geschied is, geene de minste beweginge vertoonde, maar stil leggen bleef. Ook waar geene de geringste inflammatie hier by de Wonde te erkennen. De koorsze met sweeten waar onderwylen zeer hevig, gelyk ook geweest, eer dat deze toevallen verscheenen. Op den eersten en tweeden dag had ik reeds de hoogst verkoelende middelen met zesdubbelde *anodyna* geordonneert en evenwel kwaamen op den derden dag die kramptrekkingen, zo dat het *opium* geen tegenhoudend nog wegneemend middel daar voor zyn kan.

De *Cortex* waar daags te vooren ook wel na behooren gebruikt en konde aldus die krampen ook niet tegen houden.

Terstond, deze toevallen verscheinende, deede ik een genoegzame aderlatinge, liet clysteeren zetten, de *Cortex* met het *opium* continueeren, daar by voegende verkoelende middelen, maar alles zonder eenige dienst. Den volgenden dag, (zynde den tweede van de krampen, en den vierde van de verwondinge) veranderde ik geheel en al de genezingswyze, en liet benevens een sterke clysteer de *jalappa* ingeven met gevolg van een sterke stoelgang. Hier op gaf ik nog dien dag een zeldzaam middel in

Een bezonder middel.

℞. *Aq. pluvial.* ℥vj.
Cinnab. factit. subtiliss. trit. ʒjv.
Misc.

't Welke dien dag allengskens in eenige uuren uit gebruikt, zag men de wonderlyke kramptrekkingen van uur tot uur verminderen. Dit zelve drankje wierd den volgenden dag nog eens gebruikt, en men zag toen nog meer alle die toevallen verdwynen, de Lideresse by 't voorig verstand komen, en spys en drank eischen. Onderwylen hadde ik somwylen ook laaten gebruiken wat *Tinctura Castor. Spiric. Nitri dulc.* met *Campher* (zonder *opium*. die ik hier eindelyk geheel wegliet, om dat hy geen dienst deede) zo zag men op den zesden dag na de verwondinge alle die toevallen ten eenemaal verdweenen. Ik hadde deze methode gevolgd, gelyk ik gewoon geweest te doen, by andere swaare kramptrekkingen, *tetanus*, enz. door schrik, koude, of heete koorszen verwekt, en daar deze middelen, zo gebruikt van vrugt geweest, en daar ik de V. S. en purgatie ook altyd hadde te vooren in 't werk gesteld.

Den

alles moeſten weeten, hier van iets meld, veel min hoe dat die zo ſwaare toevallen geholpen moeten werden.

Maar

Den zeer naarſtigen Heelmeeſter, C. *Plevier*, meld in een brief aan my, gedateert den 26. Juny 1748, „ van een Zuikerbakkers knegt, genaamd „ *Coenraad Coopman*, wiens hand door een zuikervat met twee Wonden „ gekneuſt geweeſt, en die op den negenden dag kreeg ligte trekkingen „ door alle leden, welke van een *ſpasmus univerſalis* en wel van die „ men *Epiſtotenus* noemt, wierden gevolgd, waar door alle de leden met „ groote kragt agterwaards geboogen en getrokken wierden; het hoofd op „ de ſchouderbladen en de hielen tegens de billen; zomtyds wierd zyn buik „ opgehaalt, en de mond in 't vervolg door de *ſpasmus cynicus* op byde „ zyden getrokken, en de tanden vaſt op elkanderen geſlooten, te bedroeſt „ om te zien. De Wonde wierd onderwylen alleen met een wondbalſem „ en defenſif bedekt, zonder verdere. Op den zeſtienden dag wierden de „ toevallen heviger en volgden korter den een op den andere, als in de „ voorige dagen. Maar dat aanmerkelyk is, hy kreeg op dezen dag een „ ontlaſtinge van de vaſt geſloote mond en ſtierf kort daar na.

Obſervatie van Mr. *Plevier*.

Dezen Leider is van dezen Heelmeeſter niet behandeld, maar van andere min kundigere, die niets wiſten, als met een zalve en plaaſter hier deze zo ſwaare kwetzinge te behandelen.

Men kan hier uit zien dat die toevallen niet altyd op een en den zelven dag komen, want in ons voorig gemelde waar het de derde dag, en hier de negende, en in het volgende geval den elfden. (Ziet §. 29)

Het tweede geval van Ed. toen medegedeeld, van eenen *Hans Berg* 26 jaaren oud, dewelken onder het laden van een Canon en aanſtampen met de Cardoes de regter hand wierde afgeſchooten en hy zelfs wel 12 voeten ver in 't Y geworpen. De *tendines* van de hand en vingers bleeven aan de afgeſchootene hand hangen als uitgeſcheurt, zo als ik die in een afteekeninge van zyn Ed. ontvangen hebbe. „ Deze Wonde, zegt hy, wierd „ met een blaas, enz. om de ſtomp verbonden, waar op aanſtonds hevige „ pynen, ſwellingen, inflammatie, koorsze, lekkinge van dunne geele „ bloederige ſtoffe volgden. Den dag daar aan wierd die verbonden door „ een ander Chirurgyn met een digeſtif in brandewyn gedoopt, en daar „ over heen een pap. En deze oordeelde geen amputatie te doen voor „ dat men de toevallen zag. Tegen de pyn in de borſt die volgde ordon„ neerde den Doctor vergeefs aderlaten, en *mixtur. pectoral.* Ondertuſſchen „ begon 't deel te gangræneeren en vreeslyk te ſtinken, met aanhoudende „ hevige borſtpyn.

Tweede obſervatie van zyn Ed.

„ Op den elfden dag kreeg hy een *ſpasmus cynicus*, waar door eerſt de

 tan-

Maar hier ſwygt men, of men hoort enkeld, *dat is ab-ſolut doodelyk.* Dog ziet de genezinge hier van in de aanmerkingen.

§. 104.

„ tanden tot op een halve ſtroo breedte of heele linie op elkanderen ge-
„ ſlooten wierden, gepaart met pyn in de keel en tandgekners, waar door hy
„ byna niet ſwelgen konde.

„ Den 12den dag wierd hy geduurig voor over getrokken en de bovelip
„ tegens de neus, en onder het geduurig pynlyk hoeſten ſpattede het
„ ſchuim en ſpeekzel van tuſſchen de geſlootene tanden en door de neus
„ uit. Hy gaf dan een geluid gelyk een blaffende hond, en wierd ook by
„ beurten agterovergetrokken en op de zyden, en ſweetede, dat het li-
„ chaam daar van overſtroomde.

„ Den 14den dag waaren de oogen ingevallen, de pupillæ vernaauwd,
„ de wangen ſlap, den ganſche arm verbaazende geſlonken, de Wonde
„ dorre, droog en ſwart, met een kleine radde pols, egter waar de keel
„ ontſpannen, dat hy nu ſpreken en van zyn *Mixtur. ex aq. naph. meliſſ.*
„ *Cinam. pulv. Comitiſſ.* gebruiken konde (heillooze middelen, daar over
„ men met regt, voege ik hier by, lagchen mag) maar eindigde dien dag
„ zyn leven.

Zyn Ed. voegt hier by het volgende

„ 1. Nu geef ik aan U Ed. ervaretheid, geleerdheid en beſcheiden oor-
„ deel, of deze twee na de kunſt behandeld zyn?

Ik zegge ja, na de gewoone domme aangenoomen blinde kunſt, naar welke men onnoodige en onkragtige middelen gebruikt en de kwaal aan de natuur overlaat, maar na de waare kragtige Geneeskunde zyn ze niet be-behandeld, maar verwaarlooſt.

„ 2. Of die toevallen niet enkeld uit de Wonden zyn ontſtaan, en
„ hoe?

Antw. ja. Door de natuur, verwaarloozinge en kwaade middelen.

„ 3. Of ze byde niet waaren te behouden geweeſt, indien men het noo-
„ dige tydig volgens kunſt en plicht hadde in het werk geſteld.

Ik geloove zo, maar hier is gebrek geweeſt van kenniſſe der geneezinge, die men op geene Scheerwinkels in Amſterdam leert, en 't is te beklagen, dat de Doctoren in de Gaſthuizen alhier vertrouwen te veel op die geene, die, enkeld onder 't Baardſcheeren, zo wat van de Heelkunſt hebben hoo-ren voorzingen. Deze twee gevallen zyn hier in Amſterdam voorgevallen en van de vermeetele groote Baazen zo kunſtig behandeld. Zoude een Leerjongen het wel verbeeteren kunnen? Maar deze zotheden overgeſlagen, ziet het derde geval van zyn Ed. in dezelve brief vermeld. Hy zegt

„ Een

§. 104. De koorsze, een Gochelſpel en tooverwerk, niet minder wonderlyk als de kramp, hoewel gemeen en niet zo zeldzaam, komt hier eindelyk al mede onder de ſwaarſte en hevigſte toevallen der gewonden te moeten beoordeeld werden.

Van de koorszen, ſwaarſte toevallen der Wonden.

Wat die is? hoe die geſchied? en wat die uitwerkt? beredeneert men zo wyslyk, gelyk de kray van den maandag ſpreekt. Den eene groot geleerde, en den andere ongelet-

Wat die zyn?

„ Een Bakkersknegt verloor door het ſpringen van een piſtool zyn duim „ met een gedeelte van de muis van de hand, deze niet weetende, dat „ zyn duim af waar, lachte eerſt, maar ziende dat zyn duim weg waar, „ wierd ſtom, kreeg de *ſpasmus cynicus* en ſtierf als een martelaar of nu „ dit lagchen, als een *ſpasmus*, geweeſt is, waar op de tweede gevolgd is, „ en hoe, geve ik aan UE. te beoordeelen.

Derde obſervatie.

Maar dewyl deze hiſtorie na de omſtandigheden niet gemeld is, kan ik myn oordeel daar over niet wel vellen. Dit kan ik zeggen, dat de *ſpasmus cynicus* wel door de Wonde veroorzaakt is.

Menigvuldige obſervatien van deze zeldzame kramptrekkingen in myn practyk gelukkig genezen, en gezien niet herſteld door onkunde en verwaarloozinge, zoude ik hier wydlopig kunnen bybrengen, maar ik ſwyge liever.

Ik hebbe diergelyken *ſpasmus* van de mond en agteroverkromminge der ruggegraat geexamineert by een kraamvrouw, die door 't vreeslyk allarm, in de maand Juny 1748 alhier zeer verſchrikt geworden, en in die toevallen tot den twaalfden dag, zonder vrugt der medicynen, die gebruikt waaren, jammerlyk gekwelt geweeſt. Dewelke toevallen naauwkeurig met die der gewonde overeenkwaamen. Maar waar is de hulpe? in het brein der Doctoren, of in de potten der Apothekers? wyſt die. De dood volgde kort daar na. Ik zwyge liever van zulk eene gebrekkelyke kunſt, met regt van ieder verſtandige beſpot. Men moet leeren, of men moet leiden, dat men beſpot werd, gelyk *Agrippa* deerlyk met diergelyken zotheden met regt geſpot heeft. Men leze hier over *Agrippa*, *Harveus*, *Molliere* en andere, die ieder oneenzydige genoegen zullen geven. Bezie ook van *Helmont* en *Paracelſus*, die alle te zaamen de waanwyzen uitlagchen. De natuur blyft hier in het gebrek, en zo de kunſt ook. Daar ſtaat men dan zonder te helpen. Konde de natuur hier wat veel doen, de gemeene kunſt zoude al weder dit tot haar voordeel neemen.

letterde noemt die zonder onderscheid heilzaam, en eene heilzame bewerkinge der natuur.

Schadelyk, of niet schadelyk of dienstig? Den andere weder, die geen mindere of geene letters gegeten heeft, stelt dezelve in tegendeel schadelyk, en aan de natuur hinderlyk. Byde partyen swetzen zo wyslyk, als of ze 't wel wisten, gelyk die den afstand der zonne van den aardboodem tot een quart myl weeten uit te meeten, daar ze in de reekeningen duizende mylen verschillen (*).

Ik zegge dierhalven maar, zo veel ik heb waar kunnen neemen, en wel weet, dat alle geringe koorszen der gewonden niet veel te vreezen, van de natuur ligt te overwinnen, ook niet schadelyk, dog niet dienstig zyn: maar dat alle hevige heete koorszen hier by komende gevaarlyk en ten hoogsten schadelyk, en by gevolg nooit voordeelig zyn (§. 69 No. 9. 10. 11.)

Aangaande de oorzaken van 't tooverwerk. In 't onderzoeken der oorzaken vind men te meer 't Gochelspel, den eene krygt de koorsze van kernemelk, wyn, azyn, salade, den andere van gort, raapen, vis, vlees, enz. (†)

Met

(*) Men smeed veele *Systemata*, en men formeert honderde onzekere concepten, alle zeer wis en zeker, en als het aan 't genezen komt, kan men in de Studeerkamer, in de boeken en in de openbaare lessen alle koorszen wiskunstig met een menigte probate Medicynen genezen. Maar by de zieken komende, geneest men die koorszen, die de natuur geneest, en men blyft zelfs staan voor een daagsche koorsze, de derdendaagsche en heete koorszen aan de natuur en aan de gewaande *Crisis* overlatende. *Zydenhaam*, *Morton* en *Cohausen*, hebben wel 't best hier van beschreven.

Een wonderlyk gochelspel der natuur. (†) Duizende oorzaken vind men in de boeken, alle tegenstrydig. De natuur gochelt, en de geleerden verstaan dit spel niet. Ieder geeft een oorzaak op, en de natuur werkt ondertusschen verborgen en heimelyk in 't voortbrengen der veelerhande koorszen. Dog dit weet men vast, daar is een wond, daar volgd een koorsze, ô dit is zeker, dat is een wond-koorsze, de wond is oorzake van die koorsze, daar is dan 't gochelspel ontdekt.

Met 't voorſpellen van 't herſtellen en van de dood gaat het even eens. Den kunſtenaar verzekert het leven, de natuur bewerkt heimelyk de dood, en zo in tegendeel; wagtende men dikwils onder 't gebruik van te zamen geraapte corrupte middelen op de *Criſis* (aanbiddende de hulp der natuur, om dat men geene zekerheid der middelen heeft) die zo tot de dood als tot 't leven onder 't lange wachten eindelyk werd waargenoomen. Al weder een gochelſpel der natuur of heimelyke werkinge der zelve, van de groote kunſtenaars onnaſpoorlyk en gantſch onbegrypelyk, hoe wis en zeker men dit meent in de boekjes ontdekt te hebben (*).

Criſis gochelary.

Gelyke Gochelarye vertoond zig ook eindelyk in de genezinge. Want de natuur geneeſt in 't gemeen veele en de kunſt weinige. Den eene kunſtenaar geneeſt met koude, den andere met heete middelen, den een met droo-ge

De genezinge gogelwerk der natuur en kunſt, byde onbekend.

dekt. Nog is men even wys; want als een verwonde waater of kernemelk heeft gedronken, of wat zoete koek of roggebrood gegeten, zal men de oorzake aan die ook niet toeſchryven? hoe zeker en wis is niet de gemeene kunſt dan in deze? geen Profeſſor kan 't zekerder vertoonen. Daar is niets in de waereld, of 't kan de koors verwekken, gelyk 'er ook niets is, of 't kan en mag dezelve genezen, de menigvuldige obſervatien der Schryvers bekragtigen overvloedig dit met regt genaamde toverwerk der natuur en kunſt en waarachtig Gochelſpel, dat geen eenvoudig onderzoeker, nog *Agrippa* begrypen kan.

(*) Hoe ſchadelyk de leere van de *Criſis* is, by de Schryvers zo heilig geſteld, zal ik hier niet veel melden, 't blykt ten vollen, om dat men de koorsze aldaar alleen aan de geheime werkinge der natuur overgeeft, geen raad weet om te helpen, en om 't uitvinden van bekwaame kragtige heilzame middelen zig niet bemoeid. Onderwylen gebruikt men nog ten ſchyn heilloze, ondienſtige verkeerde en ſchadelyke middelen, waar mede men de Leiders ophoud en flatteerd, als of de kunſt nog wonderen deed, die dog dan niets vrugt, en al 't werk alleen in der daad aan de natuur overlaat. Hier wil dan een kunſtenaar gochelen, weetende en onweetende. Van bedriegen ſpreke ik niet, maar ziet daar over *Agrippa* en *Harveus*.

ge den andere met natte. By den eene wykt de koorsze na het vaſten, en by den andere na veel genoomene ſpyze. De domme menſchen in *Peru* genezen met de *Cortex* wiskunſtig, en de geleerde alhier ſtaan daar na te gapen (*).

Een zeldzaam ſpel, daar van onder de twiſtende kunſtenaars zo geletterde als ongeletterde geen oorzaake regt bekend is (†).

§. 105. Het blykt dierhalven uit het geſtelde (§. 104.) door ondervindinge en genoegzame redenen geſtaaft, dat de natuur in haare geheime en onnaſpoorlyke werkinge, als in een Gochelſpel, de meeſte koorszen geneeſt, en dat de gemeene kunſt al kruipende zeer gebrekkelyk

Verſcheide gogelſtukjes onbekend aan de geletterde en ongeletterde.

(*) *Galenus* genas de koude koorszen met afkookzel van *Abſinthium* en *Card. Benedict.* *Hippocrates* en zyne navolgers met aderlaten en purgeeren. De *Methodici* en *Celſus* met vaſten en dorſt lyden, die van veele nagevolgd zyn. *Paracelſus* en de *Chymici* met bezondere *Arcana*, die altyd in 't gochelſpel verborgen blyven. Andere hebben gegochelt met de *Spiritus*. *Riverus* tooverd met goud, kwik en antimonium.

(†) *Baglivus* roemt de Camillen. Veele vertoonen de aardmiddelen van ſteenen, ſchaalen, hoorens, enz. beryd. *Muys* kruipt in 't *Sal Armoniac.* De bedriegers begochelen de geleerden met de koſtelyke geſteentens, die zelfs de goud-tinctuuren overtreffen. Met veelerly zouten, zo *fixe* middele als *volatile*, heeft men ook getragt de hitte en de koude te balſemen. De *Sal prunellæ* moet nu ſcherwentzel zyn en vermag alles. Ook is 'er byna geen bitter kruid of vergift, of 't heeft hier al mede zyn contingent moeten geven. De *Lignorum decocta* zyn ook niet ongetergt gelaten, veel min het braken, purgeeren, ſweet- en waater-dryven, alle hebben ze de cenſuur der tooverkunſt moeten ondergaan. 't Gemeen is zelfs in de kernemelk en moſtert gevallen, en tot allerly abſurde dingen geraakt, om meeſter van dit gochelſpel te worden. De *Cortex* van *Peru* geneeſt 'er een, en honderde niet. Geen kruid, nog hout, nog vrugt, nog ſteen, nog been, drek en ſtront is in dit ſtuk niet ongetenteerd gebleven.

Niet tegenſtaande deze alle nu blyft de koorsze hardnekkig tegenſtaan. Dierhalven de geleerden nog, wat zeker is, leeren moeten, en de natuurs verborgene werkinge onderzoeken.

kelyk agter aan komt. Maar bedaart zullen we nu zien, volgens ondervindinge en genoegzame redenen, als de natuur in dit ſpel ſteeken blyft, hoe dat de kragtige vernuftige Geneeskunde de natuur niet alleen te hulpe komt, maar ook allerly koorszen by de Wonden by komende in veele gevallen kragtig dwingt en wegneemt.

Beſchouwd hier nu met opmerkinge de verſchillende koorszen, die op de Wonden volgen, en die ieder op eene bezondere wyze en door eigene middelen moeten behandeld werden (*): te weeten

Van de afgaande Wond-koorszen.

1. De zogenaamde koude koorszen, (*febres intermittentes*) met koude veeltyds beginnende en met hitte allengskens voor een tyd ophoudende. Deze ziet men by de Wonden, alle dagen, om den tweeden of derden dag ook verſchynen. Het aderlaten, purgeeren, ſweeten doen hier tegen weinig dienſt, maar veeltyds groot nadeel, en de *Cortex* van *Peru* is wel het zekerſte en gaauwſte middel hier van vrugt, mits wel gebruikt, dog is altyd en in alle gevallen niet noodig; vermits het *alumen Romanum*, *de Sal Tart. Vitriolat. Takenii*, *Sal mirabile Glauberi*, en meer andere hier ook veel dienen kunnen (†). Het Gochelſpel hier ernſtig nu buiten geſteld.

Hoe te genezen?

2. Hee-

Geen een middel geneeſt alle Wond-koorszen.

(*) Zeer verre dwaalen die geenen, die meenen, dat alle wond-koorszen gelyk zyn, en ze alle door eene en dezelve middelen te helpen. Geen *Cortex* kan alle wond-koorszen genezen, geen *Sal prunellæ*, geen ſweetmiddel, geen aderlatinge, geen purgatie, geen *opium*, maar alle na behooren in order in ieder bezondere koorsze gebruikt, zyn van nut en dienſt, volgens ondervindinge.

(†) Als men deze zouten wel weet te gebruiken, heeft men altyd de *Cortex* niet noodig. Dog deze moeten ook wel en na behooren gebruikt werden.

By

Heete geinflammeerde koorszen, hoe te genezen?

2. Heete brandende koorszen, die by de inflammatie der Wonden en fractuuren by komen, *febres inflammatoriæ* genaamt, en eenige dagen voor haar volkomen eind niet afgaan, gestaadig zyn en zomwylen verheffingen hebben, en dikwils van eilhoofdigheid gevolgd werden. Die genezingswyze by de swaare *phlegmone* (§. *96*. pag. 241--246.) is ook om deze koorszen te dwingen, de kragtigste bevonden, dewelke bestaat in het tydig aderlaten, purgeeren, gebruik van de verkoelende en anodyne middelen. Het overvloedig drinken hier nevens nooit vergeetende; zelfs moet men zomwylen tot overmatig koud water drinken overgaan, als reeds *Galenus* heeft aangeprezen, zo veel koud waater in den staat dezer koorszen te geven, tot dat den Leider als koud en styf werd, waar op dan een sweetinge volgde (*).

Niet door *Cortex*, die hier kragtloos en schadelyk is.

Valsch is dierhalven 't voorgeven, dat men met de *Cortex* van *Peru* deze koorszen kan wegnemen. Ik zegge, zo lange die zyn in den hevigen staat der inflammatie, dat de *Cortex* niet alleen vrugteloos en kragteloos is,

Observatie. By swaare Wonden der ingewanden heb ik niet eens, maar veelmaalen enkeld *alumen* of een van de gemelde zouten gebruikt, daar de koorsze alle dagen of om den tweeden dag hard kwelde, en de natuurs werkinge niet konde gemerkt werden, de bezondere gevallen te verswygen. Merkt dit hier nevens, dat men die zouten wel moet weeten te gebruiken, of anders is 't vrugteloos, gelyk het ook met de *Cortex* is. De zuure *Spiritus*, die ook niet ondienstig zyn, zal ik niet eens aanhaalen. Ik kenne een bitter zout, dat deze alle overtreft.

(*) Men moet heden verwonderd staan, dat men in voorige tyden in de hevigste hitte der koorsze het veel drinken verboden heeft, gelyk *Celsus* in de eerste drie dagen ook verbied. Onderwylen genas de natuur dog veele. Het koude water is nog by veelen een pest. Dog met onderscheid moet dit gedaan werden.

Hippocrates verbied zulke koorzige 't veel eeten. Dit is 't zelve als of men een lam mensch verbied niet hard te loopen. Wat gochelarye!

is, maar ook ten uiterſten gevaarlyk en ſchadelyk (*). Edog wanneer de inflammatie wat komt te wyken, en die koorszen, hoewel nog geſtadig, met eenige bezondere verheffingen (*paroxysmi*) zig vertoonen, is de *Cortex* alsdan van de heilzaamſte uitwerkinge bevonden, ziet *Morton de febribus.*

3. Geſtadige heete koorszen, die geene verheffingen of verminderinge van toevallen hebben, of niet vertoonen, (*febres ſynochi*) die alle dagen ſchynen even erg te zyn, op de voorige of op andere veeltyds volgende, daar den gewonde altyd even heet, ziek, eilhoofdig, dom, ſwak, en zeer elendig is en blyſt; zomwylen vertoonen zig ook vlekken aan de huid; de pols gaauw, klein en ſwak, de ademhalinge ras en benaauwd, enz.

Geſtadige heete koorszen, *Synochi.*

De natuur werkt in deze wel het meeſt in de gemeene tooverpractyk, onder het gebruik van de aard- (†) en ſweet-

(*) Want men ziet dan onder het gebruik van de *Cortex* de koorszen al erger werden. Komt evenwel de genezinge, denkt, dat de natuur uwe dwalinge overwonnen heeft. Maar hoe veele ſterven niet onder 't gebruik van de *Cortex?* Men neeme de preuve hier van in eene ſwaare *peripneumonia;* of ook maar in een geringſchynende *pleuritis*, men gebruike geen V. S. purgatie, nog verkoelende, nog reſolveerende, maar alleen de *Cortex*, men zal bevinden, dat men niets vrugt. Wel honderd gevallen heb ik hier bygewoond, daar de Joodſche en Kriſten Doctoren en Apothekers zo deeden, telkens hulploos. Deze is nu een geinflammeerde koorsze, gelyk een wond-koorsze met hevige inflammatie, eiſchende byde eene en dezelve genezingswyze. Wat nu in de eene ſchadelyk is, moet ook in de andere zo zyn. Hier by voegende, dat ondertuſſchen de V. S. purgatie, enz. verzuimd werden, door welk verzuim alleen veel onheil ontſtaat. Ziet *Harveus*, *Cohauſen*, *Morton*, enz. Dit mogen de onvoorzichtige en onkundige wel leeren, zo ze geen beſpottelyk en ſchadelyk gochelſpel willen vertoonen.

(†) Valſch is 't dat de koſtbaare geſteentens, de meeſt vervalſchte *bezoar*, de *begochelende pedro del porco* in deze hevige koorszen dienſt doen, maar waar is 't, dat ze de zakken der bedriegelyke Woekeraars, Kooplieden en Apothekers vullen. Dog dit gochelſpel is nu bekend. Ziet *Agrippa*, *Cap. de Pharmacopolia.*

ſweet-middelen, die hier niets kunnen vrugten. Maar men wagt hier al weder dan op de natuurs reddinge, die men *criſis* noemt, of met regt noemen mag, een beſpottelyk Gochelſpel en bedrog der kunſtenaars.

De *Cortex* doet hier ook niets (zo ze niet bederſt) als de natuurs werkinge afwachten, het welke zomwylen nog by naauwe nood geſchied. Edoch *Harveus*, *Cohauſen* en *Morton*, bewyzen met reden en proefnemingen, dat die ſchaadelyk en doodelyk in dit geval is.

De zekerſte genezingswyze, die nog eenige dienſt kan doen, bekragtigd de ondervindinge omtrent dezelve te zyn, als die we (§. 105. No. 2.) zo even getoond hebben.

Want als 't aderlaten en purgeeren (*) in den beginne verzuimt of niet genoeg gedaan zyn, moet men die in 't hevigſte der koors nog doen, zonder te tellen de dagen, gelyk veele der ouden gedaan, zo als we te vooren by de inflammatie hebben aangeweezen. In 't gebruik der verkoelende middelen van voorgemelde zouten en zuuren moet men continueeren, de anodyne niet vergetende. Op deze komt 't het meeſt aan. De veſicatoria zo hoog geprezen doen hier voor al meeſtentyd meer kwaad als goed.

Ba-

(*) Men vind by alle oude Schryvers geen grootere middelen tegens allerly hevige heete kwaadaardige koortzen als de Veneſectie en purgatie, de reſt beſtaat niet als in wat kragtloze juleppen, amandelmelken, Syropen, Linctus, abſurde conditen, tabellen, ſchadelyke theriaken en Mithridaten, enz. Als men naleeſt *Hippocrates*, *Galenus*, *Celſus*, *Aretæus*, *P. Ægineta*, *Trallianus*, *Cæl. Aurelianus*, *Avicenna*, *Averhoes*, *Albucaſis*, *Ballonius*, *Botallus*, *Foreſtus*, *Luſitanus*, *Sennertus*, *Riverias*, enz. vind men de V. S. en purgatie telkens als 't voornaamſte middel tegens de allerheetſte koorszen. En by *Zydenhaam* zelfs vind men byna niets anders. Zommige, als *Morton* en andere pryzen hier de ſchadelyke heete *cardiaca*, die de natuur hinderlyk zyn.

Baglivus meent, dat het *Sal prunellæ* in de heete koorszen een even zeker *ſpecificum* zy, als de *Cortex Peruvianus* in de koude. Dog dit is verre misgetaſt. Want de koude kan men genezen zonder V. S. en purgatie alleen met de *Cortex*, maar de ſwaare heete zonder die nooit niet met het *Sal prunellæ* (*) alleen. Ik zegge, dit is een valſch *ſpecificum*.

Wat *febres remittentes* by Wonden zyn?

4. Wanneer zo even gemelde *febres inflammatoriæ* No. 2. en *Synochi* No. 3. eindelyk zodanig komen te veranderen, dat men dagelyks of om den tweeden dag by de gewonde ziet eenige verheffingen van koude en hitte, van benaauwdheid, pyn, dorſt, enz. en dat die toevallen dan weder wat verminderen en nalaten, noemt men deze koorszen dan *remittentes*, alſchoon dezelve nog geſtadig aanhouden, de pols ook in de beſte tyd zeer ras blyft, en den Leider zeer verſwakt, beſweet, nooit zonder koorsze is, gevolglyk geene de minſte *intermiſſie*, of

Het *nitrum* is zo een groot middel tegens heete koorszen niet.

(*) Al te veel heeft men heden op met het *nitrum* en *ſal prunellæ*, van den Profeſſor tot aan den Barbier, als of die alle heete koorszen wiskunſtig en alleen konde genezen, zelfs als men die maar op een dag tot eenige weinige greinen ingeeft, dat is verre gemiſt. Veele *drachmæ* moet men dagelyks daar van geven, en dan ziet men in de hevige heete koorszen nog zo dikwils geen dienſt nog vrugt.

Dierhalven is dit *Sal* nog geen *ſpecificum* te noemen. Evenwel gochelt men daar mede als met de *Cortex*, byde wel en kwalyk gebruikt, niets achtende, of het een of 't andere goed of ſlegt, bedurven of opregt is, als het concept van den kunſtenaar maar daar by is, dan helpt het zo wel als het *album græcum* en Paauwendrek. ô Wondere naarſtige werkinge der natuur, die alle dwaalingen der vermetele begoochelt en die zo dom houd!

Het *Sal. Tart. Vitriol. Takenii* is in deze door my van veel grootere kragten bevonden; en ik kenne een zout, door de natuur en kunſt voortgebragt, dat deze alle nog overtreft, en met regt een heet-koors-middel genaamd mag werden, hier nu nog niet te melden. Ik late de wyzen en dommen over tot eene yverige navorſchinge, die noodig is.

of volkomene ophoudinge van de koorsze, aan de pols, ademhalinge en andere kenteekens waar te neemen is.

En hoedanig te helpen?

Als men dit nu zo bevind, de voorgemelde middelen genoeg heeft gebruikt, en die koorszen remitteerende in de gemelde toestand zyn, moet men volgens ondervindinge opregt oordeelen, dat alleen de *Cortex* uit *Peru* dezelve schielyk dwingen kan (*) en men zal dan in deze omstandigheden zelfs geen grooter en kragtiger middel vinden als deze *Cortex*; want tot heden heeft niemand een kragtiger aangeweezen (†).

Van de sluipende uitteerende koorszen.

5. Eindelyk ziet men by de gewonde, na dat ze byna alles uitgestaan hebben, bezondere sluipende, uitteerende, verswakkende, ook verborgene koorszen, *febres lentæ & hecticæ* genaamt, die zomwylen wel wat na de intermitteerende (§. 105. No. 1.) gelyken, zeer lange

(*) Om dat men door menigvuldige ondervindinge overtuigd is, dat deze zoorten van wond-koorszen, niet door V. S. en purgatie, nog door verkoelende en anodyne middelen ooit geholpen zyn, maar wel straks en schielyk door de wondere *Cortex* wel gebruikt. Dit mag men wel onderscheiden. Ziet hier over *Morton* en *Cohausen*.

(†) We blyven dierhalven by 't duizende maalen goedgekeurde Goddelyk middel; en kunnen zonder onze conscientie te besmetten, het zelve zyn waardige lof niets onttrekken; ook kunnen we zo een groote gave Gods met geene tongen genoeg pryzen en uitdrukken.

Die met hunne gebrekkelyke *Chymicale præparata* hier willen evennaaren, zyn of godloos, of dom, of zot, en vertoonen eene zotte comœdie of narrenspel.

De *crocus martis* vertoond eene tragædie met onkragtigen en doodelyken uitkomst, hoe hoog die ook in Duitschland boven de heerlyke *Cortex* verheven werd van onkundige en ydele menschen.

De *Cortex Cascarillæ* en *fraxini* hebben veele geleerden begoochelt, en eene menigte Leiders daar op vertrouwende, in 't graft geholpen. En zo zyn 'er van eene ontelbare meenigte, die niets vrugten en van dommen werden hoog geroemd met eene zotte schandelyke en onvergeeflyke geringagtinge van deze *heilige bast*, welkers deugden nog niet regt gekend zyn, en daarom van onkundige kunstenaars als ydel verworpen.

ge byblyven, en niet gestuit de dood nog eindelyk veroorzaken, inzonderheid als eene hevige etter-lekkinge daar nevens verzelt is, gelyk we te vooren al dikwils gemeld hebben.

Benevens de welvoedende spyze en drank, mag wel de *heilige bast* uit *Peru* hier tegen, als een regt Goddelyk hulpmiddel werden geroemd en aangeprezen; om dat alle de andere hulpmiddelen hier tegen kragteloos bevonden zyn, en deze hier zo heilzaam werkende is, als schadelyk in de heete koorszen §. 105 No. 2. en 3. gemeld. De meenigvuldige gedaane proefneemingen hier van zal ik verswygen. Ik vermaane alleen een ieder hier van gerust en onbevreest de preuve te neemen, de waarheid na te zoeken, en zig met geene beuselingen verder meer op te houden. Edog het regte gebruik van dit overheerlyk middel kan ik hier om de kortheid van dit bestek niet byvoegen (*). Hoe te helpen.

§. 106.

(*) Hoe gaarne ik wel gewenscht hadde het waare gebruik der gemelde koors middelen in de heete en koude koorszen, zo aangaande de V. S. en purgatie, anodyne, als ook de verkoelende zouten en zuuren, en voornamentlyk dat der *Cortex*, hier by te melden, ben ik evenwel om veele redenen hier van afgehouden, inzonderheid om dat dit wydlopig moet door de gronden der Geneeskunde aangetoond werden, 't welke in een kort bestek voor veele niet vatbaar zoude zyn; zo dat ik nu den Lezer nog in dit stuk moet in 't duistere nadenken en 't onzekere nazoeken laten, 't welke ik zonneklaar en wiskunstig zoude kunnen aangewezen hebben. Te meer heb ik dit agterlaten moeten, om dat de neuswyze geen kwaad gebruik daar van mogten maken. Ook ben ik niet gezint ooit of ooit de genezinge der koorszen, zo wiskunstig als die by my bevonden is, in de Nederduitsche taale te verklaaren. Zelfs in de Latynsche hebbe ik tot heden toe dit te doen geweigert. 't Waare gebruik der koors middelen hier verswegen.

Ao. 1744. hebbe ik het waare en wiskunstige gebruik van de *Cortex*, als in een raadzel, onder den naame van *Æthiops*, uit de *Cortex* en *Mars* bereid, aan 't *Commercium Litterarium* te Neurenberg medegedeeld. Nog Een raadzel.

Van de Leger-koorszen in veele gelyk met de voorige.

§. 106. In de Legers komen ook bezondere koorszen voor, die de gewonde en niet gewonde overkomen, en zyn

waar niemand daar omtrent, die dit raadzel regt heeft kunnen verſtaan, en nog niet.

Obſervatie.

De Heeren Doctores te *Flensburg* wilden daar mede toen genezen eene voornaame Daame, die over 't jaar met de dubbelde quaadaardige koorsze gekwelt geweeſt waar, maar vergeefs. Een der Heeren Geneeskundige ſchreef aan my met een extra vriendelyk verzoek, dit geheim aan hem te willen ontdekken, om deze groote en zeer elendige, dog ryke Dame te helpen, met beloften te gelyk van niemand dit geheim te ontdekken. Ik ſchreef toen, dat men de *Cortex* twee dagen zo moeſte gebruiken, dat de koorsze dan weg waar, en dan twee dagen weder anders. Dat men den vyfden, zesden en zevenden dag, op een andere wyze de *Cortex* moeſte geven, en zo tot den 14den dag, wanneer de koorze voorzeker genezen zoude blyven. Ordonneerende onderwylen wat fyne peerlen, confectien, enz. daar onder, zonder welke hertſterkingen in die Landen geen middel kragt kan hebben. De Leidereſſe wierd aldus herſtelt door 't geopenbaarde raadzel volgens den brief, van zyn Ed. met veele dankzegginge, twee maanden daar na aan my geſchreven.

Maar kan men by alle menſchen zo koſtbaar te werk gaan? Kan men niet met zo veele ſtuivers genezen, als dit met guldens geſchied is? Het raadzel moet maar wel geraaden zyn, dat evenwel van alle die geleerden toen en nog niet regt geraden is, alſchoon ik hen 't zo duidelyk gezegt hebbe, als *Samſon* het zyne van den vreeter en van den ſterken.

In dit zelve raadzel heb ik aan dit geleerde Genootſchap te gelyk aangewezen

1. Als veele ponden *Cortex* vrugteloos gebruikt zyn, dat een enkelde ontze de koorsze kan ſtuiten.

2. Als veele *decocta* daar van niet helpen, dat eenige *pulveres* kragtig zyn. En als veele *pulveres* niet helpen, een wel gemaakte *decoctum* helpt.

3. Dat in 14 dagen alle de koorszen, die door de *Cortex* geholpen kunnen werden, door 't gebruik van dien in die tyd geholpen moeten werden. Niet tegenſtaande dit alles tegenſtrydig ſchynt, is het evenwel waar, en zegge de opregte waarheid, maar verberge nog enkeld 't geheim, dat in een geringes beſtaat.

Hier by voege ik dierhalven nog, dat alle de Engelſche en andere Schryvers, uitkladders en Practizyns, 't regte gebruik der *Cortex* niet weeten, die veele ponden in veele weeken, ja zelfs een ontze dagelyks zo veel tyds hebben gebruiken laaten, gelyk *Ranby* en andere eenvoudig gedaan en be-

zyn in den aart de voorgemelde wond-koorszen (§. 105. No. 1--5.) veeltyds gelyk, genaamt *febres castrenses*, die ook meestentyd dezelve genezinge §. 105. noodzakelyk vereischen. Dog komen deze ook wel kwaadaardig, besmettende en met veelerly plekken aan de huid te verschy-

beschreven hebben. We hebben nu niet eens zo veele *drachmæ* van nooden, als we 't geheim weeten. De beste versche *Cortex* wel gebruikt in geringe quantiteit zal ieder verstandige wel nadenkende de oogen kunnen openen. En dan zal 't geen goochelspel nog tooverwerk meer zyn, gelyk het nu nog by de meesten is, die het niet begrypen, en dom en blind in den dag met de *Cortex* werken, woelen en zig dagelyks door de Bedriegers, Kooplieden, Apothekers tot schande der heerlyke Geneeskunde, misleiden laaten. Als men wisheid wil hebben, moet men zelfs hier mede werken, gelyk ik gedaan hebbe. De rest verzinne een vernuftige. Den Heer Doctor *Lairesse* alhier heeft door ondervindinge voor lange dit wiskunstig aan duizende getoond.

Van de meenigvuldige wisse proefneemingen, door my gedaan, zal ik hier niet spreeken, en breeke hier af van het gochelspel, dat ik hier niet speelen wil. Ik laat het over aan de Liefhebbers, die met 's menschen leven en huid wonderlyk in groove onkunde en duisternisse weeten te speelen, met allerly onbekwaame en bedurvene middelen, in ligtgelovigheid, zotheid, verbeeldinge, hoogmoed, eigen wysheid, met elendige Recepten, ja! met kragtloze en moord volle Medicynen. Ziet hier over *Agrippa*, *Caspar. a Reys*, *Camp. Elys. quæst. Sanctorius*, *Primerosius* en meer andere.

Verfoeilyke en vervloekte woeker winzugt en eigenbaat, gepaart met vermeetele hoogmoed en gochelary, daar de edele vrye kunsten en wetenschappen niet verder als enkeld tot voordeel van den grooten zak te vullen, en om de guldene paauwe-vleugelen te pluimen, gebruikt werden, en niet tot voordeel van het algemeen, dat onder de groove dwaalingen gejukt zugten moet, volgens *Horatius*, *quicquid delraut reges, plectuntur Achivi*, *i. e. al wat de grooten doen, moeten de kleine betaalen.* Helaas! wat tyd waar het niet toen by de oudheid? ook heden moet men blind, stom, doof en mal zyn, daar de vrye kunsten floreeren, en zo veele duizende verstandig zyn. Dog nu hoopt men, dat dit ook met meer andere dwaalingen verkeeren zal tot eene heilzame reformatie, bezonder in de Wetenschappen, die heden in veele Landen noch noodig is, anders zullen voorzeker alle vrye kunsten onderdrukt verlooren gaan. Beziet hier over ons Tractaat *de Embryulcia nova detecta*, uitgegeven 1747.

ſchynen, na de gemeene genezingswyze niets te wyken, en onder 't overmatige verderflyk ſweeten door heete middelen (*) en broeijen veroorzaakt, van eerg tot erger veranderen, en dikwils een meenigte Leiders wegſlepen. Onder welke men de *febris dyſenterica* niet moet vergeeten, die na de voorgemelde Methode (§. 105. No. 2. 3. 4.) of met het *opium* voornamentlyk te helpen is.

Maar hoedanig de *febres malignæ* te verdryven zyn, zal ik hier niets melden, als dat de voorgemelde behandelinge (§. 105.) wel en met onderſcheid gebruikt, tot heden de kragtigſte daar in bevonden is. Alle de veelvuldige geprezene abſurde en bekwaame middelen hier nu niet te melden, om dat de tyd te edel is, om daar mede die vrugteloos te verſpillen. De Natuur bid men tot heden aan in deze om hulpe, en men wagt zorgvuldig op de heilloze *Criſis*, latende 't werk al weder aan de natuur over, als om te vertoonen een jammerlyk treurſpel (†). Dog niemand denke, dat ik de *Criſis* altyd

Obſervatie van de Campher.

(*) Den Heer Profeſſor *Stahl* heeft den middelweg willen zoeken, en pryſt hier in het *nitrum* met de *Camphora*, meenende als hy die niet hadde, dat hy geen Doctor wilde zyn. Men heeft gewaant, dat de Campher eene verkoelende kragt hadde, gelyk de Heer *Tralles* daar van een geheel boekje tot bewys geſchreven heeft. Maar zyn Ed. heeft door geene ondervindinge dit aangetoond, maar enkeld door ſpeculatien, die hier niets gelden. Aan my heeft de ondervindinge 't tegendeel geleert, namentlyk, dat de Campher heet is. Ziet 't welke we by de inflammatie daar over als vaſt en zeker bewezen hebben.

De woeker is oorzake, dat men de heetekoorszen nog niet geneeſt.

(†) Het is ten hoogſten te beklagen, dat geen moeite nog vlyd, nog koſten genoeg gedaan werden, om deze kwaade en alle andere heete koorszen, als de grootſte moordvyanden van 't menſchen geſlagt, tegen te gaan en te overwinnen. Wis is het, dat men alle koude koorszen, als men die by tyds met oordeel en genoegzame kenniſſe tegengaat, kan ſchielyk overwinnen, dat onder duizende Leiders dan maar zeer weinige ſterven.

tyd verwerpe, ganſch niet, maar 't misbruik, dat daar van gemaakt werd.

§. 107. Het overmatig braaken, een ſwaar toeval der verwonden, vereiſcht zomwylen de generaale middelen, als aderlaaten, purgeeren, enz.. maar laat zich dikwils ſtillen met het *anodynum*, of met het volgende, dat meeſtentyd kragtig helpt en byna nooit miſt.

Van het braken te ſtillen.

℞. *Aq. ſtil. Menth.* ℥x.
Sal. Tart. Vitriol. Taken. ℈ij.
Suc. Citr. Rec. ℥j.
Rob. Ribeſ. ʒjv.
Laudan. Liquid. gt. xx.
Miſc.

Alle kwartier uurs een lepel vol daar van koud te neemen. Ook legt men van buiten op de Maag wat brood in azyn nat en warm gemaakt, met of zonder kruiſemunt.

De buikloop eenige uuren byblyvende is niet ſchadelyk, maar te hevig of met veel bloed gemengt, moet men ſtillen met het *anodynum*, *terra japonica*, enz. daar by voegende amandelmelken, gort-water, enz. het bier en mol moet men hier meiden.

En de buikloop.

Het veele ſweeten, als ook de ſtank, als hier zeer ſcha-

Hoe het ſweeten te keeren?

ven. En even zeker overwint men alle die heete koorszen, die daar na gelyken. De geinflammeerde koorszen, als men wel op zyn hoede is, overwint men byna ook op gelyke wyze. Maar in de kwaade heete koorszen is nog groot gebrek van hulpe, dat enkeld met veele koſten en moeite na veelvuldige ondervindinge moet en kan geholpen werden. Maar helaas! waar werden de gelden gebruikt tot de weetenſchappen? en tot het algemeene beſt, zo lange de eigenbaat den ſcepter houd?

delyk en onnut, dwingt men, als men den Leider dikwils verschoont, de legerplaatze zuiver houd, de veele dekens weglaat, verkoelende middelen ordonneerd, en alle verhittende zaken verbied en agterlaat, gebruikende hier te gelyk de koorsmiddelen na order, gelyk die (§. 105. No. 1---5.) gesteld zyn, door welkers behoorlyk gebruik het te veel sweeten kragtig werd tegen gegaan ten nutte en voordeele.

Het dikwils verschoonen der stinkende Wonden stryd niet tegens de vernuftige practyk van zelden te verbinden.

Ook stryd het dikwils verschoonen der Wonden, als groote putrefactie en stank daar by is, tegen ons voorig gestelde van 't zeldzaam verbinden niet. Vergelykt maar oneenzydig het eene met het andere, dan zal alles evenredig en eenstemmig zyn; maar tegen de wargeesten en verbeeldings volle hoofden, voorvechters van ongerymdheden, zal ik hier nu niet veele woorden maaken, maar laat ieder in zyn waan en zotte verbeeldinge smooren.

Hoe de swakheid en flaauwte te helpen?

De swakheid en flaauwtens der gewonden, komt men al mede te hulpe met voorgemelde middelen (§. 105.) en inzonderheid dan ook met voedende zoppen, Citroen, wyn, en diergelyken.

Hoe de styve, lamme en opgekrompe ledematen?

De styve ledematen, opkrimpingen en verlammingen derzelven komt men te overwinnen (als 'er eenige hulpe te wachten is) met dikwils smeeren en vryven, gedaan met *ol. Laurin. Ung. nervin. Alth. popul. ol. lil. alb.* en verscheide vetten en andere zalven meer; als ook met de stoovingen door de damp van *Spiritus vini*, en waassem van gekookte kruiden of van enkeld heet waater; en eindelyk met *vesicatoria* na behooren gebruikt. Dog met de gedestilleerde olien en *Spiritus* moet men wat voorzigtig omgaan, om dat men daar mede zo wel kwaad als goed kan doen; maar die zyn in de vergaderde *Synovia*, als een articulatie daar van opgevult is, zeer dienstig

Van de *Synovia.*

ſtig en kragtig, gelyk ook niet minder de ſtoovinge met de *Spiritus vini*, enz. alles te wydloopig om hier aan te haalen.

De overige toevallen zal ik ook nu met ſtilſwygen voor by gaan, om dat die uit het voorige geſtelde genoeg te kennen en te genezen zyn.

Van de hoofd-wonden in 't bezonder nuttige en noodige aanmerkingen.

§. 108. De toevallen der gewonde aldus oneenzydig na vermogen beoordeeld, zullen we met weinigen hier nog iets in 't byzondere bybrengen van de hoofd- borſt- en buik-wonden, en wel eerſt die aan 't hoofd voorvallen, waar van ik de navolgende aanmerkingen na beſt weeten en ondervindinge regt aanwyze.

Als de uiterlyke hoofd-deelen gewond zyn.

1. Dat alle Wonden, die de bekleedzels tot op 't *cranium* toe aandoen, zelfs die met ontblootinge, en geringe *contuſie* van 't zelve, behandeld kunnen en moeten werden, gelyk andere gemeene Wonden aan andere deelen, in zo verre die te zamen overeenkomen (*), niet achtende alle de ſwaarigheden en omſlag, die veele, en inzonderheid heden de Franſche (en daar onder Monſ. *Faudacq*) maaken, die ieder uitwendige Wond van 't hoofd zeer ſubtiel en net ſchynen na te gaan en veeltyds onnodige waarſchouwingen en wetten ſtellen, die ieder onkunſtige van zelfs verſtaat en waarneemt, ook zelfs een Straat-Davids-mannetje, gelyk we te vooren reeds breeder hebben aangewezen.

De buitenſte tafel geſcheurt.

2. En ſchoon de buitenſte tafel des *cranium* geſcheurt is, geneeſt dit veeltyds gelyk een andere gemeene Wond, of door de natuur, of door weinig kunſt; aangemerkt, dat een ſcheur of fiſſuur van een ieder been,

zo

(*) Ziet hier van p. 190. hoe dat veeltyds onverwagts en buiten weeten der kunſtenaars 't gekneusde been door de natuur ſcheid.

zo wel door de natuur geneeſt ook zonder eenige toevallen, als een dwarsze fractuur van een pyp. Ziet §. 30.

Wanneer geextravaſeert bloed binnen 't *cranium* is, wat dan zeker te doen?

3. Wanneer de ſcheur door de binnenſte tafel gaat, of 't *cranium* anderzints gebrooken is, ofte eenig bloedvat der herszen-vliezen, of die der herszens zelfs geborſten of verwond, geſchied aldaar dan noodzakelyk een uitſtortinge en vergaderinge van bloed, boven, ter zyden, beneden of in de ſubſtantie der herszenen, gelyk ook eene drukkinge der zelve, die gevaarlyk, niet gevaarlyk en zelfs ook doodelyk zyn kan (§. 37---41.) al 't welke te kennen is uit de voorgemelde kenteekens (§. 6---8.). In deze omſtandigheden moet men trepaneeren of trachten ten eerſten de geextravaſeerde ſtoffe te doen reſolveeren en onder de maſſa des circuleerende bloeds wederbrengen (*), ten zy men niet vertrouwd 't trepaneeren uit te ſtellen, 't welke wel zomwylen den eerſten dag zelfs moet gedaan werden, inzonderheid als eenige fragmenten, of andere dingen na binnen zyn geweken, gelyk we te vooren reeds hebben aangewezen.

Moet geholpen worden met trepaneeren, of Met ſterke aderlatinge.

Maar de Reſolutie of Reſorbtie der geextravaſeerde ſtoffe werd ten ſpoedigſten bevordert, en wel aldus

1. Als men den Leider ſtraks een groote aderlaatinge aan de voet laat doen, tot tien of twintig ontzen bloeds; gemerkt 'er geene hevige bloeſtortinge is voor af gegaan; want zo dit is, kan men de V. S. agterlaten ten minſten op

Reflexie.

(*) Als ik hier ſpreek van reſolveeren, meen ik niet, dat het bloed juiſt altyd geklonterd legt, en verdunt en opgeloſt moet werden, gelyk veele onkundig onderſtellen, want meeſt altyd vind men daar dun vloeibaar bloed, dat maar moet weggenoomen werden.

op den eerſten dag (*). Ook moet men in veele gevallen veele maalen de V. S. herhaalen.

2. Als men een ſterke ſtoelgang verwekt met een doordringende purgatie

Met purgeeren en clyſteeren.

℞. *Decoct. Hord.* ℥x.
Diagryd. opt. trit. ʒj.
Mannæ elect. ℥xjj.
Sal polychreſt. ʒjjj.
Miſc.

Daar van alle half uuren een Theekopje vol te neemen, tot dat eene ſterke ſtoelgang volgd (†), en zo die niet komt, moet men al meer ſpoedig geven, om geen tyd te verzuimen, of men moet dan een wel doorwerkend clyſteer laaten gebruiken, niet van eenige geringe emollieerende

(*) En hoewel uit de mond, neus. ooren of oogen 't bloed vloeid, dog in geringe quantiteit, moet men evenwel nog aderlaten, en zo dit te doen op de voet onmogelyk is, moet men 't op den arm doen, of ook aan de hals-ader (*vena jugularis externa*) 't welke laatſte ook van vrugt is. Ziet hier over *Tralles, de ſectione venæ jugularis.* Men moet hier wel begrypen, dat de ruime aderlatingen hier van de kragtigſte uitwerkinge zyn. Waar uit blykt, dat de reſorbtie hier door notoir geſchied van 't dunne bloed en niet de oploſſinge van 't geklonterde, dat vals onderſteld werd. Hoe kan 't geklonterde dikke bloed, dat uitgevaat is, door een V. S. verdunt werden? maar kan niet, door een V. S. de vaten geledigt, 't vloeibare daar in geperſt werden?

(†) Men moet hier doordringende purgatien geven, die ſchielyk en ſterk, dog zonder eene hevige beweginge en hitte te veroorzaken, doorwerken. De *juleppen* zyn hier ook dienſtig als ook meer andere. De grootſte dwaalinge werd hier begaan, dat men meeſtentyd al te zagte en te min werkende middelen geeft, die in 't geheel geen vrugt baaren.

Sterke purgatien zyn hier noodig.

NB. Als den Leider door de mond niets kan gebruiken, is men genoodzaakt ſterke clyſteeren te zetten, of men moet den Leider aan de natuur overgeven en niets doen, gelyk helaas meeſt in de gemeene domme practyk geſchied.

rende kruiden, zo als men in 't gemeen doet, maar van zeep, zout, coloquint, tabak, enz.

℞ *Decoct. Hord.* ℥x.
Sapon. nigr. ʒvj.
Nitri pur. ʒvj.
Trochisc. Albandel. ʒjj.
M. F. Enema.

Ook neemt men wel het afkookzel van twee ontzen Tabak, met Zeep gemengt tot een clysteer, dat zeer kragtig en geruſt in dit geval met veel ſucces, als de nood dringt, te gebruiken is (*).

Ook kan men *ſuppoſitoria* van *pulp. Colocynth.* met *Sap. alb.* hier gelukkig in 't werk ſtellen. De bezondere obſervatien hiervan verſwyge ik, om dat ik zommige nog meer tot toorn mogte brengen. Men verſtaat myn gezegde daarom evenwel.

Met de ſterkſte verkoelende middelen die regt reſolveerend zyn.

3. Hier nevens moet men de hoogſt verkoelende middelen ſtraks ook zonder uitſtel geven, die reſolveerende of abſorbeerende zyn, en te gelyk de inflammatie, ſwellinge en koorzen weeren, gelyk we te vooren by de inflammatie (§. 96.) hebben beſchreven. Inzonderheid komen hier volgens veelvuldige ondervindinge uit te munten de *Sal Tartari Vitriol. Taken. Arcan. duplicat. Sal. mirabile Glauberi*, en diergelyken bittere zouten

(*) Nooit hebbe ik de zagte clyſteeren van eenige dienſt hier bevonden en de ſterken altyd voordeelig. Hier uit moet evenwel niemand denken, dat ik in alle gevallen diergelyken ſterke clyſteeren gebruike, gantſch niet, men moet altyd de omſtandigheden der Leiders onderſcheiden, en dan zagte en dan ſterkere middelen in 't werk ſtellen. Het is te beklagen, dat de meeſte Doctoren al te zagte clyſteeren ordonneeren, uit vreze, enz.

ten meer, die ik kenne, als nog voortreffelyker, gelyk ook den *Spiritus vitrioli* en *Nitri dulcis*, alle of zommige in behoorige order gebruikt (*).

Den hoogberoemden Geneesheer *Hartman* heeft den *Spiritus Vitrioli* boven andere heete middelen, volgens veelvuldige proefneemingen dierhalven met alle regt in alle apoplexien geroemt. Gelyk ik deszelfs werkinge in deze dikwils met vrugt heb waargenomen (†).

Als nu de ondervindinge dit ſtaaft, gelyk ieder oneenzydige daar van de preuve kan en mag neemen, zo moet men noodzakelyk alle de heete *Spiritus*, en alle de heete kruiden en gemeene diſſolventia hier tegen tot heden

Annotatie tegen de heete middelen.

(*) Door 't gebruik van deze ziet men benevens de V. S. en purgatie wondere werkinge, contrarie als men in voorige tyden geſtelt heeft, daar men door eidele ſpeculatien het gecoaguleerde bloed binnen het *cranium*, met veele heete middelen heeft willen reſolveeren en verdunnen en de Leiders met overmatig ſweeten gekwelt heeft op eene onmenſchelyke en verfoeijelyke wyze.

Mr. *Faudacq* wil volgens *Boerhaven* deze geextravaſeerde ſtoffe buiten en binnen 't *cranium* diſſolveeren met een ſcrupel *ſal volatile* in te geven, (dit zal wel het *Sal Corn. Cervi* mogelyk zyn) dog vinde ik in de onvervalſchte ſchriften van den grooten *Boerhaven* dit niet beſchreven.

Ongelukkige gewonde die door zulke dwaaze kunſtenaars, die zig nog op de authoriteit van zo een groot Geneesheer valſch beroepen, behandeld werden op eene heel verkeerde wyze.

(†) In plaatze dat men heete Spiritus en *ſalia volatilia* by deze gewonden in te geven kwaalyk gewoon is. heb ik volgens *Hartman*, de ſuure Spiritus dagelyks in groote quantiteit in gegeven met waater gemengt, zo veel als den Leider konde inſwelgen, en ik heb telkens de wonderbaarſte uitkomſten ten goede daar van gezien en zelfs bygewoont.

Obſervatie.

Inzonderheid heb ik dit naauwkeurig begrepen, toen we voor zes jaaren aan een man aan de ſlaap door vallen gekwetſt en in een ſwaare apoplexie leggende veele dagen de *Spiritus Vitrioli* en *Nitri dulcis* met vrugt ingaven, daar ik alle uit- en inwendigee heete Spiritus en diſſolventia verworpen hadde.

den geprezen als schadelyk verwerpen, en te gelyk met *Agrippa* de *mumia*, als ook de *sanguis draconis*, *ebur*, *spermaceti*, *Corn. Cerv.* en diergelyken niets werkende en absurde middelen met regt bespotten, daar van evenwel zo veele boeken, om dit kwaad te redden, met zo veel lof eidel aangevult zyn.

Met *vesicatoria* ten uiterften noodig in den beginne aangelegt.

4. Ook moet men hier nevens *vesicatoria* aan de beenen zetten, door welkers prikkelende en zagt bewegen, de kragt het gedrukte en als verlamde herszen- en zenuw-gestel wederom mede in beweginge werd gebragt, en tot haar voorige contractie aangezet. Dog moeten deze ook van stonden aan, na dat de toevallen hevig bespeurt werden, gedaan zyn (*) en men moet niet daar mede agter aan komen, als den Leider omtrent verlooren is. Inzonderheid moeten die wel kragtig terstond gesteld zyn, of anders zyn ze voorzeker vrugteloos, en men observeert dan maar de moode, dat men ook wat of dit gedaan heeft. Een Doctor moet op de trouw van een Heelmeester en Apotheker in dit stuk ook niet blind vertrouwen, of hy en den Leider werden deerlyk bedroogen, ook in deze zo zeer geringe zake, daar zo wei-

(*) Wat wonderbaare uitwerkinge de *vesicatoria* hebben in de apoplexie der gewonden, kan men alleen uit het volgende exempel zien. Voor eenige jaaren een man van boven op 't hoofd nedervallende, en als dood te bedde gelegt, ordonneerden we na rype deliberatie de V. S. als ook sterke purgatien en de hoogst verkoelende voorgemelde middelen.

Merkwaardige observatie van de kragt der *vesicatoria*.

Den Leider niemand kennende en in een zeer diepe slaap gestadig zynde kreeg geen stoelgang na alle de sterkste purgatien, toen liet ik na vier dagen een zeer sterk Tabaks clysteer inbrengen een en andermaal, vrugteloos, zonder de minste stoelgang. Daar op liet ik de *vesicatoria*, die te vooren weinig gewerkt hadden, sterker aanleggen, en we vernamen met verwonderinge toen, dat in weinige uuren eene sterke stoelgang volgde en den Leider direct by zig zelfs kwam.

weinig op gelet werd, of 't wel of ten onregte gedaan werd (*).

5. Eindelyk moet men ook allereerst na de bekoomene kwetzuure eene bekwaame stoovinge op 't geheele hoofd aanleggen, om de geextravaseerde stoffe daar mede te helpen repelleeren, absorbeeren of wegneemen, waar toe men bekwaame en onbekwaame, goede en schadelyke middelen van ouds tot heden gebruikt heeft. Maar na dat ik allerly van die hebbe onpartydig zonder vooroordeel onderzogt, vond ik niets bekwamer en kragtiger als het hoofd gestadig te bevogtigen met wyn-azyn en brandewyn, of ook wel wat wyn daar onder gemengt.

Ook moet men kragtige stoovingen op 't hoofd leggen.

Welke die zyn?

℞. *Acet. Vini acris* ℔j.
Spirit. Vin. Gallic. ℥iv.
Misce.

of

℞. *Vini alb.*
Acet. vin:
Spirit. Vini. a. ℔j.
M.

of

(*) Op het naauwkeurige, dat in de Genees- en Heelkunde moet gestadig geobserveert werden, komt het in de genezinge 't meeste aan, als dit ontbreekt, en men heeft nog zo veele middelen slordig in 't werk gesteld, is alles vrugteloos. Maar waar leert men dit? is 'er ook wel een Professor, die ooit een boek van 't naauwkeurige gebruik der middelen geschreven heeft? waar is die? dit naauwkeurige ontbreekt ook nog, en is ten uitersten noodig; maar daar toe zyn groote kennisse, naauwkeurige ondervindinge, oneenzydig oordeel en veel moeite van nooden. Dog dit is te lastig.

Eene groote naauwkeurigheid is noodig, om eene zake wel te weeten.

of

℞. *Spirit. frument.*
Acet. vin.
Vini rubr. a ℔j.
M.

Ook heb ik wel eenige zo genaamde *herbæ cæphalicæ* na de gemeene wyze in witte wyn laaten kooken en opleggen, dog weinige of maar geringe dienſt daar van ooit beſpeurt. Maar als ik azyn en brandewyn daar onder mengde, zag ik de grootſte en kragtigſte ſpoedige werkinge, en konde het onderſcheid van het een en 't andere duidelyk waarneemen (*).

Zommige appliceeren dit warm of heel heet, met wolle lappen, die ſtyf moeten uitgedrukt zyn. Maar ik legge dit op met linnen heel nat gemaakt, warm, laauw of koud, naar omſtandigheden van 't jaargetyde, kwaale, enz.

De meeſte ſcheeren het hair al van 't hoofd af, dat ik onnodig achte, ten zy 'er zeer ſwaare en veele fracturen van 't *cranium* te zyn geoordeeld werden.

6.

Reflexie over de gemeene afkookzels van kruiden.

(*) Om dat de gemeene onkunde zo algemeen en zot is in deze en meer andere, achte ik 't niet waardig veel daar over te redeneeren. Men overwege eens de *herbæ cæphalicæ*, als *herb. Rosmarin. Menth. betonic. majoran. flor. lavendul. Roſar.* enz. alle hunne kragt uitteerende met haare volatile deelen, dat die in wyn gekookt werden, en daar mede haare kragtig werkende deelen zo wel als de wyn verliezen, evenwel tot de reſolutie hier dan (hoewel ze zo geſtelt onkragtig zyn) gebruikt werden, en dienſt zullen en moeten doen na het dwaaze concept van den verwaande kunſtenaar, die nog van de chymie, nog van de kragt der kruiden, veel min van de natuurs werkinge iets weet. Zo men die kruiden door eene zagte warmte in een beſlooten vat nog zagte liet trekken, zoude men nog wat goeds daar van te wachten hebben, maar nu niets. Vermits alle de werkende kragt daar van in de lugt is gevloogen, en dit afkookzel dan niets meer doet als gemeen water.

6. Hier nevens mag en moet men by den Leider dikwils azyn, *sal volat.* of iets anders aan de neuze aanbrengen; ook is dienstig eenige andere *Spiritus* in de neuze in te spuiten als ook eenige poeders, die prikkelinge daar verwekken, als van *Vitriolum album*, *Euphorbium*, enz. Met een pluim in de neus te prikken, en zelfs met een strootje of gekerfde pen in de neus bloed uitloozen is zomtyds dienstig. De voetbaden alleen van warm waater zyn hier ook niet te vergeeten, als die van uitnemende dienst kunnen zyn. Dog deze alle moeten met verstand en met onderscheid gebruikt werden en vinden in alle gevallen geen plaatze.

Ook moet men iets onder de neus houden.

Alle vooroordeelen ter zyden gestelt, heb ik na deze gemelde methode veeltyds gelukkigen en spoedigen uitkomst, ook in zeer swaare gevallen, waargenoomen, dat we 't trepaneeren dan niet eens noodig hadden (*), als dit alles na order tydig wierd werkstellig gemaakt.

Edog

(*) Alle de meenigvuldige observatien hier van tyd tot tyd aangemerkt hier verswegen, zal ik maar eene merkwaardige en leerzame geschiedenisse alleen aanhaalen, die versch in de geheugenisse is. Den Chirurgyn B. in de maand Juny 1748, in het domme allarm en onnozel blind gevegt, vlugtende, al mede onder de menigvuldige onschuldige getrapt en gekwetst, vond ik, benevens het regter sleutelbeen, een ribbe gebrooken, als ook de byde oogen digte toegeswollen, dat hy, als dood te huis gebragt, in eene volkomene apoplexie lag, zonder merkelyk verstand, spraak, gehoor, enz. altyd als een *apoplecticus*, onder hevig sweeten, op de rugge leggende, al 't welke my overtuigde, dat 'er geextravaseerd bloed binnen 't *cranium* verborgen waar, zonder dat men eenige Wonde of contusie aan 't hoofd, behalven de contusie aan de boven oogleden konde waarnemen. Ik liet toen den zelfden eersten zeer ongelukkigen dag, aan den zelven een sterke aderlatinge op de voet doen tot achtien ontzen, hoewel hy reeds door een Chirurgyn aan de Beurs eenige uuren te vooren, dog te min ader gelaaten waar. Terstond ordonneerde ik ook eene sterke purgatie van *j: lap. diagryd. Sal. polychrest. Sal. Tart. Vitriolat.* enz. Daar by voegende aan yder been een sterk *Vesicatorium*, en op 't hoofd enkelde azyn twee deelen,

Zeldzame observatie van eene nieuwe wonderlyke geschiedenisse.

len,

Aanmerkingen over het trepaneeren.

Edog van het trepaneeren, in 't drygende gevaar zomwylen ten ſpoedigſten noodig, zal ik hier niet veel zeggen, als dat zulks geſchieden moet

1. Als het de nood vereiſcht, ten allerſpoedigſten, ook wel na eenige uuren na de kwetzinge, gelyk we te vooren breder hebben aangeweezen.

2. Dat men op alle plaatzen van 't *cranium*, daar men door de dikte van de bekleedzels niet belet werd, trepaneeren mag en moet, zelfs op alle Suturen, verſchoonende in geval van nood geene uitwendige bloedvaten nog ſpieren nog peezen, gelyk ik gedaan heb op deze wyze. Edog dit moet wel en kundig uitgevoert werden. En men moet zig te gelyk evenwel niets laaten ſtooren door de ydele wetten en waarſchouwingen van de ouden en hedendaagſche zo ſnode geſteld. De kunſt ſteunende op de grondige kenniſſe der anatomie overwint alle die ydelheden. Men begrypt evenwel, dat men in alle gevallen de gemakkelykſte weg kieſt, en dat de nood alle de gemeene wetten breekt.

3. Als 'er eenige ſwaare bloedinge op de inciſie volgd, kan men die in eenige minuten met *alcohol vini*, *Spiritus terebinthinæ*, boviſt en drukken ſtillen, dan ſtraks trepaneeren, en niet wagten tot den volgenden dag, zo als *Scultetus* en andere gedaan hebben; want eer die dag komt, den Leider wel reeds overleden is, enz.

4.

len, brandewyn een deel, waar mede het hoofd met linne doeken geſtadig laauw moeſte gehouden werden; onderwylen wierd onder de neus *Sal volat.* azyn, enz. dikwils gehouden een veel dun drinken gegeven. Den tweeden dag kwam hy tot zyn verſtand en is ſpoedig genezen en leeft gezond.

Obſervatie. Deszelfs confrater aan de regter zyde van de ſlaap door een kogel gewondt, verviel eerſt na 20 dagen in de ſwaare toevallen, als hevige heete koorsze met geſtadig overmatig ſweeten, flaauwtens, en extra ſwaare duizelinge, enz. van welke hy ook eindelyk herſteld is geworden.

4. In 't bewerken hebben we eindelyk ook alle den omflag, die in 't gemeene domme gebruik is, niet van nooden, daar men een Tafel vol onnodige inftrumenten, bandagien, en prullen voor den dag brengt, als of men den Leider zo levendig, gelyk *Erafiftratus* deed, *anatomifeeren* wilde, enkeld om de groote kunft te vertoonen, die dog in een geringe uitvoeringe beftaat en gedaan kan werden (*).

Men

Klagten over 't pronken met de kunft.

(*) In oude tyden waar de goede leffe, *artis eft*, *artem celare*, dat is, *het is kunft*, *de kunft verborgen te houden*, *en niet opentlyk ydel daar mede te pronken.* Zo deeden en leerden alle de groote Orateurs en Welfprekende, als *Cicero*, *Demofthenes*, *Longinus*, *Uavaffor*, *Bergerus* en meer andere. Zelfs *Mofes* werd onder de groote welfprekende door de kundige gerekend, om dat hy 't groote werk der Scheppinge zo eenvoudig, dog klaar, met zeer weinige woorden befchreven, en dus eene hooge zake met geringe woorden zo duidelyk uitgedrukt heeft. Maar heden fchryft, preekt en pronkt men met hoogdravende veel vercierende woorden, in 't beduiden van lage zaken, alfchoon ze na wat fabelen en verdigtzels wel gelyken. De Poëten en Rabbeliften blinken hier in wel voor andere uit, als ook de befchryvers der onkragtige Genees- en Heelkunde, die alles met veele vercierde lofwoorden weeten op te fchikken.

Zo practifeerde men ook in voorige tyden met zeer weinige middelen en inftrumenten, maar nu moeten die alle veel en koftbaar zyn, zelfs tot eene geringe kwaale moet men nu met een mant vol Medicynen en met een kift vol Inftrumenten pronken, of 't is niet goed. Wat dwaasheid! waar toe die onnodige omflag? is 't om de oogen der onkundige te verblinden, en de zaake, de kwaalen, de kunft, grooter voor te ftellen, als ze in der daad zyn? Als men de kunft een weinig verbergde, de fchrikkelyke Inftrumenten voor 't gezigt der Leiders wat bedekt hielde, en met weinigen opregt te werk ging, zoude de heilzame kunft dan niet meer door de Leiders verheerlykt werden, als nu door de verwaande pronkers en pronkartzen? Bedenkt dit wel, en ziet hier van verder na by *Gozola*, *van de Kwakzalveryen der Genees- en Heelmeefters*, *in 't boek van de Naam-Doctoren*, enz. Voegt hier by, als ik al 't opgepronkte in de gemeene Wond-heel-kunft nog meer zoude daar ftellen, zoude mogelyk niet veel gezondes daar van overblyven. Waarom ik ook 't fwygen voor het fpreken verkieze, en laat alle wel- en veel-fprekende kundig oordeelen, niets achtende het mal gezag en de aangenoomene magt, bewrogt door gunft van de ryk opgeblazene, ydele woekerzugtige, vermetele, verwaande, brood-

Men behoeft maar, 1. eenvoudig met een mes een cruciale of andere incisie door alle de bekleedzels tot op 't been te maken, 2. met een spatel de bekleedzels afschrappen, 3. dan 't been doorbooren, 4. de Wond plat verbinden met *mel Rof.* en *pulv. myrrh.* gelyk men by een andere Wond doet. Dit is het al. 't Lenticulair mesje, de *meningophylax*, de lapjes linnen met een draadje, de bourdonnets, 't roostertje van *Belloste*, enz. gelyk de rest der meenigte onnoodige instrumenten hebben we nu hier niet zo zeer meer noodig.

Evenwel laate ik aan ieder de vryheid onnodig werk te doen, als hy 't noodzakelyk agt. Dog moet men den Leider niet te veel daar mede kwellen.

Onder deze zeer heknopte behandelinge vrezen we ook het fungeuse niet, dat zomwylen uit 't getrepaneerde gat komt uit te groeijen, en waar tegen wel 't gemelde doorgaat loode plaatje gebruikt werd; want als men zomwylen onder 't platte verbinden een weinig *alumen* met *myrrha* of *alcohol vini* gebruikt, ziet men hier zo min 't fungeuse als aan de Wonden met verlies van een groot of klein stuk des *cranium*, gelyk ik meenigvuldige

brood-dronkene, beest vette, swyn-domme, bloeddorstige en zeer absurde menschen, die niet als van geld, en nooit van kunsten en wetenschappen weeten te spreken. *Odi profanum vulgus & arceo*, zegt een wysgeer, die met alle regt verdiend met een laurier- en oranje-krans gekroond te werden. De rest verzinne een regtzinnige en kunst- en regt-lievende vryman, die met geen Ezels-huid bekleed is, nog zyn wil. Zeg, de Geneeskunst is vry, moet vry beoordeeld, en niet als een slaafs-werk behandeld werden, gelyk helaas alhier in dit vrye Land, onder een meenigte domme, dog vrye Lieden, onkundig geschied. Te edel is de kunst, de zotheid te groot. Het kan verkeeren. Ziet hier over den wyzen *Aristoteles*. Maar wie leest denzelven? Ieder vernuftige wenscht van den Hemel een betere tyd, en voorziet die ook, daar dan de kunsten floreeren zullen met alle andere verdere goede en noodzakelyke dingen.

dige maalen by menſchen en andere dieren ondervonden hebbe, als reeds te vooren genoeg is aangewezen (*).

Van de borſt-wonden, hoe die te behandelen?

§. 109. Van de borſt-wonden, zullen we maar dit hoogſt noodige te kennen hier by nog voegen.

1. Dat alle uitwendige Wonden aan de borſt en rugge voorkomende, als andere gemeene aan andere deelen ontſtaande Wonden te achten en te behandelen zyn, zo als we te vooren van de uit- en inwendige Wonden geſprooken hebben.

2. Dat, als die penetrerende zyn met of zonder kwetzinge der borſt-ingewanden, men omtrent zo doen moet, als by de hoofd-wonden (§. 108.); want 't geextravaſeerde bloed kan en moet men op dezelve wyze, of door het dilateeren der Wonden, uitloozen, (§. 87.) of door middelen, als door V. S. purgatie, *reſolventia*, enz. (§. 108. No. 1. 2. 3. 4.) want 't uitgeſtortene bloed in de holligheden van 't hoofd, borſt, en buik, of in de *membrana celluloſa* ergens vergadert, laat zig door een en dezelve middelen in veele mogelyke gevallen abſorberen of wegneemen.

Men kan ook, om 't bloeden te ſtempen (als dit noodig geoordeeld werd) wat *alcohol vini* of aluin-water en dier-

De noodzakelykheid van 't rooſtertje van *Belloſte* wederlegt.

(*) Monſ. *Faudacq* is nog zeer zorgvuldig in 't gebruik van 't rooſtertje van *Belloſte*, en haalt exempelen aan van 't fungeuſe door gebrek van dit rooſtertje veroorzaakt. Maar ik kan eene menigte gevallen in tegendeel bybrengen, daar dit niet is gebruikt, en ook geen fungeuſiteit is uitgegroeit. Maar we verbonden telkens met die middelen, die 't fungeuſe verhoeden. Zo dat het hier wel voornamentlyk op de goede middelen en derzelver gebruik aankomt, dat mogelyk nog by de Franſchen onbekend is, want wiſten zy het, ze zouden 't mogelyk ook anders doen. Ik wyze dierhalven aan hen en andere den goeden weg, om zonder veel dwaalen en zonder den Leider veel te pynigen, daar op gelukkig voort te gaan.

diergelyken in de holligheid der borst inspuiten, 't welke men ook doen kan om de Wonde en ulceratien tot heelinge te bevorderen. Ziet 't voorig gestelde.

En de natuur moet dan eindelyk het meeste in deze Wonden, gelyk in andere inwendige, uitvoeren, daar op men byna in alles dan dom moet aan laten komen, als men met de kunst niets meer vrugten kan.

Van de buik-wonden, het merkwaardige hier vertoond.

§. 110. Op gelyke wyze is 't gesteld met de buikwonden, by welke ik hier nog bemerke 't navolgende

1. Dat een kleine doordringende buik-wonde (zonder dat de ingewanden gekwetst zyn) met enkeld plat te verbinden en met 't inhouden van 't net en darm door de natuur geneest en wel zeer spoedig, en dat men de steekwieken niet noodig heeft. Exempelen tot bewys, die ik genoeg heb, zal ik hier niet aanhaalen.

2. Zo een gedeelte van 't net of darm in de naauwe Wond mogte ingedrongen blyven (dat dog zelden gebeurt, hoewel de Franschen hierin zeer zorgvuldig zyn) moet men die met de vinger weder in de buik brengen, de Wond plat verbinden en behoorlyk comprimeeren, ook kan men wel voor een of twee dagen wat los plukzel tusschen de lippen der Wonde brengen, om de ingewanden naar binnen te houden, dog dit is ook zelden noodig. De natuur doet hier in ook al weder wonderen en de kunst komt al weder agter aan met ydele speculatien.

3. Maar zo de openinge wat te ruim is, hegt men die met de gemeene knoopnaad, *gastroraphia* genaamt (*), dog

Nuttige bedenkinge over de *gastroraphie.*

(*) De gastroraphie heeft men in voorige tyden gemaakt en bevoolen te maken, dat men moest een steek om de andere maar 't peritoneum met de naald doorsteeken, om dat men waande, dat alle dunne vliezen aan elkander gehegt niet te zamen konden groeijen, en dat men aldus 't zo moeste hier mede schikken, dat na 't concept van den werker de natuur mogte ge-

dog zo, dat op een plaatze de vogten van binnen naar buiten zig ontlaſten kunnen.

4. De gewonde maag en darmen, hegt men beſt met de gemeene knoopnaad zeer voorzigtig en kundig, en men laat daar aan lange draden, waar mede men die gehegte ingewanden aan de buitenſte wonden der bekleedzels zagt aanhaald, om dezelve aan deze aan te laaten groeijen, tot zekere genezinge der inwendige Wonden. Dit heb ik zelfs veelmaalen zo gelukkig gedaan[5], en vinde het zelve by den geleerden Heer *Bohnius*, *Lib. de renunciatione vulnerum*, duidelyk ook zo beweezen en met exempelen daar geſterkt.

5. Als het net uithangende, gekwetſt, geſcheurd, of eenigzints bedurven ſchynt, heeft men dit in voorige tyden met een draad ombonden, afgeſneden en dan in de buik weder gebragt, veeltyds met gevolg van ſwaare toevallen. Maar ik ſnyd maar zonder binden het ondienſtig geagte deel daar van af, bedoope het met de *Alcohol vini* en *pulvis aluminis*, en brenge het weder dan na binnen zonder bloedſtortinge of andere toevallen te verwagten.

't Uitgevallen *omentum* heeft 't afbinden niet noodig, maar enkeld 't affnyden, als 't noodig is.

De andere Wonden van andere buiks ingewanden moet al weder de natuur meeſt redden, om dat men met de hand-kunſt daar niet by kan, behalven, dat men de generale middelen als V. S. purgatie, verkoelende, reſolveerende, koors- en anodyne middelen, met uitwendige be-

Gebrek der hand-kunſt in veele buik-wonden, daar die niets vrugten kan, en de Genees-kunde hulpe brengt.

genezen, ſteunende op de Leſſen van *Hippocrates*, *Galenus*, *Celſus*, enz. dat de peezen, zenuwen en vliezen gewondt niet aan elkander groeijen, dat evenwel nu heden vals en onwaar altoos door my bevonden is. Ik ordonneere dierhalven altyd 't *peritoneum*, de ſpieren, vet en huid wederzyds te gelyk te doorſteken, en zo alles te hegten, en 't gaat wel.

bekwaame ſtoovingen, enz. zo hier als in alle ſwaare hoofd- en borſt-wonden, met vrugt kan en moet in 't werk ſtellen, daar mede men dan de natuur te hulpe komt. Want als de lever, milt, nieren, waterblaas, *meſenterium*, *pancreas*, *uterus*, enz. gewondt zyn, wat vrugt dan de hand-kunſt? alleen de Geneeskunde kan immers met de voorgemelde middelen de natuur nog alleen veel te hulpe koomen, of de natuur moet het alleen redden.

Van de veelerly Wonden aan armen en beenen voorkomende, zoude ik hier nog veel nuttig en dienſtig by kunnen brengen, als ook in 't bezondere van veele geſtookene, geſchootene, geſcheurde, gekneusde en andere Wonden, hoe die in 't bezonder ieder behandeld kunnen en moeten werden. Maar ik achte dit alles onnodig, om dat uit ons voorig geſtelde in 't algemeen daar van geſprooken, dit genoegzaam te kennen is, daar na men alles in 't bezondere ſchikken kan, en ons beſtek ook niet is, onnodige dingen in 't bezondere te herhaalen en de kool dikwils op te warmen. Als men de algemeene wetten en regels weet, kan men ligt de gevallen aan 't een en 't andere deel voorkomende daar na ſchikken en navorſchen.

Van de fracturen.

§. III. Van de beenbreuken (*fracturæ oſſium*) als Wonden der beenderen, zullen we ook, om de noodzakelykheid, nog eenige bezonderheden aanhaalen, terwyl die nog overal niet na behooren bekend zyn, en men daar zeer over haspeld, verkeerde dingen doet, en de natuurs werkinge dezes aangaande niet in agt neemt, maar zulks valſch aan de gewaande kunſt toeeigend. Te weeten de navolgende

1. Dat veele ſcheuren van het *cranium* en van andere beenderen door de natuur veeltyds wel genezen, zonder dat den Leider, de omſtanders, of ook den arts daar van iets weet, zo als we te vooren hebben bewezen.

Bezondere en nuttige waarneemingen hier van, waar door men de ydele gemeene kunſt moet verwerpen.

2. Dat veele dwarsze en ook wel ſchuinze fracturen van een rib, *radius*, *ulna*, *fibula*, kootje van de *metacarpus*, *metatarſus*, vinger en teen, door de natuur alleen herſteld werden, zonder dat den Kunſtenaar of Leider geweeten heeft iets van eenige fractuur, en daar men nog wel een plaaſter, doekje, of niets als brandewyn opgelegt heeft (*).

3. Niet alleen by kinderen heb ik dikwils dit gezegde (§. 111. No. 2.) bygewoond, maar ook by volwaſſene, daar de onkunde dit niet gemerkt hadde.

4. Ook heb ik niet alleen de fracturen der ribben, maar ook eenige maalen die der ſleutel-beenderen, gezien door de natuur alleen genezen, ook by de volwaſſene, als by kinderen, daar de kunſt niet waar by geweeſt of de onkundige kunſtenaar dit niet gekent hadde, ende niets als maar een gemeene dek-plaaſter gebruikt geworden (†).

Fracturen der ribben en ſleutelbeenderen werden dikwils alleen door de natuur genezen.

5. Het

(*) Menigvuldige exempels zoude ik hier van kunnen bybrengen, want by kinderen heb ik dikwils gezien na de genezinge door de natuur, dat de *radius*, of de *ulna*, of de *fibula*, ja zelfs de *tibia* of *humerus* gebroken geweeſt, zonder dat iets door de kunſt, dan van buiten een doekje, aangebragt waar. Dit zag ik nog voor eenige dagen by een klein kind, daar de *ulna* gebrooken en door de natuur reeds genezen waar. Leert dit groote kunſtenaars en Ledezetters. Obſervatie.

(†) Hoewel ik door ondervindinge wis weete, dat de fractuur der ribben zonder veel omſlag gelukkig en ſpoedig herſteld werd door 't aanleggen van een dikke compres met brandewyn en azyn nat gemaakt, en met een redelyk ſtyf windzel aangehaalt, gelyk ik dit nog voor korten heb bygewoond aan den Chirurgyn B. alhier, die in de maand Juny in de verwarringe Obſervatie.

Of altyd een callus na de gebrokene beenderen te voelen is?

§. 5. Het is wel waar, dat de dwars en schuins gebrookene been-pypen met een knobbel (*callus*) zig genezen vertoonen

ringe al mede onder de ongelukkige moeste zyn. Zo heb ik evenwel ook waargenoomen, dat door de natuur zonder dit verband die heelinge geschieden kan.

Obſervatie.

Want voor vyf jaaren by een vette vrouw met zeer dikke borsten voorzien, de vierde of vyfde bovenste ribbe gebrooken zynde, konde men daar van wegens de dikte der borst geen verband aanleggen, ik liet dierhalven na de gedaane V. S. en purgatie alleen uitwendig azyn en brandewyn met doeken gestadig laauw opleggen, en gaf inwendig 't *anodynum*, met gevolg, dat de Leideresse in ruim 14 dagen herstelde. Meer diergelyken kan ik aanhaalen.

Van de fractuuren der *clavicula* heb al dezelve waarneemingen gehad, dat die ook veeltyds alleen door de natuur zonder eenige gebruikte kunst en handlanginge goed en wel genezen zyn.

Obſervatie.

Voor eenige jaaren brak een vrouw de regter *clavicula*, riep een Heelmeester, maar die kwam niet, de vrouw liet 't aan de natuur over, na veertien dagen vond den Heelmeester, toen eerst aankomende, de *clavicula* met een grove *callus* reeds bezet en zonder pyn, ik examineerde toen by geval dit ook, en ried dat men de rest ook al verder aan de natuur zoude overlaaten, zeggende, heeft de natuur 't eerste en grootste kwaad gered, zy zal ook wel 't geringe verder helpen, en dus wierde niets verder gedaan. De Leideresse hadde onderwylen te vooren niets gedaan als een doek met Jenever daar zomwylen opgelegt, dat ik ried zo verder te doen. Kort daar na zag ik dezelve volkomen hersteld.

Meer gevallen van omtrent dien aart heb ik geexamineerd, daar de gebrekkelyke kunst plaasters en windzels had aangelegt, dog zo dat die niets vrugteden, maar wel schaden konden, en de natuur hadde evenwel 't werk gered en de dwaasheid der kunstenaars bemeesterd.

Merkwaardige obſervatie.

Voor 18 jaren behandelde een kundige Heelmeester een gebrooken *clavicula* met plaasters, met smeeringen, met windzels, dog zo, dat hy de schouders telkens voorwaards wonde. De eene punt stak altyd na boven, hy drukte met compressen vrugteloos. Eindelyk na verloop van eenige maanden legde hy daar op een holle yzere geut (wat wonderlyke kunst!) waar door het opstaande stuk been door de huid gedrukt wierde en na veel tyds scheiden moeste, de windzels wierden toen weggelaten met alle compressen, en men verbond dit toen als een ulceratie met *caries ossis*, toen genas de natuur de fractuur eindelyk, die zonder kunst in zo veele dagen als nu in weeken door de natuur alleen zoude genezen zyn. Dit is een schoon staaltje van de kundigheid der Amsterdamsche Heelmeesters, die geen

Baard-

nen; maar niet altyd by de levendige. Want de dikte der ſpieren en vet verhinderd zomwylen dit wel te voelen, ook groeit een *callus* zomwylen daar men die niet voelen kan, en niet, daar men die zoude voelen kunnen (*).

6. Tot

Baardſcheerders genaamd willen zyn van wegen hunne groote kunſt in de genezinge. Wee de arme Leiders. Wierden wat penningen te koſten gelegt, om die kundige lieden nog wat kundiger te maaken, hier zouden zo veele verminkte, zelfs met houte handen en houte voeten, niet te kerken en op gala gaan.

Maar ieder krygt zyn loon, die hy regtmatig verdiend heeft, door de verkeerde hemelſchryende woeker- win- en roof-zugt, die boven alle kunſten verheven is geweeſt. Merkt dit wel Lezer en onthoud u van die ſchandalen, op dat gy niet beſpot werd. Woeker-zugt met onkunde geſtraft.

Ik voeg hier by, dat den kundigen en zeer naarſtigen Heelmeeſter *C. Plevier*, te Zierkzee, aan my gemeld heeft, hoe dat hy te Parys, in 't *Hotel-Dieu*, gezien heeft een gewonde ſterven, daar de punt van de gebrooken *clavicula* de *arteria ſubclavia* verwondt hadde. Dit is zeer aanmerklyk. Obſervatie.

Wil men eindelyk nog een wiſſe en zekere genezingswyze van de gefractureerde *clavicula* hebben, zo moet men de ſchouders met eenige omſlagen van windzels wat achterwaards trekken en houden, waar door de waare extenſie geſchied, en dan legt men een compres op de fractuur, beveſtigd met een windzel, de enkelde *ſpica* genaamd, en dit is de geheele kunſt, die niet noodig heeft alle den omſlag van *Petit* en andere Franſchen zo zorgvuldig aangedrongen. De toevallen helpt men dan verder als by andere fractuuren, alles geſchiedende onder de goede werkinge der natuur, daar wel mag werden agt op gegeven, voornamentlyk in 't genezen der been breuken. Hoedanig de gebrookene *clavicula*, gemakkelyk te herſtellen zy?

(*) De Schryvers willen hebben, dat men na 't genezen van een gebrooken been de *callus* of knobbel zal moeten met de vingers voelen kunnen; maar dit is mis.

Ik hebbe dikmaals 't gebrooken been wel gevoeld, en na de genezinge vond ik geene de minſte oneffenheid, zoude ik daarom moeten denken, dat ik te vooren niet wel hadde gevoeld? ô neen! De natuur geneeſt zomwylen 't gebrookene zo gelyk, dat men niets na de genezinge dat oneffen is beſpeuren kan. De ſcheuren van 't *cranium* en der pypen genezen ook zo. De gebrookene *tibia* by kinderen heb ik ook zomwylen in dezelve geſteldheid even gelyk zien genezen. Ook doet de drukkinge der compreſſen en windzels veel, dat de *callus* niet kan uitgroeijen, daar 't deel niet veel ſpieren en vet heeft. Obſervatie.

 Ik

Gebrokene onderkaak hoe te helpen?

6. Tot de onderkaak gebrooken zynde heeft men weinig meer van nooden, als een compres, een bord papiere ſpalk en windzel, want de drukkinge der uitwendige deelen en de tonge houden de gebrookene been-einden meeſt alleen te zamen; gelyk ook 't noodzakelyk ſtilhouden van den Leider, om de pyn dus te meiden, zo hier als by andere breuken veel goed doet.

En hoe de neus-beenderen?

7. De neusbeenderen gebrooken, heb ik ook veeltyds beſchouwd, zonder voorgaande kunſt door de natuur alleen, herſteld te zyn, alhoewel zomwylen wat mismaakt. Maar de kunſt de uitgewekene ſtukken in haar voorige ſituatie gebragt hebbende, zag ik door de natuur alles verder goed bewerken; want de meeſte bandagien hier toe gebruikt zyn van weinige hulpe en nutte altoos door my bevonden (*).

8. Wanneer 't *os humeri* gebrooken is, en maar de einden wel by een ander gevoegd zyn, geneeſt de natuur dit zomwylen zonder ſpalken en windzels (†). Dog by

Obſervatie.

Ik heb een *tibia* onder myne rariteiten, die gebrooken is geweeſt, en daar aan men op de ſcheene geene de minſte oneffenheid ziet, maar wel de *callus* van agteren, wie zoude by een levendige dit hebben voelen kunnen? Den naarſtigen onderzoeker en Heelmeeſter *Plevier*, ten onregte beſchuldigt, vraagt aan my, of dit niet moogelyk is, en ik heb aan hem geandwoord, ja; en dat ik zo een been hadde.

Obſervatie.

(*) De merkwaardige exempelen, die ik een en andermaal hier van gehad hebbe, zal ik met ſtilſwygen voorby gaan, om de groote kunſt der Ledezetters niet ten eenemaal te doen daalen. Ik voege maar dit hier by, dat ik by een kind, dat gevallen waar, een zeer hevige contuſie om de neuze zag, niet kunnende door de groote ſwellinge erkennen eenig fractuur, maar na ruim tien dagen zag ik de ſwellinge verdweenen, en 't eene neus-been gebrooken geweeſt, dat toen een weinig ſcheef en reeds vaſt begroeit waar.

Obſervatie.

(†) Want ik heb diergelyken na de genezinge geexamineert, daar men de fractuur voor een contuſie hadde aangezien en met een plaaſter enkeld 't deel

by dwarsze fractuuren kan dit ligter geſchieden als by de ſchuinsze. Ik heb evenwel onder myne rariteiten ſchuins gebrooken gewezene beenderen van verſcheide dieren, die niet verbonden geweeſt, en met een ſterke *callus* bezet, als of ze door Meeſters handen net verbonden geweeſt waren.

Obſervatie van 't afgebrooken *olecranum*, dat altyd beweeglyk blyft.

9. Het *olecranum* werd wel afgebrooken, niet gekend, en aan de natuur dan overgelaten, geneeſt, veranderd en werd gelyk een *patella*, blyft beweeglyk, en den Leider kan met den arm zo wel zyn werk doen als te vooren. Met verwonderinge zag ik dit voor de eerſtemaal Ao. 1731.

Obſervatie dat zulks ook geneeſt.

Maar als men met ſpalken en windzels behoorlyk 't afgebrooken *olecranum* aan de *ulna* eenige weeken vaſt houd, geneeſt het te zamen, dog meeſtentyd met een ſtyven arm; gelyk ik Ao. 1747 dit zo ook nog behalven andere malen bevonden hebbe. Edog als men ſtraks na de conſolidatie den arm wel ſtooft, ſmeert en uitrekt, ziet men de voorige beweeginge ook wel weder komen.

Het zelve moeten en mogen we verwachten van de gebrookene beentjes van de *carpus* en *tarſus*, van de afgebrookene enklaauwen, enz.

De gebrookene beentjes van de *metacarpus* en *metatar-*

ſus,

deel bedekt, met gevolg van goede genezinge en gevoel van een merkelyke *callus*. Dit kan gemakkelyk geſchieden by dwarsze fractuuren.

Obſervatie van fractuuren die beweeglyk blyven.

Ook zag ik voor eenige jaaren een dwarsze fractuur van 't *os humeri*, die op een Schip zonder ſpalken, door gebrek van een Heelmeeſter aldaar, alleen met een plaaſter in eenige weken verbonden geweeſt, en waar na een half jaar zonder pyn nog beweeglyk, als of daar eene nieuwe geledinge gemaakt waar. Dit zelve heb ik ook eenige maalen zo by de gefractureerde *tibia* en *fibula* zien geſchieden, daar men niet omzigtig genoeg de bandagien had aangelegd, en den Leider 't deel niet ſtil genoeg gehouden.

ſus, van de vingeren en teenen, laaten zig evenwel met bekwaame teere ſpalkjes en windzeltjes net en gelukkig conſolideeren.

Als fractuuren na by de articulatien zyn, wat dan te doen?

10. By welke articulatien eindelyk een pyp gebrooken gevonden werd, kan en moet men de ſtyve ſpalken wel met compreſſen voorzien verre over de articulatie heen laaten ſchieten, of men practiſeert daar toe ſpalken ieder met een charnier voorzien, die de fractuur ſtyf en de articulatie beweeglyk onder de genezinge houden. Dit zoude te wydlopig vallen om alles naauwkeurig ten dienſte der Leiders hier by te brengen, yder denke het verder na.

Als de hals van 't *os femoris* gebrooken is.

11. Is 't, dat de hals van 't *os femoris* afgebrooken, kend men dit zomwylen niet wegens de dikte der ſpieren, vet of groote ſwellingen of ook door onagtzaamheid (*), en men ziet evenwel meeſt altyd de natuur dit eindelyk alleen redden, zonder dat 'er eenige goede behandelinge ofte ook wel verkeerde gebruikt is, gaande den Leider eindelyk weder als vooren, dog hinkende met een wat korter been. Hier uit ziet men dan al weder de wonderzame werkinge der natuur ook in 't genezen van eene zeer ſwaare fractuur, die de gemeene kunſt niet helpen kan (†).

12.

Aanmerking.

(*) De meeſten hebben deze fractuur voor een dislocatie aangezien, maar door naauwkeurigheid heeft men het tegendeel ontdekt. Den kundigen Heelmeeſter *A. Titzing* heeft dit roemwaardig geobſerveert. Edog heb ik van de waare dislocatie van 't *os femoris*, ook waarachtige geſchiedeniſſen gezien en bygewoont, en men moet dit niet onmogelyk ſtellen als *Ruiſch* en andere gedaan hebben. De meenigte doodsbeenderen die ik heb betuigen het zelve.

(†) Zeer veele bezonderheden zoude ik hier van kunnen aanhaalen, maar ſtelle alleen de volgende

Be-

12. De *patella* heb ik nog nooit tot heden anders zien doorgebrooken, als dwars in de midden, of beneden alleen aan de punt, en nooit na de langte of schuins, ook heb ik nog nooit iemand gesproken, die dit anders heeft waargenoomen.

De gebroo-kene *patella* geneest nooit te zamen weder tot een been, maar blyft in zyne einden altyd los aan een ander.

Ook heb ik tot heden nog nooit kunnen vinden, dat de einden der dwers gebrokene *patella* vast aan elkanderen gegroeit zyn, na de wyze van andere fractuuren, wat kunst door de meenigte machinen en bandagien daar toe gebruikt is geworden, alschoon het uiterlyk wel scheen, dat het gebrokene digt aan elkanderen geslooten waar. Nooit vond ik *callus*, en altyd een tusschen ruimte en eene beweeglykheid der einden voorby elkanderen, ook veele jaren na de gewaande consolidatie.

Dierhalven besloot ik, dat een gebrookene *patella* nooit weder konde, gelyk een andere fractuur, geconsoli-

Bedrogen wierd ik Ao. 1740, toen we by een man, die in die hevige Vorst uit een boom waar gevallen, de eene dey examineerden, die overmatig geswollen waar (toen ik dit 5 dagen na de val voor de eerste maal zag) en wy niets anders konden ontdekken als dat de dey in de midden gebroken waar, om dat den Leider daar over de meeste pyn onder 't aanraaken klaagde, en wy ook meenden de teekens van een fractuur dog duister daar te voelen, (de byde beenen waaren toen even lang) dierhalven we de boekligatuur met de rest en met sterke repellentia en andere in 't werk stelden, alles met succes. Maar toen den Leider genezen waar, examineerde ik denzelven hinkende, dat het been drie vingeren breedte korter waar, en vond klaarblykelyk, dat de hals van de *femur* gebrooken geweest, en alleen door de natuur gered. Of nu 't *os femoris* ook in 't midden waar gebroken geweest, heb ik niet kunnen ontdekken. Van diergelyken zoude ik een meenigte hier kunnen bybrengen.

Eene zonderbare observatie van de gebroo-kene hals van het *os femoris* niet gekend en door de natuur alleen genezen.

Niemand denke evenwel, dat deze fractuur door kunst wel te herstellen onmogelyk is. Ik heb een droog been, daar aan men die mogelykheid erkennen kan. En als men na de extensie 't been na de kunst uitgerekt houd en wel heeft verbonden, zal men de mogelykheid te meer zien, gelyk ook den kundigen *Petit* dit zo hebben wil.

Observatie.

lideert werden, en liet naderhand maar enkeld de gebrookene einden aan elkanderen drukken met kleine dwarsze, compressen en een windzel zo wat bevestigen, en den Leider dagelyks zyn werk doen, zonder dat ik denzelven noodzaakte een dag het bed te houden.

13.

(*) Dit schynt wat wonders en nieuws te zyn, maar leest de aanmerkingen van my op *Verbrugs* Chirurgie gesteld, Ao. 1734 reeds uitgekomen, daar ik toen dit alles heb aangewezen, zo dat het nu niet meer zo nieuw zyn kan, dog vind ik verder geen een Schryver, die ooit daar van iets gemeld heeft, ook *Petit* niet, nog geen andere wyze Fransche Schryver.

Bezonder ben ik verwonderd, dat alle Schryvers en Practizyns, zo veel omslag maaken, en zo grooten toestel met zo veele bandagien en machinen, latende de Leiders ten minsten zes weken met het verbonden en uitgestrekte been het bed houden, zyne affaires verzuimen en veel ongemak lyden, dat ik bevonden heb alles onnodig geschied te zyn, om dat daar mede geene betere nog spoedigere heelinge geschied, als door een eenvoudig verband, dat ik nu in alle gevallen met alle voorspoed laat aanleggen, hoewel daar door ook geene consolidatie geschied; want door de kunst werden enkeld de stukken aan elkanderen genadert, en de aaneenplakkinge geschied nooit, dat ik hier aan de geheele wereld moet opregt openbaaren.

Obſervatie. Eerst leerde ik dit, toen een Chirurgyn my verhaalde te hebben een patient, wiens *patella* opwaards gedisloceert waar, daar op ik antwoordde, dat dit niet zyn konde. Den Leider geexamineert, vond ik het bovenste groot stuk der gebrookene *patella* wat bovenwaards getrokken.

Dien Heelmeester had met een compres en kort windzel de gewaande luxatie van 't bovenste stuk reeds 12 dagen wat nederwaards gehouden, en het benedenste, dat zeer klein waar, vond ik aan de *tibia* geplaast, den patient ging dagelyks uit en moeste veele trappen opsteigen en afgaan, dog zonder pyn en hinder; in de eerste twee dagen hadde hy alleen zig t'huis gehouden en met brandewyn van wegens een hevige *ecchymosis* de knie bedoopt. Toen ried ik, dat hy al verder 't zo houden moeste en liet een wat langer windzel van drie ellen (in de zyfer 8.) met een smal compres boven en beneden aangelegt houden, en den Leider herstelde onder al zyn werken zo goed of mogelyk beter, als of hy zes weken in een kraambedde waar gekoesterd geweest.

Hoe de gebrookene *patella* ligt geneest.

Obſervatie. Een jaar of wat daarna by een kruijer door vallen de *patella* dwars gebrooken, wierde door een jonge Leerlinge op deze wyze verbonden, om dat deze van my verstaan hadde, dat een gebrookene *patella* zo gemakkekelyk

13. Eindelyk zal ik by de gebrookene pypen nog dit noodige maar melden

a. Dat in een goede extensie herstellinge en verband de geheele genezinge der fractuur bestaat (*).

b. De extensie kan zonder strikken en Machinen gemakkelyk en voldoenend zyn, door de handen van een mensch die uitrekt 't benedenste, en door die van den ander die tegenhoud, dat men extensie en contra-extensie noemt. Dit moet langzaam geschieden, ten tyde geen hevige imflammatie en swellinge tegenswoordig zyn.

c. Dat het inzetten of de vereeniginge der afgewe- Hoe men inzetten moet?

kene

kelyk konde hersteld werden. Hy liet den kruijer alle dagen met dit verband zyn beladen kruiwagen schuiven en verdere bootschappen doen, en dezen herstelde even gelukkig, als of hy alle de kunstenaryen der gemeene kunstenaars hadde ondergaan, zittende nu nog de twee gebrookene einden zo na by een ander, dog niet geconsolideert, als of ze door 't verband van de Frrnschen en van *Helvetius* vereenigt waren, die dog ook nooit geconsolideert zyn geweest, wat men ook aan de wereld heeft willen wys maken.

By eene zekere Vrouw, welkers byde *patellæ* waaren gebrooken geweest, en door de bandagie van *Petit* zeer kundig behandeld, heb ik straks na de genezinge die geexamineerd, en weder na verloop van drie jaaren, en vond dat de einden nog zo wat by een gevoegt met de vingers konden aan elkander bewogen werden, zo dat hier gene te zamengroeijinge waar geschied. De verdere exempelen die meenigvuldig zyn, verswyge ik. Observatie.

(*) Maar als de einden niet verplaast zyn, heeft men de extensie niet noodig.

Als van twee pypen een is gebrooken regt of schuins, heeft men de extensie niet noodig en de spalken doen dan ook weinig. Zelfs geneest de natuur die zonder eenig verband, en den Heelmeester met zyne gewaande breuk-plaasters. Observatie.

Voor omtrent tien jaaren, zag ik een kind 9 jaaren oud, op een dwars gefractureerde *tibia* dertien dagen gaan, dog hinkende en pynlyk. De pyp-einden waren zo net op elkander gevoegd, dat een Heelmeester voor een Contusie dit aanziende met een plaaster 't maar bedekt hadde. Met twee smalle spalken liet ik het toen maar verbinden en 't kiud zig stil houden, met spoedige genezinge. Te veel zyn de gevallen om hier te melden. Observatie

kene been-einden, door gemelde uitrekkinge, al reeds meeſtentyd geſchied; dog moeten de vlakke handen van den meeſter, gelyk ook van den derden als helper ook hier toe zomwylen helpen. Maar met de duim op de uitgewekene been-punten drukken, is zeer dom, zot en ſchadelyk en gruwelyk. Alleen met de vlakke handen onder het uitrekken de uitgewekene punten na binnen drukken is voldoenend.

Van de windzels, oneenzydig oordeel.

d. Dat men een windzel (drie vingeren breed) eenige maalen om de uitgerekte en ingezette fractuur moet heen ſlaan, en dan verder om 't deel, is goed en nuttig; maar dat men juiſt driemaal eerſt om de fractuur 't eene windzel moet laten gaan en dan verder na boven alleen, en het tweede ook driemaal anders om en dan na beneden alleen, daar voor vinde ik geene genoegzame redenen. (*)

Of de breuk-plaaſters wat doen?

e. Men is gewoon breuk-plaaſters eerſt om de fractuur te leggen en dan de windzels; maar heden legt men maar een compres van een enkelde linne doek om dezelve, en daar over heen dan de windzels, 't welk voldoenend is; en dit laat door de kragt der *topica*, die door de omleggende plaaſters niet kunnen doordringen (†).

f Twee

(*) Waarom kan men niet twee of vier omſlagen doen en dan met het zelve windzel wat langer als drie ellen, ook na beneden en na boven gaan? met 't tweede windzel daar tegen aan te winden is ook goed, om de vleezige deelen niet ſcheef te winden; maar waarom kan men daar mede ook niet na boven en na beneden omwinden? of moet het derde windzel noodzakelyk zyn? daar is geen reden voor, als twee windzels genoeg zyn, is 't derde immers niet noodig. Dog ik zal my in dit ſtuk niet verder inlaten, of ik zoude de meeſte bandagien van de *Bas*, *Petit* en andere moeten verwerpen.

Tegen de *Emplaſtra adfracturas* zo eidel geroemd.

(†) We hebben te vooren by 't genezen der Wonden al overvloedig aangewezen, dat geen plaaſter eenige wond of fractuur kan genezen, dierhal-

f. Twee ſpalken van eiken-ſpaanders, wederzyds een aangelegd, in de breedte en langte, naar maate het deel lang en dik is, zyn hier voldoenend. Dog die moeten nog beneden nog boven elkanderen aanraken (*). Van de ſpalken.

g. De boekligatur (†) komt wel meeſt in 't gebruik by gecomponeerde fracturen, dog kan ook met voordeel en tot gemak by alle enkele fracturen naby de articulatien ontſtaande gebruikt werden: zo kan ook het eenhoofdige windzel by een fractuur met een geringe Wonde, met groote uit- Van de boek-ligatuur.

halven is die practyk met breuk-plasſters hier onnodig en tot niets nut; want de genezinge van deze is alleen een werk der natuur.

Daarenboven veroorzaken die plaaſters by de meeſte menſchen veel jeukte en hevige inflammatie, toevallen, die by de fracturen zeer ſchadelyk zyn. Ook zyn dezelve hinderlyk, dat de repelleerende en reſolveerende vogten niet aan 't leidende deel kunnen aankomen. Want hoe kan een *Spiritus*, en azyn of een ander vogt door zo een dik geſmeerde plaaſter komen. Vrugteloos brengen dierhalven de plaaſter-meeſters dagelyks *Spiritus Vini* aan 't verband. Wat helpt dit dog, als 't verband alleen en niet 't leidende deel daar mede bevogtigd werd? Te pryzen zyn de Franſchen, die de plaaſters alle hier verworpen hebben, en zo ook de andere Schryvers.

(*) Dierhalven hebben we altyd geen drie of vier ſpalken van nooden, ook mag men, nog op de ſcheen, nog op de *tendo Achillis*, ſpalken leggen, 't welke door deze ſpaanders ter zyden gelegt veranderd werd, en alle onnoodige pynlyke knellige en drukkinge werd hier mede voorgekomen. Men kan ook deze ſpalken met veele gaaten doorbooren.

Men kan wel met drie ſtrikken die beveſtigen, dog kan dit ook met een windzel zeer gemakkelyk gedaan werden. Van de ſtrikken om de ſpalken te binden.

Zelfs by de boekligatuuren kan men nog wel deze ſpalken aanleggen, alſchoon 'er *gangræna*, inflammatie, enz. tegenwoordig is. Dog moet dit met overleg ook gedaan werden.

(†) Deze moet juiſt achtien einden hebben, en waarom ook geen vierentwintig of twee minder of nog meer? of moet alles zo naauw bepaald wezen? de ſtraffe wetten zyn immers maar voor domme menſchen die niets verder weeten. Maar moet een oneenzydige onderzoeker, en die in zyn hert 't waare beoogt en een kunſtenaar is, zig aan geringe wetten binden? 't Oordeel over de boek-ligatuur.

uitwerkinge aangelegt werden, dog alles en in alle gegevallen met verstand en oordeel.

Tegens de menigte der machinen by de fracturen gebruikelyk.

h. De menigte been-laaden, stroo-laden, holle geuten, enz. heeft men ook zo nodig niet, als meest alleen by swaare fracturen aan de dey en *tibia*, inzonderheid by swaare lichamen. Maar in alle gevallen daar mede te willen pronken is zot, wat ook de Franschen hier mogen tegen hebben.

Van 't verband.

i. Het dikwils losmaken is onnoodig, ten zy groote inflammatie, *gangræna* en andere toevallen het eischen (*).

Niet te styf nog te slap.

k. Het verband moet niet te styf nog te slap zyn. Als 't deel beneden 't verband wat zugtig geswollen is, houd men dit wel voor een teeken, dat 't verband wel aangelegt is (†). Dog dit is in alle gevallen zo wis niet; want by den eene de swellinge ligter komt als by den anderen. Ook heb ik dikwils 't verband wel aangesloten gezien zonder de minste swellinge, alles met goed succes. Ook heb ik wel de matige swellinge by teere lichamen niet vertrouwd uit vreze van eene verstikkinge; vermits eene gematige swellinge schielyk in eene hevige veranderen kan.

Van de schuins gebrookene dey en scheen.

l. Als men 't schuins gebrooken *os femoris* en *tibia* met

(*) Geen onnozeler ding kan gedaan werden als een fractuur dikwils onnoodig verbinden. 't Gaat hier by veele zo wel als by de Wonden, daar men met dikwils verbinden het ongemak bederft en zelfs swaare toevallen veroorzaakt, die anders nooit ('t gebrek aan de natuur onder een aangelegde verband eenige tyd overgelaten) zouden gekomen zyn.

Observatie.

(†) Wanneer na een aangelegd styf verband zig op een avond een matige swellinge aan de hand vertoonde by eene gemeene fractuur van 't *os humeri*, zag men den volgenden dag de *sphacelus* met de allerhevigste koorsze en doodelyke gevolgen. Dit waar wel meest veroorzaakt door vier te korte spalken te styf aangehaalt door een niet veel geoeffende.

met de *fibula* even lang als te vooren wil hebben, is 't niet genoeg, dat men die deelen wel uitrekt en 't verband wel aanlegt; maar men moet dan nog verder aan de leidende zyde om de voet een breede ſtrik (die niet knellende is) leggen, en die beneden aan de legerplaatze vaſt maken, en tuſſchen die lieſche ook een ſtrik heen brengen, die aan het hoofd-eind der legerglaats beveſtigd werd, waar mede men 't gebrokene deel dan in zyne natuurlyke langte kan houden, dat anders onder 't gewoone verband in eenige minuten drie en meer vingeren breedte opkort (*). Dog moeten deze ſtrikken van geen touwen zyn, maar breed en zagt.

m. Tot het groeijen van de *callus* of ſoldeeringe heeft men maar voornamentlyk noodig een bekwaam wel aanhoudend verband, 't ſtil houden van het deel, en 't weeren en weg neemen van imflammatie, koorszen en verdere toevallen. Want de *oſteocolla* kan nooit *callus* maken (†). Van de *callus*.

n. Ein-

(*) Toen ik Ao. 1734 met een myner Leerlingen een ſchuinze fractuur van de dey by een jongeling 14 jaaren oud herſtelde, na behooren verbond, en telkens, hoedanig we ook 't verband ſlooten, 't been eenige minuten daar na wel vier vingeren breedte zag opkorten, legden we ſtukken om de voet en tuſſchen de lieſche, om 't gezette been uitgerekt te houden, met zulken uitkomſt, dat den Leider na zes weken met twee even regte en lange beenen heen liep, zonder ſtok of krukken. De ſtrikken hadden we van zelfkant, linten, zyldoek, met eenige compreſſen geſabriceert. Na deze wyze kunnen ze alle geholpen werden, als ook *Petit* meld. Merkwaardige obſervatie van een ſchuins gebrooken *os femoris* regt en even lang genezen.

(†) Hoe hoog men ook van de *oſteocolla* heeft opgegeven om de *callus* te doen aangroeijen, houd dit dog de waarheid niet, als zynde dit maar in een ſteen veranderd been, daarvan *Hildanus* en andere groote verbeeldinge hebben gehad en toegeſchreven aan dit, dat de natuur bewerkt hadde, gelyk men kan waarneemen uit 't zeggen van *Hildanus*, dat door 't overmatig gebruik van die *oſteocolla* de *callus* te veel en te hoog waar gegroeit en met het *Emplaſtrum* de *Ranis* hadde weder verdwenen moeten werden, byde zeker een groot abuis; want onder een te ſlap verband, en onder 't gebruik Oordeel over de *callus* en opinien daar van.

van

Hoedanig de toevallen der fracturen te helpen?

n. Eindelyk dezelve toevallen, als groote ſwellinge, hevige inflammatie, pyn, koorsze, *gangræna*, enz. die men by alle ſwaare Wonden der zagte deelen ontmoet, ziet men ook by de fracturen bykomen, en men overwint die ook door dezelve middelen, te vooren klaar en genoegzaam aangewezen, als door V. S. purgatie, verkoelende reſolventia, anodyna, bekwaame diët, enz. (*).

Van de dislocatien.

§. 112. Van de dislocatien of ontledingen, die al veel mede onder de verwondingen voorkomen, zoude ik nog veel nuttig te zeggen hebben, maar voege alleen, wegens de kortheid van dit werk, het volgende hier by,

Dat men tot de inzettinge der uitgewekene ledematen zo veele gruwelyke en afſchuwelyke machinen, ſtrikken, en marter-banken, in 't gemeen gebruikelyk, niet noodig heeft, en dat men 't goede werk met weinige inſtrumenten, en met bekwame handen, ſpoedig verrigten kan (†). Die Machinen komen in verouderde kwaalen en

van de *oſteocolla* kan wel de *callus* te veel uitgroeijen; zo kan ook dan verder onder een ſtyver verband, by en zonder 't gebruik van die plaaſter de *callus* inkrimpen; want de *callus* aangemerkt hier als een *fungus* kan door de drukkinge alleen zig dwingen laten. Men mag dierhalven de ware oorzake en derzelver uitwerkinge wel onderſcheiden.

(*) By allerly fracturen zo dwarsze als ſchuinsze, wanneer de einden der been-pypen wat by elkanderen afgeweken zyn, mag men altyd in gedachten houden, dat niet alleen de uiterlyke deelen om 't been gelegen, min of meer geſcheurd zyn, maar voornamentlyk nog het merg, dat altyd door de afwykinge der been-eindens noodzakelyk moet geſcheurd of ten minſten op die plaats min of meer gedrukt, gekneuſt en gekwetſt zyn, waar op noodzakelyk dan ook die toevallen van gekneusde Wonden volgen moeten, en die op dezelve wyze dan ook geſtuit moeten werden. Dierhalven men nooit de fracturen te geringe achten moet, maar altyd ſwaare toevallen zig daar van voorſpellen.

(†) Want waar toe dog de bank van *Hippocraat* by *Scultetus* en andere afgebeeld? die is om de ruggegraad eerder te breken als in te zetten, zeer wyslyk dierhalven van den grooten *Heiſter* en *Petit* verworpen. En waartoe

en daar sterk geweld noodig is, nog wel eens te pas. Maar als men met gemakkelykere 't doen kan, moet men 't gemak ook kiezen.

Als men eene goede extensie en contra-extensie der extremiteiten bewerkt, gelyk by de fracturen, 't zy met bloote handen of met eenige strikken, katrollen, of andere machinen, en men dan 't afgewekene been zagte zonder gruwelyk geweld inbrengt, is 't voldoenend. Dog als hevige swellinge en inflammatie tegenswoordig zyn, moet men die eerst resolveeren, en dan verder de inzettinge doen.

Hoe men de extensie moet maken?

't Trekwerk met de katrollen van *Hildanus* en 't bezonder bekwaam instrument van *Petit* moeten hier wel voor alle andere den voorrang hebben (*).

Edog by de gedisloceerde wervelen is deze extensie van geen vrugt, hoe men 't lichaam ook uitrekt, maar dan moet men over iets ronds 't lichaam buigen, en zo dan de afgewekene processen der wervelen inbrengen, als *Heister* en *Petit* kundig tegen de ouden hebben aangewezen.

Van de gedisloceerde ruggegraat.

En als 't deel ingezet is, heeft men nooit eenige plaaster (†) van

toe 't gemeene *glossocomium* dog? om den arm gantsch uit elkander te rekken? of in te zetten? de enkele gemeene uitrekkingen en het opligten met een servet, zyn immers veel voordeeliger, en het nieuwe instrument van *Petit* nuttiger, de rest verswyge ik.

(*) Niemand, verzoeke ik, begrype uit dit gezegde, dat ik alle de gemeene instrumenten in alle gevallen verwerpe: ô neen! ze kunnen nog wel by gebrek te pas komen, maar dog zelden, om dat we nu met gemakkelykere instrumenten 't werk doen kunnen.

Ook moet men wel bedenken, dat de instrumenten niet alleen werken kunnen, dat daar toe bekwaame handen van kundige lieden van noden zyn, en dat men onder derzelver goed gebruik met opligten buigen uitrekken en draaijen 't leidende deel in zyn voorige plaatze moet brengen.

Aanmerkingen over 't gebruik der instrumenten.

(†) De plaasters kunnen hier zo min dienst doen, als by de fracturen en

van nooden, maar enkel een compres met een bekwaam windzel, om 't ingezette deel te beletten niet weder uit te wyken; hoewel, na de inzettinge niets gedaan, 't deel ook veeltyds in zyn plaatze blyft.

Maar aan de natuur te hulpe te komen, de uitgerekte deelen te doen inkrimpen, 't gekneusde te doen resolveeren, besproeit en bevogtigd men alle vier uuren 't leidende deel met *Spiritus vini, matricalis, Sal. armon.* azyn, enz. warm of koud, na dat men dit goed vind.

Hier by komt nog te bemerken, dat men by de dislocatien, daar men eenige swaare kneuzinge oordeeld by te zyn, noodzakelyk, gelyk by allerly swaare Wonden en fracturen, in 't werk ten spoedigsten moet stellen de V. S. purgatie, verkoelende resolventia, diluentia, anodyna, enz. alle en een ieder na order met kundigheid gebruikt, gelyk we te vooren by de Wonden dikwils hebben aangewezen. Ons kort bestek belet ons veele nuttige bezonderheden hier nu meer aan te haalen (*).

§. 113.

contusien, ze zyn veel meer hinderlyk; want ze laten de Spiritus aan het leidende deel niet door, en veroorzaken by de meeste menschen eene onverdraaglyke jeukte en ontstekinge, toevallen, die zeer schadelyk zyn.

(*) Benevens veele andere, die ik hier versfwyge, melde ik om de kortheid.

Observatie. Dat ik het *os humeri* gedisloceert heb eens zien zo verre voorwaards geweken, dat het voor op de borst beneden 't sleutelbeen geplaast waar, met vermageringe en swakheid van den geheelen arm.

Observatie. Ook heb ik 't zelve tweemalen zien gedisloceert en aan 't schouderblad door een *anchylosis* als tot een been te zamen gegroeit, zo dat by alle bewegingen van den arm 't schouderblad mede volgde.

Observatie. Zelfs heb ik behandeld een geluxeerde arm, daar by de articulatie van de schouder een absces gevolgd waar, dat zelden geschied.

Observatie. Eens heb ik ook de *ulna* zien achterwaards van t *os humeri* geluxeert. Maar de *radius* dikwils zydewaards.

Observatie. Het sleutelbeen heb ik eens waargenoomen geluxeert op het *sternum*. dat ook zeer zelden voorkomt.

Twee-

§. 113. Tot veel nuttigheid en tot dienſt veeler Leiders wenſchte ik wel nog de een en andere goede zaken volgens myn gewezen voornemen aan te haalen, aangaande de operatien of heelkunſtige handgrepen, hoe dat die zonder veel omſlag met weinige en goede inſtrumenten op eene heel beknopte wyze gedaan kunnen en moeten werden, en de daar op volgende Wonden ſpoedig te helpen zyn.

Het oordeel over de bezondere operatien.

Maar om veele redenen ben ik genoodzaakt, dit alles met ſtilſwygen voor by te gaan. Want ik zoude tegens alle Windmakers en groote Hanzen, die maar meeſt om woeker en gewaande eer, alles met veel omſlag doen, zonneklaar aangewezen hebben, dat de waare hand-heelkunſt

Tweemaalen heb ik by jonge menſchen door uiterlyk geweld het *os femoris* uit de pan van 't *os innominatum* zien nederwaards geluxeerd, zynde 't hoofd van 't *os femoris* geplaaſt aan 't groote gat van 't *os pubis*, en 't been omtrent drie vingeren breedte langer als het andere. Het welke byde als reeds begroeit zo in die ſtaat gelaten is, en de Leiders hebben door den tyd zonder hinder en zonder merkelyk mank te gaan, daar op voort kunnen.

Obſervatie.

Zelfs heb ik een doodsbeen gehad, van een bejaard menſch, die gevallen waar, daar de dey niet alleen in de midde gebrooken geweeſt, maar ook het hoofd van de dezelve opwaards gedisloceert en aan 't *os ileum* boven de pan een nieuwe volkomene holte tot de beweginge des dey-hoofds geformeerd hadde.

Obſervatie.

Ook heb ik nog een meenigte beenderen in bewaaringe, daar aan men diergelyke nieuw geformeerde pannen duidelyk zien kan, voor liefhebbers vry te beſchouwen. Het blykt dierhalven, dat de dislocatie van de dey of heup by de bejaarde en jonge menſchen niet onmogelyk is.

Veele meer nuttige bezonderheden zoude ik van andere ontledingen kunnen hier by brengen, maar oordeele deze weinige nu by proviſie genoeg te zyn, latende den naarſtigen Lezer in het verdere nadenken tot een naarſtig onderzoek, van ſwaare en duiſtere zaken te ontdekken, gelyk ik hier zommige ontdekt hebbe.

Wilde ik alles na behooren hier van zeggen, zoude zulks wel een geheel boek vereiſchen.

kunst niet bestaat in 't gebruik van veele instrumenten, bandagien en middelen, maar in 't goede beknopte gebruik van zeer weinige goede van deze: En dat het als een grootere kunst moet geacht werden, wanneer men met weinige goede instrumenten, middelen en verdere omstandigheden, groote operatien gelukkig uitvoert, dan of men by alle geringe en swaare gevallen een groote zak vol instrumenten en machinen en een wagen vol Medicynen, enz. voor den dag haalt, daar mede men den Leider de dood-schrik aanbrengt, gelyk we te vooren hier en daar hebben vertoond. Dit is 't stuk, dat in de Genees- en Heelkunde wel regt ontbreekt, en dat nog te wenschen is, het welke ik hier zoude aangeweezen hebben, zo de meenigvuldige practyk en andere bezondere redenen met de verwachte ondankbaarheid my niet daar van hadden afgehouden. Men mag 'er dan nu nog na zoeken en na veele lang gedaane moeitens het eerst vinden.

Behalven 't trepaneeren en dilateeren der Wonden, extirpeeren der ledematen, zoude ik ook van andere even nuttige operatien, hoe die met weinige moeite te doen, gesproken hebben (*).

Merkwaardige observatie van de operatie aan de groote *varices*.

Van de groote *Varices* aan de beenen voorkomende heb ik evenwel nog dit hier te bemerken, als die door windzels niet meer te dwingen zyn, dat ik met een gemeen ader-lancet, die alle de een na de andere langs en dwars heb open gesneden, met *caustica*, *consolidantia* en wind-

(*) Ook zoude ik van verscheide vuile ulceratien nog gesproken hebben, hoe dat die dikwils alle dagen moeten verschoond en gezuiverd werden, dat by de versche Wonden onnoodig is, gevolglyk kan men alle accidenten met 't zelden en dikwils verbinden niet over een kam scheeren.

windzels verder laten behandelen, door welk doen ik dan zag, deze by veelen voor ongeneeslyk gehoudene kwaalen, volstrekt gelukkig en spoedig genezen (*).

Wyders zal ik ook nu swygen van 't deprimeeren der *cataracta* en van de gekneusde Wonde, die daar door in 't oog komt te ontstaan, hoewel 't voornemen geweest is hier van eenige nuttigheden aan te haalen (†).

Dierhalven zal ik hier niets meer byvoegen, als dat den genegen en ongenegene Lezer deze myne gestelde in dit geheele werkje van vooren tot achteren gelieft oneenzydig te overwegen en te beoordeelen, als zaken, die zonder inzigt opwoeker en eer, maar enkeld uit welmeenendheid, tot welzyn van 't algemeen zyn medegedeeld; ook zonder partyschap opregte experimenten te maaken, en dan met de aangewezene en gevondene waarheid, hoe weinig ik daar van ook mogte aangetoond hebben, te vreden zyn, denkende, dat niemand onfeilbaar zy, en zo ik rui-

(*) Zelfs die zo groot waaren met zakken uitgezet als een hoender ey, en andere die een en een halve spanne lang waren, wierden gelukkig hersteld, zodanig dat die in veele jaaren hun werk niet konden doen, nu weder tot haar voorig doen bekwaam gebragt zyn. De bezondere geschiedenissen, in presentie van veele Liefhebbers voorgevallen, zal ik hier verswygen.

(†) Het is aanmerkelyk zederd den Heer Doctor *Helmer*, groote oculist, hier is gekomen, dat veele duizende blinden zyn ziende geworden, ook zonder de operatie. Zyn Ed. heb ik veele dagen met de grootste handigheid allerly *cataractæ* gelukkig zien deprimeeren. De nettigheid kundigheid en handigheid kan ik hier nu niet beschryven. Zyn Ed. gebruikte enkeld een teere ronde naald, geen *speculum* nog andere instrumenten.

Het waar te wenschen, dat alle kundige en onkundige kunstenaars in goede navolginge altyd mogten trachten zo met weinige goede instrumenten by allerly gevallen te werken, de kunst zoude dan veel ligter te leeren en te bewerken zyn. Maar helaas! de meeste kunstenaars zyn met *cataracta* zelfs bezet en moesten daar van wel eerst geopereerd werden, eer dat zy andere wel opereeren kunnen.

ruimere tyd gehad, dat veel meer nuttige en zekere experimenten nog zouden geopenbaard zyn (*).

Ook moet niemand meer in de Nederduitſche taal van my verder verwachten (†), dewyl 't geene daar in geſchreven werd, tot nut van de geheele wereld niet kan verſtrekken, van zeer weinige in dit kleine Land tot nut gebragt en te geringe geacht werd, en ook der Duitſche klad-boeken byna geen eind is, zo zal ik in acht neemen de guldene waarſchouwinge van den wyzen Spreeker, die ik waar bevonden hebbe, veel lezen (ſpreken en ſchryven) vermoeit 't lichaam, en van veele boeken maken en is 'er geen

E I N D E.

(*) Want de drukpers is begonnen in de Maand December 1747 en geeindigd in September 1748 hebbende we wat haaſt gemaakt, om ſtaande den oorlog, 't werkje tydig te doen verſchynen.

Edog de Vrede voorhande zynde, zal dit in 't toekomende ook buiten den oorlog dienſt kunnen doen. Ook kan men zig in Vredenstyde wel gewapend maken, om gereed te zyn als den oorlog komt. Dit werkje zoude eerder 't ligt gezien hebben, zo niet 't Tractaatje van de Vroedkunde over het geheim van *Roonhuizen*, zulks verhinderd hadde.

(†) Gevolglyk is myn voornemen ook, in de Nederduitſche taale in geene diſputen my ooit in te laten, of andwoord, uitlegginge of verdediginge te geven, aan en tegens wie het ook is, zo van den geleerdſten Profeſſor af tot aan den domſten Barbitonſor, vermaanende onderwylen een ieder nogmaals, oneenzydig eerſt twintig jaaren lang, gelyk ik gedaan heb, hiervan vaſte experimenten te beproeven en de natuurs werkinge naauwkeurig na vermogen te doorgronden, en alle Leergierigen, die in dit voorneemen zyn, zal ik dan altyd trachten de behulpzame hand te bieden, maar nooit met geene onkundige waanwyzen in eenige twiſt my in laten wikkelen, inzonderheid in de Nederduitſche taal niet.

REGISTER.

Waar-

Won-

EYNDE.

